

శ్రీ శ్రీ శ్రీ శివ చిదానంద భారతీస్వామి

శ్రీ సిద్ధేశ్వరి సీతాధిపతి

కుర్తాతం - 627 802

త మి శ నా డు.

అక్షరాశీస్సులు

విరంజీవులు శ్రీ అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రిగారి “ఆంధ్ర వాఙ్మయము - హనుమత్కథ” అనే శీర్షికతో వెలువరించిన పరిశోధనాత్మక వ్యాస సంపుటి ఆమూలాగ్రముగ పరిశీలించడమైనది. ఆ పరిశోధన ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయమువారి పురస్కారము కొరకే కాక, సాక్షాత్తు హనుమదవతారమందు గల అవంచల భక్తి విశ్వాసములతో హనుమదవతారములను పూర్ణముగ తమ లేఖనితో అవిష్కరింపదలచి కృత కృత్యులై రనుటలో ఎట్టి సందేహమూ లేదు. భారత దేశములోను, ముఖ్యముగా ఆంధ్ర దేశములో, ఆంధ్రవాఙ్మయములో ఎన్ని ప్రక్రియలలో శ్రీ స్వామివారిని భక్తులు స్మరించి, జపించి, ప్రచురించి, స్తుతించి, నటించి, పాడి, పాడించి, వినిపించి, రచించి, ధ్యానించి, మంత్రించి, ప్రదర్శించి, తరించిరో అన్ని సాహిత్య ప్రక్రియలనూ కులంకషంగా పరిశీలించి ఈ వ్యాసరూపమున వెలువరించినారు. ఇట్టి మహత్కార్యసాధన భక్త్యావేశము వలననూ, భగవదనుగ్రహము వలననూ సాధ్యముగాని, పురుషకారమువలన సాధ్యము కాదనుటనిర్వివాదాంశము.

హనుమంతుడు ఆంధ్రుడనుటను పురాణాంతర్గత విశేషాంశములతో ధృవపరచి, ఆంధ్రుల అపురూప దైవముగాజేసి, ఆంధ్రులకు గర్వకారణమగుటలు వ్యాసము వెలువరించినారు. ఈ పరిశోధనావ్యాసము

హనుమత్పురముగా విశ్వకోశము (Encyclopaedia) అయినదనుటలో వీట్టి అతిశయోక్తి లేదు. ఈ గ్రంథము హనుమత్కథా సంగ్రహ (Compendium) మైనది. ఇది భవిష్యద్భూత్యయైన హనుమంతుని సమగ్ర విషయ నిక్షిప్తాగారము. శ్రీ చిదంబరశాస్త్రిగారు నిమరలేచినప్పటి నుండి పరుండు వరకు నిత్యమైమిత్తిక కార్యకలాపములలో హనుమదుపాసన తప్ప అన్యమెరుగనివారు. హనుమత్సంబంధ విషయము దప్ప మరి యితర పరిశోధనలేల యని గ్రహించి విశ్వవిద్యాలయమువారి మనః ప్రవృత్తులకు సరిపడు అంశమే పరిశోధనాంశముగా నిర్ణయించుటలో వారలఁబెన్న త్యము వేసోళ్ళ కొనియాడదగినది.

వీది యేమైననూ శ్రీ శాస్త్రిగారి కృషి అభినందనీయము. ఆంధ్రుల ఆరాధ్యదైవము శ్రీ సువర్చలాసహిత పంచముఖాంజనేయ స్వామివారి అనుగ్రహము వారికి పరిపూర్ణముగా కలుగుగాక.

ఇష్టకామ్యార్థఫలసిద్ధిరస్తు.

నారాయణ స్మృతులతో

తే.డి. 10-3-92

(సం.) శ్రీ శివచిదానంద భారతీస్వామి

ముఖచిత్రం

“అంధ్రావని నవతరించి
రవిని ఫలభాగిఁ బట్ట
ఆకసమున కెగిరినట్టి
కపికిశోరమా! ఇయ్యది.”

ఆ మో ద ము

ఆచార్య కోవెల సుప్రసన్నాచార్య

అధ్యక్షులు, తెలుగు విభాగము,

కాకతీయ విశ్వవిద్యాలయము,

వరంగల్ - 506 009

అవ్యక్తమైన చైతన్యము వ్యక్తమై, జగత్తై బహుధాత్వమును పొందుచున్నది. వ్యక్తము యొక్క అరంభబిందువైన ఆకాశమందు అవ్యక్త లక్షణము పూర్తిగా తొలగలేదు. ఆ అభివ్యక్తి పృథ్వి ఆవిష్కరింపబడుటతో పరిపూర్తిని పొందుచున్నది.

వ్యక్తమైన జగత్తు దిక్కలముల నాశ్రయించియున్నది. దిక్కలములు నూర్యదేవునితో పృథ్వికిగల సంబంధమువల్ల ఏర్పడుచున్నవి. తిక్కులు వసువులై కాలము ద్వాదశాదిత్యులై వానినడిమి అనుబంధము రుద్రులై ఇద్దరు విశ్వేదేవతలతో కూడి త్రియత్రింశత్ దేవతామండలము ఏర్పడుచున్నది. సంగ్రహముగా ఈ జగత్తు వసురుద్రాదిత్యమయమైనది.

వసుమతి ఆధారము. దానినుండి శత్రున్నమైన తల్లి సీత. ఆదిత్య వంశమున పుట్టినవాడు శ్రీరాముడు. ఈ ఇరువురికీ అనుబంధము కలిపించినవాడు రుద్రాంశలో పుట్టిన అంజనేయుడు. సృష్టిప్రకరణమున 'వాయోరగ్నిః' అని చెప్పబడినది. అగ్నియే అంజనేయుడు. వాయుసూనుడు. అగ్ని జలములను దాటిననే గాని భూమి కానరాదు. సముద్రమును దాటినప్పుడు మాత్రమే మారుతికి సీతాదర్శనమైనది.

భూమ్యాకాశములకు నడిమితత్త్వము అగ్ని. "అగ్నిముఖావై దేవా" అని శ్రుతి. శ్రీరాముడు ఆకాశము నుండి - దానిపై నుండి, అవ్యక్తము నుండి, బ్రహ్మచైతన్యము నుండి దిగివచ్చినవాడు. సీతయేమో అట్టడుగున నున్న భౌతిక స్తరమున కురికివచ్చి దానిలో బద్ధురాలై ఆ పరిమితులలో కుంచించుకపోయి యున్న సహస్రమును పొందినయోమె.

ఈ తత్త్వము శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షమున ఇట్లు వ్యాఖ్యాతమైనది.

ఏపున మండి నుండి యుదయించిన మైథిలి, మింటి నుండియూ వాపముగెన్న రాఘవుడు, వచ్చి ఋగధ్వములందు నుండి ద్వాదశాదిత్యులతో సమాహరణ భావము పొందినరీతి సంగమ

వ్యాప్తిః బంధువెన్నెల మయంబుగఁ జేయుదు రాత్మ రోదసిన్"

(బాలకాండము - కళ్యాణ ఖండము 180)

రోదసి ప్రకృతి పురుషుల సంగమస్థానము. అదియే సీతా రాములు
అంజనేయుని హృదయమున సాక్షాత్కార రూపమైన వస్తువైనది.

రామకథను ఒక్కొక్క సంప్రదాయము వ్యాఖ్యానించిన తీరు
ఒక్కొక్క అనుభవ పరమార్థముగా వెల్లడియగుచున్నది. రోద్రమైన
తేజస్సు అంజనేయ తత్త్వమై ఒకచోట, షణ్ముఖతత్త్వమై మరియొక
చోట వ్యక్తమై వైష్ణవ, శైవసంప్రదాయములలో చోటుచేసుకొనినది.
అనుసంధానలక్షణముగల ఈతత్త్వము గురుతత్త్వమగుటసహజము. షణ్ము
ఖుడు గురుతత్త్వముయొక్క ఒక విభూతికాగా, అంజనేయుని గురుతత్త్వ
మును వైష్ణవ సంప్రదాయమును విశదము చేసినది. ఈ రెంటిలో ఒకటి
మర్కటశిఖ మార్గముకాగా, వేరొకటి మార్జాలశిఖ మార్గము అయినది.

షణ్ముఖమైన తత్త్వము సర్పరూపమున కుండలినీ రూపమున
అభివ్యక్తముకాగా హనుమత్తత్త్వము పంచముఖమై వానరరూపమున
ప్రకటితమైనది. కుమారుడు గుహుడై దహనాకాశమున వ్యక్తమైన
సూర్యుడుకాగా, అంజనేయుడు సూర్య శిష్యుడై ఆతత్త్వమునకు పృథ్వి
మీద ప్రాతినిధ్యము వహించెను. కుమారుడు దేవతలకు సేనానియై రాక్షస
సంహారము చేయగా హనుమంతుడు యుద్ధమున తానే సర్వమై రాక్షస
నిర్మూలనము కావించెను. అసురతత్త్వనాశనము, అనగా తమస్సును
దహించి వేయుట గురుతత్త్వము నిర్వహించెడి ప్రధాన కార్యము.

హనుమత్తత్త్వమును వేరొక మార్గమున చూడవచ్చును. అది మన
స్సునకు ప్రతీక. మనస్సు సదా చంచలము. ఈ చాంచల్యము కట్టుపడు
టకు నిరంతర సాధన అవసరము. పరమార్థసాధనమునకు శ్రీరామ చర
ణారవింద ప్రాప్తికి వానరము వంటి మనస్సు కూడా ప్రయత్నము
చేయవచ్చునని తెలియచెప్పట అంతర్యము కానవచ్చును. వాల్మీకి రామా
యణమున హనుమంతుడు మంత్రిగా, రాయబారిగా, సమయజ్ఞుడుగా,
అద్భుతపరాక్రమముగలవాడుగా, మంత్రజ్ఞుడుగా, ఔచిత్యవేత్తగా, వాగ్వి
దాంపరుడుగా అనన్యభక్తుడుగా ఇట్లనంత ముఖముల చిత్రింపబడెను.

రామాయణము తరువాతి గ్రంథములలో హనుమంతుడు మహా
మహిముడై, దైవమై, ఆనంతావతారచరితుడై, విశ్వరూపుడై, సాక్షాత్
భగవత్తత్త్వముగా రూపొందుట మనము గమనించవచ్చును. హను
మదుపాసనము బుద్ధిబల యశో ధైర్యములను, నిర్భయత్వమును, అరో
గతను, అజాద్యమును, వాక్పటుత్వమును కలిగించుచు భక్తుల కొంగు
బంగారమైనది. ఒక విధముగా హనుమంతుడు భక్తులకు ఆభయస్థానము.

ఇంతటిగహనమైన హనుమత్తత్వమును ఆంధ్రవాఙ్మయమునందు ఎట్లు చిత్రింపబడినదో పరిశీలించి, పర్యాప్తముగ నిరూపణము చేయుటకు ప్రయత్నించినవారు మా మాన్యమిత్రులు శ్రీ అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రి గారు. శ్రీ చిదంబరశాస్త్రిగారు గ్రంథములో రామాయణ మహాభారతము లో హనుమత్తత్వము చిత్రింపబడిన రీతిని విపులముగా చర్చించినారు. ప్రధానముగా తెలుగు రామాయణములలోని సుందరకాండ వృత్తాంతమును పరిశీలించినారు. తరువాత గ్రంథములలో సమీకరణమర విజయము, మైరావణ చరిత్ర మొదలైన కావ్యములలో నున్న హనుమంతుని కథను, శతకంఠ, సహస్రకంఠరామాయణములను, సీతారామాంజనేయ సువాదము వంటి శాస్త్రీకగ్రంథములను ఈ రచయిత విపులముగా పరిశీలించినారు. ఇవేకాక ఆధునిక వాఙ్మయము లోని హనుమత్ సాహిత్యమును, హరికథలను, శతకములను, ఉదాహరణములను, దండకములను, సంకీర్తన వాఙ్మయములను కూడా వీరు పరిశీలించినారు. ఈ పరిశీలనము వలన ఆంధ్రవాఙ్మయమున హనుమత్తత్వము ఎంత విపులముగా వ్యాపించి యున్నదో తెలియవచ్చును.

శ్రీ అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రిగారు జీవితమంతయు హనుమత్పై వకు అంకితము చేసినారు. స్వయముగా తన్మంత్రపాసము చేసినారు హనుమదుపాసనకు, చరిత్రకు ప్రధాన గ్రంథమైన పరాశర సంహితను ఎంతో కష్టపడి సంపాదించి ప్రచురించుచున్నారు. ఈ గ్రంథములో వారు తమ కృషివలన తొంబది వటలములవరకు ప్రకటించుట అయినది. ఇంకను మరి ఎంతో గ్రంథము ప్రచురించబడవలసివున్నది. ఒంగోలులో హనుమన్న వావతారక్షేత్రము స్థాపించి నిర్వహించుచున్నారు. శారి బహుముఖమయిన ఈ హనుమత్పై వలతో ఆంధ్రవాఙ్మయములోని హనుమత్కథను పరిశీలించుట కూడా ఒక విధమైన వాక్పూజయే.

ఈ గ్రంథమును పరిశీలించినప్పుడు వెలికివచ్చినవిషయమై పుల్యమునుబట్టి ఇంకను ఎంతోమంది ఈ విషయమును పరిశీలించవచ్చునని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ విధముగా మార్గము చూపినపునత శ్రీ చిదంబర శాస్త్రిగారిది.

ఇంతటి కృషి సాగించిన శ్రీ అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రి గారికి ఇతోధిక హనుమత్పూజావకాశము కలుగవలెనని ఆశించుచున్నాను.

కృతజ్ఞతా నివేదనము

కార్యమొకటైనను కారణము లనేకములుండును. పరిశోధన యను నది పరిశోధకుని సృష్టి వంటిది కాదు. పరిశోధనలో పరిశోధకుఁడు ప్రధాన కారణము కాగా నాయా నిమిత్తకారణములు కూడుటవలననే పరిశోధనా కార్యము సఫలమగును. ప్రత్యక్ష పరోక్ష సహకారు లెందరో తోడగుటవలననే యీ నా పరిశోధనను పూర్తి చేయగల్గితి ననుట యథార్థము. కావున అట్టి సహాయకారులకు కృతజ్ఞతలసమర్పించుకొనుట ప్రథమకర్తవ్యము.

ముందుగా నాంధ్రసాహిత్యమునఁ బరిశోధనఁగావించుట కనుమఱించిన ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము వారికి, శ్రీ దంతులూరి నారాయణ రాజు కళాశాలలోని పోస్టుగ్రాడ్యుయేటు కేంద్రములో పరిశోధనను కొనసాగించుట కవకాశము కల్పించిన ఆ కళాశాలా యాజమాన్యము వారికి, నేను పరిశోధన చేసికొనుట కనుమఱించి నా పరిశోధనావ్యాసంగము నిర్బాటంకముగా జరుగుటకుఁ దోడ్పడిన యస్. డి. ఆర్. యస్. యస్. యస్. కళాశాల అధ్యక్షులు శ్రీ డి. వి. రమణయ్యగారికి కృతజ్ఞతలు.

పరిశోధన పట్టముమాత్ర ముండించుట కాక సహృదయ లోకోపకారకము కావలెనని నా ఆకాంక్ష. నాకృషివలన సుధాతము వాదర్ప పూర్ణము నగు నొక్క పాత్రయొక్క సమగ్రరూపము వాఙ్మయ స్వరూపమున ప్రదర్శింపగల్గిన కృతకృత్యతయే యనుకొంటిని. నాయుద్బుష్ట విశేషమున వేదభాగమగు సుపనిషత్తులపై విశేష పరిశోధన గావించిన డా॥ పి. వెంకటరాజు, ఎం.ఏ.పి.హెచ్.డి. గారు నా పరిశోధనకు మార్గదర్శకులయినారు.

‘వేదః ప్రాచీతసా దాసీత్ - సాక్షాద్రామాయణాత్మనా’ అని వేదమే రామాయణరూపమున వచ్చుటచే ఆ రామాయణమున సర్వశక్తి సమన్వితము, అదర్శవంతమునైన హనుమంతుని పాత్రయొడ పరిశోధనకు ననుమతి లభించినది. బుద్ధిశక్తి, బాహుశక్తులు రెండింటికి ప్రతీకయై, శైవ వైష్ణవమతకల్లోలముల కేకై కసరిష్కారమా యనునటుల శివావతారుఁడు, స్వయంవైష్ణవుఁడు నయి, సర్వసంప్రదాయములకు నారాధ్యుఁడు నాదర్శము నయి, విశేషించి ఆంధ్రదైవత మనందగిన హనుమంతునిగూర్చి నయీ పరిశోధనకు శ్రీ వెంకటరాజుగారు అడుగడుగున మార్గదర్శకులై సునిత పరిశీలనా దృష్టితో నా పరిశోధన చక్కగ రూపుదిద్దుకొనునట్లు నడిపించిరి. వారికి నా కృతజ్ఞతా పూర్వకమగు సమోవాకము లర్పించుకొనుచున్నాను.

నా కృషియారంభమైనది మొదలు తమ యనుభవములనుఁ దెల్పుచు, తమ కడనున్న గ్రంథము లిచ్చుచు నవసరములందెల్ల తోడ్పహకరించిన మిత్రులు డా॥ రామదుగు వేంకటేశ్వరశర్మగారికి కృతజ్ఞతలు తెలియజేసికొనుచున్నాను.

పరిశోధనారంభము నుండి తుదివఱకు నెందఱో వ్యక్తులు, గ్రంథాలయాధికారులు, గ్రంథ పరిశీలనయందు సహకరించినారు. వారి పేర్లన్నియుఁ బ్రకటించుట యసాధ్యము. కావున అట్టి ప్రత్యక్ష పరోక్ష సహాయకులందఱకు పునః పునః కృతజ్ఞతలు చెప్పుకొనుచున్నాను.

నాకు, నా గ్రంథమునకు అక్షరాశీస్సులు ప్రసాదించిన కుర్తాశం సిద్ధేశ్వరీ స్థితాధిపతులు ప. ప. శ్రీ శ్రీ శ్రీ శివచిదానంద భారతీస్వామి వారికి నమోవాకములు తెలుపుకొనుచున్నాను. గ్రంథమునకు తమ 'అమోదము' నందజేసిన ఆచార్య కోవెల సుప్రసన్నాచార్య గారికి కృతజ్ఞతలనందజేసికొనుచున్నాను.

సుజనవిధేయుఁడు

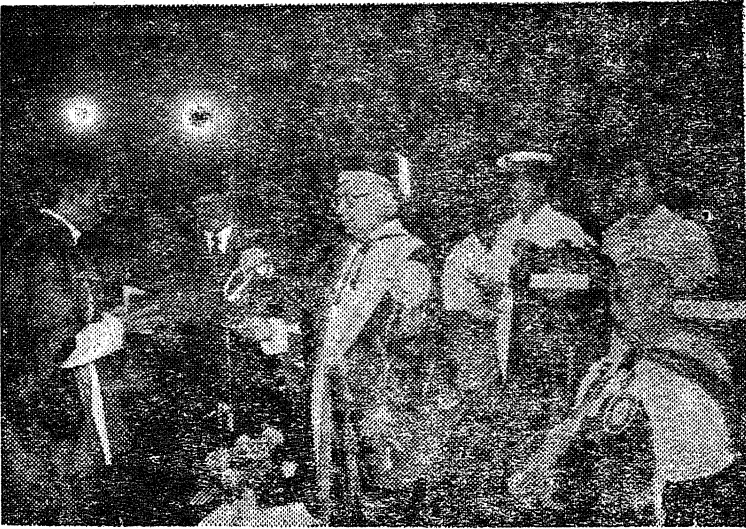
అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రి ప్రకాశక వాక్యము

శ్రీ హనుమ దాధ్యాత్మిక కేంద్రం ది 3-4-1992 న పూజ్యులు శ్రీ తాడేపల్లి రాఘవనారాయణశాస్త్రిగారి కరకమలములచే ఆరంభింపబడినది. నాటినుండి తనవంతు ఆధ్యాత్మిక కృషిని యథాశక్తిగా చేస్తూ ఉంది. అందులో భాగంగా చేస్తున్న మా హనుమత్కావ్య ప్రకాశన రూపమైన కృషిని హనుమద్భక్తులెల్లరు సద్వినియోగము చేసికొనవలెనని మా ఆకాంక్ష. అందుకే హనుమంతుని గూర్చి విశేషపరిశోధన గావించిన డా॥ అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రిగారి సిద్ధాంత వ్యాసాన్ని మీ పవిత్ర హస్తాలకందిస్తున్నాము. సార్థకం చేసికొనగలరని ఆశిస్తున్నాము. ఎంతో వ్యయప్రయాసలతో కూడిన ఈ మహద్గ్రంథముయొక్క ముద్రణకు సహాయ మొనరించిన తెలుగు విశ్వవిద్యాలయము వారికి, హనుమద్భక్తులకు 'బాలాంజనేయ' చిత్రమును యీ గ్రంథ ముఖచిత్రముగా స్వీకరింప నందజేసిన ఆర్టిస్ట్ రాంప్రసాద్ గారికి, చక్కగా గ్రంథము ముద్రించి యిచ్చిన నవోదయ ప్రింటింగ్ ప్రిస్ అధినేత శ్రీ గుండపు పూర్ణచంద్రరావు గారికి కృతజ్ఞతలు తెలియజేసికొనుచున్నాము.

— శ్రీ హనుమ/దాధ్యాత్మిక కేంద్రము

సంకేత పదసూచి

- అ. అరా - ధ్యాత్వ రామాయణము
 అర. ప - అరణ్యపర్వము
 ఆ. రా - ఆనందరామాయణము
 ఆం. వా. రా - శ్రీమదాంధ్రవాల్మీకి రామాయణము
 ఆనంద - ఆనందరామాయణము
 ఉ. కాం - ఉత్తరకాండము
 ఉషః - ఉషఃఖండము
 గో. రా - గోపీనాథ రామాయణము
 చం. లో - చంద్రాలోకము
 తె. సా. స - తెలుగు సాహిత్య సమీక్ష
 తత్త్వ - శ్రీరామాయణమ్ సుందరకాండః-తత్త్వదీపికా వ్యాఖ్య
 దివా - దివాఖండము
 ప. సం - పరాశర సంహిత
 భా. రా - భాస్కరరామాయణము
 భార. ఉ - భారతం ఉద్యోగపర్వం
 భాగ - భాగవతము
 మొ. రా - మొల్ల రామాయణము
 రామా - రామాభ్యుదయము
 రం. రా - రంగనాథరామాయణము
 రా. దొ. రా - రామూరి దొరస్వామిశర్మ రామకథ
 రా. సారో - రామాయణ సారోద్ధారము
 వా. రా - వాల్మీకిరామాయణము
 వసు - వసుచరిత్రము
 వా. కీ - వాసుదానకీర్తనలు
 శ్రీ. క - శ్రీరామకథామృతము
 శ్రీ. రా. - శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము
 శ్రీ. ఉ. రా - శ్రీమదుత్తర రామాయణము
 శ్రీరా. యుద్ధం - శ్రీరామాంజనేయ యుద్ధం
 శ్రీ. రా. సం - శ్రీసీతారామాంజనేయ సంవాదము
 సుం. కాం - సుందరకాండము
 సం. భార - సంస్కృత భారతము
 సంధ్యా - సంధ్యాఖండము
 సమీర - సమీరకుమార విజయము
 శ్రీ. రా. పా - శ్రీల రామాయణ పాటలు
 హ. వి. స - హనుమద్విషయ సర్వస్వము
 హరి - హరికులామోదము

అంధ్రరాష్ట్ర గవర్నర్ గా॥ శ్రీ కృష్ణకాంత్ గారినుండి
శ్రీ దలై లామా సమక్షంలో డాక్టరేట్ అందుకొంటూ

1985లో రాష్ట్రప్రభుత్వపు ఉత్తమ అధ్యాపక అవార్డును
ముఖ్యమంత్రి గా॥ శ్రీ యస్. డి. రామారావు గారినుండి
స్వీకరిస్తూ

మాతృదేవో భవ

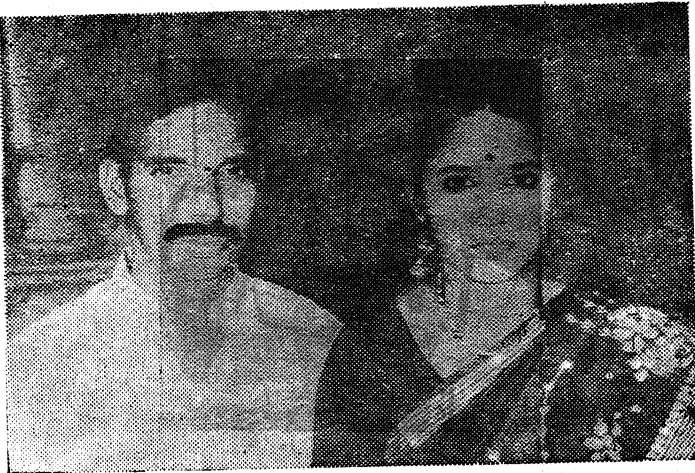
పితృదేవో భవ

ఆచార్యదేవో భవ

డా॥ అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రిగారి తల్లిదండ్రులు
 శ్రీ సీతారామాంబా లక్ష్మీనారాయణగారలు;
 ఉపదేశ గురువులు పూజ్యశ్రీ పొలవర్తి సుబ్బావధానులుగారు

అర్థాంగిగా హనుమత్కార్యంలోకుడా
 అర్థభారాన్ని వహిస్తున్న ధర్మపత్ని
 శ్రీమతి జానకీదేవితో డా॥ అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రి.

విషయ సూచిక

ప్రథమ సోపానము : పుటలు 1-60

ఉపోద్ఘాతము	1
వేదవాఙ్మయము - హనుమత్కథ	6
విభిన్న శాస్త్రములు - హనుమత్కథ	14
భారతేతిహాసము - హనుమత్కథ	33
పురాణవాఙ్మయము - హనుమత్కథ	41

ద్వితీయ సోపానము : పుటలు 61-151

శ్రీమద్రామాయణము - హనుమంతుఁడు	
కిష్కింధాకాండము - హనుమంతుఁడు	61
సుందరకాండము - హనుమంతుఁడు	64
రంగనాథరామాయణము - సుందరకాండ	68
రామాభ్యుదయము - సుందరకాండ	72
భాస్కర రామాయణము - సుందరకాండ	77
మొల్ల రామాయణము - సుందరకాండ	89
గోపీనాథ రామాయణము - సుందరకాండ	94
ఁధ్ర వాల్మీకి రామాయణము - సుందరకాండ	103
రామ కథామృతము - సుందరకాండ	115
మద్రామాయణ కల్పవృక్షము - సుందరకాండ	124
యుద్ధకాండము - హనుమంతుఁడు	146
ఉత్తరకాండము - హనుమత్కథ	148

తృతీయ సోపానము : పుటలు 152-288

సమీరకుమార విజయము	152
ఇతర పద్యకృతులు - హనుమంతుఁడు	179
లఘుకృతులు - హనుమంతుఁడు	206
చాటుపులు - హనుమంతుఁడు	209
ఉదాహరణ కావ్యము - హనుమంతుఁడు	215
సందేశ కావ్యములు - హనుమంతుఁడు	217

శతకవాఙ్మయము - హనుమంతుఁడు	219
దండకములు - హనుమంతుఁడు	222
హరికథావాఙ్మయము - హనుమత్కథ	224
సంకీర్తన సాహిత్యము - హనుమత్కథ	229
దేశిసారస్వతము - హనుమత్కథ	250
ఆంధ్రనాటకములు - హనుమంతుఁడు	254
వచన వాఙ్మయము - హనుమత్కథ	272
పత్రికా సాహిత్యము - హనుమంతుఁడు	284
హనుమన్నిష్ఠులగు నాంధ్రకవులు	285

తురీయ సోపానము : పుటలు 289-338

భిన్న భాషల హనుమత్సాహిత్యము	289
ఉద్యమ నిర్వహణలో హనుమంతుఁడు	9
భిన్న సంప్రదాయముల హనుమత్కథ	0
హనుమంతుఁడు - ఆంధ్రుఁడు	0
రామాయణ దైవతము - హనుమంతుఁడు	312
ఆంధ్రమున వివిధ హనుమదాలయముల విశేషము	315
ఆంధ్రవ్యాప్త హనుమన్మంత్రసాహిత్యము	318
హనుమన్నవావతారములు	324
హనుమత్పురమగు విశేషగాథలు	331
హనుమత్కథలోని అంతరార్థతత్వము	336

అనుబంధములు : పుటలు 339-356

అనుబంధము I - ప్రకృతి చిత్రము - హనుమద్భీర	339
అనుబంధము II - హనుమన్న వావతార చిత్రములు	340
అనుబంధము III - శ్రీహనుమద్యంత్రములు	343
ఉపయుక్త గ్రంథసూచిక	349

అంధ్ర వాఙ్మయము - హనుమత్కథ

ప్రథమ స్కంధము

ఆంధ్రవాఙ్మయము - హనుమత్కథ

ఉ పో ధ్వా త ము

ఓం కారమే చరాచర సృష్టికి మూలభూతముగఁ జెప్పుకొను సనాతన ధర్మమే విశ్వధర్మముగా ఊహకందని పరిశోధనకు నంతుచిక్కని కాలము నుండి చెప్పబడుచు వచ్చినది. ఆ సనాతన ధర్మము నిర్దేశించిన ధర్మ సూత్రములు ప్రభు సమ్మితములై వేదముగ, మిత్ర సమ్మితములై పురాణములుగా హితోపదేశము చేసినవి. అవే ధర్మ సూత్రములు మానవ మనస్తత్వము నెఱిగి రంజనతో హృదయమున హత్తుకొనుటకై కావ్యములుగా వెలువడినవి.

ఆ విధముగ వాఙ్మయరూపమున మానవ కోటికందిన సనాతన ధర్మములు 'రామోవిగ్రహవాన్ ధర్మః' అన్నటులఁ గొన్ని కొన్ని ధర్మ సూత్రములకుఁ బ్రతీకలుగఁగొన్ని కొన్ని పాత్రలుగ లేదా కొందఱు దేవతలుగ మనముందు నిలచినవి. అట్టి ప్రతి దేవత పాత్రవెనుకను తోక ముందుకొనఁదగిన సందేశమెంతయో యున్నది. అట్టి దేవతా మూర్తులలోఁబ్రముఖముగఁ గా న వ చ్చు మూర్తి, సర్వశక్తులకుఁ బ్రతీక హనుమంతుఁడు.

సర్వసద్గుణములకు ఆయన ప్రతీక. భౌతిక రూపమున వానరుఁడై పశుశాతి యందుఁ జేరియు వృత్తి ప్రవృత్తుల నరవిధానము నంది శక్తి యుక్తులలో దైవతత్వముఁ జూపినవాఁడు. పరస్పర భిన్న శక్తులగు బుద్ధిశక్తి, బాహుశక్తులు రెండింటికి స్థానము. పరస్పర విరుద్ధములై యెన్నో యుద్ధములతోఁ జరిత్ర నింపిన శైవవైష్ణవ సంప్రదాయములు రెండింటికి మధ్యవర్తి. శివావతారునిగా శైవులకు, రామకార్య ధురంధరునిగా వైష్ణవులకును ఆరాధ్యుడు.

శ్రీ రాముడు చేసినట్లు, శ్రీ కృష్ణుడు చెప్పినట్లు గ్రహింప వలె నను ప్రతీతియుండ రెండిట హనుమంతుడు స్వీకర్తుడు. బ్రహ్మచర్య పాలనము, సేవాభావము, వినయ సంపదలతో దేశ కాలభేదము లేక సర్వులకు నాదర్శమైనవాడు. ఇట్టి యాదర్శమూర్తి యొక్క గాఢ నుండి లోకమందుకొనఁదగు సందేశమెంతయుఁ గలదు. ఇంత వాఁడాంధ్ర దేశమున జనించుట యాంధ్రుల గర్వకారణము. ఆంధ్ర వాఙ్మయమునందు హనుమంతుని కథనెట్లు చిత్రించినది పరిశీలించుట ద్వారా ఆ మార్గమునఁ గావ్య ప్రయోజనము సహృదయు అందుకొనుటలో దోహదమొనర్చుట యీ పరిశోధనావ్యాసోద్దేశ్యము. సాహిత్య ప్రపంచమున హనుమత్కథకుఁగల ఉత్కృష్టస్థానము నిరూపించుట సముద్దేశ్యము.

కవి సృష్టి బ్రహ్మసృష్టి కంటెఁ జాల ప్రత్యేకమైనది. అందుననే కావ్యప్రకాశ గ్రంథాదినే

“నియతి కృత నియమ రహితాం
హృదైక మయీ మనస్య పరతంత్రాం
నవరసరుచిరాం నిర్మితి మాదధతి
భారతి కవేర్జయతి”

అని మమ్ముఁడనెను. ఇంతటి విలక్షణమగు సృష్టిని “కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహార విదే శివేతరక్షతయే సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతా సమ్మితతయోపదేశయుజే” అను ప్రయోజనముల నాసించి మహాకవులు సలక్షణముగఁ జేసిరి. ఋషితుల్యులగు నట్టికవుల కావ్యములన్నియు లోక హితకరములు. వారు వర్ణించిన వర్ణనలన్నియు నాహ్లాదకరములు. వారు పోషించిన పాత్రలన్నియు నాదర్శములు. ఏ పాత్రనెందులకు చిత్రించినది ఎందులకుఁ జోషించినది గ్రహించిన నాఁడే ఆ పాత్రలను సృష్టించుటలో నున్న యధార్థ ప్రయోజనమును మనము పొంద గల్గుదుము.

ప్రతి కవియు నేదోయొక యాశయముననే మార్పులుగాని చేర్పులుగాని చేయును. అట్టి యాశయములు, నటువంటి మార్పులు,

చేర్చులు లేకున్న నింతటి కావ్యసంపదయేర్పడు నవకాశమే లేదు. ఒకే విషయమును స్వీకరించి వలుపురు రచనజేసినను ప్రతిదాని యందునుఁ బ్రత్యేకతను చూడఁగల్గుచుంటి మన నందుకుఁగారణము వారిప్రతిభయే “నవనవోన్మేషశాలిని ప్రతిభ” కావుననే ఇందలు కవులును జనరంజకములు, రసవత్తరములునగు రచనలు చేసినవారగుచునే యున్నారు.

రామకథను వస్తువుగ స్వీకరించినవారు ప్రతి భాష యందును ఎందఱో కలరు. ముఖ్యముగాఁ దెనుగు నాట రామాయణకథ విస్తృతముగఁబ్రచారమందినది. ఏదో విధముగ రామాయణ రచనఁ గావించి జీవితము ధన్యమాయెననుకొను వారనేకులు.

“శ్రీరామాయణ సంహిత
సారమతిన్ వినిన వాయుఁజదివిన దురితా
పార జలరాశిఁగడతురు.” అని భాస్కరరామాయణము

1 “..... చారు కవిత్వము నేర్చి జానకీజానికథల్
రచింపక యసత్కథ తెన్ని రచించెనేనియున్ వాని వివేకమేమిటికి వాని
కవిత్వ మహత్త్వమేటికిన్” అని కంకంటి పాపరాజు,

2 “రాముకథఁ బలుకడేనియు
నేమెయినేన్ సుకవిగాండ దెట్టిబుధుండున్
ధీమహితుల మతమౌటిది
రామాయణమును రచింతు శ్రద్ధాయుక్తిన్”

అనివాసుదాసు కవిశాసనముగనే బల్కుటయు నా విషయమును రూఢియొనర్చు చున్నది.

“ యత్ర యత్ర రఘునాథ కీరనం
తత్ర తత్ర కృతమస్త కాంజలిమ్
“ రామాయణ మహామాలారత్నం
వందేనిలాత్మజమ్”

అన్న ఆర్థవాక్యములు రామకథయనగనే హనుమత్కథ యన్నటులే యని స్పష్టమొనర్చుచున్నది. ప్రత్యేక హనుమత్కథ తెనుఁగు రచయితలకు వస్తువగుచుఁ గూడ విరాజిల్లినది.

రామాయణమున హనుమంతుని పాత్ర మిక్కిలి విశిష్టమైనది. అదర్శ ప్రియమైనది. అట్టి యుదాత్త పాత్ర యొక్క పోషణము లోకమునకు మార్గదర్శకము. కావున సారస్వత ముఖ్య ప్రయోజనముల నొకటగు నుపదేశము నెడ నీ పాత్ర మిక్కిలి యుపకరించి సారస్వత ప్రయోజనమును సాధించినది. హనుమంతుని గూర్చి మహానీయుల భావనను గమనించినఁ దద్విషయకమగుఁ బరిశీలన మావశ్యకమని గ్రహింపగలము. జాతిపిత గాంధీమహాత్ముఁడు, శ్రీ రామకృష్ణవరమహంస, వివేకానందుఁడు, మహామనా మదనమోహన మాలవ్య ప్రభృతులు జాతికి ముందు నాదర్శముగ హనుమంతుని నిల్పినట్లు చరిత్ర తెల్పుచున్నది.

కావున నట్టి సద్గుణ గరిష్ఠుని కథఁ దెనుఁగు కవులే యేరితుల మలచి నిరూపించిరను విషయముఁబరిశీలించుట యీ పరిశోధనోద్దేశ్యము. విశేషించి హనుమజ్జనన వివరము లాంధ్రదేశ ఖటవములు. కావుననాతని ప్రభయాంధ్రమున మీదు మిక్కిలిగఁగాన నగును. రామాయణ మహామాలారత్నము నేకవియు వీడడు. అట్లు రామాయణ కథాంశముల నెల్లెడ వ్యాపించుచుఁ జీరంజీవి యగుట ద్వాపరయుగమునను, జరిత్రఁ గల్గియుండి ప్రత్యేక రచనలను సైతము పొందియున్న హనుమంతుని కథ ఆంధ్రవాఙ్మయమున నెట్లు సంగ్రహితమైనది నిరూపించుట యీ పరిశోధనోద్దేశ్యము.

సోపాన చతుష్ట యాధారమున గమ్యముఁ జేరుట విధానము.

ప్రథమ సోపానమున హనుమత్కథకు మూలాధారమగు వేద వాఙ్మయము, ఆ మూలకథ శాస్త్రీతిహాస పురాణాదులందు గ్రథమ వికాసమందినరీతి, తెనుఁగు వారి హనుమత్కథ కాధారభూతమగు మౌలికమైన హనుమద్విషయ మిందుఁ బరిశీలంపఁబడినది.

ద్వితీయ సోపానమునందెలుంగు రామాయణములు హనుమత్కథ నందించిన రీతి పరిశీలించబడినది. అయీ రామాయణ కావ్యములందుఁ గవులు చిత్రించిన హనుమత్పాత్ర అందలి ప్రత్యేకత పరిశీలించబడినది.

తృతీయ సోపానమునందుఁ దెనుంగులోఁ గేవల హనుమత్కథా కావ్యములు, హనుమత్కథా ప్రాస్తావిక కావ్యములు, నాటక, గద్య, హరికథా, శతక, జానపద సాహిత్యాదులందు హనుమత్కథ వ్యాపించిన రీతియుఁ బరిశీలించబడినవి. ఆంధ్రవాఙ్మయమునఁగన్నట్లు హనుమత్పరమగు విశేషకథాఘట్టములు ననుశీలన గావింపబడినవి.

తురీయ సోపానము ఉపసంహార సోపానము. భారతీయ, తదితర భాషలన్నిట హనుమత్కథాగమనము, భిన్న సంప్రదాయముల హనుమ ప్రాధాన్యత, ఆంధ్రదేశమున వివిధ హనుమదాలయములు, ఉపాసనా విధానములు, హనుమన్మంత్ర, యంత్ర, తంత్రాదికము, హనుమంతుని భిన్నరూపములు, నవావతారములు విశేషాంశములు, హనుమంతుఁడు ఆంధ్రుఁడు, రామాయణ దైవం హనుమంతుఁడు, జాతీయోద్యమమున హనుమంతుఁడు, హనుమచ్ఛరిత్రలోని ఆధ్యాత్మికతత్త్వము, అనుబంధములు నిబంధింపబడినవి.

పేదవాఙ్మయము - హనుమత్కథ

“వేదోఽఖిలో ధర్మమూలం”

అను వాక్యము వలన సకల ధర్మములకు మూలము వేదమని స్పష్టము. వేదధర్మములు త్రికాలాబాధితములు సమస్తమునకులౌకికాలౌకిక చైతన్యమునకు మూలమైన వైదిక వాఙ్మయమునందు లేనిదిలేదు. కర్మజ్ఞానాది సర్వమార్గముల విశదీకరించు నీ వేదముల దేవతా స్తుతియుఁబ్రముఖముగా నవచ్చును. ‘దేవతా స్వరూప పరిజ్ఞానము కొఱకు వేద’ మని చెప్పనిరుక్త సప్తమాధ్యాయమునుబట్టి వేదవాఙ్మయగు దేవతలనే ప్రమాణముగఁ దలంచు వారునుఁగలరు. వేదోక్త మూర్తియే హనుమంతుఁడని యనేక మంత్రములు నిరూపించుచున్నవి. త్రేతాయుగమునందలి హనుమంతుఁడు తొలి మినుకులగు వేదముల నుండుటనుగూర్చి ప్రశ్నించుకొనఁబనిలేదు. కల్పాంతర గాథల కారణమున నీ కాలప్రవాహమునెడ నా ప్రశ్నలకుఁ దావులేదు. ఇందుకుఁబ్రమాణము రామునిచేఁజెప్పఁబడిన

1 “బ్రహ్మణే మమ భక్తాయ - త్వాదృశాయ యతాత్మనే

మమ ప్రతినిధి ర్ముద్రా - ప్రతి కల్పం ప్రదీయతే;

2 “ఏక్తై కాంశో హనుమతః - ప్రతి కల్పం మహాత్మనః

జాయతేబ్రహ్మ రూపేణ - లోకానుగ్రహ కామ్యయా॥

అనునదియే - కావున వేదమున హనుమత్ప్రసక్తిని గూర్చి శంకింపఁ బనిలేదు.

వైదిక మంత్రములఁ గల విషయము స్పష్టము గాదు. పరోక్షముగ నుండి భావనమున గోచరమగును. దీనిని

3 “పరోక్షస్మియా ఇవహి దేవాః

అను బృహదారణ్య కోపనిషదుక్తి వలనను,

4 “యత్పరోక్ష ప్రియోదేవో - భగవాన్ విశ్వభావనః”

అనుభాగవతోక్తి వలనను గ్రహింపగలము.

1. ప. సం. 54 - 38

2. ప. సం. 54 - 60

3. బృహదారణ్యకోపనిషత్తు 4 - 2 - 2

4. భాగ 4 - 28 - 65

ఋగ్వేదమనేక సూక్తములకు, దైవప్రార్థనలకు నిలయము. విశేష భావనమున నందలి ప్రథమ మంత్రమే హనుమత్ప్రతిపాదకముగఁ దెలియుచున్నది. అనిన పేదదర్శనాచార్య గంగేశ్వరానందచే

“అగ్నిం దూతం వృణీమహి హోతారం

విశ్వపేదసమ్! అన్యయజ్ఞస్య సుక్రతుమ్॥

అనునీమంత్ర మిట్లు నిరూపితమయ్యెను.

అగ్నిం-అగ్రణి=వానరాగ్రణి (దైత్యవనదాహకాగ్నిని)

యజ్ఞస్య దూతమ్=శ్రీరామచంద్రుని దూతను (యజ్ఞోపవేష్టః

శతపథ బ్రాహ్మణం 1-1-2 కావున విష్ణుదూపుడే శ్రీరాముడు)

సుక్రతుమ్=శోభన కర్మ శీలిని=సముద్రోల్లంఘనసీతాన్వేషణ సంజీవ

నగాహరణాది లోకోత్తర కృత్యనిర్వాహకుని, వృణీమహి=ఉపాసించుచున్నాము=ప్రార్థించుచున్నాము.

హనుమత్పురముగా నీమంత్రమునకు గంగేశ్వరానంద యిచ్చిన వాఖ్యయిది. ఈ మంత్రార్థమే

ప్రశస్తమైన

“మనోజవం మారుత తుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠం వాతాత్మజం వానరయూధముః శ్రీరామదూతం శిరసానమామి”

యను శ్లోకమునఁగాననగును.

అగ్ని - యన వాయు పుత్రుడే కాన అగ్ని శబ్దమే హనుమత్పురమైనది.

3 వాయోరగ్నిః అను ప్రమాణమున వాయుసుతు డగ్నియేఁ ఈ భావమున ఋగ్వేద ప్రథమ మంత్రము నే హనుమత్ప్రతిపాదకముగా గ్రహింపఁదగును.

4 “అగ్నిమీశేపురోహితం యజ్ఞస్య దేవమృత్విజం హోతారం రత్నధాతమమ్” అని మంత్రము. యజ్ఞస్య=రామసుగ్రీవుల స్నేహ యజ్ఞమునకు; దేవమ్=కారకుడైన వానిని, ఋత్విజమ్=ఋత్వాపిజమ్=సముద్రము లంఘించి రాక్షసులను కంపింపజేసిన వానిని, రత్నధాత

1. పేదోపదేశ చంద్రిక - పు - 8, 9

2. ఋ. 1 - 12 - 1

3. తెత్తిరీ యోపనిషత్తు - 2 - 1

4. ఋ 1 - 1 - 1

మమ్ = రామాంగుళీయకమును, సీతా శిరోరత్నమును దరించిన, పురో
హితమ్ = సీతాస్వేషణాది కార్యముల ముందు నడచిన దూతయగు;
ఆగ్నిం = వాయుసుతుని, హనుమంతుని, ఈశే = నమస్కరించుచున్నాను.

వేదమునఁగానవచ్చు 'అపాన్నపాత్' శబ్దప్రతిపాదకుడును హను
మంతుఁడే. ఋ 2-35, ఋ 10-30లు రెండు మంత్రములందును అపా
న్నపాత్ వాచ్యుడై వము స్తుతింపఁబడెను. అపశబ్దము అంతరిక్ష = ఆకా
శవాచకము. ఆకాశముయొక్క నప్తా = పౌతుఁడు ఆకాశాద్వాయుః
(తై 2-1) ఆకాశమునుండి వాయువు, వాయుసుతుఁడు హనుమంతుఁడు
ననియు వేదదర్శనాచార్యులు గంగేశ్వరానందజీ మహారాజ్ నమస్వయ
వఱచిరి. ఇక అంజనేయుని ప్రధాన నామమగు హనుమత్ నామము
నకు కారణమైన విషయము.

¹ "మమచ్చన తే మమవన్ వ్యసోని వివిధ్యా

అప హనూజహన అధానవిద్ధ ఉత్తరో

బభూవాచ్చిరో దాసస్య సంపిణ గ్వధేన" మంత్రమునఁగఁడు,

మమవన్ = ఓ ఇంద్రా; తే = నీయొక్క సన్నిధానమున; చన =
నిశ్చింతమగు; మమత్ = ప్రమాదకారియగు, వ్యంసః = విశాలస్కంధ
ముకల ఐరావతమును పట్టబోయిన హనుమంతుఁడు; వివిధ్యాన్ = పీడింప
జొచ్చెను. నివిద్ధం = పీడించువాని యొక్క; హనూ = దవడలందు,
వధేన = వజ్రాయుధమున, జహాన = కొట్టితివి; అథపిమ్మట,
దాసస్య = ఆ శ్రీరామదాసుఁడగు హనుమంతుని, శిరః = దపుడ
(అవయవే 2వ యవినః ప్రయోగః) సమ్పిణక్ = జారినది; వ్యంసః =
హనుమంతుడు ఉత్తరో బభూవాన్ = గొప్ప వాడయ్యెను. పరోక్షపిర్యా
ఇవహి దేవాః అన్నటులఁ బై శబ్దములు పరోక్షముగాఁ దెల్పుచుండగా

² "అనుస్వదామక్షరన్నాపో అస్యావర్ధత

మధ్య ఆ నావ్యానామ్, సప్తీచీనేన మనసా

తమింద్ర ఓ జిహ్వేన హన్మనాహన్నభిద్యూః

మంత్రమున హన్మన్ అనియే శబ్దము ప్రయోగింపబడెను. ఇటహన్మనా శబ్దము 'హనుమతా' యొక్క రూపాంతరము పై మంత్రము అంతరిక్షమున నున్న గంభీర జలరాశియు హనుమంతుని ముంచివేయుటయందు సమర్థులగు భావముఁదెల్పును. వేదమున దూతశబ్దము విభక్తిభేదమునఁ బది పర్యాయములు, హనుశబ్దము నాల్గు పర్యాయములు హనుమతాశబ్ద రూపాంతరమగు పై 'హన్మనా' శబ్దము ఐదు పర్యాయములు ప్రయోగింపబడినవి.

¹ సుమారు ఐదు వందల సంవత్సరములకుఁబూర్వమే మహావిద్వాంసులగు నీలకంఠ సూరి వేద మంత్రములకు భాష్యమిచ్చుచు మంత్ర రామాయణమును రచించిరి. వా రిక్కింది రీతిగా ఋజ్జుత్యములందుఁగల హనుమత్కథను వివరించిరి.

² “ప్రమాతుః ప్రతరం గుహ్య మిచ్ఛన్ కుమారో న వీరుధః ప్రసర్ప దుర్వీససం న వక్ష్వ మవిద చ్ఛుచన్తం రిరిహంసం రిప ఉపస్థి అన్తః”

అను ఋక్కునందు సీతాదేవి అన్వేషణార్థము హనుమంతుని సముద్ర లంఘనేచ్ఛ వివరింపబడినది.

³ “అద్రిభిః సుతః పవతే, మంత్రమున మైవాకపర్వతమును స్పృశించి నెడలుట,

⁴ “ఉపొమతిః పృచ్ఛతే సీచ్యతే మధుమన్ద్రాజనీ చోదతే అన్తరాసని” మంత్రమునందు సీతామాతకు మధురమగు రామవార్త నెఱింగించుట సూచితము.

⁵ “దేవాస ఆయన్....తృపీట మనుతద్దహన్తి” మంత్రమున లంకాదహన వృత్తము కలదు. ఇట్లు సుందరకాండ గాథ వ్యక్తము చేయబడగా

1. కళ్యాణ్ - జనవరి 1975 - వ్యాసకర్త-శ్రీరామ కుమార దాస్జీ

2. ఋ - 10 - 79 - 3

4. ఋ - 9 - 6 - 9 - 2

3. ఋ - 9 - 71 - 3

5. ఋ - 10 - 28 - 8

- 1 “నరుద్రేభి రశస్తవార ఋహిత్వి గయమారే అవద్య ఆగాత్” ఇంకను ఈ క్రింది మంత్రములును సుమహత్పరములుగా వేదోంమే హను మచ్చిస్తాన్ అను శీర్షిక వలనఁదెలియుచున్నది.
(కళ్యాణ్ జనవరి '85 పుట - 2)
- 2 “ఓం తవ శ్రీయే మరుతో మర్జయస్త రుద్రయతే జనిమ చారు చిత్రమ్ పదం యద్విష్ణో రువమం నిధాయ శేన సాసి గుహ్యం నామగోనామ్”
- 3 “ప్రకృష్టిహేవ శూష ఏతి రోరువద సుర్యం వర్ణం నిరిణీతే ఆస్యతమ్, జహతి వసిం పితు రేతి నిష్కృత ముపపుతం కృణుతే నిర్ణజంతనా,
- 4 “ఇమర్న ధన్వన్ ప్రతిధీయతే మతి ర్వతోన మాతు రుపసద్భూయ ధని ఉరుధారేవ దుహే అగ్ర ఆయ త్యస్యవ్రతేష్యపి సోమ ఇష్యతే,
- 5 నృబాహుభ్యాం చోడితోం ధారయా సుతోఽనుష్యధం పవతే సోమ ఇన్ద్రతే ఆప్రాః క్రతున్ త్నమజై రధ్వరే మతీర్వేర్నదుష చ్చ మ్వారాసదద్ధః”
- 6 అక్షావహా న హ్యతనోత సోమ్యా ఇష్క్కుణ్డధ్వం రశనా ఓతపింశత అష్టావన్ధరం వహతాభితో రథం యేన దేవాసో అనయ న్న భిష్యియమ్॥

అను ఋజ్ఞంత్రమున యుద్ధకాండకు సంబంధించి రాముడు హనుమదాదుల సహాయమున సీతతోకూడి స్వస్థానము చేరిన విషయము చెప్పఁబడినది. విశేషించి మన్యుసూక్తము హనుమత్పరముగా విని యోగమున నున్నది. హనుమంతునకు మన్యుసూక్తముతో నభిషేక మొనర్చుట, మన్యుసూక్తోక్త పూజావిధి, హనుమత్ప్రత్యర్థము మన్యుసూక్త పారాయణము కూడఁబ్రశస్తముగా లోకమున నున్నవి. ఇకసామవేదమునఁజూడ

1. ఋ - 10 - 99 - 5	5. ఋక్సంహితా - 9 - 72 - 5
2. ఋక్సంహితా - 5 - 3 - 3	6. ఋక్సంహితా - 10 - 53 - 7
3. ఋక్సంహితా - 9 - 71 - 2	
4. ఋక్సంహితా - 9 - 69 - 1	

- 1 “ఉపోమతిః పృచ్ఛతే సిచ్ఛతే మధుమం ద్రాజనీ” మంత్రము సామ వేదమున గాన మొనర్పబడినది. పై వలెనిది సుందరకాండ గాథను తెలుపుచున్నది.

వేదము యొక్క విభాగములు 1. సంహిత 2. బ్రాహ్మణము

3. ఆరణ్యకము 4. ఉపనిషత్తులను నాల్గింటియందు వేదాంతముగాఁ జెప్పబడు సుపనిషత్తులందు హనుమద్విషయము విశేషముగాఁగాన నగును. రామరహస్యోపనిషత్తు, రామపూర్వోత్తర తాపిన్యూపనిషత్తు, ముక్తికోపనిషత్తు, లాంగూలోపనిషత్తు ఇత్యాదులందు హనుమదంగము కలదు.

రామ రహస్యోపనిషత్తునందు సనకాదిమునులు ప్రహ్లాదాది భక్తులు సర్వశాస్త్రపురాణాదుల సేతత్త్వము ప్రతిపాదితమయ్యెననియుడుగ హనుమంతుఁడు

“రామ ఏవ పరం బ్రహ్మ - రామ ఏవ పరంతపః

రామ ఏవ పరం తత్త్వం - శ్రీరామో బ్రహ్మ తారకమ్” అనును

అట్లు శ్రీరాముఁడే తారక బ్రహ్మమనుటయేకాక రామరహస్యము తెలుపుచు ప్రణవమును శ్రీ రాముని యంగముగాఁబల్కి శ్రీరామోపాసనను గూర్చి చెప్పెను. శ్రీరామ పూర్వోత్తర తాపిన్యూపనిషత్తులో

2 “తత్తస్తత్రై రామ హనుమా - నల్లిం లంకాం సమత్యయా

సీతాంద్యష్టా 2 సురస్ హత్యా - పురగ దగ్ధ్యా తథా స్వయం

ఆగత్యరామేణసహ - న్యవేదయత తత్త్వతః”

అనుదానియందు హనుమంతుఁడు సముద్రముదాటి లంకకు వెళ్ళుట, సీతాదర్శనము, అసురవధ, లంకాదహనము, శ్రీరాముని చేరుట వంటి విషయములు చెప్పబడెను. అట్లే ఆవరణ పూజకై షట్కోణయంత్రస్థ దేవతా విధానము చెప్పునవ్వుడు.

1 “హనుమంతం చ శ్రోతార మగ్రతః స్యాత్ త్రికోణకం” అనియు

2 “తృతీయం వాయుసూనుం చ” అనియుఁజెప్పబడినది.

వేదాంతమహిమ, ముక్తిభేదములు, అధ్యాత్మతత్త్వ వర్ణనాదులు ఈ ముక్తికోపనిషత్తు శ్రీరామాంజనేయ సంవాదపరమైనది.

శుక్ల యజుర్వేదీయ తారసారోపనిషత్తు కూడ శివస్వరూపుడగు హనుమంతుని నిర్దేశించును. మిథిలోపవనమున జనకునకుఁబరబ్రహ్మ విద్య నుపదేశించు సమయమున యాజ్ఞవల్క్యుఁడు తన శిష్యుఁడైన భరద్వాజుని ప్రశ్నకు సమాధానమిడుచు ‘ఓం పరబ్రహ్మ’ అని, అతఁడే ఉపాస్యుఁడని, అందు అ + ఉ + మ్ లలో

3 “మకారాక్షర సంభూత శ్శివ స్తు హనుమాన్ స్మృతః” అని చెప్పును.

4 “ఓం యో హవై శ్రీవరమాత్మా నారాయణః

స భగవాన్ మకారవాచ్యః శివస్వరూపో

హనుమాన్ భూ ర్భువః సువ స్తస్మై వై నమోనమః

అని కూడ శివస్వరూపుడగు హనుమంతుఁడు తెలియబడును.

అధర్వణ వేదీయమగు శ్రీ హనుమత్తాపనీయోపనిషత్తు పూర్తిగా హనుమత్పరమైనది. యాజ్ఞవల్క్యుజాబాలి సంవాదపరమగున దీయు పనిషత్తు.

5 “అథ యాజ్ఞవల్క్యో జాబాలి ముపససార। తగ్ం హోవాచ భగవన్ బ్రహ్మాదిభి ర్యోనవాహ మమృతస్సాంభ్యం. కింప్రాణాః కి మింద్రియాణి, కిం బుద్ధి రహంకారః। కిం చక్షు శ్శ్రోత్రం మనో ఘ్రాణం జిహ్వ ధారయతీతి। పవ్రచ్చ।

అని యారంభమగు నీయుపనిషత్తున

1. శ్రీరామ పూరోత్తర తాపిన్యపనిషత్తు - 4 - 32

2. శ్రీరామ పూర్వోత్తర తాపిన్యపనిషత్తు - 4 - 35

3. తారసారోపనిషత్తు 2 - 3

4. తారసారోపనిషత్తు - 3 - 3

5. వేదాలలో హనుమంతుడు పుట - 21

1 “హృదయాజ్ఞే! హనుమంతం! నివేశ్య యథోపచారాన్! పరికల్ప్య
యథా మంత్రం! సర్వదేవాత్మకం సర్వజగ న్మయమేనం! యః
పశ్యతి! స తీర్థాన్ హి! తదా కామాన్ శోకాన్ సర్వాన్ లోకా
నభిజయతో!” అని చెప్పబడి చివరికు

2 “స ఏవ హనుమాన్ బ్రహ్మిణి బ్రహ్మవిదో వదంతి! నాన్యోఽతోఽ
స్తి దగ్ధా! నాన్యోఽతోఽస్తి మంతా! నాన్యోఽతోఽస్తి ఘ్రాతేతి
స దేవ బ్రహ్మదం బ్రహ్మత్వదాహ్న త్వపరరామ!

అని పూర్తి యైనది. ఉపనిషత్తు బ్రహ్మవిద్య కావున బ్రహ్మ విదులు
హనుమంతుని యందు బ్రహ్మభావన చేయుట కలదు.

రామరహస్యోపనిషత్తునందు

3 “ఐహికేషు చ కార్యేషు మహాపత్ను చ సర్వదా
నైవ యోజ్యో రామమంత్రః కేవలం మోక్షదాయకః
ఐహికే సమనుప్రాప్తే మాం స్మరే ద్యామసేవకమ్”

అని హనుమంతుడే స్వయముగాఁజెప్పును. ఇట్లు వైదికవాఙ్మయమున
హనుమంతుని విషయము స్పష్టముగా గోచరించుచున్నది.

నిరాకారబ్రహ్మకు వాచక రూపముగా ‘ఓం’ కారము తెలియఁ
బడును. ఈ ప్రణవమే బ్రహ్మవిష్టుశివాత్మకమై అ+ఉ+మ్ విభజనతో
నున్నది. ‘హనుమ’ యనునది అకార ఉకారమకారయుతవగు ప్రణ
వమే యని, ఓంకారోపాసనే ప్రణవోపాసన అదియే ప్రాణోపాసన.
ప్రాణమన వాయువే. అత్మా వైపుత్రనామాసి’ యన్నటుల నాప్రాణో
పాసన హనుమదుపాసనే యనుచు విద్యావాచస్పతి శ్రీకంఠశీశర్మ హను
మంతుని 4 “ఓంకార వాచ్యునిగా” నిరూపించిరి.

1. వేదాలలో హనుమంతుఁడు - పుట - 23

2. వేదాలలో హనుమంతుఁడు - పుట - 29

3. రామరహస్యోపనిషత్తు - పుట

4. కళ్యాణ్ - జనవరి - '75 పుట - 61

విభిన్న శాస్త్రముల హనుమంతకథ

శిక్షాది షట్పాస్త్రముల కంటె భిన్నముగ నున్న సంగీత, వైద్య, మంత్రశాస్త్రములయందు హనుమంతుని తోడి సంబంధము కానవచ్చును. వాఙ్మయము నం దాసాహిత్యము కూడఁజేరును కాన నట్టి వివేచనయు నావశ్యకము.

సంగీత శాస్త్రము - హనుమంతుడు : హనుమంతుడు సర్వ విద్యా విశారదుడుగఁదెలియఁబడుచున్నాఁడు. అతనికి 1 “కళాధరుఁడ” ను నామము కూడ కలదు. నృత్యగీతాద్వి కళలలోనిష్టాతుఁడతఁడు. సంగీత శాస్త్ర గ్రంథమును కూడరచించిన యాతని సంగీతజ్ఞత విశేషముగఁ జెప్పఁదగినది. అతని మతమును సంగీతశాస్త్రమునఁబ్రతిపాదించెడి గ్రంథము ‘అంజనేయ సంహిత’, లేదా హనుమత్సంహితగాఁజెప్పఁబడుచున్నది. ఆ గ్రంథము ప్రస్తుత మలభ్యము. తంజావూరున కథిపతియగు రఘునాథనాయకుడు తన ‘సంగీతసుధ’ గ్రంథమున సంగీతశాస్త్రాది సంహితలతోఁజూట అంజనానందనసంహితయుఁగన్పట్టుచున్నట్లు

“సమీక్ష్య నందిశ్వరసంహితాం తా మాలోక్య శాస్త్రం భరత పృజీతం గృహం బృహద్దేశ్య ధం మతంగముని ప్రణీతం నిపుణం విలోక్య విచార్య తాం యా కసంహితాం చ జ్ఞాత్వాంజనానందన సంహితాంచ ఉమావతే రాధునిక య తంత్ర ముస్వీక్ష్య నందిశమతానుసారి॥”

అని వ్రాసెను. మరియు నా రఘునాథుఁడు ‘అంజనేయ భారత’ మను గ్రంథము పేరు కూడ ఉల్లేఖించెను. అందుయాష్టికమునికి అంజనేయుని ద్వారా గానవిద్యోపదేశము జరిగెను. ‘సంగీత రత్నాకర’ మున గ్రంథకర్త శార్దూలవంశుఁడును ప్రాచీన సంగీతాచార్యుల నామములతో

“వాయుశిష్యావనూ రంభార్జునో నారదతుంబురూ

అంజనేయో మాతృగుప్తో రావణో నందికేశ్వరః

అని అంజనేయునిఁజెప్పి కారదా తనయుఁడు తన ‘భావప్రకాశన’ గ్రంథ ప్రారంభమున దివాకరనామక నాట్యాచార్యునినుండి ఏ ఏసంగీతాచార్యుల మతముల నెఱిగినది తెల్పుచు ప్రథమాధికారమున

1 “ప్రీతః సోఽపి సదాశివస్య శివయో గ్గౌర్యానుతం వాసుకే
 ర్వాగ్ధేవ్యాః అపి నారదస్య చ మునేః కుంభోద్భవ వ్యాసయోః
 శిష్యానాం భరతస్య యాని చ మతా న్యధ్యాప్య తా న్యంజనా
 నూనో రవ్యథ నాట్యవేద మఖిలం సమ్యక్ త మధ్యావయత్.

అనిచెప్పెను. అంతేకాకపంచమాధికారమున అనురాగచిహ్ను ములఁజెప్పుచు

2 “యే భావా రాగచిహ్నాని - స్త్రీణా ముక్తాః పృథక్ పృథక్
 సాధారణాస్తే సర్వాసాం - స్త్రీణా మిత్యాహ మారుతిః॥

అని అంజనేయుని మతము చెప్పఁబడెను. అట్లే రూపకములఁ జెప్పునెడను
 తృప్తికాంక్షము గూర్చి చెప్పుచు హనుమన్నత మిట్లు చెప్పఁబడెను.

3 “అస్యాంక మేకం భరతో - ద్వావంకా వితి కోహలః
 వ్యాసాంజనేయ గురవః - ప్రాహు రంకత్రయం యథా”॥

‘సంగీత రత్నాకర’ టీకారుండు కల్లనాథుండు దేశిరాగముల విషయ
 మున అంజనేయ మతముఁదెల్పుచు తథాచాహ అంజనేయః

“యేషాం శృతి స్వర గ్రామ - జాత్యాది నియమో న హి
 నానాదేశ గతి చ్ఛాయా - దేశీ రాగ స్తు తే స్మృతా”॥

అనుచు శృతి, స్వరగ్రామ, జాతి నియమము లేనిది, నానాపదేశ వరం
 వరల ప్రభావము కలది దేశిరాగమని చెప్పఁబడుననెను.

సంగీత శాస్త్రమున సామాన్యముగ నిరువదిరెండు శ్రుతులు తెలియఁ
 బడును కాని హనుమన్నత నఁబడునెనిమిది శ్రుతులు స్వీకరింపఁబడెను.

రఘునాథుండు సంగీత సుధయందు ‘ఒకమారు అంజనేయుండు
 కదళీవనమును చేరగా నట యాష్టికముని తన దక్షాది శిష్యులకు సంగీత
 శిక్ష నిడుచుండెను. దేశిరాగము, దాని స్వరశ్రుతుల విషయమున
 వైవరీత్యము చూచి శిష్యులడుగ యాష్టికముని సమాధాన మిడిన విధాన
 ముగా హనుమంతుండు సంగీతశాస్త్ర రచన చేసెను’ అని వ్రాసెను.

1. భావప్రకాశము - 1 - 16

2. భావప్రకాశనము - 5 - 127

3. భావప్రకాశనము - 8 - 324

‘సంగీత పారిజాతము’నను సంగీతప్రవర్తకులలో హనుమంతుడు బ్రముఖుడుగాఁజెప్పఁబడెను.

1 “కర్తా సంగీత శాస్త్రస్య - హనుమాంశ్చ మహాకవిః
శార్దూల కాహలా వేతౌ - సంగీత గ్రంథకారిణౌ”

సంగీత పారిజాత భాష్యకారుఁడు కలిందుఁడు శివకృతశాస్త్రం శివమతం! భరతకృతం భరతమతం వలె హనుమత్కృతశాస్త్రం హనుమన్మతమనుచు

“శాస్త్రం చకార శివ భాల విభూషితాంగః

పూర్వం త త చ్చివమతం భరత స్తదన్తే

త ద్భారతం కపివర శ్చ విలీలిఖ ద్యత్

పశ్చా దిదం హనుమతో మత మీరితమ్ తమ్” అనెను.

అందలి మంగళాచరణముననే కలిందుఁడు

“సంగీతేన వశికరోతి వరదం జ్ఞానాధవం రామవం

య శ్చామీకర చారుగాత్ర సుషమాం విస్తారయ త్యద్భుతాం

నానాతాల కలాకలాప నిపుణః కౌశల్యవ న్దీయతే

స ప్రీణాతు ప్రశస్త గాన రసిక వ్యామోది కాళామృగః”

అనినుతించెను. సంగీతపారిజాత గ్రంథమువలన హనుమంతుని సంగీత శాస్త్ర పాటవము స్పష్టము కాగలదు.

సంగీత మర్మజ్ఞుఁడగు భావభట్టు రచించిన ‘ఆనూప సంగీత విలాస గ్రంథమున హనుమంతుని పేరు మీద అనేక సంగీతాలంకారముల వర్ణనలు కలవు. మంగళాచరణమునందే భావభట్టు

“అంజనేయో మాతృగుప్తో - రావణో నందికేశ్వరః

స్వాతిర్గణో బిందురాజః - క్షేత్రరాజశ్చ కాహలః॥

అని నుతించి భద్రాద్యలంకారములను

1. సంగీత పారిజాతము - 1 - 9

భద్ర : భద్రసంజ్ఞ మలంకార మాంజనేయోఽవదత్ సుధీః
ఏకైకస్య స్వర స్యాత్ - హననాచ్చ క్రమోభవత్॥

గ్రీవ : స గౌ రి గౌ సముచ్చార్య-మ గౌ రి సౌ తథై వ చ
గ్రీవం లఘుద్వయే నాత్ర-హనుమా నవదత్ సుధీః॥

స-గగ రి- గగ మ-గగ రి-సస స్వరములు మరల లఘుమాత్రలతో
సంయుక్త మొనర్పబడి గ్రీవాలంకారమగునని హనుమంతము. ఇట్లే

భాల : స గౌ రి గౌ సముచ్చార్య-మ గౌ రి సౌ తథై వ చ
ద్రుతాభ్యాం లఘుకాలేన-భాలం వదతి మారుతిః॥

ప్రకాశ: సౌ రి గౌ మో గ రి గశ్చ-రి సౌ వితి స్వరై శ్చ తైః
హనుమా నడతాలేన-ప్రకాశాభ్యాం త మబ్రవీత్॥

బిందు : ఆద్యం దీర్ఘత్రయం ప్రాహ-ద్వితీయం హ్రస్వ మేవ చ
బిందుర్బిందు త్రయే ణాపి-హనుమాన్ సార్థబిందునా॥

ఇట్లే సంధిప్రవాచన, ఉద్వాహితాద్యలంకారములను హనుమత్ప్రేక్షము
లను వివరించెను. ఈ రీతిగా సంగీత శాస్త్ర ండగు హనుమంతుఁడు
తుంబురనారద సంగీత వివాదమున వ్యాయని తగా నుండి యిర్వురి
చేతను తా మజ్ఞులమని, హనుమంతుఁడే సంగీ శాస్త్రమున సర్వజ్ఞుఁడని
యనిపించెను. ఇట్లు హనుమంతుఁడు సంగీత శాస్త్రమునఁ బ్రత్యేక
స్థానము నందియుండెను. అట్టి హనుమత్ప్రసాదలబ్ధసారస్వతాలంకారుఁ
డగు భట్టుమూర్తియు సంగీత కళారహస్యనిధియై వసుచరిత్రను సంగీత
శాస్త్రమయముగఁజేయుట తెలుఁగు వాఙ్మయమునకు శోభాయమాన
ముగఁగాంచఁగలము.

ప్రముఖ వాగ్గేయ కారుఁడగు త్యాగరాజు కూడ తన కీర్తనలందు
హనుమంతుని సంగీతశాస్త్రకోవిదునిగఁ జెప్పెను. ప్రశస్తమగుఁగీర్తన
'ఎందఱో మహనుభావులు' అను శ్రీరా గాదితాళకీర్తనయందు "నారద
తుంబురు పవనసూను బాలచంద్రధర" యనుచు హనుమంతునిఁజెప్పుట
కాక మాయామాళవ గౌళరాగము దేశాది తాళము 'విదులకు మ్రొక్కెద
సంగీత కోవిదులకు" ననుఁగీర్తనలో 'అమరేశ భరత కాశ్యప చండి

శాంజనేయ గజముఖులు' అనుచు నాంజనేయునిఁగీర్తించెను. ఇట్లు హనుమంతుఁడు సంగీతశాస్త్రకోవిదుఁడుగను, సంగీతశాస్త్ర ప్రవర్తకునిగను తెలియగలము.

వైద్యశాస్త్రము - హనుమంతుఁడు : వైద్యారోగ్య విషయములఁ గూడ హనుమత్సంబంధము కాననగును.

1 “బుద్ధి ర్బలం యకో ధైర్యం నిర్భయత్వ మరోగతా” అని హనుమత్స్మరణ వలననే యరోగత యేర్పడునని ఋషివాక్యము. హనుమంతుఁడు సంజీవరాయనిగ విశేషముగ నారాధింపఁబడును. సంజీవరాయుని పీరాంజనేయావతారముగఁ దెనుఁగునాటఁబ్రకీర్తింపఁబడుట కాననగును. హనుమత్ప్రదక్షిణములు, సుందరకాండ పారాయణలు రోగ శాంతికై జరుపుకొందురు.

ఆయుర్వేదశాస్త్రము చెప్పచున్న ఆగంతుక గ్రహసంబంధములుగాఁ జెప్పఁబడువ్యాధులయెడల హనుమంతుఁడు ప్రధాన పరిష్కారము.

2 “బేతాళ దనుజా త్పాతు - సీతాకోక వినాశనః

సర్ప వృశ్చిక లూతాది - విషేభ్యః పాతు మాం సదా”

3 “కర్కశీ లోక సుహార్తి - విషూచి లోకహృత్సినీ

చత్వారి నామా న్యే తాని-లంఖినీ భగినీ స్త్రియః”

అను వాక్యములందును, ప్రతి హనుమద్రాసమునను ఈ విషయము తెలుపఁబడును.

4 “సుశిరోమేశిరః పాతు - ఫాలం మేపాతు పావనిః

దృశామేపాతు సుదృశో - కర్ణపాతు సుకర్ణవాన్”

అను రీతిగా హనుమత్కవచములు చెప్పుటయే కాక హనుమదవతారము వానరుల పుట్టుక కేకారణము. క్షీరసముద్రమథనమున విషూచి, మహామారి

1. ప. సం. 76 - 15

2. ప. సం. 78 - 21

3. ప. సం. 71 - 72

4. ప. సం. 78 - 21

మున్నగు భయంకరవ్యాధులు జనించి జనపద ధ్వంసము గావించు చుండ లోకరక్షణార్థమై బ్రహ్మకోరికమేరకు రుద్రగణము వానర రూప ములఁ బొందుటగాఁ తెలియుచున్నది. (హనుమల్లితాతరంగిణి 2 పుట) అట్లే మాలామంత్రాదులు

1 “ఐకాహిక జ్వర ద్వ్యాహికజ్వర త్యాహికజ్వర చాతుర్థిక
జ్వర పాంచరాత్రికజ్వర విషమజ్వర దోషజ్వర బ్రహ్మరాక్షస
జ్వర జేతాశపాశ మహానాగకులవిషం నిర్విషం కురుకురు”

అని చెప్పుచుండ ననేక కవచములు

2 “అనుక్తసంధిసిపాతు-సర్వదాచ సుసంధిమాన్
సర్వాంగానిచమేపాతు-సర్వావయవ శోభితః”

అని మొదలుగాఁజెప్పుచున్నవి. చిరంజీవియగు హనుమంతుని ప్రాతః
స్మరణయందు స్మరించుచు

“అశ్వత్థామాబలిర్వాసో - హనుమాంశ్చ విభీషణః
కృపః పరశురామశ్చ సప్తైతే చిరజీవినః
సప్తైతాన్ సంస్మరేన్నిత్యం-మార్కండేయ మథాష్టమం
జీవేద్వర్షశతం సాగ్రం - అపమృత్యు వివర్జితః” అని

అపమృత్యువు నుండి తొలగి పూర్ణాయుర్దాయ ముండఁగోరుదురు. బ్రహ్మ
చర్య నిష్ఠాగరిష్ఠుడగు మారుతి “మరణం బిందుపాతేన - జీవనంబిందు
ధారణం” వీర్యబిందు పాతము వలన మరణము, వీర్యబిందు ధారణమున
జీవనము కలదని అన్నటుల బ్రహ్మచర్యమున కారదర్శమైన పూర్ణ
జీవిత మనుభవింపఁగార్తుడగుచున్నాడు. వాయుసాధన ప్రాణ సాధ
నమే. వాయుసందనుడగు హనుమంతు నారాధనము ప్రాణశక్తి
నియగలదని, వాత సంబంధమగు రోగముల యెడనుపకమన కారయని
యందురు. తులసిదాసు బాహువుఅయందు వాతసంబంధమగుబీడయేర్ప
డ నే యౌషధములు నుపకరింపక పోవుటచే ‘హనుమాన్ బాహుక్’ చెప్పి

1. ప. సం. 25 - 82

2. ప. సం. 78 - 21

రోగశుభ్రమన మందుటకు నాతని రచనయే ప్రమాణము. అందుననే హనుమాన్చాలీసా యందును 'నాపై రోగహరై నబషిరా - జవతనిరంతర హనుమతవీర' అని పల్కెను. ఈ వాక్యమును

“హనుమానంజనీసూనో - వాయుపుత్రో మహాబల
అకస్మాదాగత్త్వాతం - నాశయాశు నమోఽస్తుతే”

అను శ్లోకమును రోగోపశమనార్థము జపింతురు. విశేషించి స్త్రీహవ్యాధికి

1 “ఓం యోయో హనుమంత ఫలఫలిత ధగధగిత ఆయురాషపరుడాహ”
అను మంత్రము పదివేలు జపించ వలెనని చెప్పబడెను.

నారదీయ మహాపురాణమున మహావ్యాధినాశక మంత్రములు హను మత్సంబంధమగునవి కలవు. ఈ రీతిగా పైద్య శాస్త్రమునకు హనుమం తుని తోడి సంబంధము తెలియును.

ఖగోళశాస్త్రము - హనుమంతఁడు

అశ్చర్యకరమగు నొక యథార్థ విషయ మేమన భాగోళమునఁ జెప్పుకొను గాథలన్నిటికి ఖగోళ ప్రమాణములు కాననగును. విశేష పరిశీలనమునఁగాని యదిగోచరము కాదు. అసామాన్యశేముషిఖనులగు మునులుజెప్పిన విషయములను సామాన్యదృష్టితో నంగీకరింపలేక పుక్కిడి పురాణములనుకొనుచు విస్మరింపఁజూచెడి కాలపరిణామము దురదృష్టకరము. భారతీయ మహర్షులు దర్శించి తెలియజేసిన ప్రతిశాస్త్రవిషయము ఒక మహాసముద్రము, అగాధము. పోయినకొలది లోతుకుఁ గొంపోవునట్టిది. అట్లే ఖగోళపరిజ్ఞాన మత్యద్భుతమై అనూహ్యమగు యథార్థము.

'నాన్మషిః కురుతే కావ్య'మనుట సామెత వంటిది, ఊసుబోక చెప్పినదియుగాదు. అది సర్వవిధముల యథార్థము. వారి దార్శనికత నర్థము చేసికొనినపుడు మనకుఁగల్గు నాశ్చర్యము నానందము మేరలేనివివాల్మీకి వంటి మహాకవులు పైని చూచి క్రింద వాసిరో, కనులు మూసికొని జగత్తంతను భూత భషిష్య ద్వర్తమానముల చలనచిత్రమునువలె స్పష్టముగా చూచుచు వ్రాసిరో అర్థముకాదు. ఈ యథార్థ దృష్టిననుసరించి ఖగోళ పరిశీలనము వలన హనుమత్కథలోని వివాదాంశముల నిష్కర్ష చేయవచ్చును.

హనుమజ్జననము : హనుమంతుని జనన విషయ మొక్కటి పలు విధములుగాఁ జెప్పఁబడు వివాదాంశము. అత్మద్భుత శక్తిగల యాతని చర్యలు, సూర్యుని పట్టబోవుట, అంతటివాఁడై విజయధ్వజమున నుండుట, లంకాదహనము ఇవి అన్నియు వైతిహాసిక భావమున జరిగియుండుట యథార్థము కాగా నా గాథలద్వారా ఖగోళశాస్త్ర విషయము గ్రంథస్థము చేయఁబడినది. హనుమజ్జననము గూర్చి

1 "వై శాఖేమాసి కృష్ణాయాం - దశమీ మంద సంయుతా పూర్వ పౌర్ణిమ పదాయుక్తా"

అని వై శాఖ బహుళ దశమీ శనివారము పూర్వాభాద్రా నక్షత్రమున హనుమంతుని జననముగా పరాశర సంహిత;

స్వాత్మ్యాం కుజే శైవకీభౌతు కార్తికే కృష్టింజనా గర్భత ఏవసాక్షాత్
అని కార్తికబహుళ చతుర్దశి స్వాతి నక్షత్రపు మంగళవారమున జనన
మందినట్లుపైష్ణవమత్వాబ్ధాస్కరము, 'పైత్రేమాసి సితేపక్షేపౌర్ణమాస్యాం
కుజే2హని' అని పైత్రేశుద్ధ పౌర్ణమి మంగళవారమున జననమందినట్లు
తంత్రసారము చెప్పుచున్నది. వినియందుఁబ్రామాణికతనెన్నుట, లేదా
ప్రస్తుతగ్రాహ్యంశ నిష్కర్ష చేయుట యవసరము. కల్పాంతర విషయ
ములుగా నెన్నియో చెప్పఁబడ వచ్చును. కాని ప్రస్తుత కల్పనమునకు
గ్రాహ్యమగునది యేదను నెడ భగోళ పరిమాణమున నిట్లు గుర్తింప
గలము.

1 "ప్రాతర్యావాణా పృథమా యజధ్వమ్" అను ఋగ్వేద వాక్య
ముఁబట్టినిరోజేనక్షత్రములు ఉదయించునో అనా ధానక్షత్రమున కధిదేవత
పూజనియుండని తెలియుచున్నది. ఇట్లు పరిశీలించిన హైందవ ధర్మ
మున నిందలు దేవత లెందు కేర్పడిరో తెలియును. అట్లే మన పండుగ
లెంతటి శాస్త్ర బద్ధములో, సహేతుకముగా వ్యక్తమగును. ఉదాహరణము
నకు వినాయక చవితి నాడట్లు వినాయక నక్షత్రములు దర్శనమిచ్చును

ఈ ధర్మము, లేదా ఈ నక్షత్రోదయము రెండు విధముల జరు
గును. పురశ్చక్ర విషయము వంటిది. ఈ నక్షత్రోదయములు సూర్యో
దయా తూర్వము కాని సూర్యాస్తమయాదనంతరము కాని జరుగును.

హనుమద్విషయమునఁజూచినప్పుడు స్వాతి నక్షత్రము హనుమన్న
క్షత్రము. 'ఆత్మాపై పుత్రనామా2సి'యన్నటుల నీ హనుమన్నక్షత్రము
వాయుదేవతాకముగాఁబరిగణింపఁబడుచున్నది. అద్భుతమగు శక్తిగల
యీ నక్షత్రమే అద్భుతశక్తియుతుడగు హనుమంతుని శక్తిని నిరూ
పించుచున్నది. వాయు తనయుడు సముద్రము దాటి విజృంభించి
యశోకవనాదుల సెంతగా భగ్ను మొనర్చెనో మనమెఱుఁగుదుము. స్వాతి
కార్తెయన హనుమన్నక్షత్రపుకార్తె. ఆ కార్తె మనకు దాదాపు నవంబరు
మాసమున వచ్చును. అప్పుడు సముద్రము మీదుగావచ్చు నుపై నలెట్లు
విజృంభించి ధ్వంస మొనర్చునట్టివో తెలియనిదికాదు. అది హనుమద్వి
జృంభణము. దీనివలన జనపీడ హనుమదాశయముగా గ్రహింపఁదగదు
హనుమచ్చక్తి యుట్టిదనుట మాత్ర ముద్దేశ్యము.

స్వాతి హనుమన్నక్షత్రము : హనుమత్కథను స్వాతి నక్షత్రముతో
భగోకమున సమన్వయ పఱచు చెడలస్వాతి హనుమన్నక్షత్రమునునది రూఢి
చేసి కొనవలెను.

స్వాతి నక్షత్రము చుట్టూరు వానర రూపము గల చుక్కలున్నవి.
1 ఈ యంశ మీ మధ్య జాత్రియా, జాబిలోనియా, ఈజిప్టు మొదలగు
దేశములలో లభించిన సాక్ష్యముల వలన రూఢియైనది. ఆదికావ్య కర్త
యగు వాల్మీకియు నీ యంశమును

2 “అనుయాస్యన్తి మామద్య స్తవమానం విహాయసా భవిష్యతి
హి మే పంథా స్సాస్వితేః పంథా ఇవాప్య మ్పురే” అని తన మార్గమంబరతల
మందు స్వాతి మార్గము కాగల దనుటలో వ్యంగ్యముగాఁదెల్పెను. ఇట
వాల్మీకి చెప్పుటయకాదు. హనుమంతుడే స్వయముగా వానరులతోఁ
దనను స్వాతి నక్షత్రముగాఁజెప్పుకొనెను. ఆంధ్ర కవులెల్లరచే నీ విష
యము గ్రహింపబడకున్న నుజ్జానపీఠ అవార్థు గ్రహిత విశ్వనాథ

3 “ద్వితీవిలిప్తలన్ గగనవీధిఁజరింతును నేను స్వాతిన
క్షత్రమువోలె నన్నుఁగని కింపము నొందగ సర్వభూతముల్
ధాతీయు మత్పదాహతికిఁదాలదు లంఘనమందు వేళ మ
ద్ధాతృపుఁబర్చుచేతను దిగంబడి పోవు మహాబిలంబుగా”

అని హనుమంతుని స్వాతి నక్షత్రముగనే చూపెను. ఇట్లు శక్తియుక్తుల
స్వాతిగనే హనుమంతుఁడు నిరూపింపఁబడెను.

విష్ణుభక్తుఁడు : వియద్విష్ణు పదంబోమ్మి’ యని యమరము. విష్ణుపద
మనగా నాకాశము. ఆకాశమును విష్ణుపదమనుటకుఁగారణము అందుఁ
బురాణములు చెప్పుచున్న శేషశాయి యగు శ్రీవిష్ణు వుండుటే. ఆ విష్ణు
స్థానము సరిగా స్వాతి, శ్రవణా నక్షత్రముల మధ్య కలదు. ఈ శ్రవణా
నక్షత్రము గరుత్మాంతుడు. ‘ససుపర్ణో గరుత్మాన్’ అని ఋగ్వేదవర్ణనము.
పాశ్చాత్యులు దీనిని ఏక్విలా (aquila) అందురు. అనగా గరుడ పక్షియే

1. నక్షత్రములు - పుట - 98

2. వా. రా. కి - 87 - 28

3. శ్రీ రా. క. కి - 442

విష్ణువు గరుడ వాహనుడనుట స్పష్టము. అట్టి గరుత్మంతునకు నాంజనేయునకు మధ్య విష్ణువుండుటనే “అగ్రేప్రాంజలి రాంజనేయ మనిశం” అని విష్ణువు స్తుతింపబడుట. అప్పకవియు నీ యర్థమునే

1 “వాతాత్మజ తార్క్ష్యసమ

స్వీతునకు సమస్తలోక విఖ్యాతునకున్” అని చెప్పెను.

అన్నమయ్య మున్నగువారు హనుమంతుని విష్ణు సేవకునిగాఁ గీర్తించు భావమిదియే. రామభక్తుండగు హనుమంతుని విష్ణు భక్తునిగాఁజెప్పుటలో నాంతర్య మీ ఖగోళ వృత్తమే. అందుననే విష్ణుసంబంధములగు సుత్యవముల నిరుపైపుల హనుమంత గరుత్మంతుల నిర్వ్యరనుంచుటయు ఊర్ధ్వ పుండ్రశంఖ చక్రములు విష్ణుస్థానమున నుంచి యిరుపైపులనా ఇర్వరి చిత్రములుంచుటయు గమనింపగలము. ఇది హనుమంతుఁడు విష్ణుభక్తుండనుటలోఁగల ఖగోళ రహస్యము.

అర్జున కపిధ్వజము : స్వాతి శ్రవణల నడుమ ననగా స్వాతికిఁజైన నారాయణుఁడున్నటుల స్వాతికిఁ గింద నరుండు గలఁడు. ఉత్తర ఫల్గుణి నరుని యనగా నర్జునుని నక్షత్రము. ఆ నక్షత్రమునకు ననంతరమునఁగల హస్తచిత్తలు దక్షిణదిశఁగ ప్రక్కకుండ స్వాతి మాత్రము సరిగ మీదుగ నుండి ధ్వజస్థానీయమై నరుని కపిధ్వజ విధిని సూచించుచుండును. 2 “కపిధ్వజప్రభల సంధీభూతులం జేయవే” యన్న తిక్కన్న భారత ప్రయోగము దీనినే సూచించును. టెక్కెపుకాంతి శత్రువులసంధీభూతులంజేయుటయు సంగతము. అట్టి యెడనట వ్యంగ్యమీ హనుమంతుని స్వాతి కాంతియే. సూర్యుని కెన్నోరెట్లు కాంతిగల స్వాతి వలననే వా రంధీభూతులగుదురనుట. ఇది ఖగోళము ద్వారా నిరూపితమగు కపిధ్వజ వృత్తము.

లంకాదహనము : హనుమంతుఁడు వాలాగ్నిచే లంకను దగులఁబెట్టెను.

అట్టి వాని వాలమును

3 “ప్రదీప్త లాంగూల కృతార్చిమాలీ- ప్రకాశతాదిత్య ఇవార్చిమాలీ”
యని రెండు పర్యాయములు వాల్మీకి చెప్పెను. స్వాతి హనుమంతుఁ

డన నటజక్కారమైన హనుమంతుని వాలము దానిపై గల విశాఖా నక్షత్రమే. “విశాఖా కులాల చక్రం పంచ” అని వరరుద్ర విశాఖను కుమ్మరివాని చక్రముతో బోల్పెను. అట్టి వర్తులాకారమునే వాల్మీకి హనుమద్వాళమునందు సూచించెను. ‘ససస్య దహనాప్లవగాచకన్యా’ అని పరాహమిహిరుడు బృహజ్ఞాతకమునఁజెప్పిన కన్యభేతిలోని దహనా మాలాఅగ్నిమయమైనచూల. అదియే అగ్నిపూర్ణవలయముగా లంకఁ గాల్చిన వాలముగా గ్రహింపదగినది. ఇట్లు హనుమంతుని లంకాదహన వృత్తమును విగోళకాస్త్రము సూచించుచున్నది.

హనుమంతుని సర్వసమత్వము : హనుమంతుడు సమతకు నిదర్శనము శివకేశవులకు సమస్థానీయుడు. బాహుశక్తి, బుద్ధిశక్తులకు సమస్థానీ యుడు. భోగమోక్షములకు సమస్థానీయుడు. నర - పశు, నర - దైవ తత్త్వములకు సమస్థానీయుడు. అట్లే స్వాతియు హనుమంతుని వలె సర్వసమత్వము సాధించునది. సూర్య కులాప్రవేశముననే, స్వాతి కారై సమయముననే అప్పటి వఱకు హెచ్చు తగ్గులుగా నున్న అహః ప్రమాణ రాత్రి ప్రమాణములు సమములగును. శీతోష్ణస్థితులు సమ మగును. తులకు అనగా త్రాసునకు సమత సహజము.

హనుమంతుని రుద్రాంశ సంభూతత్వము : స్వాతి పాశ్చాత్యులు చెప్పు బూటేస్ (Bootes) అను చుక్కల గుంపులోనిది. భూతేకుండనగా రుద్రుడు. ఆ భూతేశ శబ్దము నుండి ఏర్పడినది బూటేస్ అనునట్టిది. ఏకాదశరుద్రులలో నొకఁడగు హనుమంతున కాభూతేశ సంబంధము వ్యక్తమగుచున్నది. తిక్కన వానరాకారంబగు చుహోగ్రకేతనంబును, దదాశ్రితంబులైన వికృతాభీల నానాభూతంబులం బుత్తేంచి యనుట యీ భావమునే వ్యక్తమొనర్చుచున్నది. ఇట్లు హనుమద్వృత్తాంత మంతయు విగోళకాస్త్రాధారమున నిరూపితమగుచున్నది. హనుమత్కథ తోడి విగోళ సంబంధముఁదెల్పుచున్నది.

మంత్రశాస్త్రము - హనుమంతఁడు

హననా 'త్రాయత ఇతి మంత్రః' అని మననము వలననే రక్షించు నదిగా మంత్రశబ్దార్థము తెలియుచున్నది. సర్వదేవతలకు మంత్ర సముచ్చయము కలదు. ఒక్కొక్కదేవతకే అవస్థాభేదముఁబురస్కరించు కొని పెక్కుమంత్రము లుండును. ఆయ్యవి యుపాసకుల కొఱకై మహర్షులచే వివరింపఁబడుచున్నవి. మంత్ర విషయమున 'హనుమంతున కగ్రస్థాన మిచ్చితీతవలయును. భక్తుల వాంఛాభేదముల ననుసరించి హనుమంత్రము లుండినట్లే వియఁగానరావు. సుమారు పదాఱువేల మంత్రములున్నఁగుట్లు విసికి. రామకృష్ణా ద్యవతారములు నామమాత్రములుగ నున్నవి. అనగా నాయాకార్యములు ముగిసిన వెనుక నాయంశము మూలమునందుఁగలిసినదని భావము. హనుమంతుఁడట్లు గాక యిప్పుడున్నవాఁడు. తక్కిన దేవతల కంటె వేగమ ప్రత్యక్షమగునని మహర్షియాశయము.

హనుమత్సంబంధము లేని తాంత్రికులు, మాంత్రికులు అరుదు. హనుమదుపాసన విశేషముగాఁగల యాంధ్రమున నా విషయముఁ బ్రత్యేకముగాఁజెప్పఁబనిలేదు. ఖాతప్రేత పిశాచాదుల దుష్టగ్రహముల బారినుండి రక్షణ, తత్సంబంధములగుఁ బ్రయోగముల విషయమున హనుమదంశముల నేకములు. కాని ప్రముఖ తాంత్రికగ్రంథములు కులార్ద్రవ శారదాతిలకములందు హనుమత్సంబంధమగు సామగ్రి దొరుకదు. శారదాతిలకము యొక్క అర్థద్యోతనికా వ్యాఖ్యయందు కొద్ది మాత్రము చెప్పఁబడినది. ప్రపంచసారమందు నత్యల్ప విషయమే కలదు. 15వ శతాబ్దినాటి ప్రసిద్ధ తాంత్రికులు అగమవాగీశ శ్రీకృష్ణానంద విరచిత తంత్రసారమునఁ దృతీయ పరిచ్ఛేదమునఁ గేవల సుదర్శనసంహితోక్త హనుమత్కల్పము మాత్రము కలదు.

పై శాస్త్రగ్రంథముల హనుమద్విషయము విశేషముగ లేనందుకుఁ గారణము నూహింపవచ్చును. హనుమత్సంబంధమగు మంత్రభాగముఁ జెప్పు గ్రంథములు శ్రీ పరాశర సంహిత, సుదర్శన సంహితలు. ఇవి యనాదిగా లోకమున కందకుండుటయే పై లోపమునకుఁ గారణము.

ఇటీవల వఱకు నా గ్రంథములు కేవల హనుమదుపాసకుల యిండ్లలో ప్రాతప్రతుల రూపముననే ముగ్గుచున్నవి. ఇటీవలి కాలముననే యవి వెలుగుఁజూడ నోచుకొన్నను వాని యనుష్ఠాన విధులు మాత్రమాయా గురు పరం పరల వలన బోకమున ననుసరింపఁబడుచునే యున్నవి. కేవల హనుమత్సంబంధమగు సుదగ్రంథము శ్రీ పరాశర సంహిత. కావున దాని ప్రభావము హనుమత్కావ్యజాలముపై యెట్లున్నదను విషయము ప్రధానముగనే యీ వ్యాసమునఁబరిశీలింపఁబడును.

నారద పురాణమున భాగవత తంత్రమున నీవిషయమై విపులముగా విషయము లభ్యమగును. అందలి పూర్వఖండమున 74, 75, 78, 79 అధ్యాయముల సుమారు పేయి శ్లోకములలో శ్రీ నారద సనత్కుమార సంవాదరూపమున హనుమంతునిఁ గూర్చి రమ్యములగు విషయములు దెప్పఁబడినవి. అట్లే ఆనంద రామాయణము, రుద్రయామికములందును చాలా విషయము గలదు.

మచ్చునకు నారదీయము నందలి యొక్క మంత్రము. ఇది ద్వాదశాక్షరి. “హం హనుమతే తుద్రాత్మకాయ హంభట్” అనునది మూల మంత్రము. దీనికి శ్రీరామచంద్రఋషి, జగతిచ్ఛందము, హనుమాన్ దేవత, హంబీజము, హం శక్తి

హం - అఃగుష్ఠాభ్యాం నమః; హీం - తర్జనీభ్యాం నమః;
హుం - మధ్యమాభ్యాం నమః; హైం - అనామికాభ్యాం నమః;
హౌం - కనిష్ఠికాభ్యాం నమః; హః - కరతల కరపృష్ఠాభ్యాం నమః;
హిం - హృదయాయ నమః; హీం - శిరసే స్వాహా
హూం - శిఖాయై వషట్; హైం - కవచాయ హుం
హౌం - నేత్రత్రయాయ వౌషట్; హః - అస్త్రియ ఫట్

అని అంగన్యాస కరన్యాసాదు లొనర్చి దిగ్బంధనముగావించవలెను.

ధ్యానమ్—

శ్లో॥ 1 మహాశైలం సముత్పాత్య-ధౌవంతం రావణంవ్రతీ
లాజైరసౌరుణం రౌద్రం - కాలాంతక యమోపమమ్

జ్వలదగ్గి సేమం జై త్రిం - సూర్యకోటి సమప్రభం
అంగదాద్యై ర్మహావీరై - ర్వేష్టితం రుద్రరూపిణమ్
తిష్ఠతిష్ఠ రణే దుష్ట - సృజంతం ఘోరనిస్వనం
శైవరూపిణ మభ్యర్చ్య - ధ్యాత్వా లక్షం జపే న్మనుమ్”

మంత్రమహార్థన, గాయత్రీతంత్ర గ్రంథము లందుఁ జెప్పబడినదియు
లోకమున వ్యవహారమున నున్నదియు నగు హనుమత్కృతగాయత్రి
“ఓం అంజనేయాయ విద్మహే వాయుపుత్రాయ ధీమహి తన్నో హను
మాన్ ప్రచోదయాత్” అనునది.

హనుమంతుని గూర్చిన పరిపూర్ణ విజ్ఞానము మనకు రామాయణ
మున లభింపదు. అది రామకథను లోకమున కందించఁబడినది.
రామాయణమహామాలా రత్నముగాఁగి యుండున హనుమంతున కందు
సముచిత స్థానమే కలదు. కాని యదియు పరిపూర్ణ విషయము కాదు.
హనుమంతుని గూర్చి యది యసంపూర్ణగ్రంథమనుటకుఁ గారణము
రామాయణము శ్రేతాయుగ కథ. హనుమంతుఁడు చిరంజీవి. ద్వాపర
కలియుగములందును నాతఁడున్నట్లు పురాణములు, భారతేతిహాసముఁ
జెప్పుచున్నవి. ఒక రీతిగాఁజెప్పవలెనన్న హనుమత్కథ అంతులేని కథ.
కొంతవఱ కయిన ఆతని చరిత్రమును దెలియఁజేయు గ్రంథములు
సంహితలు. ఆ సంహితలనే హనుమత్కథయొడఁబర్ధానముగా స్వీకరించి
పరిశీలించదగుననుట యభార్థము.

సంహితాశబ్దము మంత్రరూపమగు వేదభాగమునకుఁజెప్పఁబడెను.
ఇదియే చతుర్వింశత్సహస్రికాయాం సంహితాయాం అని రామాయణ
గ్రంథాంతమున; మనుసంహిత యని ధర్మశాస్త్రమునకు; మహాభారత
సంహితారచన బంధురుఁడయొక జగద్దీతంబుగన్” అని నన్నయ్యకృత
భారతమునకుఁజెప్పఁబడెను. నిఘంటువు లీ శబ్దమునకు వేదశాస్త్రమైన
గ్రంథముగాఁనర్థముఁజెప్పుచున్నవి. ఇట్లు సంహితయొక్క ప్రామాణి
కతతెలియఁగలము. వైద్య, జ్యోతిష, పాంచరాత్రాగమాదుల ననేక
సంహితలు గలవు. కేహహనుమత్పురముగా 150 పటలములు గల
ఉద్గ్రంథము శ్రీ పరాశర సంహిత కావచ్చుచున్నది. హనుమత్పుర
మగుఁనెన్నో గాథలతోబాటు మంత్రభాగము, తంత్రభాగములనిది విశే
షముగఁ జెప్పుచున్నది.

అంతయు కాక శౌనక సంహిత, ఉమాసంహిత, సుదర్శన సంహిత వంటి సంహితల ద్వారా కూడ ఎన్నో హనుమద్విషయములు తెలియును. ఈ నాటికిని యీ సంహితల గొంతభాగము ప్రతిమై వ్రాతప్రతుల లోనే యున్నది. శ్రీ పరాశర సంహిత పరాశరమైత్రేయ సంవాద రూప మగు హనుమద్గ్రంథము. ఈ సంహిత ఆంధ్రదేశమందే యెంతయోప్రచారమందినట్లు దాని వ్రాతప్రతుల పరిశీలనమున దెలియుచున్నది. ముద్రాజము నందకున్నను ఒకరి నుండి యొకరికిగా వ్రాతప్రతుల రూపమున ననేకులకడ కీసంహిత చేరినది. ఆంధ్రదేశమందలి హనుమదుపాసకులందఱి వద్ద యెంతోకొంత వ్రాతప్రతి తప్పకయుండుట బట్టి ఔత్తు రాహులగు హనుమత్మహాపాసకులకడ సైతము నిది లేనట్లు తెలియుటను ఒట్టి యాంధ్రులకి హనుమత్సాహిత్యముతో విశేషసంబంధమున్నట్లు శాఖియంగలదు. కావున నాంధ్ర సాహిత్యమున హనుమత్కథలబరిశీలించుటలో నీ సంహిత నాధారముగా స్వీకరించుటయు నత్యావశ్యకము. అగస్త్య సంహిత, ఉమాసంహితల యందు సుందరకాండ పారాయణ ఫల నిరూపణ మొనర్పబడెను. ఈ సంహితలు పురాణాంతర్గతములు. అన్యత్రీ సుందరకాండ మహామంత్రస్య వాల్మీకిర్భగవాన్ ఋషిః ఇత్యాదిగా సుందరకాండ మంత్రముగానే గురుముఖతః స్వీకరింపబడుచున్నది.

ఆంధ్రమునను హనుమత్స్వంబంధములగు మంత్ర తంత్రగ్రంథములు వెలువడినవి. అవి కేవలము రచనలుగాఁజేయబడినవేకావు. అయారచయితలగు హనుమదుపాసకులు ఆయా మంత్రముల నాచరించుచు శిష్యులతోడి నాచరింపఁ జేయుచు ననుభూతుల నందియున్నయవి. అందు 'శ్రీహనుమన్మహావిద్యాప్రకాశిక' అనునది మంత్రశాస్త్రాగమ ప్రవీణులు, హనుమన్మహా విద్యోపాసకులు హనుమద్దాస వ్యవహార నామధేయులునగు శ్రీ లంకా వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారు వ్రాసినట్టిది. వీరి యుపాసనావడిను నిరూపించు ననేకసంఘటనలు తెలుగునాట బ్రచారమున నున్నవి. కవి పండిత ప్రశంసలనందినది వీరి గ్రంథము. అంకియకాశి శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారే వీరిని మెచ్చి

“విమలానంద నయోధిలో మునిగి లో విప్పారి నీపించి యా

విమల తైజము జూచి తన్మయతంద్రప్రేన్ లేక సేవించి నీ

సమయం బక్కిరజేయఁజూచెదవు నుత్సాహంబు వెంటాడ నీ
సముదీరి కనుచూపుమేర నిటు దుస్సాధ్యంబు రూపింపఁగన్”

అని ప్రశంసించి ‘కలియుగ వీరాంజనేయ’ యను బిరుదము నొసంగిరి.

1 “నాయనుభవముఁదెలిపెద

మీ యిల్లాటాంటు ననియె మేధావి”

తపోలలితుఁడు హనుమద్దాసుఁడు కొలలన్ తొలఁగించుచున్నఁగొలుచు
జనులకున్” అని శిష్టాహనుమద్చాస్త్రిగారు తమయనుభవములవివరించిరి.

ఇట్టి వీరి తంత్ర గ్రంథమున నుపాసనాండము, ప్రతిష్ఠాండము,
సోత్తఖండము నున్నవి. శ్రీ పరాశర సంహితాదులఁజెప్పబడిన యనేక
మంత్రవిషయము లిందుఁగలవు. సప్తమంత్రాత్మక మంత్రోద్ధారము
షట్పల్లవప్రయోగము, హనుమత్తోడ శముద్రాలక్షణము అంతర్మాత్మకా
బహిర్మాత్మకాన్యాయములు, కళాన్యాయములు వంటి వెన్నియో యిందుఁ
గలవు. యంత్రదశాంగ విధి, యంత్రధారణ విధి, విభిన్న కవచ ఖడ్గా
దులు, యంత్రాధివాసాదులుఁజెప్పఁబడినవి. పంచముఖములకు సంబం
ధించిన మంత్ర సముచ్చయ మిందుఁజరాశర సంహిత ననుసరించి
ప్రాయబడినవి.

‘శ్రీరామశరణ్’ వ్యవహార నామమున శ్రీ రామాంజనేయ విషయ
ముల విశేషకృషిఁజేసి ప్రచారమొనర్చు శ్రీ కుంధుర్తి వెంకటనరసయ్య
పాకయాజిగారు రచించిన అంజనేయోపాసన, హనుమన్నిష్ఠలయందు
ననేక హనుమన్మంత్రములు తెలియఁజేయఁబడినవి. వేలకొలది శిష్య
కోటిచే హనుమదుపాసన నొనరింపించుచు హనుమన్మంత్ర శాస్త్రము నాచ
రణలోఁజెట్టుచున్నవారు వీరు. వీరితోడి హనుమదనుభవము లనేకములు
శిష్యకోటిజేరి బ్రశంసించఁబడుచుండును. ఇందుఁబంచముఖ హనుమ
న్మంత్ర, పంచముఖ వీరాంజనేయ యంత్ర, స్వప్నాంజనేయమంత్ర,
తద్యంత్రములును, మఱికొన్ని ఆయాప్రయోజనములకై ధరింపఁదగు
యంత్రములనుఁదెల్పిరి.

మాంత్రశాస్త్ర ప్రవీణ, హనుమదుపాసక శ్రీ శిష్టా చంద్రమౌళిశాస్త్రి
ప్రణీతమైన ‘సుందరహనుమద్వైభవ’ మున సుందర హనుమన్మంత్ర
ప్రభావము, సుందర హనుమన్మంత్రము, సుందరకాండ మహామం
త్రానుష్ఠాన క్రమమునుఁజెప్పఁబడినవి. రుద్రయామికోక్త హనుమత్సహ

సగనామ స్తోత్రమిందుగలదు. హుంకారహనుమ న్మంత్రోద్ధారము వంటి విషయము శ్రీ గ్రంథమున నీయఁబడినవి.

శ్రీ కుంటముక్కల రామరావు విరచిత శ్రీ హనుమాన్ లీలాతరంగిణి యందును నారంభముననే నాల్గయంత్రములు వివరింపఁబడినవి.

“వడ్డాది వీర్రాజు సిద్ధాంతిచేరచింపఁబడిన “మహాయాశమంత్ర రహస్యములు” అను గ్రంథమున అంజనేయయంత్రము, పంచముఖాంజనేయ మహామంత్రము, స్వప్నాంజనేయ మహామంత్ర, యంత్రములునుగలవు.

తెనుఁగునాట హనుమత్సంబంధమగు నాటమంత్రములును గలవు. గ్రామీణుల యందు వీని యెడ మిక్కిలి విశ్వాసము. మంత్రమనునది రహస్యమైన దగుట నదియెట్టిది యనునట్టి విచారము గ్రామీణులగు సామాన్యుల కుండదు. వారి విశ్వాసమే వారికి దానివలని సత్ఫలితమునుజూపుచుండుటచే వాని ననుసరించువారు ననేకులు కలరు. అందలి యొకమంత్ర మిందీయఁబడుచున్నది. ప్రకాశం జిల్లా యందలి అద్దంకి పరిసరములనున్న ప్రసిద్ధ హనుమఃక్షేత్రము సింగరకొండ. అందలి హనుమంతుని గూర్చి యీ మంత్రమున్నది. “హరిః ఓంఓం అకార ఉకార మకార స్వరూప వాయుపుత్ర సింగరకొండ ప్రసన్నాంజనేయ గురుభ్యో నమః - ఓం జై వీరహనుమాన్ మిన్నుకట్టు అకాశము కట్టు సూర్య చంద్రాదులు కట్టు, చుక్కలు పిక్కటిల్లుకట్టు, దామోదర క్రిష్ణారావు హరి తనగోత్రం మానవ గ్రహములు కట్టు, మా దుష్టనవగ్రహములు, మాజీవ నోపాధిలో కలిగే అటంకములు కట్టు, మేము తలపెట్టె పనులకు కల్గి అగ్ని గాలి నీటిలోని భూతప్రేత పిశాచములుకట్టు, అటంకములు కట్టు, నరుల ఉప్పుతి నరుల ఘోషకట్టు, ఋణశత్రుశేషములు కట్టు, పగవారి కంటి చూపు, నోరు, జిహ్వ, దుష్టబుద్ధులు, దుష్టప్రయోగములు వీడ 64 నాడులు, 64 కీళ్ళు, చెడ్డ ప్రతీతములు, సమస్తకట్టు, సర్వవశీకరణ, సమస్తదేవతలు వశీకరణ, పంచభూతములు వశీకరణ, లక్ష్మీవశీకరణ ఓం అకార ఉకార మకార స్వరూప వాయుపుత్రా సింగరకొండ ప్రసన్నాంజనేయస్వామి గురుభ్యోనమః” అనునది మంత్రము. వీనితో విభూది పెట్టుట, పశువులకు తాడువేయుటవంటివి చేయుదురు. ఇట్లు మంత్రశాస్త్రమున హనుమంతుఁడు వైదిక మంత్రముల మొదలుకొని నాటమంత్రముల వఱకు సమష్టింప బడుట కాననగును. దక్షిణ వామాచార సంప్రదాయములు రెండిట పరివ్యాప్తమై హనుమన్మంత్రశాల మున్నట్లు తెలియును.

భారతీహాసము - హనుమత్కథ

“ఇతిహాస పూరాణాభ్యాం వేదం సముప బృంహయేత్” అన్నటుల వేద వ్రాయజనమే ఇతిహాస పురాణములు సాధించుచున్నది. ఇతి హాస అని యిట్లు జరిగినటయని చెప్పునది ఇతిహాసముకాన భారతమును కల్పనగాఁ జెప్పు నాస్కారము లేదు. భారతము మనకు సమీప యుగమగు ద్వాపరయుగాంతమున జరిగినది. తత్కర్త కృష్ణద్వైపాయనవ్యాసుఁడు నాభారతమునఁ బాత్రులనంది యుండెను. అట్లే భారతమునాట హనుమంతుఁడును కలఁడు. కాన నీ యితిహాస కాల మెఱుంగుట వలన సమీప కాలమున హనుమంతుఁడున్న సమయము దెలియును. కురుక్షేత్రసంగ్రామ దర్శనమునకు సంజయున కవకాశముగల్పించిన వాఁడు వ్యాసుఁడుకాగా విజయధ్వజమున స్వయముగ నున్న వాఁడు హనుమంతుఁడు.

ఆ మహాభారత సంగ్రామము యధార్థముగ జరిగిన ట్లనేక భారతీయ ప్రాశ్నాత్య పరిశోధకులు స్పష్టమొనర్చిరి. కాలనిర్ణయము కూడ చేసిరి. భారతయుద్ధమునాటికి సప్తర్షులు మఖలో నుండుటవలన దాదాపు నేటి కైదువేల సంవత్సరములనాఁడు భారత యుద్ధము జరిగియుండునని జ్యోతిర్గణనాధారముగా వృద్ధగర్గ, భట్టోత్పల, వరాహమిహిర, ఆర్యభటాదులు చెప్పిరి. ఈ విషయమును 1975 అక్టోబరు 19-21 తేదీలలో ఉత్తర ప్రదేశ్ లోని విదురసేని అశ్రమం (బిజపూర్)లో ప్రముఖ చరిత్రకపరిశోధకుల, వేదవిదుల, ఖగోళ శాస్త్రకోవిదుల సదస్సు చర్చించినది. గ్రహ తారక స్థితిగతులను కూలంకషముగా పరిశీలించి నూర్మూలరాశి చక్రమున 22.75 అంశలోనున్న సమయమున మార్గశీర్ష శుక్ల ఏకాదశి శుక్రవారము కృత్తికానక్షత్రము న్ననాడు మహాభారతయుద్ధ మారంభమైనదనియు, ¹ అది క్రీస్తు పూర్వము 3067 నవంబరు 22అ. ననియు నిర్ణయించిరి. ఇది ప్రాచీన ఖగోళవంధితుల యభిప్రాయమునకు సరిపోవుచున్నది.

భారత యుద్ధము, ఆయా పాత్రులను యధార్థములని భావించిన యెడల వానితోడ సంబంధబాంధవ్యముగల హనుమత్పాత్రనుగూడయథా

ర్థముగా గుర్తింపవలసి వచ్చును. త్రేతాయుగమువాఁడగు హనుమంతుండు చిరంజీవి యగుటఁ దననిత్య నివాసమగు గంధమాదన పర్వతముననుండి ఈ భారతమునకు సంబంధించిన ద్వాపర యుగమునందును కన్పడును. అట్లే మార్కండేయుని వలన మహానీయుల గాథలఁ జెప్పుటలో ధర్మజునకు వినఁబడును. వేదవ్యాస కృతమగు సంస్కృత మహాభారతమున నరణ్య పర్వమున 146-150 ఆధ్యాయముల సౌగంధిక వృత్తాంతమున, 273-293 ఆధ్యాయముల రామోపాఖ్యానమునను హనుమద్వృత్తాంతము కన్పట్టును. శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతమున నీభాగ మరణ్య పర్వమందలి తృతీయాశ్వాసమున సౌగంధిక వృత్తాంతము, షష్ఠసప్తమాశ్వాసముల రామోపాఖ్యానము గలదు. ఈ భారతభాగాంధీకర్త ఎఱ్ఱున.

అరణ్యవాసమున నున్న పాండవులు గంధమాదన పర్వతమునకుఁ బోయిరి. అట నొక్కనాఁడు ద్రౌపదితో కూడి భీముండు విహరించుచున్న యెడ నొక యపూర్వ రమణీయ సుమము లలీత సహస్రసత్ర కమలము సమీర విఘ్నతమై వచ్చి వారి ముందటఁ బడెను. దానిఁ జూచి మురిసిన ద్రౌపది యట్టివి పెక్కులుకావలెనని కోరవానికై భీముడు వెదకుచుఁజనెను. గంధమాదన పర్వతము హనుమంతుని నిత్యనివాసము.

1 “రంభావన విహారాయ-గంధమాదన వాసినే

పర్వలోకై క నాథాయ-మంగళం శ్రీ హనూమతే॥

అని ప్రమాణము. అందునను కదళీపవ నివాసిగా 2 “గంధమాదన తైలాంత-స్వత్తరంభా వనాశ్రయః॥” అని చెప్పబడియున్నది. గంధమాదన పర్వతమును వర్ణించుచు నెఱ్ఱున 3 “వివిధ రత్న బంధురకందర కదళీషండ దర్శనంబు” ననియే చెప్పెను. కమలాహరణార్థము వెడలిన భీముండు 4 “అనేక యోజన విస్తారాయామ రమణీయంబైన కదళీషండంబుఁ జొచ్చి యందు శంఖధ్వానంబు సేసెను. అచ్చట సమీప గుహ యందు శయనించు హనుమంతుఁ డా శంఖధ్వానము విని మనః ప్రియంబైన దానిఁ దనయనుజుఁడొనర్చినదానినిగా గ్రహించి సంతసించెను. వెంటనే యప్పావని వాయునందనుని మార్గనిరోధంబుగా మహావృక్షం

బులం ద్రోచి యడ్డంబుగ శయనించి గిరిగుహలు మాత్రోగునట్లు లాం
గూల స్ఫోటించింబున ఘోరరవంబొనరెన్ను. అదివిని చకితుడై వచ్చిన
భీముడు కదళీషండ మధ్యంబున శయనించన హనుమంతుఁ జూచెను.
ఎఱ్ఱున అట్టియొడ హనుమంతు నీరితి వర్ణించెను.

1 “హాస్య పీన గ్రీవు నచలి తాయత హను

నతిచసల స్వభా వాభి రాముఁ

దనుమధ్య కటిచక్కు దహన కణాకార

తామ్రోష్ఠు నతికృశ దశన కరజుఁ

బృథుల విద్యు త్పుంజ పింగాక్ష నుత్తుంగ

దృఢవక్షు నాజాను దీర్ఘ బాహు

నూర్ధ్వలాంగూల మత్యున్నత ధ్వజతలఁ

గ్రాలుచునుండ నేకాంత యోగ

నిద్ర నున్న ధర్మనిర్మలు హనుమంతుఁ

జూచి పొండురాజసుతుఁడు వాని

నిద్రఁ జెఱుపఁ గడఁగి నిజసత్వ మేర్పడ

సింహనాద మొప్పఁ జేసె డాసి.” ఇందు నెఱ్ఱున బాహ్యసౌం

దర్యవర్ణనతో బాటు ‘యోగనిద్రనున్న’ యని హనుమంతుని యాంతర
సౌందర్యమును కూడ వర్ణించెను.

ఇట్టి హనుతుని పాత్ర ఈ ఘట్టమున హాసభూయిష్టమైనది, ఈ
దేశపూర్వక మైనదియును. తమ్ముడగు భీముని నాటవట్టించి గర్వభంగ
మొనర్చి ప్రజయోనముం జేకూర్చుట హనుమంతుని యుద్దేశ్యముకావున
నిందు పరిహాసము, ఈపదేశము, సహకారము నను నంశములు ప్రస్ఫు
టములగును. హనుమంతుని నటనము హాస్య యుక్తము.

2 “అతి జరా రోగభరమున నలసి యొలసి

యొదిగి నుఖ నిద్రమై నిట్టులున్నవానిఁ

గడు మదంబున నేమియుఁ గరుణలేక

యేల బోధించితయ్య నీ వెఱిఁగి యెఱిఁగి” అని జరారోగభరమును
నడించుట హాస్యము.

వెంటనే ¹ “తిర్యగ్జాతులు ధర్మపెరుంగవుగాక, సర్వభూతదయా స్వరూపంబైన ధర్మ పెరింగెడివారు మనుష్యులు కాకఁ జెడి మనుష్య జన్మంబు వడసి వృద్ధిపసివ సేయవుగాక” యనుచు బల్కుట యుపదేశము. అది భీమునకే కాక భూతదయారహితులు, వృద్ధసంసేవనము సేయనివారందఱకును నన్నికాలముల నుపదేశమే. ఇట తెప్పరు రాజారెడ్డు రాగల్గితివి వెడలు, మన సాహంకారముగా దనవిషయముఁ జెప్పుకొని నాకుఁదెరువీకున్న హనుమంతుఁడు సముద్రము దాటి పోయినట్లు నిన్ను, నీ పర్యవమును దాటిపోయెదనని పల్కుటచే నట్టి బలగర్వము నడచు యత్ను మొనర్చెను. అసలా హనుమంతుఁడు సముద్ర మెందుకు దాటెనని యడిగి చెప్పించుట చమత్కార పూర్ణముగను, నాట్యముగా నున్నది.

భీముఁడు హనుమ త్సముద్రోల్లంఘనావసరము దెల్ప “నేను హనుమంతునంత బలవంతుఁడ, ననుటతో ‘లేవలేని ముదుసలిఁగాన నాతోకఁబాయం ద్రోచి’ పొమ్మనెను అంతట భీముఁడు వామకరంబున నెత్తబోయి వశముగాక.

² “ఏపున రెండు చేతులను నిమ్ముగ బట్టి యమర్చి యెత్తఁగా నోవక మొగ్గఁతిల్లబడి యుద్గత పుర్మజతార్ధ్య దేహుఁడై కా పురుషుండు, బోలె నిజగర్వముదక్కి యడంగియుండె జీంతాపరుఁడై వృకోదరుఁడు తద్దయల జ్ఞన భోముఖంబుగన్”

అని యిట్టి ప్రబల యత్ను మొనర్చి విఫలుఁడై గర్వముడిగి క్షమవేడెను, పై భీముని యత్ను మునకు వశముగాని హనుమంతునియందు గరిమా శక్తిని గనఁగలము. అష్టసిద్ధులు నందినపాడు హనుమంతుఁడు. ఇట్లాతని జీవితమున నవసరముఁ బట్టి యాయా సిద్ధులుఁజూపెను. హనుమంతుఁడు తన జనన విషయమును, సోదరత్వముం జెప్పి

³ “నరసుర స్తుత్యమై యెంత కాలంబు నా కీర్తి నిలచు

నిరతంబుగా నంతకాలమును నివు నిత్యుండ వగుచుఁబరగు” మనుచు రాముఁడన్న “యావత్స్థాస్యంతిగిరః” వంటివిషయములను చెప్పి భీమునిచే హనుమంతునిగాఁబెలియఁబడెను. భీముఁడు ‘డలనాటి సముద్రములంఘించినరూపముఁ జూపు’ మన కాలంబొకరితనుండదగుచునాల్గు

యుగముల ధర్మము నాల్గు, మూడు, రెండు, నొక్కపాదముతో నుండు రీతిని చెప్పెను. ఈ యుగ ధర్మములు ఆరువద్యములఁ జెప్పబడెను.

భీముఁడు 'నాటిరూపముఁజూడకపో'నన హనుమంతుఁడు 'అతిభీషణ మత్యద్భుతమోహోచాలు ననునట్లు భూదలో మధ్య వ్యాప్తమైన రూపము జూపి ప్రశంసించఁబడెను. భీమునకు సౌగంధిక సరోవరముకడఁ దీసికొన వలసిన జాగ్రత్తలుచెప్పి మరల నేను వద్యములందు ధర్మబోధఁ గావించి హితముఁ జెప్పెను.

1 "మీ దయచేసి మార్కెసునంత యత్యంత

వీరులు లే"ని భీముఁడన,

2 "నన్ను రణాంతరమునఁ దలంచునది; నీయందు సౌహృ

దంబున నాహవంబులో నతిరథుండయిన యర్జును

రథ ధ్వజంబు నందుండి మీ బల పరాక్రమంబులం జూతు"

నని కౌగిలించుకొని సౌగంధిక సరోవర మార్గంబు సూపి

హనుమంతుఁ డంతర్నితుండయ్యెను. అట్టి హనుమంతుని యాలింగ నముననే భీముఁడు విగతశ్రముఁడై విపుల జవళ క్రియుక్తుం డయినట్లు లనా హనుమచ్ఛక్తి విశేషము నెఱుఁగిన చక్కగ వర్ణించెను.

ఆరీతిగ భీమ గర్వభంగమును జరిగెను. రాశర సంహితయందు నేబది, యేబదియొకటవ పటలములందు హనుమద్భీమ సంబంధముగు కథ తలదు. అది పురుష మృగాహరణోపాయ కథనము. భీమున కడ్డుగా నుండి బలగర్వ ముఁగించుభాగ మందునిట్లే కలదు. కాని యది యరణ్య వాస సందర్భము కాదు. సుముగ రాజ్యమేలుచు రాజసూయ యాగము చేయు సందర్భము. సౌగంధిక కుసుమమున కేగుటకాక పురుషమృగం బునకేగిన యత్న మది. ఈరీతిభేదముఁగల్పాంతరభేదములుగా గ్రహించి సమన్వయించుకొనఁ దగును. ఇచ్చట ఎఱుఁగిన భీమునకు హనుమద్రావముఁ జూపిన రీతి 1 "అశుభితమై ద్వితీయ కనకాద్రియొక్కొది నా నిజాంగ మూర్జితముగఁ బొంచి పుచ్చమునఁ జేసి దిగంతము లందుచున్నట్లు చెప్పెను. ఇది హనుమంతుని యష్టసిద్ధుల మహిమా సిద్ధికి నిదర్శనము. ఈరీతి వర్ణనమున

1. భార. ఆర. తృ - 353

2. భార. ఆర. తృ - 354

1. భార. ఆర. తృ - 343

- 1 “హనుమాన్ పర్వతాకారో-బభూ వాద్భుతదర్శనః
- 2 “మేరు మందర సంకాశో-బభౌ దీప్తానల ప్రభః”
- 3 “హరిః పర్వత సంకాశో-తామ్ర వక్త్రో మహాబలః”
- 4 “స భూత్వా తైలసంకాశః-క్షణేన పున రాత్మవాన్”

మున్నగు రీతిగా వాల్మీకి చూపిన రూపమునే పోలియున్నది.

భారతయుద్ధమున విజయధ్వజము కపిధ్వజముగా మనకు కన్పిండును. “కపిధ్వజ ప్రభలు సంధీభూతులన్ జేయవే” (తిక్కన); “జెండాపై కపిరాజు” (తిరుపతి వెంకట కవులు); వంటి ప్రయోగములు ప్రసిద్ధములు. కానీ యందుకుఁ గారణ మటఁ గానరాదు. సూచనగా నా కారణ మిందుఁ జెప్పబడిన ట్లయ్యెను. ద్వాపర యుగమందుఁ జూపుటద్వారా యుగధర్మములు చెప్పించుట ద్వారా భవిష్య చ్చతురాననత్వముఁ బరోక్షముగ సూచించెను. ఈ విధమున శంఖదాసుం డీశ్వరాంశసంభూతునిఁ దన యరణ్యపర్వమునఁ జూపెను.

వాల్మీకి రామాయణమున హనుమంతుఁ డాచార్యునిగా లోకమున కందించిన మూ డుపదేశములం దొకటి 5 “యది సీతాపిదుఃఖార్తా-కాలో హిదురతికృమః” అనుపట్టిది. ‘కాలో హిదురతికృమః’ అను నద్భుత సూక్తి వ్యాసుఁడు కూడ తన హనుమంతునిచేతను బల్కించెను.

భీముఁడు సముద్రము దాటిననాటి రూపుఁజూపుమని హనుమంతుని కోరగాఁ దానుకూడ యుగధర్మము పాటించవలె ననిచెప్పుచు భీమునితో 6 “యుగం సమసువ రేహం కాలో హిదురతికృమః” అనును. ఈ పునర్గ్రహణము హనుమచ్చ కి యొక్క విశిష్టతను చాటుచున్నది.

భారతమునఁగాననగు మఱియొక హనుమద్భుట్టము అరణ్యపర్వము నందే షష్ఠ స్కంధమాశ్వాసములందుఁ గలదు. దర్మజాదులఁ జూడవచ్చిన మార్కండేయుని రామకథఁ జెప్పవలసినదిగఁ గోర నాతఁడు చెప్పును. అందు హనుమక్కుఁగ చెప్పబడెను. సీతాపహరణానంతరము వెదకుచు వచ్చు రామలక్ష్మణుల గూర్చి యెఱుఁగ సుగ్రీవుఁడు

1. వా. రా. సుం 1 - 48

2. వా. రా. సుం . 37/37

3. వా. రా. సుం - 37/38

4. వా. రా. సుం - 53/41

5. వా. రా. సుం, 16 3

6. పం. భార. ఆర. 149-10

1 “సంతకోత్సాహు, ధీమంతు, శౌర్యవంతు, నుత్రము, హిమ వంతుడు బోని యత్యంత సుస్థిరుహనుమంతుఁబనిచె” నని ప్రచేశము ననే హనుమచ్చక్రియుక్తులఁ బ్రకటించెను. అనంతర కథలో వీనినినిరూపించెను. స్థూలముగ నిందలి కథాభాగము యథా వాల్మీకమే కలదు. కానీ లక్ష్మణుడు రాముఁబంపునఁసుగ్రివుఁ బైకిఁబోయిన నాటికే సుగ్రీవుఁడు కపుల నందఱిఁ బంపి మాసముగడుపు విచ్చినట్లు నింక నైదు రోజుల గడువున్నటులు చెప్పును. అట్లయిన నితకాలము రాముఁడు మిన్నకున్నట్లు గును. ఇది మూలమునకు భిన్నము.

ఇట స్కాంద పురాణమున కార్తీక శుద్ధ త్రయోదశినాడు బ్రహ్మాస్త్ర బద్ధుడై లంకనంటించి పౌర్ణమికి మహేంద్రపర్వతముఁ జేరినట్లు, మార్గ శిరశుద్ధ పాడ్యమికి మధువన ధ్వంసముగావించినట్లు కలదు. కాగా “వెండియు నొక్క మాసంబు సెల్లినఁ గొందఱు వనచరులు పఱతెంచి సుగ్రీవుం గని యిట్లనిరి.” యని మధువనద్వంస విషయముఁ జెప్పించెను అనఁగా వారు చెప్పిన మాసముగాక పైన మాసమునకుఁ దిరిగి వచ్చినటులఁ జెప్పఁబడెను. ఇదియు నసంగతము. రామునకుఁ దెలియకుండగనే హనుమదాదులను సుగ్రీవుఁ డంపియుండుటవలన నంగుళీయక వృత్తాంతము లేదు. చూడామణిని సీత యిచ్చి పంపుటయే కలదు. అట నెఱుగిన ² ‘హనుమంతుడు జానికి హృదయంబు మూర్తిమంతంబైన పగిది నున్న యమ్మహామణి రాజచూడామణికి సమర్పించిన’ అని యనును. హనుమంతుడు భక్తుడు. నిరంతర సీతారామధ్యాన తత్పరుడు. అట్టి యుపాసకుఁడు మంత్ర కవచ హృదయాదుల ననుష్ఠించుట కర్తవ్యము. సీతోపాసన గావించి వచ్చిన హనుమతునిచే నిట ‘సీతా హృదయముగా’ నా చూడామణి నిప్పించుట మంత్రశాస్త్ర సమాలోచన మందించునదై యున్నది.

ఇట హనుమజ్జనన వృత్తముగాని, మహారావముఁ దాల్చుటగాని చెప్పలేదు. ఆ విషయము నెఱుగిన తృతీయాశ్వాసమునందే చెప్పెను. ఇందు మరోవిశేషము ‘రక్కసుఁడ గానుసుమ్మి’యను హనుమంతునితోసీత

1 “అన్నా! నిన్నెరిగితి; నది యెట్లనిన రామహితాన్వేషి యగువాఁడవింధ్యుండను వృద్ధ రాక్షసుండు మున్నయింతయుఁ ద్రిజటచేత నాకెరింగించె”ననును. త్రిజట స్వప్నవృత్తాంతముగాఁగాక యిట్లని సీత చెప్పుట చింత్యమగు విషయము. కావున శంకుపావృక్షమునుండి త్రిజటా స్వప్నవృత్తాంతము విను నవకాశము లేదు. వనర్వంశ వృత్తాంతము, రాక్షసులతో డి యుద్ధము రావణ సందర్శనములిటఁ జెప్పఁబడలేదు. హనుమంతునితో యుద్ధభూమిందు ధూమాక్షునితోనే ముఖ్యముగఁ జూపెను. అదియే 85-91 వఱకు నేడు పద్యములఁజాల స్పష్టముగ వర్ణించెను. అందు

2 “లంకాకుంటాకుఁ దుద్యల్లము తర గమనోల్లాసిమైదాసి వీరకం
వొంకం బెపారఁ జంచదుబ్బజరచిత మహాభూరుహం బెత్తి ప్రేసెం
గింకన్ ధూమాక్షుఁ; వాడుం గెడసెను వదనోద్గిర్గి కిలాలధారా
పంకప్రాగ్భాగమగ్నాపఘన విఘటితప్రాణుడై యాహ వోర్విన్”
వాడు చచ్చినరీతి నెఱుగ నారభణి నారాభటముగఁ జెప్పెను.

ఇంద్రజిత్తుతోడి యుద్ధమున నాగాస్త్ర బంధితులై యున్న రామ లక్ష్మణుల విశేషముఁడు బ్రహ్మాస్త్ర పర్యయోగమున వారికి బంధమోక్షణంబు గావించినట్లు 3 సుగ్రీవుఁడు విశల్యకరణి యను నౌషధమున వారల విశల్య దేహులం గావించినట్లు చెప్పెను. ఆవిశల్య కరణ్యాదులఁ దెచ్చిన వాడు హనుమంతుఁడు. రాజుకావున నాగౌరవము సుగ్రీవునకందనిచ్చెనని సమర్థించుకొనవలెఁ దప్ప సుగ్రీవుఁడు ఓషధి పర్వతంబు దెచ్చె ననుటకుఁబ్రమాణము లేదు.

అనేక పురాణములం దీ రామగాథనే చిత్రించిన వ్యాసు డిట్లు చెప్పెనన నిది కల్పాంతర విషయమని గ్రహింపవలయును. ఇట్లు భారతము నందలి హనుమత్కథతో నట్టి మార్పులు కాననగును.

పురాణ వాఙ్మయము - చతుర్థాధ్యాయము

పురాణ మన సామాన్యార్థము ప్రాచీనము. ¹ “పురానవం భవతి పురాణమ్” అను యాస్కవాక్యము ననుసరించి ప్రాచీనతతో నవీనతఁ దెలుపునట్టి దిది. ఈ పురాణ శబ్దమునకు ² ‘యస్మాత్ పురాహ్యనక్రీదం పురాణం తేన తత్ స్మృతమ్’ అనగా నతీతవిషయములఁ బొందించునది యని బ్రహ్మాండ పురాణ ప్రక్రియా పాదము. ‘యస్మాత్ పురాహ్యనక్రీదం - పురాణం తేన తత్ స్మృతమ్’ పూర్వవిషయములందు జీవించు నది అని వాయుపురాణము. ³ ‘పురా వరంపరాం వష్టి పురాణం తేన తత్ స్మృతమ్’ ప్రాక్తన విషయాభి రతిని కల్గియుండునది యని వద్మ పురాణము, నిర్వచనములఁ దెల్పుచున్నవి. ఈ పురాణము లతిప్రాచీనములయ్యు నన్ని కాలములకు నిత్య నూతనములుగాఁదోచి విజ్ఞానమును ప్రసాదించునవి. మిత్రతనమితములగు నివి చెలికానివలెఁ జక్కని యుదాహృతుల కథాకథనమున ధర్మబోధ నొనర్చునవి.

‘పురాణం సర్వశాస్త్రాణాం ప్రథమం బ్రహ్మణా స్మృతమ్’ అని మత్స్యపురాణము చెప్పుట వలన అన్ని శాస్త్రములకంటె ముందు బ్రహ్మచే స్మరింపఁ బడుటచేఁ బురాణప్రాముఖ్యతతెలియును. ఈ పురాణము యొక్క యర్థమునే నిఘంటువు లిట్లు నిర్వచించుచున్నవి. పురాణభవ మితి పురాణం అని అమరకోశము, పురా పూర్వస్మిన్ భూత మితి పురాణం అని గురుబాల ప్రబోధిక, ‘పురాభవమితి పురాణం’ అని శబ్దకల్ప దుగ్రమము, ‘పురా నీయతే ఇతి పురాణం’ అని వాచస్పత్యము ప్రాచీన విషయములను తనయందుఁబొందునరచుకొనినది యని చెప్పుచున్నది. ‘పురాతనస్య కల్పస్య పురాణాని విదు ర్బుధాః’ అని మత్స్య పురాణము పురాతన కల్పవస్తుకముగాఁబురాణమును తెలియఁజేయుచున్నది.

ఈ పురాణములు పదునెనిమిదిగ నష్టాదశ పురాణములుగాఁజేర్చొనఁ బడినవి. అవి దేవీభాగవతమున

1. “మద్వయం భద్వయం చైవ - బ్రత్యయం వచతుష్టయం

అనావలింగకూస్కాని - పురాణాని వృథక్ వృథక్” అని సూత్ర
ప్రాయముగాఁ జెప్పఁ బడినవి. అట్లే ఉపపురాణములు పదునెనిమిది,
ఆతి పురాణములు పదునెనిమిదియుఁగలవు.

‘తత్ర పద్మపురాణం తు ప్రథమం చ ప్రణీతవాన్
తతోఽన్యాని పురాణాని కృత్వా షోడశ తు క్రమాత్
అష్టాదశం భాగవతం సార మాకృష్య సర్వతః

కృతవాన్ భగవాన్ వ్యాసః శుక మధ్యావయత్ స్వయమ్’ అని
పద్మపురాణము మొదటిదిగా భాగవతము చివరిదిగాఁబద్మపురాణమునఁ
దెలియును.

పురాణముల హనుమత్కథ ముఖ్యముగా బ్రహ్మపురాణము, పద్మ
పురాణము, శివపురాణము, భవిష్యత్పురాణము, లింగపురాణము, స్కాంద
పురాణము, బ్రహ్మాండ పురాణము, వరాహ పురాణము, బ్రహ్మపైవర్త
పురాణము మున్నగువాని యందును నారసింహ పురాణమునందును లభ్య
ఘగుచున్నది. అందు * ‘బ్రహ్మం మూర్తా హరే రేవ హృదయం పద్మ
సంచితం’ అని చెప్పబడుట వలన మొట్ట మొదటిదిగా బ్రహ్మ పురాణ
మును బరిగణన సేయుచుండిరి.

బ్రహ్మపురాణము :- అష్టాదశ పురాణముల బ్రహ్మపురాణమునఁ బ్రత్యేక
హనుమత్కథ కానరాదు. కాని షట్పంచాశ దధిక శతతమోఽధ్యాయమున
(156) గిష్కింధా తీర్థవర్జనమున మాత్రము హనుమత్ప్రసక్తి కాన
వచ్చును. శ్రీరాముఁడు రావణవధానంతరము సీతతో నయోధ్య వెడ
లుచుఁద్రోవలో నీ తీర్థమును చూచి

* ‘హరే న్స్వప్నా న ధామన్త్ర్యహనుమత్ప్రముఖా న్మనో’ అనుచో
వారిని సంబోధించి రాముఁడిక్రింది రీతిగాఁ జెప్పుచున్నట్లు బ్రహ్మ వార
దునితో ననును. అట్టి గిష్కింధా తీర్థమును ప్రస్తుతించుచు

1. దేవీభాగవతము - 1-3-2

2. పద్మపురాణం - శ్వర్ణఖండము - 62-22

3. బ్రహ్మపురాణము - 156-8

¹ 'అస్యః ప్రథావాత్... సీతా చ లబ్ధా హనుమాం శ్చ బన్ధుః' అని యాతీర్థ మాహాత్యమునఁదనకు బంధువుగా హనుమంతుఁడు లభించెనని రాముఁడు చెప్పకొనెను. విభీషణాదుల వాక్యమున నాల్గరోజులట నుండి వానరులు లింగములను పృతిష్ఠించి సేవించుకొనిరి. పిదపవెళ్ళునపుడు రాముఁడు 'లింగము లన్నింటిని విసర్జింపు'మని హనుమంతునితో ననెను. హనుమంతుఁడెంత యత్నించినను నవిరాకుండుటచే వానరులు, రాముఁడు నచ్చెరు వందిరి. అట్టి లింగము, గంగయుఁగిష్కింథా వాసులగు వానరులచేఁబూజింపఁబడుట నది కిష్కింథాతీర్థ మయ్యెను. పంచనవతిత మాధ్యాయము (95) మన్యుతీర్థ వర్ణనము. హనుమంతునకిష్టమగు మన్యుసూక్తాధిదేవతయగు శివస్వరూప మిదియే. ఇట్లు బ్రహ్మపురాణమున హనుమత్సంబంధ విషయము గలదు.

పద్మ పురాణము :- ఇంక హృదయస్థానీయమగుఁబద్మపురాణమున హనుమత్కథ కొంత కానవచ్చును. అందలి పాతాళ ఖండమున షోడశాధిక శతతమోధ్యాయము (116) నందు జాంబవదుక్త పురాకల్పీయ రామాయణ కథా వర్ణనము కలదు. ప్రస్తుత కల్పస్థుఁడగు రాముఁడొక సాయంకాలము సంధ్యానిర్వహణోద్యుక్తుఁడై హనుమంతునితోఁగూడి బయల్పెడలుట తెలియును. సంధ్యానంతరము సభామంటపమునకు విచ్చేసి జాంబవంతునిచేఁజెప్పఁబడిన పూర్వకల్ప రామాయణకథ వినును. ఆ రామాయణము నందలి హనుమంతుఁడును ఇందుఁ గానవచ్చును.

ఆ కల్పమందలి రాముఁడు సీతను బోకొట్టుకొనుట వంటివి యథా తథముగానే జరుగగా హనుమత్ప్రవేశఘట్టమున భేదము గన్పట్టును. ఇందు లక్ష్మణునితో నుగ్రీవ నిలయమగు ఋష్యమూకవర్వత ప్రాంతముని కేగి యట నిభిడ్చాయంబగు చూతవృక్షముఁజేరి తాముఁడు లక్ష్మణుని తొడపై శిరస్సుపెట్టి విశ్రాంతిఁగొనుచు మణికుండల మండితుఁడు, 'హేమసింగకుఁడు, నుద్బుధబద్ధ మౌంజీకౌపీనుఁడు అచ్చోవవీతుఁడు నతిచంచలుఁడు, పూలగుత్తులు చల్లుచు గాన మొనర్చుచు చెట్టునెక్కి వీచుచున్న వానిని చూచి 'లక్ష్మణా! ఎవరీతఁడనఁ దెలియదనె'. అంత హనుమంతుఁడే 'నుగ్రీవుని అనుచరుఁడను హనుమంతుఁడ'నని రామునకు

నమస్కరించి సుగ్రీవునికడ కేగి అవర నారాయణునివలె నున్న మే శ్యామునిఁజూచితి ననెను.

అట్లే వారి మరణానంతరము లంకకేగి సీత వార్తనెఱిగియుద్ధమో సందియో జరుగుట దేల్పుమని హనుమంతుఁడే నల్కును. అదెట్లు జరుగు నన జాంబవంతుడే 'హనుమంతుఁడొక్కఁడు వెడలి తెలిసికొని రాగలఁ'డన నట్లే వంపగా రామాయణరీతిగా నన్ని వసులు చేసివచ్చి చెప్పెను.

అట్లే ఉత్తర ఖండము నందలి దశావతార చరిత్ర కథనమునఁగల రామావతార ఘట్టమున హనుమత్కథ కలదు. రామకథ సంక్షిప్తముగఁ జెప్పినదై నను యథావాల్మీకము హనుమత్కథ యందలి ప్రధానాంశము లన్ని యుఁజెప్పబడెను.

పద్మ పురాణమున నేకాదశీవ్రతమాహాత్యమున శ్రీరామావతార కథను శివుడు పార్వతికిఁజెప్పును. ఇందు రామ సుగ్రీవసఖ్య మొన ర్చుట, హనుమంతునే నమర్థునిగా నెంచి యిచ్చిన రామముద్రికఁగొని యేగుట - యిట్లు రామాయణ గాథయే యథాతథముగఁగలదు. మైనా కునిపై విశ్రాంతి గొని యేగిన స్త్రీందుఁగలదు. హనుమదాదులచేఁ బట్టు విడిచి అతికాయ మహాకాయుల వలన బ్రహ్మాద్వారమునఁగల పంచ వక్త్ర ముల దారువు నేకవ్రయత్నమునఁ బంచఖండములు గావించువానిచే రావణుఁడు నిహతుఁడగు ననుటఁదెలిసి యిట్లు రాముఁ డేకశరమున లండించెను.

రావణ శక్తిప్రయోగమున మూర్ఛిల్లిన అశ్వఁబుడేర్చి జాంబ వంతుని మాటపై సుషేణుఁడు చెప్పినట్లు హనుమంతుఁడు వెడలి నపుడు మారీచుని కుమారుఁడగుఁగాలనేమిని రావణుఁడు వంప నాతఁడు మునివేష మున నేగి తనను దాహ మడిగిన మారుతిని మొఘళుగల సరస్సునకుఁ బంపెను. మకరీ శాపవిమోచనము గావించిన హనుమ కాలనేమికడ కేగి నీకుఁబ్రత్యుపకార మిది యని పిడికిటఁ గొట్ట వాఁడదృశ్యుఁడై ఆకసమంట నీతఁడునుఁబై కెగసి గ్రుద్ధుఁడు జాధింప వాఁడు మాయారూపుఁడై సుగ్రీ వునివలెఁ గానవచ్చి 'హనుమా! నీవు ద్రోణాద్రికి వెళ్ళఁబనిలేదు. లక్ష్మ ణుఁడు లేచినాఁ'డన నమ్మక వానిఁజీల్చి చెండాడి ద్రోణగిరి కేగెను. హను మంతుని ముందుగ నందిగ్రామ మంపుట యిందుఁగలదు.

ఇందు త్తర బండమున రామాశ్వ మేధ కథ శేషునిచే వాత్సామ్యమున కెఱిగింపఁబడెను. ఆ యశ్వ మేధమున దిగ్విజయార్థమై శత్రు ఘ్నునితో హనుమంతుఁడును వెడలును. యశ్వము లేవాహదమున మునుంగ నునుతి హెచ్చరిక శత్రుఘ్నుఁడు హనుమదాదులతోఁ బాతాళమున కేగెను. రుక్మాంగద వీరమణులకు శత్రుఘ్నునితో యుద్ధమేర్పడెను. వీరమణికి ప్రమథగణములతోఁ బరమేశ్వరుఁడండగా నిల్పుట వలన శివునకు హనుమంతునకు ద్వంద్వయుద్ధ మేర్పడెను. రామ భక్తుఁడగు సురభుఁడు హయమునే కాక యుద్ధమున హనుమంతుని కూడ బంధించి రామదర్శనము సేయింపుమని హనుమంతునిఁ బ్రార్థింప రాముని హనుమంతుఁడు స్మరింపఁగాఁబ్రత్యక్షమయ్యెను. రామభక్తుఁడగు సురభుఁడు రామునకు సర్వస్వార్పణము గావించెను. లవకుశలతోడి యుద్ధమున శత్రుఘ్నుడు మూర్ఛనంద వారితోడ హనుమంతుఁడు సోది పట్టుబడి సీత నుందలింపున వారిచే విడిపింపఁబడెను. రామవట్టాభిషేక వృత్తమున మాత్రము “పవనసుతుండు దీపమును బట్ట” నని యాంజనేయుఁడు దీపధారిగాఁజెప్పఁ బడుట విశేషము. సహజముగ నీ పుట్టమున హనుమంతుఁడు పాదసేవకుఁడుగా నుండును. కాని ఈ పురాణమున వట్టాభిషేక సమయమున దీపధారణ సేయును. ఇది యొక విశేషము.

ఈ త్తరబండమునఁ జతుశ్చత్వారింశదవిశ్వాద్వి శతతమోఽధ్యాయమున (241) శ్రీరాముఁడు కాలుని ద్వారా బ్రహ్మసందేశము నందుకొని స్వర్లోకమేగు సమయమున హనుమంతునితో ‘ఓంజనేయా! నాకథ లోకమున విలసిల్లునంత పడకు నవధూలోకమున వసింపవలసిన’ దని చెప్పుట కలదు. ఇది రామావతారమునఁ జివతిఘట్టము ఈ విధముగాఁ బద్యభరణమున హనుమంతుఁడు సాక్షాత్కరించుచున్నాడు.

శివ పురాణము :— శివ పురాణమున హనుమజ్జన్మవృత్తాంతము కలదు. ఇంద్రుని షడ్వత్సాసమున లీలాబండమున హనుమంతుని వృత్తాంతము చెప్పఁబడినది. తారకాసుర వధార్థము కుమారస్వామి యుద్భవింపఁబడెనై దేవతల ప్రార్థనముల శివుఁడు తన వీర్యమును అగ్ని హోతుని యందు నిల్పెను. మహాబలుఁడగు వాయువు అద్ధానిని హరించి వెడలుచు ఋతు స్నాతయ్యెయున్న అంజనాదీవి చీర వాయువశమునఁ దొలుగ నవయవ సౌందర్యము వీక్షించి మోహించి తా హరించిన శివవీర్యమామె గర్భ

మునఁబ్రవేశపెట్టెను. దాని నెఱిగి యామె శపింపఁబోవ అమృతము ద్రావిన సురల స్పర్శచే పాతివ్రత్యభంగము కాదని చెప్పి 'ఈశ్వరాంశ సంభూతుడైన మహావరాక్రమ వంతు డుద్భవించు' నని వెడలెను. అమెకుఁ గల్గినవాఁడే హనుమంతుఁడు. తల్లి మాటపై ఆతఁడు భాస్కరుని యొద్ద విద్యాభ్యాసమునర్చి గురుదక్షిణ నడుగు మన వినయాది సద్గుణముల కానందించి త్రేతాయుగమున నీవు రాక్షసనంహర సమయమున శ్రీరామునకు దోడ్పడ గలవని తెలిపి నా కుమారుఁడగు సుగ్రీవునకుఁ గూడ సహాయకారిగా వర్తించెదవని దీవించి పంపెను. అని సూతుఁడు శౌనకాది మహామునులకు హనుమంతుని వృత్తాంతముఁదెల్పెను.

శ్రీ మద్భాగవతము :- భాగవతమున నవమస్కంధమున శ్రీరామ చరిత్రము కలదు. అందుఁబోతన యనుప్రాసలతోఁ గుప్పిగంతులు వైచుచున్నట్లున్న హనుమంతునిఁబ్రవేశపెట్టెను.

1 "ఇల మీఁద సీత వెదుకఁగ

నలఘుడు రామపుండు పనిచె హనుమంతు నతి

చ్చలవంతున్ మతిమంతున్,

బలశీఘ్రున్ శార్యవంతుఁబ్రాభవ వంతున్"

ఇందు రామశార్య ధురంధరునకు వలయు వల్లక్షణములన్నియు వివరింపఁబడినవి. సముద్ర లంఘనము, సీతాదర్శనము, అక్షకుమారదుఃఖలంకారహాసములు దెలుపఁబడెను. భాగవతమునఁ బట్టాభిషేక ముట్టమున హనుమంతుడుఁ శ్వేతచ్ఛత్రము బట్టినట్లు కలదు. ఇది ఇందలి విశేష విషయము. ఇది భాగవత మందలి హనుమద్దర్శనము.

అగ్ని పురాణము :- అగ్ని పురాణమున నగ్ని వసిస్థునకుఁ 'బూర్వము నారదుఁడు వాల్మీకికిఁజెప్పిన రీతి' యనుచు రామావతార కథ చెప్పెను. అష్టమాధ్యాయముగాఁజెప్పఁబడిన దీనియందు హనుమద్వృత్తాంతము కలదు. వాల్మీకి రామాయణమునందుఁగానవచ్చు హనుమత్కథయే యిందున్న సుకిష్కింధాకాండ యందు సంపాతియే హనుమదాదులకు సీతలంకలో నశో

కవనమున నున్నట్లు చెప్పును. రామాయణముననట్లు చెప్పినరీతి కానరాదు. సంపాతి చెప్పియున్న నీక హనుమంతుడంతఃపురము లన్నిటిని వెదకునవసరము లేదు. మిగిలిన వృత్తాంతమంతయు సంక్షిప్తముగా వాల్మీకము నందలిదే కలదు. అట్లే శౌనకాదిమునులు అంజనాదేవి కుమారుడయిన అంజనేయుని ఈశ్వరుని కుమారుడని, వాయుసుతుడని చెప్పుటకు గారణమడుగ సూతుడు హనుమంతుని పుట్టుక గూర్చి చెప్పును.

అగ్నిలో నీశ్వర వీర్యము పడు సమయమున నొక్క వీర్యకణము వాయువు గొంపోవుచు మార్గమున గేసరి భార్యయు, ఋతుస్నాతయు ధౌత వస్త్రమును ధరించునదై యున్న నంజనాదేవిని జూచి మోహమంది కౌగిలించుకొని తన యందలి వీర్యము నామె గర్భమున నుంచెను. మహా పతివ్రతయగు నామె పరపురుష స్పర్శకు శపింపబోవడన విషయము జెప్పి పాతివ్రత్యమునకు భంగముకలుగదని, కారణాంతరమున శివవీర్యము నామె యందుంచితినిని, ఆమెకు మహాబల పరాక్రమ వంతుడుఁడైన పూజ్యుడు సకల విద్యా పారంగతుడు బుట్టునని చెప్పి వెదలెను. అంజ నాకేసరులు సంతసింపఁగొంతకాలమునకు అంజనేయుడు పుట్టి హనుమం తుడని పేరు పొంది నూర్చుని వలన సకలకాస్త్రములు, ఆయుర్వేదముతోడ నైదువేదములు నవవ్యాకరణములు నభ్యసించి సూర్యాక్షి గిష్కింధా నగర మేగి యాతని కుమారుడగు సుగ్రీవుని కడ మంత్రిగా మండెను. సీతాన్వేషణ కాలమున రామునకు బంటుగా నుండి సీతావార్తఁజెప్పి నూరు యోజనముల సముద్రము దాటి వారధి గట్టించి శ్రీరామునిచే రావణ కుంభకర్ణ ఇంద్రజిదాదుల సంహరింపజేసి విభీషణుని లంకాపట్టణమునకు రాజును. జేయించి యయోధ్యానగరమున సీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్న సమేతముగా శ్రీరామచంద్ర పరిబ్రహ్మమూర్తి సామ్రాజ్య పట్టాభిషేకము నకుఁగారఁజుతుండైన వాఁడొంజనేయుడు, అని యిందు చెప్పును. ఈశ్వరుని వీర్యమున జనించుటచే నీశ్వరాంశసంభూతుడని, వాయు దేవుడు తీసికొని వెళ్ళుటచే వాయుసుతుడని పేళ్ళు వచ్చెనని సూతునిచే హనుమద్వృత్తాంతము చెప్పబడినది. ఇది అగ్ని పురాణమునఁగానవచ్చు హనుమత్కథ.

నారద పురాణము :- నారదీయ మహాపురాణమున హనుమత్సంబంధమగు మంత్రభాగము గలదు. పూర్వఖండమున 74, 75, 78, 79 అధ్యాయములందా విషయములు విపులముగఁ జెప్పఁబడినవి. ఇవి నారద సనత్కుమార సంవాదరూపమునఁ జెప్పఁబడినవి. శృంఖలాబంధమొచక మహావ్యాధి నాశక మంత్రాదులు హనుమత్సంబంధమైనవి కలవు. ఇందు

1 “ధ్యాయే ద్రజే హనుమంతం - సూర్యకోటి సమప్రభం
ధావంతం రావణం జేతుం - దృష్ట్వా సత్త్వర ముత్థితం
లక్ష్మణం చ మహావీరం - పతితం రణభూతలే
గురుం చ క్రోధ ముత్పాద్య - గృహీత గురువర్వతం
హాహకారై స్సదర్పైశ్చ - కంపయంతం జగత్ప్రయం
అబ్రహ్మాండం సమావ్యాప్య - కృత్వా భీమం కశేబరమ్”

వంటి ధ్యానములు పెక్కు కాననగును.

భవిష్యత్పురాణము :- భవిష్యత్పురాణమునను రాక్షస జాతులు అనంతరమున నెత్తు జన్మలుఁజెప్పఁబడెను. బూర్వకాలీనులగుఁగుంభకర్ణాదులను, వారిని సంహరించిన రామాదుల గూర్చి చెప్పుచో శ్రీ మహావిష్ణువు దేవతల నాయారితులఁ బుట్టుమనినట్లు చెప్పుచు నీశ్వరుని హనుమంతునిగాఁబుట్టుమనినటులఁజెప్పెను. అట్లే మహావిష్ణువు శ్రీరామునిగాఁబుట్టి హనుమంతుని వలన సీతావార్త నెఱుగుట, లంకావిజయము మున్నగునవియుఁ జెప్పఁబడెను.

లింగ పురాణము :- లింగ పురాణమునం దుత్తరభాగమునఁ బదుమూడవ అధ్యాయమునందు హనుమత్పుస్తకి వచ్చును.

2 “పవనాత్మా బుధై ర్దేవ ఈశాన ఇతి కీర్త్యతే
ఈశానస్య జగత్కర్తు ర్దేవస్య పరమాత్మనః
శివా దేవీ బుధై రుక్తా - పుత్రశ్చాస్య మనోజవః
చరా చరాణాం భూతానాం - సర్వేషాం సర్వకామదః”

అని వాయువు శివుని యష్టమూర్తులయందొకఁడై ఈశానునిగాఁ గీర్తింప బడునని అట్టి వాని పుత్రుఁడు మనోవేగముకల హనుమంతుఁడు చరాచర ప్రాణికోటి కంతకు అన్ని కోర్కెలు దీర్చువాఁడని చెప్పఁబడినది.

స్కాంద పురాణము :- ఇక స్కాంద పురాణమునందు వైష్ణవఖండాంతర్గత మగు శ్రీ వేంకటాచల మాహాత్యమున ముప్పవితొమ్మిదవ యధ్యాయమున నంజన పుత్రునికొఱకుఁ దపము చేసి పుత్రుఁ బడసిన గాథ గలదు. అందు ధీర్ధయాత్రలు సేవించుచు భరద్వాజాశ్రమముఁ జేరిన యర్జునునకుభరద్వాజుఁడు వేంకటాచలమాహాత్యాదులు చెప్పుచుఁజెప్పును. పుత్రసంతానార్థియై తపస్సుచేయు నంజనతో మతంగుఁడు తపస్సు నకుఁ గారణ మడిగెను. ఆమె “ఓ మాహమునీ! కేసరియను నా తండ్రి పుత్రసంతానార్థియై శివునిఁ గూర్చి తప మొనర్చి పుత్రావకాశము లేమి, కుమార్తెగా నాపుట్టుక, నాకు లోకవిఖ్యాతుఁ డగు పుత్రుఁడు కల్గు నవకాశము లెఱిగెను. నన్నుఁ గోరిన కేసరియను మాహాకపికి నరణముగ ననేక సంవదల నిచ్చుచు నన్నిచ్చెను. పుత్రసంతానార్థియై సమస్తవ్రతముల నాచరించితిని, అయినను పుత్రుఁడు కలుగమి దుఃఖితనై తప మారంభించితిని. నాకు పుత్రుఁడుకల్గు నవకాశముఁ దెల్పు” మని యాచించెను.

అంత నా మతంగుఁడు పుత్రపాత్రప్రదాయక మగు నావచన మాలకింపుము. ఇక్కడకు దక్షిణదిగ్భాగమున బ్రహ్మతీర్థమునకుఁ దూర్పున దశయోజనముల దూరమున సువర్ణముఖరీసది. దానికి నుత్తర దిక్కునే వృషభాచలము, దాని యగ్రభాగమున స్వామిపుష్కరిణి యను శుభవ్రద మగు నదియుఁ గలవు. ఆ నదియందు స్నాన మాచరించి వరాహునకు నమస్కరించి వేంకటేశునకుఁ బ్రణమిల్లి పుష్కరిణికి నుత్తర దిగ్భాగమున ఫలవృక్షపూర్ణ మగు వ్రదేశమున నాకాశగంగ యను ‘దీర్ఘము. కలదుకాన దానియందు సంతర్ప విధి పూర్వకముగా స్నానము చేసి తీర్థమున కభిముఖముగా నుండి వాయుదేవుని గూర్చి తప మొనరింపుము. నీ తపఃప్రభావమున పుట్టు సుతుఁడు దేవ రాక్షస విమనుజుల వలనఁ గాని వివిధాస్త్ర శస్త్రములవలనఁ గాని, జంతువుల లనఁగాని పక్షులవలన గాని చంపఁబడడు” అనెను.

అట్లే యామె భర్తతో బయల్పెడలి వేంకటాచల మేగి మహర్షి వాక్యముల యధాతథముగా నాచరించి ఫల జల రముల జీవించుచు నాసాగ్రమున దృష్టి నిల్పి వేయివత్సరములు పన్ను నాచరించెను

వాయుదేవుడు ప్రత్యక్షమై “సువ్రతా! భానుడు మేషసంక్రమణముఁ బొందగా, చిత్రానక్షత్రయుక్తపూర్ణిమా తిథియందు నీకోర్కెఁ దీర్చెదను ఇష్టము వచ్చిన వరము గోరుకొమ్మన నామె” నాకు పుత్రుని ప్రసాదించు మని కోరెను. వాయువు, శుభానన! నీకు సుతుడైన కీర్తిమంతుడనగుదు నని వర మిచ్చి యచటనే యుండెను. అప్పుడు బ్రహ్మది దేవతలు ఇంద్రాది లోకపాలురు, వసిష్ఠాది మహాత్ములు, సనకాది యోగులు వ్యాసాది విప్రేంద్రులు లక్ష్మీసమేతుడైన విష్ణువు, ముని వత్సులు, దేవవత్సులు, ఋషివత్సులు భృత్య సుతాదులతోఁ దమ తమ వాహనముల నెక్కి తప మాచరించుచున్న యంజనాదేవిని చూచుచుటకు వచ్చిరి. ఈ సన్నివేశమునకు బ్రహ్మదు లాశ్చర్యచకితు లైరి.” అని భరద్వాజుడు చెప్పినట్లు కలదు. ఇట్లు హనుమజ్జన్మకు మూలకారణ మంజనావరముగ నీ స్కాందపురాణమునఁ జెప్పఁబడినది.

ఇందు బ్రహ్మఖండమున సేతుబంధనకారణ సందర్భమున రామ కథ నెప్పబడెను. అందు హనుమద్రామ ప్రథమసమావేశము, సేతు బంధనసర్వంత హనుమత్కథయుఁ గొలది సూచించఁబడినవి. పంచద శోధ్యాయమున హనుమత్కుండ ప్రశంసయు ధర్మసఖ శతపుత్రావాప్తి యుఁగలదు. రామేశ్వరమున బ్రహ్మకుండ స్నానానంతరము హనుమత్కుండమున కేగవలెను. రాక్షస వధానంతరము మరలి వచ్చునప్పుడు లోకోపకారార్థము హనుమంతుడు తన ఫేరున గంధమాదన పర్వతమున నొక యుత్తమ కీర్థము నేర్పరచెను. అట్టి కీర్థము న భూతో న భవిష్యతి అట్టి విశిష్టత దెలిగిన రుద్రుడే స్వయముగా దానిని సేవించును, అతఁ డొప్పు మొవర్చినవారు మరణానంతరము శివలోక మందెదరు. ధర్మ శ్రుంగుడగు రాజపుత్రుడు ప్రవ్రతము లెన్నియో యొనరించి సంతాన పుంపజాలక హనుమత్కుండ మై వము ఋత్విజాల నెఱిగి యట స్నాన మాచరించి సుత్రేష్ఠి సి యా తి మున నవబృధ స్నాతుడై ఏకాధికశత సంతానము గని వా కి విద్యా ధ్యులఁ గఱపి రాజ్యము నప్పగించివార్ధ క్యమున హనుమత్కుండ ప్రాం మున కేతెంచి తప మాచరించుకొనెను.

అందే చతుశ్చక్వారింకో-(44) ధ్యాయమున మునుజచే దశగీరవ వర్షధోష పరిహరముగా శివలింగ స్థాపనకుఁ జెప్పబడిన రాముడు హను మంతుని శివలింగము దెచ్చుటకుఁ గై లాపహంపెను. అప్పటికి రెండు

ముహూర్తముల పుణ్యకాలము గలదు. వెంటనే హనుమంతుడు గంధ
మాదనమునుండివిగిరి ఆకాశమాశ్లాఘమునఁ గైలాసవర్షతము చేరెను. కాని
యట శివలింగము కానరాలేదు. కాన లింగముఁ బొందఁగోరి హనుమం
తుడు ప్రాగగ్రములుగా దర్భలఁ బఱచి కూర్చొని యూర్ధ్వబాహుడు,
నిరాలంబుఁడు, నిరుచ్ఛ్వాసుఁడు, జితేంద్రియుఁడు నై శివునిగూర్చి
తపించి లింగ మందినవాడై వచ్చెను. ఇంతలో విప్రమునులు ముహూ
ర్తము సమీపించిన దనుటతో సీతతో జేయఁబడిన సైకతలింగమును
జ్యేష్ఠశుద్ధ దశమి హస్తానక్షత్రయుక్త బుధవాసరమున వ్యతిపాత యోగ
మున, కన్యారాశిలోఁ జంద్రుఁడుండగా వృషభమున రవి యుండగాఁ
బ్రతిష్ఠించెను.

ఇంతలో హనుమంతుడు వచ్చి వృథాకృత పరిశ్రమకు ఖిన్నుడై
“రామా! నాజన్మ వ్యర్థము. నీచే నిట్లు నవమానింప బడితిని. నావంటి వాని
నేతల్లి యుఁగనరాదు. నే నింతటి దుఃఖమును యుద్ధమునందుఁగాని వాటి
యే నీ కార్యమునఁ గాని పొందలేదు. నీచే నవమానితుఁడనై అనంత
దుఃఖము ననుభవించుచున్నాను. కపు లందఱిలోఁ గైలాసమున కేగ నే
నాజ్ఞాపింపఁ బడితిని. అట లింగము లేక తపస్సుచే సాధించి తీసికొని
వచ్చితిని. ఇంతలో మీ రిట్లు ప్రతిష్ఠించి పూజ సల్పుచుంటిరి. ఇక నా
యీ దేహభారము వ్యర్థము. నీచే నవమానితుఁడ నగు నా కిక దేహత్యా
గముతప్ప చేయగలది లేదు.” అని క్రోధ శోకాకులుండై భూమిపైఁ బడి
దండ వ్రణామ మాచరించెను.

రాముఁడు ‘హనుమంతా! నీ తాత్త్వికజ్ఞానము వీడి ఇట్లు పరితపిం
చుట భావ్యమా! విస్థితిగతు లెట్టివో గ్రహింపవేమి యనుచు నీవు చేసిన
కర్మ నేను చేసిన ముహూర్తాతిక్రమణముచే నిట్లు ప్రతిష్ఠించినందుకు
దుఃఖింపక యీ భదినముననే కైలాసమునుండి తెచ్చిన లింగమునుఁ
బ్రతిష్ఠింపుము. నీ పేరుతో యీ లింగము మల్లోకములఁ గీర్తింపఁ బడును.
హనుమదీశ్వరుని చూచియే రామేశ్వరుని సందర్శింపవలెను. బ్రహ్మ
రాక్షసయూధము నీచేతను సంహరింపఁబడెఁ గాన నీ ప్రతిష్ఠచే నా పాప
విముక్తి యేర్పడును. లేదా ఈ సీతచే చేయబడిన సైకతలింగముఁ
దీయుము. అప్పుడు నీవు దెచ్చిన దానిని ప్రతిష్ఠింతు ననగా హనుమం
తుడు సైకతలింగమును బెరికి కైలాసలింగమునుఁ బ్రతిష్ఠింతు నని తన

శక్తి నంతను బ్రయోగించియు సై కతలింగమును గదల్చలేని వాడై తోకనుఁ జూట్టి శక్తినంత నుపయోగించి చేతులు నేలపై నాన్ని యనేక రీతుల యత్నించి నవరంధ్రముల నుండి రక్తము చిమ్మ మూర్ఛిల్లి నేలపైఁ బడగా నా ప్రదేశము రుధిరకుండ మయ్యెను. సీతారామలక్ష్మణులు ముని విప్ర కపివరులును శోకాతులులైరి. శ్రీరాముఁడు తన చేతులతో నైత్తి రక్తముఁజిమ్ము శిరస్సును తొడపై నిడుకొనెను. సీతయు దుఃఖమున సంబోధించుచుండ నెల్లరుఁ గన్నీరు మున్నీరుగా విలపింపఁ జొచ్చిరి. రాముఁడు హనుమత్కృత కార్యము లన్నియు గుర్తుచేసికొనుచు పీపు బ్రదుకని నాకును జీవితము వ్యర్థము. హనుమా! లేమ్ము! నాకు నిద్రింప శయన మేర్పరచుము. ఆకలియగు చున్నది. పండ్లు గొని రమ్ము స్నానము సేయవలె, పాత్ర నిమ్మనుచు పలురీతుల పలువరించుచుఁ గన్నీటితో హనుమంతుని తడిపివైచెను. ఇంతలో హనుమంతుఁడు దెలివినంది ఖిన్నుడై తననుఁబట్టియున్న రామునిచూచి లేచి దండ ప్రణామ మాచరించి సీతారాములను బహుధా స్తుతించెను. అందఱు ఆనందాశ్రుపూర్ణు లైరి. అట్లు హనుమంతుఁడు పడిపోయిన ప్రదేశమే హనుమత్కండ మని దానియందు స్నాన, పిండదానాదికములు బహుధా పుణ్య ఫలదములనియు శ్రీరాముఁ డనెను. ఈ విషయము స్కాంద పురాణమున మూఁడధ్యాయముల వ్యాపించియున్నది. ఇట్లు వాల్మీకమున లేని రామేశ్వర ప్రతిష్ఠావిధి స్కాంద పురాణమునఁ జెప్పబడెను.

ఏకోన పంచాశతమోఽధ్యాయమున రామనాథ ప్రోత్రమును హనుమంతుఁ డొనర్చును. ద్వీపంచాశతమోఽధ్యాయమున సేతుయాత్ర యందుఁ బ్రభంజనసముతుని నియమపూర్వకముగా నుతించుటఁ గూర్చి చెప్పఁబడెను. ధర్మారణ్య మాహాత్మ్యమునందుఁ ద్రింకోఽధ్యాయమున రామచరిత్ర వర్ణనముఁ గావింపఁబడెను. అందు హనుమంతుఁడు గావించిన కృత్యముల తిథి నమయాదులు చెప్పబడెను.

హనుమంతుఁడు మార్గశిరశద్దవీకాదశినాఁడు రాత్రి లంకయంతయు వెదకి ఆ రాత్రిశేషమున సీతాదర్శనము నందెను. ద్వాదశినాఁడు శింశుపా వృక్షమునఁ జేరెను. ఆ రాత్రే సీతకు విశ్వాసఘాతగల్గి రామకథఁజెప్పెను. అక్షాదులతోఁ ద్రయోదశినాఁడు యుద్ధ మొనర్చెను. అట్టి త్రయోదశి

నాఁడే బ్రహ్మాస్త్రమున బద్ధుడయ్యెను. లంక నంటించి పౌర్ణమికి మరల మహేంద్రపర్వతముఁ జేరెను. ఇది వాల్మీకమున గణన మొనర్పఁబడిన లెక్కకు భిన్నముగా నున్నది.

మార్గశిర బహుళ పాడ్యమినాఁడు మధువన ధ్వంసము జరిగెను. సప్తమినాఁడు చూడామణి నిచ్చి విషయము నంత నెఱిగించెను. ఉత్తర ఫల్గుణీయుక్త అష్టమినాఁడు విజయాభిధ ముహూర్తమున మధ్యాహ్నమున రామవాదులతో బయలుదేరెను. సముద్రతీరమున నేఁడురోజులుండిరి. ఫల్గుణశుద్ధ పాడ్యమినుండి తదియవఱకు ససైన్యముగా సముద్రమున నుపస్థానము (నుండుట) జరిగెను. చవితినాఁడు విభీషణ సమాగమము, పంచమినాడు సముద్రముదాటు యత్న మారంభమయ్యెను. రాముడు నాల్గరోజులు ప్రాయోవవేశమొనర్చెను. ఇట్లు చెప్పబడిన దానియందు మాఘశుక్ల ద్వాదశినాఁడు హనుమంతుఁడు ధూమాక్షుని చంపెను. అట్లే త్రయోదశి నాఁడకంపనుని వధించెను. ఫాల్గుణశుద్ధ ద్వాదశి నుండి కుంభనికుంభుఁ యుద్ధము. ఫాల్గుణ బహుళ తదియనుండి సప్తమివఱకు ఓషధిపర్వతము తీసికొనివచ్చి వెళ్ళు కార్యము. చైత్రశుద్ధ నవమినాఁడు శక్తిచే లక్ష్మణుఁడు మూర్ఛితుఁడు కాగా రాత్రిలోపల ద్రోణాద్రిఁగొని వచ్చెను. ఏకాదశినాఁడు మాతలి రథము వచ్చెను. అమావాస్యనాఁడు రావణునకు సంస్కారములు, మాఘశుద్ధ విదియనుండి చైత్రబహుళచతుర్దశివఱకు యుద్ధము, చైత్రశుద్ధవిదియ విభీషణ సట్టాభిషేకము. తదియనాడు సీతాశుద్ధి; ఇట్లు స్కాందపురాణమున హనుమత్కథాధార రామాయణకానిర్ణయము చెప్పఁబడినది. అందే షట్త్రింశోధ్యాయము (36) న కుమార పాలమహారాజు శ్రీరామహనుమంతుని నిర్లక్ష్యమొనర్చుచు బ్రాహ్మణుల హింసించుచు మిష్కారక్షింపఁగల ఆ హనుమంతునో, రామునో, లక్ష్మణునో చూపుడనుచుఁబల్కిెను. వారు మాకు శ్రీరాముఁడు హనుమంతుని ద్వారా చతుశ్చత్వారింశదధికశత (144) గ్రామములు దానమొనర్చెను వానిని మాభూముల మాకిమ్మునగా రాజు“ఏడి! ఆ హనుమంతుని చూపుడు అట్లయిన మీ గ్రామములు మీకిచ్చి మీమాటప్రకారము వేదధర్మములు పాడింతును. లేదా అంతటా అవైదిక ధర్మమే పాడింపఁబడవలెనని శాసించెను. ఆ ధర్మారణ్యవాసులగు బ్రాహ్మణులు గత్యంతరములేక శ్రీరాముని కొఱకు హనుమంతుని కొఱకు నన్వేషించుచు బయలుదేరిరి. అంతశ్రీరా

ముడు హనుమంతునితో ధర్మారణ్యవాసులగు బ్రాహ్మణులగతిఁ జూడ మనెను. హనుమంతుడు వృద్ధబ్రాహ్మణవేషముపూని ధర్మారణ్యవాసులగు బ్రాహ్మణుల కడకువచ్చి ‘ఇంతటి భయంకరమగు నడవెంటె నెటు వెళ్ళుచున్నా’రన వారు మహారాజు వలన నేర్పడిన బాధనుచెప్పిరామదర్శనము జొందగోరి హనుమంతుని యాశ్రయింప రామేశ్వరప్రాంతమునకు గంధమాదనమునకుఁ బోవుచున్నామనిరి. అంతనాతఁడు ‘వారిని దర్శింపఁ గోరి భయంకరమగు నడపులబడితిరి. ఆ రాముఁడెక్కడ? ఆ హనుమంతుఁడెక్కడ? వారియత్నుమువీడి సుఖముండు’డనెను. వారు వినక హనుమద్దర్శనము కొఱకుఁ దమనిశ్చయము బల్కిరి. అంత వీడి మరల మరునాఁడు మారుచేషమున వచ్చియుట్లు ప్రశ్నింపమరల తమ నిశ్చయముఁ దెల్పుచు “హనుమంతుఁడు మాకవకాశమియకున్న సుఖవాసదీక్షతో బ్రాహ్మణములనైనఁ ద్యజింతు ‘మని నిశ్చయముఁ జెప్పి’ నీవుమాయెడఁ బ్రత్యేకముగాఁ బ్రశ్నించుఁ గారణమేమి? మాయందలి వాత్సల్యమున మీ యథార్థముఁదెల్పుడన హనుమంతుఁడు “ఓ విప్రులారా! కలియుగము ప్రాప్తింప నిక మీకు రామదర్శన మెట్లగును? హనుమద్దర్శనమెట్లగును? క్రూరజంతు సంకులమగు నీయటవిఁదరుగుటమాని సుఖముండు ఁడనగా వారు “నీవిత మామెడ శ్రద్ధఁజూపుచుండివి. నీవే మమ్ముద్ధరింప వచ్చిన రాముఁడవో హనుమంతుఁడవోయన హనుమంతుఁడునిజరూపముఁ జూపి రామేశ్వర సేతులంకలఁ జూపి మీభక్తికి మెచ్చితిని వరము కోరుకొం’డనెను.

అంతవారు బహుధాహనుమంతుని స్తోత్రము సేసిరి. వారిని వరము కోరుడన “లంకలోఁ జూపిన రూపముఁ జూపఁగోరి నీవు మాయెడఁ బ్రసన్నుడై న యెడల దుర్మార్గుఁడగుఁ గుమారుపాలుని సంహరింపుము లేదా ఏదయినా చిహ్నమును చూడగనే పుణ్యాత్ముడై వేదధర్మముల లోకముఁ బ్రాప్తించురీతి శక్తికలదాని నిమ్మనిరి. అంత హనుమంతుఁడు ఈ కలియుగమున నా దర్శనముసేయ నసాధ్యము. అయినను పత్రము మాటున రూపముఁజూపుదునని మహాకాయమున మహారూపమునుజూపెను. వారానందించ ‘నీపండ్లు భక్షింపుడు. మీ కెనలేని తృప్తికల్గును. ధర్మారణ్యము లేకున్నను మీ క్షుధ శమించు’నని యిచ్చెను.

ఓ విప్రులారా! కలియుగమున రామేశ్వరము వీడి యెచ్చటకు రాను. కాన నీ చిహ్నముఁ గొంపొండని బాహుకేశము లిడి వీడిని స్వీకరింపగనే ఆ రాజు సన్మార్గమందును. అట్లు స్వీకరింపకున్న వానిద్వార దేశమునఁబడవైచిన వాఁడు సకళత్రపుత్రమిత్రముగా దహంఃబడి సర్వ నాశనమగుననగా వారు మిక్కిలి సంతసించిరి. ఆ రాత్రి యట నొకశిలా తలమున నిద్రపొందని, తానురక్షణ నుండునని వరుండనిచ్చి తనతండ్రి నిప్పొర్ణించి యాశిలనొక్కమారు ధర్మారణ్యమునఁ బడునట్లుచేయ నారు మాసములు వయనింపదగిన దూంము మూడు ముహూర్తములలోఁ జేరి అనంతరము మెలకువఁ గని హనుమదనుగ్రహమున కచ్చెరువంది పునః పునః ననుస్కరించుకొనిరి. ఇట్లు హనుమద్రక్షితులగు ధర్మారణ్యవాసులఁ గూర్చి సొంద పురాణమున చెప్పఁబడెను.

అట్లు అవంతిండ్లమునఁ ద్రయోవింశోఽధ్యాయమున(73) హనుమ త్కేశ్వర మాహాత్మ్యము వర్ణింపబడినది. ఒకప్పుడు రాముని సభయందు హనుమంతుఁడు శివుడు ననువారిలో నెవ్వ రధికులని అగస్త్యుడు పశ్చిం చెను. రాముఁడు 'శివుఁడెంతటి శక్తిపూర్ణుఁడో యుద్ధమున హనుమంతుఁ డంతటి పరాక్రమ వంతుఁడనెను. అట్టి శివోపమ్యమునకు సంతసించిన హనుమంతుఁడలంకకేగి విభీషణువలని నొకశివలింగము గోరెను. ఆతఁడు వెలయునది గొంపొమ్మని యారులింగములఁజూప నొక్కస్పటికప్రభల నొప్పులింగమును వలయునని చూపెను. అది కుబేరునినుండి సంప్రాప్త మైనదని దాని విశిష్టతఁజెప్పి యాయ గొంపోవుచు నవంతీపురముజేతి రుద్ర సరస్వీరముననుంచి స్నానమాచరించి కొనిపోవ యత్నించ నందలి శివుఁ డాతాపుననే లింగమునుంచి పూజింపుమని, అది హనుమత్కేశ్వర నామమున విఖ్యాతమై భక్తుల సర్వాభీష్టములఁ దీర్చు జాలునదగునని చెప్పెను.

అట్టి హనుమత్కేశ్వర మాహాత్మ్యమే మరల ఏకోనాశీతమోఽధ్యాయ (79) మునఁ జెప్పఁబడెను. అందుశివుఁడు పార్వతికిఁ జెప్పుచు నొకప్పుడు అగస్త్యాదిమునులు శ్రీరామునభినందింప వచ్చినవారై రామునిచే సత్కరింపబడి ప్రశంసించి విశేషముగా హనుమత్కృత్యముల జెప్పుచుఁబొగడ జొచ్చిరి. అంత రాముఁడు లక్ష్మణుని వీడి హనుమంతునే యంతగా గౌరవ ప్రశంసించుచుండిరన వారు ఆసాధారణములగునాతని కార్యలై పుణ్యమఁ జెప్ప రాముఁడు వల్లెయని యాతని వలననే తనకు సీత, లక్ష్మణుడు దక్కె

ననెను. మునులునది సత్యమనుచు “హనుమత్సమ గతి మతులు గఱవార
లేరు. శాపకారణమున నాతని శక్తి నెఱుంగడు. బాల్యమున నాతని కృతరు
ములు వర్ణింప శక్యముగావు. వినగోరినవినుము. పుట్టుకతోనే బాలార్కుని
వలె నుండెను. బాలార్కుబట్ట నంబరమెగసెను. ఇంద్రుడెఱిగి వజ్రా
యుధమునఁ బడఁగొట్ట హనువు దెబ్బతిని హనుమంతుడయ్యెను. అట్టి
మృతకల్పఁడగు సుతునిఁ గొని వాయువు మహాకాలవనముఁ జొచ్చిపుత్రా
ర్థమాశివలింగము నారాధించెను. తత్సర్పనే హనుమంతుఁడు స్వస్థుఁడు
కాగా వాయువు సంతసించి దీనిస్పర్శవలననే నా పుత్రుడు లేచెను. కాన
నిది హనుమత్కేశ్వర నామమున విఖ్యాతమగు ననెను. ఇంతలో దేవేం
ద్రాదులెల్లరువచ్చి బహువరము లొసంగిరి. శివుఁడును “రావణవధానం
తరము విభీషణునడిగి నన్నుఁదెచ్చి మరల భూతమునఁ బ్రతిష్ఠించు
ననెను. ఇట్లు హనుమత్కేశ్వరుని ప్రభావము బహుభంగుల స్కందము
మునులు దెల్పిరి.

రేవాళిండమున త్ర్యశీతితమోఽధ్యాయము (83) నందు హను
మంతేశ్వర తీర్థమాహత్యము వర్ణింపఁబడినది. ఈ విషయము ధర్మజు
నకు మార్కండేయుఁడు సెప్పును. రేవాతట మందలి యీలింగ మాహా
త్యమున బ్రహ్మాహత్యాపాతకము దొలగు ననుచు నాగాధ జెప్పె .
శ్రీరామచంద్రునిచే రావణుఁడు సంహరింపఁబడిన యనంతర మయో
సేరగా హనుమంతుఁడు మహిళ నర్చింపఁ గైలాసమునకేగెను. అట
దీశ్వరుడు హనుమంతునితోనాగు ‘మాగుము, నీకు బ్రహ్మాహత్యాపాత
కము గలదుకాన భైరవసభఁ జూడఁ దగ’దనెను. అంత హరు నడిగిపాత
కహరమగు నుపాయముజెప్పుమన నంది “నీవు రుద్రదేవోద్భవయగు
నర్మదను గూర్చి వినలేదా? అనదీతీరమునఁదపమాచరింపుమనిజెప్పెను.
అట్లే హనుమంతుఁడు ఘోరతపమాచరింప నాశివుఁడు ప్రత్యక్షమై నీచే
గష్టతరమగు తప మాచరింపఁబడినది. నీవు స్వామికార్య రతుడవై నం
దున నాదర్శనము వలన నీవు రావణసంక్షయమున పాపమొనర్పనివాడ
వైతివి.’ ‘అనగా హనుమంతుఁడు శివునకు సాష్టాంగ నమస్కార మాచ
రింప వరముఁ గోరుమనెను. అంత నాతఁడు ‘బ్రహ్మరక్షోవధవలని పాప
మునుఁబోగొట్టు’మనఁ బుత్రా! నర్మదాతీర్థ మాహత్యమున, ధర్మయోగ
ప్రభావమున నాసందర్శనము వలనను నీవునిష్పాపుడవైతివి. మత్తీర్థు
లొకానుగ్రహకాంక్షతో నీనామములఁ బ్రసాదించుచున్నాను.’ అని

“హనుమా నంజనిసుతో - వాయుపుత్రో మహాబలః
రామేష్టః ఫాల్గుణో గోత్రః పింగాక్షో ఽమితవిక్రమః
ఉదధిక్రమణ శ్రేష్ఠో దశగ్రీవస్య దర్శహా
లక్ష్మణప్రాణదాతా చ సీతా శోక నివర్తనః”

అను ద్వాదశనామములుచెప్పి అంతర్ధాన మందెను అంత హనుమంతుఁడు
ఆత్మయోగబలమున, బ్రహ్మచర్యప్రభావమున, ఈశ్వరానుగ్రహమున
సర్వాభీష్టదమగు లింగము నబ్రతిష్ఠించెను. హనుమంతేశ్వరమను
ప్రసిద్ధిగల యాలింగ మత్యంత శక్తి గలది. అనుచు దాని ప్రభావము
నకు నిదర్శనమగు సువర్చుఁడను రాజు చరిత్రఁ దెల్పెను.

అనంతర చతురశీతమోఽధ్యాయమునఁ గపిత్థిర్ధాది మాహాత్మ్య
ములు సెప్పఁబడెను. ఇందు హనుమంతేశ్వరమాహాత్మ్య గాథవలెనే నంది
చే బ్రహ్మహత్యఁగూర్చి చెప్పఁబడి పరిహార మడిగి శివునిచే గంగాది
నదుల స్నానమాహాత్మ్య మెఱిగి యట్లు సేసి రేవాతటమునఁ దప మాచ
రించినవాడై హరుఁ దృప్తు నొనర్చెను. ఆతఁడు కపి నాలింగన మొన
ర్చుకొని వరమిడి నేదినుండి నీపేర నిది కపిత్థిర్ధముగాఁ బ్రశంసించఁ
బడుచుఁ బాపహరముఁ బితృకార్యయోగ్యము నగు ననెను. ఇట్లు స్కాంద
పురాణమునఁబెక్కురీతుల హనుమత్కథ వ్యాప్తమై యున్నది.

బ్రహ్మాండ పురాణము : బ్రహ్మాండ పురాణమున సుందరకాండ ఫలని.
రూపణము గలదు. అందలి యగస్త్య సంహితయందలి యైదవయధ్యాయమున
“పశు ఫుత్రప్రదం పౌత్రవృద్ధిదం కల్మషాపహం - ధన
మాయుష్య మారోగ్యదాయకంపుణ్యవర్ధనం” ఇత్యాదిగాముప్పదిశ్లోకము
లకుఁబై గా నీ ఫలరూపణ మున్నది. అందలిదే ఉమాసంహిత యందును

“శ్రుత్వేమం సుందరంకాండం పురా వాల్మీకినా కృతం
సంతానార్థి ధనార్థి వా సామ్రాజ్యార్థి చ మానవః”

ఇత్యాదిగాఁ గూడ సుందరకాండ పారాయణఫలము దెలుపఁబడినది.
సుందరకాండ మనగా హనుమత్కాండమే. ఇట్టి సుందరకాండయొక్క
ఫలస్వరూప మీ పురాణమున స్పష్టముగఁ గన్పట్టును.

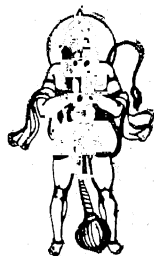
వరాహ పురాణము: వరాహపురాణమున హనుమజ్జననవృత్తాంతము గలదు. అంజనాద్యివృత్తాంత మిట్లు చెప్పబడినది. పూర్వము వానరవంశమునఁ బుట్టిన కేసరియును మహారాజు భార్యపేరు అంజన. పతిభక్తివరాయణ యగు నామె సంతానము గలుగనందున విచారించి ఋష్యమూకవర్చత మున నాశ్రమము గల్పించుకొని తప మాచరించుకొనుచుండ మతంగ మహర్షి యాదంపతులను తిరుపతినమీపమునగల యాకాశగంగా ప్రదేశ మున నాశ్రమము గల్పించుకొని తప మాచరించుడని నాఁడాయణాష్టాక్షరి నుసదేశించెను. కేసరిసహకారమున నంజన ఘోరతప మాచరింప నొక ప్రాతఃకాలమున నంజన స్నానమాడి శుభ్రవస్త్రములఁ దాల్చుసమయ మున లోకరక్షణార్థము తనయం దుంచబడిన శివవీర్యము వాయు వామె గర్భమునఁ బ్రవేశపెట్టి పరపురషస్పర్శకు శపింపఁబోవు నామెకుఁ బాతి వ్రత్యభంగము కానిరీతిఁ దెల్పి సత్పుత్రుఁడఁబడ సెదవని నట్లు శివపురాణ విధానముననే చెప్పబడెను. ఆమె యతినిష్ఠతోఁ దపించుచు మార్గశిరశుద్ధ త్రయోదశీ అశ్వినీనక్షత్రయుక్త వృశ్చికలగ్నమున శుభయోగముగల వారమున శుభలక్షణములుగల పుత్రుని గనెను. అంతనాకాశవాణి “ఈత డాంజనేయుఁడనుఁ బేరుగలవాఁడై దేవతాకార్యము లనేకము లొనర్చి చిరంజీవియై ఖ్యాతినందు ననెను. అంజనాకేసరు లొనందించిరి. వాయువు మందమారుతములచే జవనస్త్రము లందించెను. ఒకనాట నాకలిఁదాళఁ జాలక యేడ్వసాగెను. అంజన ఫలంబులకొఱకు వనమేగ నాబాలుఁడు సూర్యుని ఫలమని భ్రమించి రివున నెగిరి సూర్యమండలమునకు వెళ్ళు చుండగా దేవేంద్రుఁడాబాలుని గొట్టెను. వాడు క్రిందపడిపోగా వాయుఁ దశదిశల బంధింప దేవేంద్రులు వచ్చి బాలుని బ్రతికించి యనేక వరము లిచ్చిరి. బ్రహ్మ చిరంజీవత్వము, వజ్రమయశరీరము నిచ్చి “ఈతఁడు రామభక్తుఁడై సకలవిద్యాపారంగతుఁడై మూడులోకములందు మహావ్రాహ్మణి గల్గియుండు” నన నంజన బ్రహ్మదేవా! ఈ ఆశ్రమము నకు నంజనానామ మేర్పడునట్లు శ్రీమహావిష్ణు విందు వెలసి దుష్టశిక్షణ శిష్టరక్షణలు చేయునట్లు వీరించుమన నట్లే యని యంతర్ధానమందెను. కాన శౌనకాది మునులారా! ఆదిశేషుని శ్రీమహావిష్ణువు అంజనాశ్రమమందుఁ బరవ్రతాకారముగా నుండునట్లుజ్ఞాపించి తాను శిరస్సునందు శ్రీ వేంకటేశ్వరరూపమున వసించియుండుటకు, మధ్యభాగముచే శ్రీనృసింహునిఁ

తోకభాగమున మల్లికార్జునుని నుండునట్లు వరముల నిచ్చియుండె ననుచు వరాహగిరి, అహోబిల, అంజనాశ్రమములఁగూర్చి చెప్పి శ్రీకైలవృత్తాంతముఁ జెప్పఁదొడగెను. ఇందు నాంజనేయాంజనావృత్తాంతములు స్పష్టము సేయఁబడినవి.

బ్రహ్మచైవర్త పురాణము : బ్రహ్మచైవర్త పురాణమునందలి శ్రీకృష్ణ ఖండ 62వ అధ్యాయమున శ్రీరామ చరితవర్ణనము గలదు. నారాయణముపి నారదునిచే నడుగఁబడి చెప్పును. పవమానసూనుడగు హనుమంతుని గలిసికొనిన దాదిగా రామాయణగాథ యథాతథముగనే క్లుప్తముగా చెప్పబడెను. శ్రీరాముఁడంజనీకుమారునకుఁ బ్రేమపూర్వకముగా దుర్లభమైన తన పాదధూళి నొసంగి ఆనవాలుగ శ్రీరామముద్రిక నొసంగి సందేశము వినిపించెను. హనుమంతుఁడు రుద్రకళాసంభవుఁడు, వాయుపుత్రుఁడు నగుట సముద్రము లంఘించి వెడలి సీతకు ధైర్యము గల్గింప ననేకరీతులఁ జెప్పెను. ఈస్వర్ణలంకఁ దృటిలో భస్మీపటలము సేయుడుఁ జూడుము. రామానుగ్రహ సంపన్నుడనైన నాకు లంకానగరము తృణప్రాయము, సముద్రము మూత్రప్రాయము, అవని గోష్పాదప్రాయము. ససైన్యుడైన రావణుఁడు పిపీలికా సమానుఁడు. అర్థముహూర్తమున వానిని ససైన్యముగఁ జంపగలను. కాని శ్రీరామవ్రతిజ్ఞు మన్నించుటకై వానిని చంపఁజాల నని ఆమెకు ధైర్యము చెప్పి అంకాదహన మొనర్చి మరల జానకీ జూచి ధైర్యము సెప్పి వచ్చెను.

ఉపపురాణములు - నృసింహ పురాణము : ఉపపురాణములందు నృసింహ పురాణమునఁ బంచాశత్తమోఽధ్యాయమున (50) సుగ్రీవమైత్రీత్యాది రామావతారకథయందు హనుమదృత్తాంతము గాననగును. హనుమద్రామప్రథమసమాగమము వాల్మీకిరామాయణము వలెనే కలదు. సుఖాలసుఁడగు సుగ్రీవునకు హనుమంతుఁడు తెలియఁజెప్పుచు సీతాదుఃఖమున ఫలములఁ గూడ భక్షించని రాముని, తదనుజు లక్ష్మణుని, భరతుని, జనుల సర్వదుఃఖములకుఁ గారకుఁడవు కాక యన్వేషణ నారంభించు మనును. హనుమ జ్ఞాంబవదంగదాదుల దక్షిణదిశకుఁబోనంపుచుండ జ్ఞాంబవంతుఁడు “రావణుడే సీతఁగొంపోయెఁ గాన సముద్రముదాట హనుమంతుఁడే సమర్థుడనుచు నిటనే” పోతప్పహింపఁబల్కెను. సుగ్రీవుఁడు “నీవలననే

నేను రాజ్యమందితిని. నీవు సర్వసమర్థుడ" వనెను. రాముడును అట్లు బ్రదిమలాడి యంగుళీయక మీయ రామలక్ష్మణ సుగ్రీవులకు బ్రదక్షిణము సేసి బయలుదేరెను. సముద్రోల్లంఘనమున నిందు సురసవృత్తాంతము దెలుపలేదు. మిగిలిన విషయము లన్నియు యథావాల్మీకముకాగా సీతావార్త దెచ్చిన హనుమంతుని వానరులెల్లరుఁ జూజించిరి. యుద్ధమున నికుంభుని హనుమంతుడు చంపుట కలదు. రావణుని శక్తిప్రయోగమున లక్ష్మణుడు నేలఁబడ రాముడు విలపించుచు "ఏడి! నామిత్రుడు పవనాత్మజుడు హనుమంతు" ఁడనుచు 'విశల్యకరణిదే' మ్మనెను. హనుమంతుడు ద్రోణాద్రినిఁ దెచ్చెను. రావణవధానంతరము పుష్పకవిమానముపై సీత నెక్కించుకొని రమ్మని హనుమంతు నాదేశించినట్లందుఁ గలదు. ఈరీతి నుపపురాణ మగు నృసింహపురాణమున హనుమత్కథ గాన వచ్చును. పురాణోపపురాణాంతర్గత హనుమత్కథ యిట్లు పరివ్యాప్తమై యొప్పుచున్నది.

ఆంధ్ర వాఙ్మయము - హనుమత్కథ

ద్వితీయ ప్రాంతము

ద్వి తీ య సో ఎ న ము

శ్రీమద్రామాయణము - హనుమంతుడు

కిష్కింధా కాండము : హనుమంతుడు శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణము అది కావ్యము. అనాది నిధానమగు వేదము ప్రాచీతసునిచే సీరూపమున సులభ గ్రాహ్య మొనర్పబడెను. అట్టి రామాయణవిశిష్టత వెఱిగి దేశవిదేశీయులందఱు యెన్నో రామాయణములను తమతమ భాషలయందు రచియించిరి. తుదకు రామకథ యేమాత్రమో వ్రాయుట కవలక్షణ మనునంతగ కవిపండిత గ్రాహ్యమైనది సంస్కృతభాషలో 108 రామాయణము లున్నవని ప్రతీతి. తెనుగుభాషయందంతకుమించి రామాయణములు వెలయుట కాననగును. అన్ని సారస్వతప్రక్రియలందు రామాయణము రచింపబడెను. అంధ్రదేశమున రామభక్తి ప్రచురము. ప్రముఖ వాగ్గేయకారులు త్యాగరాజ రామదాస తూమునరసింహదాసాదు లందఱు రామసంకీర్తన గావించి జగమంతా రామమయము గావించిరి. 'రాము కథలుకడెనియు; నేమెయినేన్ సుకవిగాఁ డదెట్టి బుధుండున్; ధీమహితులమత మిది' యనుస్థాయికి వచ్చెను. నిత్యకృత్యముల నిద్రలేచుట మొదలు జోలపాడి నిద్రపుచ్చువఱకు రామమయముగ బ్రతుకుట యేర్పడెను. ఈరీతి రామకథకు నాంధ్రదేశమున బ్రత్యేకస్థాన మేర్పడి రామాయణములు తెలుగు సారస్వతమున బహుళముగ వెలువడుటకుఁ గారణమయ్యెను.

రామాయణమహాలాత్మము హనుమంతుడు కావున హనుమచ్ఛరిత రామకథ కనివార్యము. హనుమద్విషయ పరిశోధనమున రామాయణానుశీలన మత్యావశ్యకము. హనుమద్రామకథ లవిభాజ్యములు, నవి నాభావసంబంధము కలవి కావున హనుమద్విషయ పరిశోధనమున రామాయణానుశీలన మత్యావశ్యకము. రామాయణమున కిష్కింధా, సుందర, యుద్ధోత్తర కాండలందు హనుమత్కథ కానవచ్చును. ఇందు మిగిలిన కాండలు హనుమత్పురముగ సామాన్యములేకగా సుందరకాండ హనుమత్కాండయే. రామాయణమున సుందరకాండయందే హనుమంతుని సమ

గ్రస్వరూపము కాననగును. కిష్కింధాకాండము హనుమత్ప్రవేశము, యుద్ధకాండము హనుమద్్యుద్ధస్తై పుణ్య ప్రదర్శకము కాగా నుందరకాండ హనుమత్పరముగ సమగ్రకాండ.

కిష్కింధాకాండ: రామాయణాంతర్గతహనుమత్కథకు నిదియారంభకాండ. ఇందు హనుమత్ప్రవేశము, శ్రీరామసందర్శనము, వాఙ్మైపుణ్యమున రామలక్ష్మణులతోడ భాషణము, రామసుగ్రీవులకు మైత్రికూర్చుట, సుగ్రీవునకు హితబోధ, సముద్రోల్లంఘనమున శక్తిప్రకటనములు ప్రధాన ఘట్టములు. ఇందు

1. “నాన్మగ్యేద విశీతస్య - నాయజుర్వేద ధారిణః
నాసామవేద విదుషః - శక్య మేవం విభాషితుమ్”

అని తొలిపలుకులలోనే శ్రీరామచంద్రునిచే గొనియాడఁబడినట్లు వాల్మీకి హనుమంతుని వాఙ్మైపుణ్యమును విశేషముగఁ జెప్పెను. హనుమంతుఁడు సుగ్రీవాఙ్మైపుణ్యపై పంపాసరోవరప్రాంతమునకు వచ్చిన రామలక్ష్మణుల వివరముఁ దెలియ వచ్చెను. వాల్మీకి ఆవచ్చిన హనుమంతుఁడు భిక్షుక పేషము దాల్చినటులఁ జెప్ప నధ్యాత్మరామాయణము పటువేషధారియై వచ్చినటులఁ జెప్పెను. ఈ విషయమునఁ దెనుఁగురామాయణములలో భాస్కర, గోపీనాథ, వాసుదాన, రామకథామృత, రామాయణకల్పవృక్షాదులు వాల్మీకము ననుసరించి భిక్షుకపేషము దాల్చినటులఁ జెప్ప రంగనాథ రామాయణ, శ్రీకృష్ణరామాయణాదులు పటువేషమున వచ్చినటుల వర్ణించినవి.

ప్రథమ సమగమమున రామునకు దానుగాఁజెప్పకొన్న హనుమజ్జన్మవృత్తాంతము రంగనాథరామాయణమున విపులముగాఁ జెప్పఁబడెను. స్కాందపురాణాంతర్గత పేంకటాచలమాహాతమ్యము ననుసరించి యీకథ యున్నది. ఆంధ్రవాల్మీకి వాసుదాను తమ మందరమున నివృధము సంర్శనమున రాముఁడు హనుమంతునకు చతుర్భుజునిగా దర్శనమిచ్చిన చెప్పెను. అందుననే తాను సన్యాసివేషమున నుండియు హనుమంతుఁడు గృహస్థులగు రామలక్ష్మణులకు ననుసరించినట్లు రామాయణ

వ్యాఖ్యలలోఁ బరమోత్కృష్టమైన వ్యాఖ్యయగు గోవిందరాజీయము ననుసరించి చెప్పెను. రామాయణ సారోద్ధారమునను నట్లే రచింపఁబడెను.

వాలివధానంతరము సుఖలాలసుండై కర్తవ్యము మరచిన సుగ్రీవునకు హనుమంతుఁడు హితము సెప్పి కర్తవ్యోన్ముఖునిఁ జేసెను. రామసుగ్రీవులచే సీతాస్వేషణార్థము అంగదజాంబవదాదులతో హనుమంతుఁడు పంపఁబడెను. సముద్రలంఘనావసరమున జాంబవంతునిచే స్తుతించఁబడి హనుమంతుఁడు తన శక్తియుక్తులను స్మరించి ప్రకటించెను. అట్టి హనుమంతునియందు దాండ్రధకవులు వీరోచితమగు నుత్సాహమును చక్కగ పోషించిరి. ఆ సందర్భమున ¹ 'అరుదారం బదివేల యోజనము లుద్యచ్చక్తిమై దాటెదన్' అని భాస్కరరామాయణకర్త యగు మల్లికార్జునభట్టు, ² 'పరువడి మూఁడులోకములు భస్మము చేసెద శైలశృంగముల్ సజీయలు వొందన్' అని గోపీనాథము వేంకటకవి, ³ 'సవిత్థమండలము హస్తగతంబు గావించుఁ గావించు భుజపాశగతుగఁ బవను' నని పండరినాథుఁడు, ⁴ 'పుడమిం జీల్చెద రెండుగా నడిమికిన్ భూమిధరంబుల్ పొడింపొడిగాఁ జేసెద నని విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, ⁵ 'వత్తునా వేమారు హత్తి మిన్నొరసెడి, తపనీయగిరికిఁ బ్రదక్షిణంబు' అని వాసుదాసు, ⁶ 'కన మిన్వార్థిఁ గలంచెద గిరులు వ్రక్క లేసెదన్' అని హనుమద్భామాయణకర్త మేధాదక్షిణామూర్తి, ⁷ 'చూడఁ జొప్పడకున్న సురవై రితోడఁగూడ లంకాపురి గొనివత్తు వేగ, కాకున్న జలధులు గలఁతు నొండెని' అని రంగనాథరామాయణకర్తయుఁ దమతమ యుత్సాహము మేఱకు వర్ణించిరి. ఈరితిగాఁ గిష్కింధాకాండమునందు హనుమంతుఁడు మహాజ్ఞానిగను వాఙ్మిపుణుఁడుగను, మహావీరునిగను నాంధ్రరామాయణకర్తలచే వర్ణింపఁబడెను.

1. రా. సారో. కి. 19

6. ఆం. వా. రా. కి. 1431

2. భా. రా. కి. 828

7. హనుమద్భామాయణము. కి. 204

3. గో. రా. కి. 1388

8. రం. రా. కి. 1240

4. పండరి. కి. 512

5. శ్రీ. రా. క. కి. ఆస్వేషణ 441

సుందరకాండ - హనుమంతఁడు

“సుందరే కిం న సుందరం” అని కొనియాడబడిన యీ కాండము సర్వ శక్తిని ముపేతము. రామాయణ మహామాలారత్న మీకాండమే. రామాయణ మహామాలారత్నము హనుమంతుడే. బీజకాండముగాఁ గొనియాడబడిన యిది కేవల మొక మహామంత్రమే. ¹ “అపి చ కాండోఽయం సుందరహనుమ న్మాలామంత్రరూపత్వాత్ సుందరకాండ ఇతి మహతా మాశయః” అని దీనిని సుందరహనుమన్మాలామంత్రముగనే తెలియగలము. ² “అస్య శ్రీ సుందరకాండ మహామంత్రస్య వాల్మీకి ఋషిః, అంజనేయో దేవతా, రామదూతాయకపయ ఇతి బీజం, నమో వాతాత జాయ ఇతి శక్తిః, సముద్రతారకాయ ఇతి కీలకం, సర్వానిష్ఠనివారణా సర్వాభీష్టసిద్ధ్యర్థే సుందరకాండపారాయణే జపే వినియోగః” అని దీ మంత్రవిధానము కలదు. ఇంతియకాక ³ అస్యశ్రీ సుందరహనుమ న్మంత్రస్య వాల్మీకి ఋషిః, శ్రీఅంజనేయో దేవతా అని ఋషి దేవతా విధానము కలదు. సుందరకాండయందలి

⁴ “జయ త్యతిబలో రామో - లక్ష్మణ శ్చ మహాబలః

సమృద్ధార్థో గమిష్యామి - మిషతాం సర్వరక్షసామ్”

ఇత్యాది శ్లోకములు మూఁడుపర్యాయములు దర్శన మిచ్చును. ⁵ దీనిని సుందర మంత్రముగ భావించువారును గలరు.

హనుమంతుడే దేవతయైన యీ కాండము తన ప్రత్యేకత నన్ని విధముల సంతరించుకొన్నది. తాది తాంతమైన గాయత్రీమంత్రము చతుర్వింశత్యక్షరములు చతుర్వింశతి నహస్యముల సంఘటితము లైనవి. ఈ సుందరకాండయు నట్టి మంత్రమువలెనే తాది తాంతమై యొప్పుచు గాయత్రీశక్తిపూర్ణత సూచించుచున్నది. హనుమంతుని మహదూత

1. రా. సా. సుం. పుట 20
2. సుందరహనుమద్వైభవము పుట 13
3. సుందరహనుమద్వైభవము పుట 9
4. వా. రా. సుం. 42-33 నుండి 36
5. సుందరకాండ మొందుకు సుందరమైనది. పుట 68

సందర్భన మీకాండను నందే మనకు లభించును. ఇట్టి మహాద్రూప మీ వాల్మీకమున రెండురీతులఁ జూడఁగలము. సీతకు ధైర్యముఁ జెప్పుచుఁ దా నంపదేశమున చెక్కించుకొని రామునిచెంతకు జేర్చుదు నని మారుతి చెప్పెను. అంతదూరము న న్నెట్లు మోయగల వని ప్రశ్నించిన సందర్భమున 'దర్శయామాస వై దేహ్యో స్స్వరూప మరిమ నః' అని అరి మర్దనుఁడగు హనుమంతుఁడు తన విశ్వరూపముఁ జూపిన కలదు.

మరో విశ్వరూపము కామరూపధారియగుట వివిధ రూపముల నా యా సమయములఁ జూపుచు నన్నిటఁ దానై విశ్వరూపము నీ సమగ్ర కాండయందుఁ బ్రదర్శించుట. సర్వము తానె యైనటుల హనుమంతుఁడు వాల్మీకిచే సీయారీతుల వర్ణింపఁబడెను. ఉపమింపఁబడెను. అఁబోతు (1-2)కొదమసింగమురీతి(1-4)మదగజము(1-7)పర్వమున పొంగు సముద్రము(1-10)మేఘము (1-32) గరుత్మంతుడు (1-44) పర్వతము (1-49) ముప్పదియోజనములపొడవు, పదియోజనములవెడల్పురూపము (1-76) రెక్కలుగలకొండ (1-78) పక్షిరాజు (1-80) చంద్రుఁడు (1-88) అతిధి (1-131) అంగుష్ఠమాత్రశరీరము (1-158) అతిచిన్నరూపము (1-183) చిన్న పల్లికూన (2-49) అల్పవానరం (14-2) ప్రచండవాయువు (41-14)భయంకరవీరమూర్తి (43-49)పర్వతమువలె పెద్దరూపము (51-41) ఇట్లు అగ్ని హోత్రుడు, మెరపులతోడి పుము, వాయువు, రుద్రుడు, ఇంద్రయమాది సర్వ చరాచర సృయందలి రూపములఁ దనయందుఁ జూపిన సర్వము తానెయైనవాడయినది రెండవ విశ్వరూపము. ఇట్లు హనుమంతుని సుందరతర దర్శన మీ సుందరకాండయందగును. ప్రయోజనాకాంక్షవలనను సేకాండ ఇష్టతరము, సుందరతరముగఁ దోచును.

2 "ఏత త్సుందరకాండేన - సమో మంత్రో న విద్యతే
బీజకాండ మితి ప్రోక్తం - సర్వరామాయణే ష్వపి
పశుపుత్రప్రదం పౌత్ర- వృద్ధిదం కల్మషాపహం
ధనాయుష్య బలారోగ్య - దాయకం పుణ్యవత్తనం"

అని పెక్కురీతుల నగస్త్యసంహితయందలి సుందరకాండ ఫలనిరూపణము.

1. వా. రా. సుం. 37 - 38

2. అగస్త్య సంహిత - అధ్యాయము 5

“యథాశక్తి పరిత్వా తు - యావజ్జీవం న రోత్రమః”

ఐహికం తు సుఖం ప్రాప్య - మోక్ష మీయా త్వరత్ర చ”

ని యుమాసంహితయు నిహవర సాధకముగా సుందరకాండనుగూర్చి
లురితులఁ జెప్పుచున్నవి. సుందరకాండయందు సర్వశక్తిసమన్విత
బ్రహ్మచర్యనిష్ఠాగరిష్ఠుఁడు, అదర్శమూర్తి యగు హనుమంతుఁడు
నాయకుఁ డగుట యందలి విశేషము. మానవ జీవితోపయోగకర మగు
నాదర్శముతోఁబా డిందు ముచ్చటయగు మూఁడుసేతులు బోధింపబడెను.
ఇవి మూఁడు హనుమంతుఁ డుపదేశించును. సుందరకాండయందు హను
మంతుఁడు ఆచార్యవర్యుఁడుకాగా నీమూఁడు జనులకై హనుమదాచార్యు
పదేశములు. అందు సేతజాడ గురింపలేక అత్మత్యాగమునకు సిద్ధమై
వివేచనతో ¹ ‘వినాశే బహవో దోషాః - జీవన్ భద్రాణి పశ్యతి’ అత్మహ
త్యయం దనేకదోషములు కలవు. బ్రతికియుండిన శుభములు పొంద
వచ్చును అనుకొనును. ఇది తొలి యుపదేశము. నిత్యజీవిత కష్టనష్టముల
భరింపరాని స్థితులందలి కష్టజీవులు, విరక్తజీవులు నగువా రందఱిపాలిట
నిది యమృతవాక్కు.

ఇ సమాలోచనమున నెట్లొ జీవించినను పరిస్థితులందు సమాధాన
పడుట కి ము. అతకష్టస్థితియందు మన్న సేతఁ గని మారుతి

² “మాన్యా గురు విసేతస్య - లక్ష్మణస్యగురు ప్రియా”

యది సేతాపి దుఃఖారా - కాలో హి దురతికృమః”

రామానంతవానికి, ప్రేయురాలై లక్ష్మణునంతవానికి పూజనీయమైన
సేతయే దుఃఖముచే పీడింపబడుటన కాలము మీఱరానిదికదా! యనుకొనుట
రెండవది. కావున నెట్టివారికి కష్టము తప్పదని, అది సహింప దగిన దని
సమాధానపడుట కిది యోగ్యమార్గము.

లంకాదహవానంతరము సేతకూడ యందుఁ దగులబడియుండు నని
భయపడి తన యొడలెఱుంగని కోపమును నిందించుచు ³ ‘నాకార్య మస్మి
ప్రకృద్ధస్య నాఽపాచ్యం విద్యతే క్వచిత్’ కోపిష్ఠికి మాటలాడరానిది, చేయు

1. వా. రా. సుం. 13-47

2. వా. రా. సుం. 16-3

3. వా. రా. సుం. 55-4

రానిది ఏదియు లేదు. ఏమయిన చేయును. కావున కోపము నణచి శాంతము బొందువాడే పురుషుడనును. ఇది మూడవ యుపదేశము.

ఇస్తే నిత్యజీవితమున జనసామాన్యుల కువకరించు నీతిబోధకవిధులొం దెన్నియు నుండి విశిష్టత నిడుచున్నవి. యోగుల కిది యోగశాస్త్రముగ, శాస్త్రీయులకు శక్తిస్థితిపాదక గ్రంథముగ, భక్తులకు భక్తిపూర్ణముగ సుందరకాండ తోచును. 'షోడశి రామాయణ రహస్యము' నందు సుందరకాండ కుండలినీయోగముగనే నిరూపింపబడినది. ఇట్లసామాన్యమగు శక్తియుక్తులతో నలరారు సుందరకాండను రామాయణకర్తలు తమతమ ప్రజ్ఞానుసారముగ నాంధ్రకవిత్వవేదికపై కెఁ గొనివచ్చిరి. ఆంధ్రరామాయణాంతర్గత సుందరకాండ లఱుండ నీసుందరకాండ మితి వృత్తముగా గొని తెనుఁగున పద్య, గద్య, గేయ, నాటకాది కావ్యములు లెక్కకు మిక్కిలిగ వెలయుటనే దాని విశిష్టత గ్రహింపగలము.

దివాకర్ల వేంకటావధాని - సుందర సందేశము; యమ్. యస్. రామారావు - సుందరకాండము; సూరంపూడి రాధాకృష్ణమూర్తి - సుందరకాండము; శాంతిశ్రీ - సుందరకాండము; వంటి గేయకృతులు ప్రచారమంది యున్నవి. నాటకములలో నొక్కలంకాదహనమునే 1. కాశీనాథుని వీరమల్లయ్య 2. ద్రోణరాజు సీతారామయ్య 3. గన్నవరపు లక్ష్మీనారాయణ 4. కోలాచలం శ్రీనివాసరావు 5. అవసరాల శేషగిరిరావు 6. చక్కావధానుల మాణిక్యమ్మ 7. వసుమూర్తి యజ్ఞనారాయణశర్మ వంటివారనే కులు రచించిరి. మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి - రామదూత; గోపాలకృష్ణారావు - లంకాపతనము; కె. సూర్యనారాయణ - అన్వేషణ; పేర్లతో నాటకముల రచించిరి.

వచనరూపమున తుపాకుల అనంతభూపాలుడు - రామాయణసుందరకాండము; అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్యశర్మ - శ్రీహనుమద్విజయము; రాచర్ల కృష్ణమూర్తి - సుందరకాండ; నామధేయముల రచించిరి. పోలుమంచి బసవన; పొత్తూరి తిరుమలయ్య - హనుమద్విజయమును పేర ద్విపదగారచించిరి. వాడేల వేంకట శేషగిరిరావు - శ్రీ సీతాన్వేషణ; జనమంచి శేషాద్రిశర్మ - హనుమద్విజయము; దివాకర్ల వేంకటావధాని - శ్రీమధువనము; వంటి విదే ఇతివృత్తమున వెలసిన పద్యకావ్యములు. పిండి

హోలా లక్షణకవి యీ వస్తువున 'లంకావిజయ' మను ద్వ్యర్థికోవ్యము రచించెను. బొమ్మరాజు వెంకటసుబ్బయ్య సముద్రోల్లంఘనము సంతాపణారూపమగు రచనము.

రామాయణ మాదికావ్యము. హనుమ త్సందేశ మాదిసందేశము. ఈ మార్గమున ననేక సందేశకావ్యములు వెలసినవి.

ఇంతటి సుప్రసిద్ధ కథావస్తువును ఆంధ్రరామాయణకర్తలు తమ తమ రామాయణాంతర్గత సుందరకాండముల నిరూపించిన రీతి పరిశీలింపఁదగినది. వాల్మీకి రామాయణము ననుసరించిన యాంధ్రరామాయణములు మిక్కిలిగా నున్నవి. వాని నన్నిటిని వివరించుట ప్రస్తుత వ్యాసమున కనుపాదేయము. సుప్రతిష్ఠితములై ప్రత్యేకత సంతరించుకొన్న వాని రీతిఁ బరిశీలించుట యుపాదేయము. ఈ విధానమున కవసరమగు నాంధ్ర రామాయణాంతర్గత సుందరకాండానుశీలనము జరిగినది సుందరకాండయందు, దాని నాయకుఁడగు హనుమంతుని యందుఁ నొక్కొక్క తెనుఁగుకవి యొక్కొక్క ప్రత్యేకదృష్టి నుంచి వివేచించి వ్రాసినట్లు కన్పట్టును. అట్టిచో నొకదానితో నొకటి పోల్చుటకన్న నెవ్వరిదృష్టి పారిదిగ నిరూపించుచుఁ గావ్యవిశేషములు, వ్యాసోద్దిష్టుఁడగు హనుమంతుని రీతియుఁ బరిశీలించుట సముచితము. ఆరీతిగనే ఆయాకవుల విశిష్టతను సమగ్రముగ నిరూపించుటకు, గురుతించుటకు పాధ్య మగును. కావునఁ గాలక్రమమున నాయాకవుల రచనల యనుశీలన మిందుఁ గావించఁ బడినది.

సుందరకాండయందు సముద్రోల్లంఘన మైనాక సురసోదంతములఁ సింహికా లంకా విజయములు, సీతాన్వేషణము, సీతాదర్శన భాషణములు అంగుళీయక ప్రదాన చూడఁమణి గ్రహణములు, అశోకవన ధ్వంసము, జంబుమాలి, మంత్రపుత్ర, అక్షాది హననము, లంకాదహనము, తిరోగమనము, నాశర మేళనము, రామభాషణము తిండలి ప్రధాన పుట్టములు.

రంగనాథ రామాయణము - సుందరకాండ

ఆంధ్ర వాఙ్మయమునఁ గల రామాయణములలో మొదటిది రంగనాథరామాయణము. ఇది దేశిసాహిత్యమగు ద్విపదలో రచింపఁబడినది.

వండితపామర జనాదరణపాత్రము కాగలందుకు దీనిని దేశీయ ఛందఃగు ద్విపదయందు రచించినట్లు గ్రహింపవచ్చును. జనశృతిలో నుండు కథలను గూడ స్వీకరించి ప్రబంధోచితరీతిని సంపూర్ణముగ రచింపబడిన దగుటవలన నీరామాయణము సర్వజనామోద యోగ్యమై విశేషప్రచార మందినది. పామరజనులు, తోలుబొమ్మలవాండు సైత మీ రామాయణమును పొడుకొనుచుఁ బ్రచారము గావించిరి. ఈ రామాయణకర్త కోన బుద్ధారెడ్డి. కాలము క్రీ. శ. 1240 పొంతము.

రంగనాథరామాయణమున నుందరకాండగాథ హనుమంతుఁడు సముద్రమును దాటివచ్చినపిదప కరఁభ మగును. లంకయందుఁ బ్రవేశించిన హనుమంతుఁడు “వగటున గీపుడి బగలు చొచ్చినను వగ లొను రాక్షసభటులకు నాకు” అని యాలోచించెను. ఇందు మారుతి యాలోచనా శక్తితోబాటు కవి తన శబ్దచిత్రముఁ బ్రకటించుకొనెను. హనుమంతుఁడు తన యన్నేషణమునఁ జెజునున్న గరుడోరగామర గంధర్వ సిద్ధసతులఁ గాంచెను. సారస్థితికి వగచి “వెఱవకుం డిటమీద విను రాముండింక వెఱి రావణుని పాజి నిర్జించి ముమ్ము విడిపించు నందఱు వెఱువకుం” డని ధైర్యము చెప్పెను. ఇది మూలమున లేని విషయము. ఇందు హనుమంతుని దయాగుణమును కవి వ్యక్తము గావించెను. సీతకై లంకా నగర మంత స దర్శించి యామె కానరామి నిర్వేద మనుభవించినట్లు కలదు. కాని రంగనాథరామాయణమున నశోకవనము చూచి యందు ప్రవేశించి యుటఁ గొంత పరిశీలించిన పిదప విషాదమును బహుధా ప్రకటించెను.

అవసరమగు పట్టిన బుద్ధారెడ్డి యులంకారమాత్రము గాక యులంకార పరంపర రచించును. పొల్కురికి సోమనాథుని ద్విపదలయందొడ్డి రీతిఁ గాంఛంగలము శింశుపావృక్షము క్రిందనున్న సీతను రంగనాథ రామాయణకర్త

“ఇనరశ్మి వాడిన యొలవీగెఁబోలె - మనఁజూచుయుత దీపకళికయుఁ బోలె; జలదమాలికలొని శశికళ పోలె-బలుమంఛుఁ బొదివిన పద్మినివోలె

జెలగి పిల్లలలోని చిలుకయుఁ బోలెఁబులులలో నావను బోలె నని యుప
మాలంకార వరంపరఁ జెప్పెను. ఇది వాల్మీకి చెప్పని వర్ణనారీతి యగు
టయు విశేషము. ఇట్లు బుద్ధారెడ్డి వర్ణనాస్వతంత్రత వహించుట కన్న
ట్టును. ¹ “నిఖిల సన్నత పూత నిర్మలఖ్యాత-యఖిల గుణోపేత
యయిన యాసీత’ యనుటలో సంత్యానుష్ఠానము; ² ‘ఇంక నెక్కడి
రాముఁ డిం దెటువచ్చు; వచ్చి లంకాపుర వర మెట్లు చొచ్చు - జొచ్చిన
సెభృంగి సుక్కిక యెదురు; నెదిరినన్ బొడఁగని యెబ్బంగిఁ గదియు’
ననునెడ ముక్తపదగ్రస్తము బుద్ధారెడ్డి శబ్దాలంకార రచనాసామర్థ్యము
నుగ్గడింపుచున్నది.

హనుమంతుఁడు శింశుపావృక్షము నెక్కి బాలఁడై యల వట
పత్రంబున లీలఁ గ్రీడించు విష్ణుండుపోలె నుండె ననుట మనోజ్ఞమగు
నాపవ్యము. హనుమంతునిచేఁ దన జన్మవృత్తాంత మిట

³ “వనజాక్షి వాయుదేవత వరంబునను
ఘనుఁడు కేసరి యను కపికులాగ్రడికి
ననుఁ బుత్రుగా నంజనాదేవి గనియె
హనుమంతుఁ డనుపేర నమరినవాడ
వసుధ సుగ్రీవుండ న్వానరేంద్రునకు

నసమానమతి మంత్రిడై మెలంగుదును” అని చెప్పబడెను. అట్టి
మారుతిని సీత రామవకార్యధుస్థునిగ, ఉపకారనిరతునిగ లోకోన్నతచరి
తునిగఁ గొనియాడెను. రామముద్రుక నిడిన హనుమంతుఁడు రామునకు
విశ్వాసముగల్గ నానవా లిమ్మన జానకి ⁴ “ఏను నీ నిజరూప మేర్పడఁ
జూచి కాని నా తలమానికము నీకు నీను” అని యన్నటుల నిందుఁ
గలదు. ఈరీతిని మొల్ల యనుకరించుచూ

⁵ “నీ నిజరూపముఁ జూడక

నే నారత్నంబు నమ్మి నీ కీయఁ జూమీ” అని చెప్పించెను సీతవద్ద

సేలవు గొనుచు హనుమంతుడు తనరాక రావణున కెఱిగింప నిశ్చయించెను. అప్పు డామెతో

1 “తల్లి నే నాకొంటిఁ దనరంగ వనము

నెల్లెడ ఫలములు నేను గైకొందు” నని యనుమతి వడసి వనభంగమునకుఁ బూనుకొనినట్లు బుద్ధారెడ్డి చెప్పెను. ఇది వాల్మీకిరామాయణమున లేదు. అధ్యాత్మ రామాయణమున నీరీతి కన్పట్టును. 2 “రామాయణ” సారోద్ధర మీరితి స్వీకరించెను. దీని మూల మానందరామాణముగఁ జెప్పెను.

హనుమంతుఁ డాకొన్న సంఘటనలు రెండును చరిత్ర సృష్టించినవి. పుట్టుకఁ దొలిరోజులనే యాకొని ఫలభ్రాంతిచే సూర్యుఁ బట్టబోయి సంక్షోభము సృష్టించుట యొకటి కాగా చక్కసిమూకఁ జండి యజ్ఞం తకుఁ డగుటకుఁ గారణమైన దీ రెండవది. రావణసుతునినామ మన్నిట యక్షుడని యుండ నిం దక్షయుడని కలదు. హనుమదింద్రజిత్తుల యుద్ధమున నింద్రజిత్తు

3 “హనుమంతు కడిమికి నచ్చెరువంటి

వినుతోగ్గ బలనాయు వీర్యాస్త్రమేయ

వాయుపుత్రుఁడు గాన వానరాధీశుఁ

డా యస్త్రమున దూల కచలఁడై యున్న

నరుడైన కౌద్రాస్త్ర మతనిపై నేయఁ

బెరిగి యాతఁడు దుద్రబీజంబుగానఁ”

గడలక నిలిచినట్లు రంగనాథరామాయణకథ విశేషముగఁ జెప్పెను. ఈ రంగనాథుని కల్పనమునుగూడ మొల్ల యనుకరించెను. ఇట్లే హనుమంతుని వాలమునకు నిప్పుఁజింపిన సందర్భమున పావని బ్రహ్మమంత్రములుచ్చరింప బ్రహ్మపాశము లూడినట్లు, తుదకు సముద్రజలములో క్రుంకి యగ్ని సూక్తము జపించినటుల కలదు. ఈ యమూలక భావములను గూడ మొల్ల స్వీకరించెను. లంకాదహన మైనపిదప వెడలిపోవుచో

1. రం. రా. సుం. 802

2. రం. రా. సుం. 819

3. రా. సారో. సుం. పుట 114

హనుమ వశ్చిమద్వా రంబున వెడలుచు తలుపులు బడచదన్నట, యవి కూలుటలు చెప్పెను. కపుల మధువనవిహారము గూర్చి విన్నతరి లక్ష్మణుడు ¹ 'అతత బలసత్తులగు వారిచేత - సీతాపతిపను ల్నిద్ధింప నోపు' ననెను. ఇట నా విజయశంక సుగ్రీవుడు గావించినటుల మూలమున గలదు.

ఇట్లు కొలదికొలది మార్పులతో వాల్మీకిరామాయణమును జనసామాన్య ప్రయోజనము నాసించి కోన బుద్ధారెడ్డి రంగనాథరామాయణమున సుందరకాండను రచించెను. ద్వీపదల రచనఁ గావించిన శివకవులు పొందని యున్నతస్థానమును ఈ రామాయణరచనద్వారా బుద్ధారెడ్డి పొందెను. మతప్రయోజనమును కాక సారస్వతప్రయోజనమునే ఆశించిన కారణ మీ రంగనాథరామాయణమునకు నన్యములగు రామాయణములఁ బ్రత్యేకస్థానము సమకూర్చిన దని యూహింపవచ్చును.

రామాభ్యుదయము - సుందరకాండ

రామాభ్యుదయకర్త అయ్యలరాజు రామభద్రకవి. షట్కాండల రామకథ సీతఁడు ప్రబంధరచనానుకూలముగా మలచుకొని ఎనిమిది యాశ్వాసముల ప్రబంధముగా రచించెను. కాండల ననుసరించి యాశ్వాసముల నిబంధించని కారణమున సుందరకాండము షష్ఠ సప్తమాశ్వాసములు రెండిట నడచెను. అయ్యలరాజు రామభద్రకవి రామాభ్యుదయ పీఠికయిందు హనుమత్ప్రార్థనముఁ గావించెను. అది ప్రశస్తమైన

² "లంకారీన్ జలరాశిలంఘన జవాలంకార జంఘున్ నిరా

తంకు నిశ్చలు నిర్భయు నిపుణు సీతాశోకుంటాక ని

శ్వంక ప్రౌఢపు రానుచంద్రచరణాబ్జాతద్వయీ సర్వదా

తైంకర్యప్రియు నాంజనేయు నగదంకారహృతుఁ గొల్పెదన్"

అను పద్యము. పీఠికయందు దీని కొక విశిష్టత కలదు. మిగిలిన స్తుతి పరము లన్నియు నరసరాజు నామమున వాని శ్రీయస్సుఁ దెల్పునవి.

1. రం. రా. సుం. 1029

2. రామా. పీఠిక - 6

ఈపద్య మట్లు కాదు. తనకు ప్రీతిపాత్రముగ వాసుకొన్న హనుమత్ప్రార్థనము నిందుఁ జొప్పించిన ట్లనిపించును. ప్రత్యేకించి ఎవ్వరైనను హనుమత్ప్రార్థనగా స్వీకరింపఁ దగిన యీపద్యము అనిబద్ధకవితయై రమ్యమై యొప్పుచున్నది. దీనిపలన హనుమంతునియెడ నయ్యలరాజు రామభద్రునకుఁ గల ప్రత్యేక ప్రవృత్తి ప్రకటమగును.

సుందరకాండగాథ యందలి షష్ఠాశ్వాసమున, నెనుబదిపద్యముల నిదవను, సప్తమాశ్వాసాదిఁ బదునారు పద్యములవఱకును సుమాదు నూటతొంబది పద్యములలో రచింపఁబడెను. కథాభాగము యథావాల్మీకము నడచెను. కాని రచనాపాటవముచే నిందు నవ్యతఁ జూపెను. సముద్రలంఘనోద్యమమున మహేంద్రగిరి నున్న హనుమంతుని వర్ణించు రామభద్రుడు.

1 “అడుగులొత్తినపట్లఁ బిడుగు మొత్తినయట్ల
బహుమహోపలములు పగిలిపడగఁ
దోకక్రిప్పిన పట్ల మూఁక విప్పినయట్ల
బలుగానలిలఁ గూలి బయలుగాఁగ”

నని రచించెను. ఇది రామభద్రుని శయ్యాసౌభాగ్యమునకు నిదర్శనము. ఈతని సీసము లన్నియు నిట్లే నడచును. రామాఖ్యదయమున మైనాక సురసా సింహికా, లంకావృత్తాంతములులేవు. రావణాంతఃపురమున నన్వేషించుచు మణిమయస్తంభ శుంభ ద్వీపకళికలు వేనవే లిరువంక వెలుఁగుచుండ నొక్క మహనీయశయ్యపై నొడలుమఱచి నిదురవోవు రావణునిఁ గాంచి ² “ఈ రాజ్యసుఖ మితగడు చెఱుచుకొనెఁ గాక మనము ననెఱుకలేక” యనుకొను. సీత గానరానిసమయమున వచ్చిన చమత్కార భరితమైన యీ భావనలో హనుమంతుని యచంచలవిశ్వాసము ప్రకటమగుచున్నది.

వస్తువు వాల్మీక మైనను పర్ణనలయెడ రామభద్రుడు స్వతంత్రిం చెను. హనుమంతుడు చూచిన సీతను వర్ణించిన ³ “ఘూకకుటుంబిని కోటిలో నడిరేయి జక్కవ జవరాలు చిక్కినట్లు” అను పద్యమునఁ జెప్పఁ

బడిన యువమ లన్నియుఁ గవికపోల కల్పితములు. మూలరామాయణమున నుండోదరిని చూచి సీత యనుకొని యామెదర్శనమువలనఁ బరమానందభరితుఁడయ్యెను. అట వాల్మీకి హనుమంతుని చేష్టలను

1 “అసోఘట యామాస చుచుంబ పుచ్చుం ననన్త చిక్కిడ జగా జగామ;
స్తంగా నరోహన్ని పపాత భూమౌ నిదర్శయన్ స్వాం ప్రకృతిం కపీనాం”

అని తోకచఱచి ముద్దుపెట్టుకొని గంతులువై చి పొడి స్తంభము లెక్కి దుమికిన రీతి వర్ణించెను కాని నిజముగ సీతను సందర్శించినప్పుడాచేష్టలు కన్నట్టవు. రామాభ్యుదయమున నుండోదరి సందర్శనము లేదు. సీతను గాంచినప్పుడే రామభద్రుఁడు

2 “అప్పుడు నిశ్చయించి జనకాత్మజ యౌనని వాయునందనుం
డిప్పుడుగా ఫలించెఁ బనియెల్ల ననున్ ఫల పుష్ప శీఘ్రఫల్
చిప్పిలఁ జెట్టు చెట్టునకుఁ జివ్వనఁ జివ్వన దాటు వాలముం
ద్రుప్పుచు నాఁడుఁ బేరెములు ద్రుమరుఁ గ్రొమ్మల వేళిలుఁ
గ్రమ్మఱన్”

అని వర్ణించెను. కాది పై వాల్మీకివర్ణన కనుసరణము, స్వభావోక్తి మధురము నయి యున్నది.

రావణుఁడు వచ్చి బెదిరించి వెడలెను. త్రిజట తన స్వప్నవృత్తాంతముఁ జెప్పెను. సీతకు శుభశకున మయ్యెను.

3 “అప్పుడు వేశగాఁ దెలిసి యచ్చెరువారఁగ మోడ్పుఁ గేలుతో
గుప్పున మోల వ్రాలి రఘుకుంజరు సేమపువార్త మున్నుగాఁ
జెప్పి తదంగుళీయకము చేతికి నిచ్చి సమీరనందనుం
డ పువ్వుఁబోడి కాత్మ వినయానుగుణంబుగ మ్రొక్కి నిల్చినన్”

అని రామభద్రుఁడు హనుమచ్ఛేష్టను వర్ణించెను. ఇందు హనుమంతుని సమయజ్ఞత, ఉచితజ్ఞత, వినయములు స్పష్ట మగుచున్నవి సీత తన జడలోని రత్న మిడి దీవెంచెను. హనుమంతుఁడు సీతను బాధించిన రక్కసిమూక యుక్కుడవ ననుమతిఁ గోరి మిన్ను మట్టఁ బెరిగెను. వీరిని సున్నింపు మన్న సీతమాటపై అచటి వారిని వీడి యశోకవనికా భంజన

మొనరెచ్చెను. తోరణారూఢుడై ¹ “గగన మగల జగము దిగులుపడగ”
నారెచ్చెను. ఇందు వృత్త్యనుస్థానము రామభద్రుఁడు కూర్చెను. తనపైకి
వచ్చిన మంత్రపుత్రులను హనుమంతుఁడు

² “తాచి యొక్కనిఁ దేరితో పైచి యొకని
గ్రుద్ది యొక్కని మోచేతఁ గుమ్మి యొకని
నుడిచి యొక్కని మెడ నొక్క విఠీచె యొకని
నాక్షణంబునఁ దెగటార్చె నాటుగురను,

ఒక్కొక్క వేటునఁ జంపెను. ఇందుఁ గపివరుని యుద్ధస్తైపుణ్యము కవి
స్పష్టము గావించెను. ఎంత సునాయాసముగ మారుతి చంపెనో యంతటి
సునాయాసరచనతో కవి తేటతెల్లము చేసెను. అజ్ఞాంతకు డక్షునితో జేసిన
యుద్ధమును మాత్ర మారుజద్యములలో విపులముగ వర్ణించెను. ఇంద్రద
జిత్తు యుద్ధరంగ ప్రవేశము జేసెను.

³ “నియమంకృత బ్రహ్మస్త్ర
ప్రయోగమునఁ గట్టివైవ బ్రహ్మపాస్తి
క్రియఁ బావని విడివడి యుం

డియు లోపై చిక్కె నేమిటికో దనుజునకున్” అని తామ
భద్రుఁడు వర్ణించెను. ఇందలి ‘ఏమిటికో’ యను పదము అర్థబాహుళ్య
సంధాయకము. ఆ ఒక్కపదము హనుమంతుని బ్రహ్మస్త్ర నివారకశక్తిని,
సుదీర్ఘాలోచనను కార్యసాధకు లక్షణమును నిరూపించుచున్నది. రావణుని
సమక్షమునకుఁ గొంపోగా నట హనుమంతుఁడు వాలంబునం బీటవెట్టుకొని
నెట్టుకొనిన దైర్యంబున వసించినట్లు రామభద్రుఁడు తెల్పెను. తోకఁజుట్టి
దానఁ గూర్చున్న విషయము రంగనాథరామాయణమువోలె జనశ్రుతి
నున్నది స్వీకరించెను.

రావణుని యాజ్ఞ మేరకు రాక్షసులు హనుమంతునితోకఁ గాల్చిరి.
పురవీధులు ద్రిప్పి వారుగా నాతని వీడినట్లిందు చెప్పబడెను. ఇప్పట్టున
జెప్పిన

1. రామా - 6 - 201

2. రామా - 6 - 212

3. రామా - 6 - 229

భాస్కర రామాయణము - సుందరకాండ

ఆంధ్రరామాయణములందుఁ దొలిచంపూకావ్య మిదియే. ఆంధ్ర మహాభారత, భాగవతములవలె నీరామాయణముకూడా బహుకర్తృకము. దీనిని హుళక్కిభాస్కరుడు, అతని కుమారుడగు మల్లికార్జునభట్టు, శిష్యుఁడైన కుమారరుద్రనేవుఁడు, మిత్రుఁడైన ఆయ్యలార్జ్యుఁడు నను నల్వరు రచించిరి. వీరిలో సుందరకాండకర్త మల్లికార్జునభట్టు. మల్లికార్జునభట్టు ఆసాధారణవ్యక్తిభ కలిగి రామాయణమున నెక్కువభాగము రచించినవాడు. ఈతఁడు బాల, కిష్కింధాకాండలను, సుందరకాండను రచించెను. వ్యాకరణశాస్త్రమర్మజ్ఞుఁడగు నితని రచనము లతితపదబంధు రమై యొప్పును. ఈతఁ డాలంకారిక పదనరచనా చతురుఁడు వయః పాండిత్య ప్రతిభలచేఁ జెద్దవాడగు భాస్కరునిపేరనే యీరామాయణము భాస్కరరామాయణముగ వినుతి కెక్కినది. వాల్మీకిరామాయణాను సారియే యైనను నిందు రంగనాథరామాయణప్రభావమునఁ గాబోలు కొన్ని అవాల్మీకాంశములు చోటు చేసికొన్నవి.

మల్లికార్జునభట్టు 2885 శ్లోకములు గల సుందరకాండను 570 గద్య పద్యములలో నేకాశ్వాసముగనే రచించెను. మిగిలిన కాండలయందవాల్మీకాంశములు చోటుచేసుకొన్నవి కాని సుందరకాండము మాత్రము యథా మూలముగనే రచించెను. కాండారంభమును హనుమత్పూజతోనే ఆరంభించుట విశేషము. కిష్కింధాంతమునఁ జేయు హనుమత్ప్రసంగము పూర్తిచేయగనే వానరు లాతనిని పూజించిరి. మూలమున హనుమంతుఁడు సూర్యేంద్రాదులకు నంజలిఘటించుట కలదు. అప్పట్టున హనుమంతుఁడు తోటి వానరులతో మహేంద్రవర్షతము నెక్కినటులఁ దెల్పుచు హనుమ ద్విక్రమము వలెఁ దన కవితాకృమమును మల్లికార్జునుఁడు

1 “అనుసమ విక్రమక్రమ సమగ్ర భుజార్గతుఁడైన వాయునందనుఁడు నిజాత్త వానరులుఁ దానును నెక్కి మరు త్పురాంగనా జన కృత సంగ శృంగచయ సంగతి తారక సూర్య చంద్రమున్ ఘన వనమంద్రమున్ సుజనగమ్య నగేంద్రమునమ్మహేంద్రమున్”

1 “పురవీధు ల్గలయంగ ద్రిప్పి యిక బోపొమ్మన్న న వీరవా
నరసింహం బొకనవ్వు నవ్వి చనెనే నా కిప్పు డాకాంక్ష? యు
ప్పరిగల్ సెజ్జలు చప్పరాలు చవికల్ పైఁ జూడలే దెక్కి చె
చ్చెఱ మీ రెక్కడఁ జూపినా రిప్పుడు నిశ్శేషంబుగాఁ జూచెదన్”

అనుపద్యము వ్యంగ్యార్థ బోధకము. ఇందలి ‘ఆకాంక్ష’ ‘నిశ్శేషంబు’ నను
పదములు వ్యంజనాశక్తి సంయుతములు. 229వ పద్యమునందలి ‘ఏమి
టికో’ యను శబ్దమున సెంతయో యాకాంక్ష యుండుట కారణము. ఆ ఏమి
టికో శబ్దశక్తి దూరదూరతర వ్యాపారమున నింతదనుక వచ్చియు నిం
కను నా వ్యాపారము సమసిపోలే దనుట సే‘యాకాంక్షచనెనే?’ యనుటలో
వ్యక్తము గావించెను. ‘నిశ్శేషముగ’ జూచుట సర్వవాశనము గావించు
చు యని ధృవించుచు ‘నేమిటికో’ యనుటలోని యాకాంక్షను సరిపూర్ణ
ము గావించుచున్నది. ఇట్టి రచనము రామభద్రుని ఉత్తమకావ్య కర్మ
త్వశక్తికి నిదర్శనము. రంగనాథుడు ఉప్పరిగలు గాంచి యోసరులెన్ని
మకి చప్పరంబులు డాసి సౌధము లెప్పదికి యని ఈ తెలుగుపదములు
ప్రయోగించెను.

హనుమంతుడు మండెడి తనవారము చల్లార్పక యట్లే సీతకడ
కేగినట్లు రామభద్రుడు వర్ణించెను. మరెవ్వరు వర్ణింపనిరీతి యిది.
జాంబవదాదులు విశేషించి హనుమంతుని వాఁమునుగూర్చి ఇట్లు కొనియా
డినట్లందు గలదు.

2 “దారుణ కంఠపాశమగు దానవకోటికిఁ బంక్తికంఠ కం
ఠీరవ పీఠికిన్ ప్రతిఘటించిన పీఠ మగున్ గురుత్వ సం
హరకమైత చూడుఁగొడు పొ నిది లంకకు బాపురే యసా
ధారణ మేమనంగలము తావకవాలము వాయునందనా” అని ఈ రీ
తిగ నయ్యలరాజురామభద్రుడు ప్రబంధముగ నిబంధించిన రామాయణ
మగు రామాభ్యుదయమున హనుమత్పాత్ర బోషించెను.

అని ప్రకటించెను. ఇందలి రచన హనుమంతుని కౌభితమై యొప్పినది. కథాగమనమున కవసరమాత్రముగనే వర్ణనల నుంచి గ్రంథమును కుదించెను. స్రాధానాంశములఁ జోసిన ఎనుబదియారు శ్లోకముల వర్ణింపఁబడిన సముద్రోల్లంఘన ఘట్టము నిరువదియొనిదిమిది వద్యమాలలోఁ బూర్తి చేసెను.

సముద్రమును దాటు హనుమంతునకు నాతిధ్య మీయమైనాకుఁడు సాగరోపరిభాగమునకు లేచెను. వానిని చూచి మారుతి ¹ 'తనకు విష్ణు ముగాఁ దలచె' నని మూలమునఁగలదు. కాని మల్లికార్జునభట్టు ² 'వీఁడొక రక్కసుఁడెడరు వేచి విరుత్తలవీధి నడ్డమున్నాఁ' డని తలంచెను. ఈమార్పు సమంజసముగ నున్నది. హనుమ ద్యత్నమునకు విష్ణు మేర్పడుటతో కార్యకారణసంబంధము తెలియు నవకాశము లేదు. సీతను గొంపోయిన రాక్షసుఁడు సీతాన్వేషణలో నున్న వీని నడ్డుకొనఁ జూచుట సహజము. తనను వృక్షమునఁ గూల్చిన హనుమంతునితో మైనాకుఁడు ³ "అకాశంబున నొక్క దివ్యపురుషుండై యాత్మశృంగస్థలిఁ గానంబడి పల్కిన" డ్లిందు కలదు. ఈరీతి యధ్యాత్మరామాయణమునుండి స్వీకరింపఁబడినది. ⁴ "నానామణిమయైః శృంగైః తస్యోపరి నరాకృతిః ప్రాహ" అని యందు కలదు. ఈ విషయన మల్లికార్జునభట్టు ఆ అధ్యాత్మరామాయణమును అనుసరించెను.

పాత్రచిత్రము వర్ణనముకంటె విశేషమై వ్యంగ్యబోధక మగుచు నొప్పును. హనుమంతుని శక్తిఁ గూర్చి కవి చెప్పుదలచెను. హనుమంతునితో మైనాకుఁడు ⁵ 'ఇది శతయోజనం బుదధి' యన హనుమంతుఁడు ⁶ 'ఈ మకరాలయ మిట నూరాషడ దీని కేటి కలయగ' ననెను. శతయోజన శబ్దమునకు నూజామడ యనువాదమాత్రమే. కాని మైనాక వాక్యము అసాధ్యతఁ దెల్పుచుండ హనుమద్వాక్యము సులభసాధ్యతఁ బ్రకట మొనర్చు చున్నది. తెలుఁగు చేయుట మాత్రమున తేలికయిన ఆ యనువాదము వ్యర్థ మగుచు శతయోజన విస్తీర్ణము నిదియెంత

1. వా. రా. సుం. 1-107

2. భా. రా. సుం. 28

3. భా. రా. సుం. 30

4. అ. రా. సుం. 30

5. భా. రా. సుం. 32

6. భా. రా. సుం. 37

యనఁ జాలిన హనుమంతుని యసాధ్యసాహకతను ధ్వనించుచున్నది. ఇట్టిది మల్లికార్జునభట్టుయొక్క యనువాదశోభ.

మైనాకుని వీడి బయలుదేరిన హనుమంతుని చూచి దేవగంధర్వాదులు నాగమాత సురసను బిలిచి హనుమంతునకు ¹ 'క్షణకాలము విప్పుముచేయు మని కోరిరి. అందుకు కారణ మాతఁ డుపాయముచే గెలుచునో లేక వెనుదిరిగి పోవునో చూడఁగోరుట. కాని అధ్యాత్మమున ² 'పరిక్షించుటకై సురసను ప్రేరేపించుచూ లంకానగర ప్రవేశమునకు సమర్థుడా? కాదా? యెఱుఁగఁ గోరిరి. ఈ రెంటియందు నధ్యాత్మవిధానమే హనుమంతుని లక్ష్యమునకు ననుకూలముగా నున్నది. కావుననే భాస్కరరామాయణము ³ 'నీయంశమున' అధ్యాత్మరామాయణము ననుసరించినది.

⁴ 'ఎట్టును జిక్క దీని కటు లేటికి నంకిలి నాకు నిక్కడన్' అనుకొన్న హనుమంతుని నిశ్చయాత్మకభావనము భాస్కరరామాయణమునందే కాననగును. సురసా హనుమంతులు తమతమ దేహములఁ బెంచిరి. వాల్మీకము దానిని ఇరువది యామడలకు మాత్రము పరిమితము చేయ భాస్కరరామాయణమునందు శతయోజన విస్తీర్ణమువఱకుఁ బెంపు చేయ బడెను. అంధ్రరామాయణ కర్తలగు గోపీనాథ విశ్వనాథాదులు ఈ విషయమున భాస్కరరామాయణ విధానమునే యనుసరించి నూఱుయోజనములవఱకు సురసాముఖము, తొంబదియోజనములవఱకు హనుమంతుని దేహముఁ బెంచినట్లు చెప్పిరి. సురసావిజయానంతర మేగు హనుమంతునిగూర్చి ⁵ 'రఘుకులేంద్రుఁ డలిగి రాక్షసపురముపైఁ బఱపు చిచ్చుఱ మ్మువగిది నిగిడె' నని యుపమానము చెప్పెను అట్లగ్నిబాణమువలెఁ బోవుచున్నాఁ డనుట యెంతయు దగియున్నది. అగ్నిఁ జెప్పిట లంకాదహనమునకు సూచ్యార్థ సూచకము. అట్లే బాణమువలెఁ బోవు విషయము ⁶ 'యథా రాఘవనిర్ముక్త శ్వర శ్వసనవిక్రమః' అని వాల్మీకమున హనుమంతుఁడు చేసిన ప్రతిజ్ఞను సమయోచిత వర్ణనయందుఁ జెప్పిన ట్లయ్యెను. ఈ యౌపమ్యము రామబాణమునకు వలె హనుమద్గ

1. వా. రా. సుం. 1-146

2. అ. రా. సుం. 9

3. భా. రా. సుం. 41

4. భా. రా. సుం. 46

5. భా. రా. సుం. 52

6. వా. రా. సుం. 1-40

మనమునకు వైయర్థ్యము లేదని, బాణ మెట్లు ధానుష్కాధీనమో పావ నియు నట్లు రామాధీనుడని, ధీర్వధీర్వతర వ్యాపారశక్తి కల మేటి విలు కాని యమ్మువలె కార్యసాధకు డని ధ్వనించుచున్నది. సీతాస్వేషణ మాత్రమే కాక రాక్షసహనన లంకాదహన కార్యములందును సమర్థుడని తెలుపుచున్నది.

వాల్మీకమునందుఁ బదునారుక్లోకములలోఁ జెప్పఁ బడిన సింహికా వృత్తాంతమును మల్లికార్జునభట్టు వాల్మీకదృశ్యములలో ముగించెను. కార్య సాధకుఁడు తార్కికబుద్ధితో వివేచనము గావింపవలె ననుట ¹ ఏ విధమున నేను సీత సీక్షించెదనో' అని సంధేహించి హనుమంతుఁడు వెంటనే ² 'చని చూచెదఁ గాక యిచట సందియ మేలా' అని నిశ్చయమునకు వచ్చెను. మల్లికార్జునభట్టు సూర్యాస్తమయమును

³ “నా కెంతయుఁ బ్రియశిష్యుం

డీ కపివరుఁ డితనిపనికి నెడ గాకుండం

బోక యుచిత మగు కరణి వి

భాకరుఁ డపు డపరశిఖరిపై కరుగుటయున్”

అని యుత్పేక్షించెను. ఈయుత్పేక్ష హనుమంతుని సూర్యశిష్యతను తెలుపుచున్నది. లంకలో ప్రవేశింప నెంచిన హనుమంతుడు తనగాత్రం బును సంకోచించి ⁴ ‘యజమాత్రదేహుఁ’ డయినట్లు భాస్కరరామాయణమునఁ గలదు. మూలమున

⁵ “సూర్యే చాస్తంగతే రాత్రౌ - దేహం సంక్షిప్త్య మారుతిః

పుషదంశకమాత్ర స్సన్ - బహు వాద్భృతదర్శనః”

అని హనుమంతుఁడు దేహమును సంక్షేపించి పిల్లియంతవాఁ డయినట్లు కలదు. ఇతరులగు రామాయణకర్త లీకీతినే గ్రహించిరి. హనుమంతుఁ డజమాత్రదేహుఁ డయినట్లు చెప్పుట తగియున్నది. హనుమంతుని వివిధరూపములం దిదియే యత్యంతము సూక్ష్మమైనదిగా తానే చెప్పు కొనెను, భీమునితోఁ దనరూపభేదములఁ గూర్చి చెప్పుచు

1. భా. రా. సుం 66

2. భా. రా. సుం. 67

3. భా. రా. సుం 74

4. భా. రా. సుం 76

5. వా. రా. సుం. 2-50

1 “ఏన రూపేణ మే రాజన్ - లాలితా జనకాత్మజా

తాదృశం విద్ధి రూపం త్వం - సూక్ష్మం చ సదృశో మమ”

తాను సీతను లాలించిన రూపమే తన సూక్ష్మరూపముగాఁ దెలిసికొ మ్మ నెను. కావున న ట్లెఱిగియి మల్లికార్జునభట్టు ఈరితి మార్పు చేసెను. డేహము కుంచించి వెడలుచున్నను గుర్తించిన లంకయను నిశాదీని ‘ఎక్కడి మర్కటాధముఁడ వెచ్చడ’ వనుచు నాపి నన్ను మీటి యెట్లు పోయెద వన హనుమంతుఁడు 2 ‘పోయివచ్చి నీవని మఱి చక్కఁజేసెద’ నని పత్తిను. చాల మెత్తనగు నీవని చక్కఁజేసెద నను తెనుఁగుపదముల కూర్చు అర్థమునఁజాల కఱకై నది. ఇది తెనుఁగునుడికారపుపాంపు. వెంటనే

3 “అని యతఁడు పలుకఁ బరుష

ధ్వని నాతని యురము హస్తతామున వేర్యం

గనలి నిశాచరి కేలు

క్కునఁ గమియఁగ బట్టి భీతిగానఁ దిగిలి వడిసె”

పిడుగువలె పొడిచెను. అని చెప్పుటలోఁ బరుషధ్వని యా సరళవాక్య మునఁ గలదని గ్రహింపఁదగును. అపద్యమునఁ జక్కగ ముష్టియుద్ధ ప్రదర్శనము గావించబడెను. అంక సతిక్రమించి హనుమంతుఁడు తద్వారంబు సొరక లంకాప్రాకారంబు దాటి పట్టణమునఁ బ్రవేశించెను. ఇట్లు ప్రవేశించుటలో హనుమంతుని శాస్త్రజ్ఞత, సంప్రదాయబద్ధ సమాచరణము వ్యక్త మగుచున్నది.

“గ్రామం వా నగరం వాపి - పత్తనం వా పరస్య హి

విశేషా త్సమయే సౌమ్య - న ద్వా రేణ విశే స్నుప”

శత్రువుయొక్క గ్రామ నగర పట్టణములను ద్వారముఁగుండ ప్రవేశింప రా దను రాజనీతిని పాటించి శత్రుస్థానము నద్వారముగఁ బ్రవేశించెను. జరాసంధునిమీదకు యుద్ధమునకు పోవునెడ శ్రీకృష్ణ భీష్మాదులును నద్వారంబుగనే ప్రవేశించిరి.

1. ప. సం. 51 - 22

2. భా. రా. సుల. 83

3. భా. రా. సుం. 84

1 'అద్వారేణ రిపో గ్రేహం-ద్వారేణ సుహృదో గృహన్

ప్రవిశంతి సరా ధీరా - ద్వారా జ్యేతాని ధర్మతః' అని భారతము కూడా తెల్పుచున్నది. సీత సన్వేషించుచు, గ్రహముగ హనుమంతుడు రావణగృహమును బ్రవేశించెను. అచ్చట నగ్నముగా నున్న రాక్షస స్త్రీలు కంటఁబడిరి వారి యవయవము లన్నియుఁ జూచుట తటస్థించెను. సకలధర్మ మర్జ్జుండగు హనుమంతుఁ డూహపోహలతో కర్తవ్యాకర్తవ్యముల నట తర్కించుకొనుటఁ గాంచగలము ఈరీతిగా పలుతావుల హనుమంతుని వివేచనాజ్ఞానము స్పష్టమగును. మల్లికార్జునభట్టు ప్రస్తుత విషయమున రెండుపద్యములందు ధర్మసందేహ సమాధానములను సుస్పష్టమొనర్చెను.

2 "అక్కట బ్రహ్మచారి నిటు లన్యపురంధ్రుల గాత్రమర్కముల్

దక్కక చూచితిం గదిసి ధర్మవిహీనుఁడ నైతి నాకు నిం

కెక్కడి పుష్కలోక మని యెంతయుఁ జింతిలి యాత్మలోపలన్

నిక్కముగాఁగ ధర్మపథ నిర్ణయ నిర్మల బుద్ధిఁ దోచినన్"

"మన సేమిటిపైఁ దగులమిఁ

దనరం గామించునట్లు తగ మేలును గీ

డును నగు నే నియింతుల

మనమునఁ గామించి చూడ మన్మథపవిత్రన్"

అని సందేహమునకు ధర్మనిర్ణయముఁ గావించుకొనెను. పూర్వపక్ష సిద్ధాంతముల నిట మల్లికార్జునభట్టు చక్కగ ప్రతిపాదించెను. ఈరీతి హనుమంతుని ధర్మనిరతిని, వివేచనాజ్ఞానమును, సౌశీల్యమును, శాస్త్రపారీక్షితను నిరూపించుచున్నది. ఇది 'నక్కట బ్రహ్మచారి' ననుట మూలమున లేని విషయము. ఇది అగస్త్యరామాయణమున

3 'చింతయామాస హనుమాన్ - స్వాత్మ న్యేవం మహామతిః

నావస్త్రాః స్త్రీయ ఈక్షేత - బ్రహ్మచారి విశేషతః'

1. భార. సభా.

2. భా రా సుం. 95, 98

3. రా. సారో 4 - 13

అని చెప్పబడినది. హనుమంతుడు తన యాత్మలో బ్రహ్మచారి యగు వాడు వివశ్రులగు స్త్రీలను చూడరా దని భావించె నని యందు కలదు. సారోధారకర్త ౬: బ్రహ్మచారి యను విషయమును వ్యాఖ్యానించుచు
 '“బ్రహ్మచారీత్యత్ర కాన్వాయనస్మృతి రర్థత ఉపకరమ్యతే” బ్రహ్మచారి చతుర్విధః-‘గాయత్రీ బ్రాహ్మః ప్రజాపత్యః బృహస్ ఇతి” తత్రోపనయనా దూర్ధ్వంయ స్త్రిరాత్ర మక్షర లక్షణాశీ గాయత్రీ మధితే స గాయత్రః, య స్తు వేదస్య గ్రహణాంతం బ్రహ్మచర్యం చరత స బ్రాహ్మః, ఋతుకాలే స్వదారగామీ నిత్యం పరస్త్రీవిముఖః స ప్రాజాపత్యః, సంవత్సరం వేదకృ ద్వటు రపి ప్రాజాపత్య ఏవ, అమరణాంతం గురుకులవాసీ స సైష్టికో బృహన్ని త్యుచ్యతే” అని ప్రాజాపత్యబ్రహ్మచారిగా నిరూపించెను. అన్యపురంధ్రుల గౌరవమర్కములు చూచుటవలన ధర్మవిహీనుడ నైతి ననుకొన్నటుల చెప్పుటచే మల్లికార్జునభట్టుయొక్క యభిమతముకూడ ప్రాజాపత్యబ్రహ్మచారిగాఁ జెప్పుటయే యని ప్యక్తమగుచున్నది. ఇట్లు వర్ణించుటద్వారా హనుమంతుని శీలము నికషోపలమున నిరూపితమైన రీతిగ కవి యొనర్చెను. ‘సుదతిని సుదతులలోపల వెదుకక మృగకులములో వెదుకుదురే’ యని హేతుబద్ధముగఁ దా నొనర్చిన పని సమంజస మని నిరూపించుకొనెను అనంతరము హనుమంతుడు మండోదరిని చూచి సీత యనుకొని సమ్మోద మందెను. ౪ విషయము మూలమున ముందుగాఁ జెప్పఁబడి పిదప అన్యస్త్రీ అవయవములఁ జూచిన విషయమున తర్కించుకొనుట జరిగెను. కాని భాస్కరరామాయణమున ముందే యావిచారము పూర్తి యయ్యెను. ఇట్లు మార్పుటవలన తాను ముందుగ నమాధానపడి తన యన్వేషణను కొనసాగించుకొనుట, అనంతరమే పతివ్రత యగు మండోదరినికూడ చూచుట సమచితమై యొప్పినది. మండోదరిని చూచి ముందుగ సీత యని యనుమానించియు పిదప కాదని నిశ్చయించుకొనెను. అట్టి నిశ్చయమునకుఁ గారణమగు నీపద్యమును మల్లికార్జునభట్టు అతిరమ్యముగా

2 “ధరణిజ పుణ్యసాధ్వీ వినుతవ్రత పావని సీత లోకసుం

దరి త్రిదశేంద్రవంద్య గుణధామిని రామునిఁ బాసి యన్య కా

పురుషుల శయ్యపై నిదుర వేపునె పుష్ప సుగంధ భూషణో

త్కరములు చాల్చునే మధువు ద్రావునె భోగము లిచ్చగించునే¹

అని రచించెను. ప్రసాదగుణ భూయిష్టమై రమ్యమైన దీ రచనము. కావుననే యీ సందర్భమున గోపీవాధరామాయణకర్త యగు పెంకటకవి

¹ యీపద్యమును యథాతథముగ స్వీకరించెను.

మల్లికార్జునభట్టు కథాగమపమునకు నవరోధము లగు విషయములను, అధికము లనిపించిన వానిని వీడి ప్రధానభాగములనే స్వీకరించెను. అందుననే వాల్మీకి పోలి క్లోకముల రచించిన సీతాన్వేషణను భాస్కరరామాయణమున 49 పద్యములతో పూర్తి చేసెను. సముద్రోల్లంఘన కార్యసాధనకు ముందు దేవతాగణమును సంప్రార్థించినట్లు సీత సందర్శనమునకు ముందును హనుమంతుడు దేవతా తతిని ప్రార్థించెను. చతుర్ద్యంతములగు పదములతో నంత్యానుష్ఠానము సౌధించుచు ననుకరణముతో సంస్కృతోక్తిపూర్ణముగా మల్లికార్జునభట్టు

² “వాయుతనూజః డప్పుడుశివాయ రమారమణాయ భారతీం

ద్రాయ సురేశ్వరాయ పవనాయ పయోరుహబాంధవాయ చ

న్ద్రాయ వినాయకాయ శమనాయ సమీపసభాయ హిశహ

స్త్రాయ నమోనమో యనుచు దక్షత వారికి ప్రయోక్తి పెండియున్³”

అని హనుమంతునిచే బ్రార్థన గావింపించెను. ఇది మమరతరహగు రచనము. దక్షత ప్రయోక్కుట కపిరమే కాక తవివరముకూడ నన్వయించెను. హనుమంతుడు శింశుపావృక్షము నధిరోపించి గళ ద్రక్షాదక సీక్త వక్త్ర నౌక శోకసమేత నా యశోకవనిఁ గాంచెను. అమె సీతయగునా యని యాలోచించి

³ “గగనగతి నరుగు నప్పుడు

నగవరు లీక్షింప నాడు నగశృంగమునం

1 గో. రా. సుం. 303

2. భా. రా. సుం. 123

3. భా. రా. సుం. 148

దొలిన పై చేలయు నీ

నుగువ ధరించినదియును సమానాంబరముల్'

అని సీతగా నిశ్చయించుకొనెను. ఇందు హనుమంతుని సునిశిత పరిశీలనాశక్తి ప్రకట మగుచున్నది. తనను విశ్వసించగలందులకు ముందుగా రాముని స్తుతింప సంకల్పించెను. ఇది యాతని కార్యసాధనావిధానమునకు, చతురతకు నిదర్శనము. వాల్మీకి 1 'రాజా దశరథో నామ రథకుంజర వాజిమాన్' అని యారంభించినట్లు చెప్పెను. కాని భాస్కరరామాయణకర్త 2 'తాను సీతను వెదుక్క బంపిన రాఘవదూతనని ఆమె వెట్లు చూడఁగల్గుదునో, యని యేమియు తెలుఁగనివానివలెఁబల్కి యనంతరము రామచరితఁ గీర్తించుట సముచితమైన మార్పు ఆనుమానించఁదావీయని రీతి యగును. త్రిజట స్వన్నవృక్షాంతమున 'రామదూతయగు నొక్కకోతి లంకను తగులబెట్టినట్లు స్వన్నమున గాంచితి' నని త్రిజట చెప్పుట కలదు. భాస్కరరామాయణముం దది చెప్పఁ బడలేదు. వాణ్ని పుణుడైన హనుమంతుఁడు ఆమె సంశయబాధలు తొలఁగురీతిగను విశ్వాసము కల్గినట్లును ప్రసంగ మొనర్చి సాష్టాంగ నమస్కార మొనర్చి రామముద్రిక నిడెను. అందు కెంతయు సంతసించిన సీత మార్తరిని పెక్కుభంగులఁ బొగడెను. 3 'శౌర్య ఘనుండవు నానా కార్య సమర్థుఁడవు ప్రజ్ఞ గలవాడవు' అని

4 'అసహాయ శూరుడవు నీ

వనము ప్రజ్ఞుడ వుదాత్త యశము బలముఁ బెం

పెసఁగఁగని మ్మెందును రా

క్షసభయములు నీకు లేవు కపికులవ్యా' అని నీవు సామాన్యుడవా! యనుచు నీవలన బ్రతికీతి ననెను. ఇందు హనుమత్పురముగఁ జెప్పిన విశేషణము లన్నిటిని సుల్లికార్జునభట్టు హనుమత్పాత్ర చిత్రణ వర్ణనము లందు నిరూపించెను. సీతను వీపెక్కి రమ్మని 'సూక్ష్మరూపుడ వెట్లు గొంపొదు' వనఁ దన యుగ్రరూపమును జూపెను. అట్టి హనుమంతుని

1. వా. రా. సుం. 31-2

2. భా. రా. సుం. 285

3. భా. రా. సుం. 298

4. భా. రా. సుం. 298

1 “వజ్రదంష్ట్రా కరాళుండును, దీప్తవహ్ని సన్నిభుండును, బాలార్క తామ్ర వక్త్రుండును మేరుమంద రాకారుండు” నయి యున్నట్లు వర్ణించెను. ఇది హనుమంతుని యుగ్రరూపము. అట్టి రూపుఁ జూపి తన సామర్థ్యముఁ దెలుప సీత ‘నీ వెంతకైన సమర్థుండ వగు దెఱుంగుదు’ ననెను. ఆ యొక్కమాటచే కవి సీతచే హనుమంతునిగూర్చి యెంతో చెప్పించిన వాఁడయ్యెను.

సీతాశ్రీవి చూడామణితోబాటు అనుమతియుఁ గొని 2 ‘ఊరక పోనేల కొంత మారుషంబు సూపెదంకాక’ యని యకోకవన భంగమునకుఁ బూనుకొనెను. ఆ భంగ మొనర్చిన రీతిని మల్లికార్జునభట్టు ఒక మనోజ్ఞ మగు 3 వచనమున వర్ణించెను. ఈ వచనము బాణభట్టు కాదఁబరి యందుఁ జెప్పిన వర్ణనలను గుర్తుచేయునదై యున్నది. వనధ్వంస విషయ మెఱిగి రావణుండు పదివేలరక్కసుల నా హనుమఁడుఁగై కి పంపెను. వారిని సంహరించినరీతి వర్ణించిన

4 “కాలవ్యాళ కరాళ వాల మొగిఁ జుక్కల్ రాల నభ్రావళుల్
దూలం ద్రిప్పుచు లోకభీకరతర స్థూలాత్ముడై యుద్ధలీ
లా లోలాగ్రహవృత్తి నార్పెఁ బెలుచన్ లంకాగుహ గేహ ది
క్కు లానేకవ కర్ణకోటర జగ ధ్వార్ష ప్రఘూర్ణంబుగన్”

అను పద్యము వీరరస స్ఫూరికమై భారతీవృత్తి నలరారుచున్నది. ఈ పదము 5 ‘లోల ల్లాంగూలపాతేన మమారాతీ నిపాతయ’ అను మకుటముతో నొప్పు లాంగూలాస్త్రనామక శత్రుంజయస్తోత్రమును తలపించుచున్నది. జంబుమాలి వధయందు మాత్రము మహోగ్రరీతిఁ దెల్పి రౌద్రరస మొప్పార 6 ‘భుగటటి ప్రస్ఫుట కోపనుం’ డను పద్యము నారభణీవృత్తమున నడిపించెను. వీనియందు హనుమంతుని యుద్ధ ప్రావీణ్యము, కవియొక్క రచనాప్రావీణ్యమును వ్యక్త మగుచున్నవి. అక్షవధయందు నిట్టి నేర్పు చూపఁబడెను. అందుననే అక్షాంతకుఁ డను

1. భా. రా. సుం. 309

2. భా. రా. సుం. 312

3. భా. రా. సుం. :34

4. భా. రా. సుం. 348

5. హ. వి. స. పుట 50

6. భా. రా. సుం. 366

విశేషాఖ్య నొప్పెను. శవాసనారూఢ హనుమంతుని శవాసనము అక్షునిదే
యన నక్షవధకుఁగల విశిష్టత తెలియును. రావణుఁ డిం కెవ్వరు పోయిన
నవ్వనచరవీరునిచేతం బొలియుటయ నిశ్చయం బను నిర్ణయమునకు
వచ్చెను. ఇంద్రజిత్తును హనుమంతునిపై కంపెను. అతనితోడి యుద్ధ
మున హనుమంతుని ప్రవర్తనను మల్లికార్జునభట్టు

1 “శరముల కెదురై నడచును
శరమండలిలోన నాడు శరలక్ష్మముగా
కురుతర జవమునఁ దిరుగును
శరవేగ మడంచు గగనచరుడై మలయున్”

అని వర్ణించెను. ఇది హనుమంతుని సమయోచిత యుద్ధనైపుణ్యమునకు
నిదర్శనము. ఇంద్రజిత్తు మాయావి.లక్ష్మణునివలనఁ జంపఁబడువాడు.
కావున నట్టివానికడఁజేయవలసిన యుద్ధపద్ధతి యిదియే. హనుమంతుఁడు
బ్రహ్మాస్త్ర బద్ధుఁడయ్యెను. మరల రాక్షసులు మోకులతో బిగియఁ గట్టిరి.
అన్యబంధ సంబంధమున బ్రహ్మాస్త్రబంధము ప్రేదిలెను. ఈ సందర్భ
మున 2 ‘అస్త్రేణ హనుమా న్ముక్తో నాత్మాన మవబుధ్యత’ అని యా
బంధమోక్షము హనుమంతుఁ డెఱుఁగనట్లు వాల్మీకి చెప్పెను. కాని భాస్కర
రామాయణకర్త 3 ‘తనబంధ మూడు టెఱిగియు నధికభీతుఁడువోలె’
వారు పెట్టు బాధల భరించినట్లు చెప్పెను. రావణునివద్దకుఁ గొంపోగా
నాతని రూప భుజబలాదులఁ జూచి హనుమంతుఁడు మెచ్చుట మారుతి
యుదాత్తతను నిరూపించుచున్నది.

రావణునకు బుద్ధులు గలుపుచు వాయుసుతుఁడు రాముని శక్తి
యుక్తులు ప్రకటించెను. ‘అతి వాఙ్మిపుణః కపిః’ అని కొనియాడబడిన
హనుమంతునిచే మల్లికార్జునభట్టు 4 ‘చరణాగ్రమున నీ భుజాదర్శ మణ
చిన ధూర్జటి విలు లీలఁ ద్రుంచి పైచె’ నిత్యాదిగా వాల్మీకి, పరశురామ,
భరదవాషణాదుల జయించినరీతిఁ జెప్పించెను. రావణ పరాజయ కారకులఁ
బరాజయ మొనర్చినవానిగా రామునిఁ జెప్పుట యద్భుతవిధానము. అట్లే

హనుమంతుడు ¹ 'సుగ్రీవాదుల యెదుట ను; దగ్గరిగతిన్ నిన్నుఁ
 దుర్గింతు నను రఘుకుల వీ; రాగ్రణి ప్రతిజ్ఞకతన ద; శక్రీషడః బృతికి
 తీపు చావక నాచేన్' అని మూలాధికముగ రావణధిక్కారము గావించి
 వానిని కుడిల భుక్కుటి భీమఫాల దశక కూరోరు నాసాచబోద్బుట లంబోష్ఠ
 హను ప్రకంపన నట ద్దంష్ట్రాతి ఘోరాస్యః గావించెను. మల్లికార్జున
 భట్టు దీర్ఘ సమాస భూయిష్ఠరచన కిట్టి పెన్నియేని యుదాహృతులు గాన
 వచ్చును. కోపగించిన రావణుండు హనుమంతుని చంపు మని యాజ్ఞా
 పించియు విభీషణుని ధర్మనిర్ణయమును స్వీకరించి తోకఁగాల్పుట కాజ్ఞ
 చేసెను. దీని నెఱిగిన సీతాదేవి శపథవాక్యముల నన్నిని తైత్యకారిఁ
 జేసెను. ఇప్పట్లున లంకాదహనము గావించు హనుమంతుడు

² "కాలాభీలతరాగ్ని కీలచయ నిర్ఘాతంబు లింటింటిపైఁ

గూలన్ వాలము ద్రిప్పుచుం డిరిగె దిక్కులంకఱిగగ్గి స్ఫులిం

గాలోలచ్చట లుద్ధతిన్ దెగయు నుద్య ద్భీమ ధూమంబు వా

తూల వ్యాప్త నభోంతరాశముగ మృత్యు కూర సంరంభుడై"

యొప్పినట్లు కవి యమోఘముగ వర్ణించెను. ఈ హనుమద్విజృంభణము
 గూర్చి విభీషణసతి ³ 'సరమ సీతతోఁ జెప్పి ధైర్యము గూర్చినట్లు
 భాస్కరరామాయణమునఁ గలదు కాని మూలయునలేదు. రావణుని యెడ
 గల కోపము కారణమున సీత యేమగునో యని కూడ విచారింపక లంకను
 సంపూర్ణముగఁ దగులబెట్టితి ననుకొనుచుఁ గోపమువలని చెడునువివరించుట
 హనుమంతుని నీతిజ్ఞతకు నిదర్శనము.

సీతవద్ద ననుమతిఁ గొని వానరగణముఁ జేరి వారిచే సంపూజితుఁ
 డయ్యెను వెంటనే తాను చెప్పదగు విషయమును ⁴ 'కంటి నగ్గుణాభి
 రాముఁ డగు రామదేవిన్' అని కంటి నను క్రియాసదము ద్వారా అసందిగ్ధ
 ముగ విషయము ముందుంచెను ఇది హనుమంతుని వాక్చాతుర్యము
 నకు నిదర్శనము ఇట్లే రామలక్ష్మణ సుగ్రీవులకడకు వెళ్ళియునమస్కరించి

1. భా. రా. సుం 447

2. భా. రా. సుం. 485

3. భా. రా. సుం 492

4. భా. రా. సుం. 527

1 “కనుగొంటి సీత సేమంబున నున్నది” యని యారంభించి క్రమముగ విషయ మంతను వివరించెను. తుదకు హనుమంతుడే

2 “అర్హము దాఁటి బహుభుజ

పూర్ణుం డగు పంక్తికంతుఁ జొరిగొని జగముల్

వర్జన సేయఁగ నీ వర

వర్జిని గొని తేరఁ జోవవలయు నరేంద్రా”

యని మార్గనిర్దేశము గావించెను. ఇట్లు సుందరకాండయందు హనుమంతుని సర్వలక్షణలక్షితుఁ డగుఁ గార్యసాధకునిగా భాస్కరరామాయణమున సుందరకాండకర్త యగు మల్లికార్జునభట్టు వర్ణించెను. ఈరీతిగా ఆంధ్రరామాయణములలో ఆద్యచంపూరామాయణకావ్య మగు భాస్కరరామాయణము సర్వాంగశోభితమై సకల కావ్యగుణాలంకారముల నొప్పుచున్నది.

మొల్లరామాయణము — సుందరకాండ

ఆంధ్రవాఙ్మయమున రామాయణమును ప్రబంధముగా దీర్ఘతీర్ఘిన ప్రథమకవయిత్ర మొల్ల. ఈమె పేర సీతావ్యము మొల్లరామాయణముగ ప్రఖ్యాతి నందినది. ఈమె శివభక్తిరతుడైన కేసనసెట్టి కుమార్తె. శ్రీకంఠమల్లేశు వరమునఁగవిత్వముజెప్ప నేర్చుకొంటిననుటచే నీమెయు శివభక్తురాలని తెలియును. తాను వ్రాసినది రామాయణము. పోతనవలె

3 ‘చెప్పుమని రామచంద్రుఁడు చెప్పించిన పలుకుమీదఁజెప్పెద’ నని రామునివలన రామకథఁజెప్పి రాముని కంకితము సేయుటబట్టి రామభక్తురాలు నై శివకేశ వాభేదతత్త్వము గలదిగాఁదెలియును.

ఈమె తన రామాయణమున మూలమువలెఁగాండవిభాగమే కావించెను. 2848 శ్లోకముల మూలరామాయణ సుందరకాండ నీమె 249 గద్యపద్యములకు సంక్షిప్తీకరించెను. కాని బాల, అయోధ్య, అరణ్య, కిష్కింధ కాండలు నాల్గిటినిఁగలిపి రెండువందల నలుబదియేడు గద్యపద్యములలోనే పూర్తిచేసిన మొల్ల యానాల్గిటికి మించి సుందరకాండ రచించుటఁ

బట్టి యీకాండమునఁ బ్రత్యేకప్రాధాన్యత నిచ్చినట్లే గ్రహింపగలము. వాల్మీకిరామాయణమున లేనిరీతిగ రామునకు సీత తాను తపశ్చర్యయందున్నట్లు కబురంపుట, హనుమంతుఁడు బ్రహ్మమంత్రము పఠించుట, వాల మండించినతరి మారుతి అగ్ని జహము చేయుట, సీత అగ్ని మంత్ర బ్రహ్మమంత్రముల నొనర్చుటవంటి యమూల కాంశముల కల్పించుట, తనకు శ్రీకంఠమల్లేశు వరమువలనఁగవిత్వము వచ్చె నని; 'చెప్పు మని రామచంద్రుఁడు సెప్పించి'నట్లు చెప్పుకొనుటవలన కవయిత్రి మొల్ల తపశ్శీల యని తెలియును.

మొల్ల తన రామాయణమున నారద వాల్మీకుల వక్తృ శోతలుగాఁ బ్రతికాండయందుఁ బ్రవేశపెట్టెను. మొల్ల రామాయణ సుందరకాండము హనుమదాదులు దక్షిణమున వెదుక వెడలుటతో నారంభ మయ్యెను. దక్షిణముద్రతీరముఁజేరి వార్ధి దాటఁజాలమి కపితతి యంతయు హనుమంతుని నుబ్బఁబ్రార్థించినటుల మొల్ల సెప్పెను. మూలమునందువలె జాంబవత్సమేయ మిట లేదు.

1 “పావనమూర్తి రామనరపాలకు పంపున నల్లి దాఁడెదన్
దేవవిరోధి దొంగిలిన దేవినిఁజూచెదఁగాన కుండినన్
లావున గడ్డతోఁజెఱికి లంకయ తెచ్చెద నట్లు గానిచో
రావణుఁబట్టి తెచ్చెదను రాముని సన్నిధి కెన్ని రీతులన్”

అని హనుమంతుడు విక్రమవ్రకటనము గావించెను. మైనాక, సురసా, సింహికల నామంబు దప్ప వారియెడ హనుమద్విజయము మొల్ల వర్ణింప లేదు. లంకిణి విషయము నామమాత్రముగూడ యిట లేదు. హనుమంతుని తిరోగమనమున నది గానవచ్చును. సీతకై లంకయంతట వెదకుచు నెక్కడ కానరామి నలిగిన హనుమంతుఁడు పైవలెనె 2 ‘త్వంతు విధాత జందెము’ ననుచు వాగ్విజృంభణము గావించెను. ఇందు మొల్ల వీర రసోచితమగు సుత్సాహము హనుమంతుని వాక్యములందుఁజూపెను. మారుతి శంకుపావృక్ష మెక్కి రావణుఁడు సీతను బాధించినరీతిగాంచెను.

1. మొ. రా. సుం. 17

2. మొ. రా. సుం. 35, 36

అనంతరము తనకు దిక్కులే రనుకొను సీతవాక్య మాధారముగా మనుజు భాషలో

1 “ఉన్నాడు లేన్న రాఘవుఁ

డున్నాడిదె కఫలఁగూడి యురుగతి రానై

యున్నాడు నిన్నుఁగొని పో

నున్నాడిది నిజము నమ్ము ముర్వీతనయా:”

యని భాషించెను. ఇట్లు సమయానుకూలముగ భాషింపజేసి మొల్ల యిట నాటకీయతఁజూపెను. అంగుళీయక మిచ్చినను నమ్మని సీతకు రాముని గూర్చి వర్ణించుచు హనుమంతుఁడు ² నీలమేఘచ్ఛాయఁబోలు దేహము వాడు; ధవళాబ్జ వత్ర నేత్రములవాఁడు’ అనుచుఁదచ్చబ్బాంతముగాఁబద్య మంతఁజెప్పెను. ఈవద్యము వర్ణనాసామర్థ్యముతోఁ బాటు అంత్యాను ప్రాసల సీసమును మనోజ్ఞముగా నడిపించు మొల్ల రచనాపాటవమునుఁ దెల్పుచున్నది.

హనుమంతుఁడు మహాగ్రతపహఁగావించి వాయుదేవుని పరమన నంజనాదేవి తనసుగంన్నటులఁజెప్పి సుగ్రీవుని మంత్రి నగు నన్ను ³ ‘హనుమంతుఁడండ్రు’ అనెను. ‘ఈరీతిగ అంటారు’ అని పరిచయము చేసికొనుట తెనుఁగువారి సంప్రదాయమునుఁదెల్పునదై పెద్దలకడ నిరహంకారత నుండుట నిరూపించుచున్నది. దూతలు రిక్తహస్తంబులతోఁజనుట యుచితంబు కాదని హనుమంతుఁడు సీతతో నన నామె ⁴ ‘నీ నిజరూపము చూడక నే నారత్నంబు నమ్మి నీకీయఁజూమి’ యనెను. ఈవిధమగు భాషణము రంగనాథరామాయణమునఁగలదు. దాన హనుమంతుఁడు చుక్కలు తలపూవులుగా నక్కజమగు రూపు జూపఁబేర్పరక మయ్యెను. సీత రాము నకుఁజేయఁదగు విన్నపమునఁదాను తపము చేయుచుంటి నని తనకు నాథుడు వ్రత్యక్షంబు గాఁగోరుచున్నా నని చెప్పెను. తపోవృత్తి నున్న దానినిగాఁదనను జెప్పుకొను ⁵ ‘నిడుదపు నైతివేణి జడలుగా సవరించి’

1. మొ. రా. సుం. 91

2. మొ. రా. సుం. 102

3. మొ. రా. సుం. 103

4. మొ. రా. సుం. 105

5. మొ. రా. సుం. 113

యను పద్యము మొల్లయొక్క మనోజ్ఞ భావనాపటిమకు నిదర్శనము. మొల్ల ఆత్మీయతాలక్షణము కూడ యీ పద్యమున గోచరించుచున్నది.

హనుమంతుడు సీతాదేవిబాధజూడఁజాలక తనవీపునఁగూర్చొన్నఁ దీసికొనిపోదు ననెను. అప్పుడు జానకి

1 “నీ వంత వాఁడ వగుదువు

నీ వెంటనె వత్తునేని నెగడవు కీర్తుల్

రావణునికన్న మిక్కిలి

భూవరుఁడే దొంగ యుండు బుధనుత చరితా”

అనును. ఇట్లునుట సీతయొక్క వీరపత్నిత్వమును, బైచిత్వశోభను బ్రకటింపుచు మొల్లయొక్క రచనా చమత్కారమును, మాటల వాడిమి, వేడిమిఁదెల్పుచున్నది. తనరాక రావణుని కెఱుంగఁజేయవలయు నని తలంచి పాపని యశోకవన ధ్వంసము గావించెను. ఈ విషయమును రాక్షసులు చెప్ప రావణుండు విచారించి వాఁడు రామునిపంపున వచ్చిన దూత కాబోలని తొలుతనే యూహించుట మొల్లకల్పనము. రాక్షసులతోడి హనుమంతుని యుద్ధమును సమర్థవంతముగ నీ కవయిత్రి వర్ణించెను. పలుతావుల సంక్షేపించినమొల్ల యుద్ధవిషయమును సముచితముగనేకాక మూలాధికముగఁ గూడ వర్ణించుట విశేషము. ఇంద్రజిత్తుబ్రహ్మస్థము నకు ముందు వాయవ్యరుద్రాస్త్రములు ప్రయోగించినట్లు చెప్ప నైదు గద్యపద్యముల వినియోగించెను. హనుమంతుని రుద్రాంశ సంభూతత్వ మిట సూచితము. బ్రహ్మస్థము ప్రయోగింపగా హనుమంతుఁడు

2 “తనకుఁజిన్న నాఁడు దయచేసి నటువంటి

వనజభవుని చేతివరముఁ దలఁచి

బ్రహ్మమంత్ర మప్తు పరియింప నది చంప

కతనిఁ గట్టివై చె నవని మీద”

నని యందులకే ఇంద్రజిత్తు పరమానందమందినట్లు కవయిత్రి చెప్పెను ఇది యామె కల్పనాశక్తికి తార్కాణము. రావణుని సమ్ముఖంబునఁబెట్టిన

హనుమంతునిఁ గన్న రావణుఁడు ¹ 'కుటిలభ్రాకుటి నటనస్ఫుట ధూమ విలాసపవన పూత్పుతి జనితోద్భుటరోషానల కీలోత్కట నేత్రు'డయ్యెను. ఒకపద్యమంతయు నింతటి సుదీర్ఘ సమాసమున బూరించిన మొల్ల సం స్కృతభాషా పటిమ ప్రకటమగును. హనుమంతునితో భాషించి రావణుని చేఁ జెప్పించిన ² 'శరనిధి దాటి పచ్చుటయు' నన్నపద్యము హనుమం తుని సాహసమును దెల్పునదియే కాక ముక్తపదగ్రస్తయున మొల్ల యొక్క శబ్దాలంకార రచనా సామర్థ్యము చాటుచున్నది రావణునిమాట లలో నాందోళన తోడి పారుష్యమును, హనుమంతుని మాటలలో గాంభీ ర్యతతోడి సారశ్యమునుజూపి సామర్థ్య ప్రకటనమున మరల హనుమం తుని పలుకులు ములుకులు గావించెను. ఇది మొల్లయొక్క పాత్రోచిత సమయోచిత సంభాషణా పటిమకు నిదర్శనము. హనుమంతుని తోకకు నిప్పువెట్టిన హనుమంతుఁడు వహ్నిజలము జేయగ సీత ఆగ్నిమంత్ర మును, బ్రహ్మమంత్రమును పఠించెను. మూలముననిట నగ్నిని ప్రార్థిం చినటులే చెప్పబడెను. సీత హనుమంతుని జగద్ధితకార్యధుర్యుగను రాక్షస ప్రయాసుచరునిగను జగత్ప్రాణనందనునిగనే కాక మత్ప్రాణబంధు డనుట హనుమంతునకు శిఖరాగ్ర స్థాన మిచ్చిన ట్లయ్యెను.

హనుమంతుఁడు లంకాదహనానంతరము సీతయనుమతిఁగొని వెడలునప్పుడు లంకిణియుద్ధుపడి మడిసెను. ఇట లంకిణి శాపావసానాదు లేవియుఁ జెప్పబడలేదు. అట్లే వెడలునప్పుడు మైనాక పర్యతముపై సేద దీరినట్లు చెప్పబడెను. ఇదియు విశేషము. కవితతిఁజేరిన హనుమంతుఁడు వృత్తాంతమంతయు వినిపించెను. మధువన విహతానంతరము శ్రీరాము యనిధిఁజేరి

* "కంటిన్ జానకిఁ బూర్ణచంద్రపదనన్ గల్యాణి నాలంకలో
గంటిన్ మీ పదపంకజంబులను నేఁ గొఠూహలం బొప్పఁగా
గంటిన్ మీ కరుణావలోకనము విఖ్యాతంబుగాఁగీర్తులం
గంటిన్ మాకపివీర బృందములలో గాంభీర్య వారాన్నిధి"

యని తెల్పెను. క్రియాసదముతో వారంభముగుని కథనము హనుమంతుని వాల్మీకి పుణతకు నిదర్శనము. దోలాందోలిత హృదయుడగు రామమునకు నట్లుచెప్పి యూరటఁ గల్గించెను. ఇట్లు కవయిత్రి మొల్ల తన రచనా ప్రావీణ్యతతో సుందరహనుమత్పాత్ర పోషణము గావించెను. ఒక కవయిత్రి గంటము నుండి సరళ గంభీరముగు నిట్టి సంగ్రహరామాయణ కావ్యము వెలుపడుట యాంధ్రజాతికి గర్వకారణము.

గోపీనాథరామాయణము - సుందరకాండ

ఆంధ్రరామాయణము అన్నియుఁ గవిపేర వ్యవహరింపబడుటఁ గాంచుదుము. కాని ఈవేంకటకవి రామాయణము మాత్రమాతని యింటి పేర గోపీనాథరామాయణమని ఖ్యాతి నడసినది. దీనికర్త గోపీనాథము వేంకటకవి. 19వ శతాబ్దివాడై బహుగ్రంథములు రచించి పేరెన్నికగన్నవాడు. ఈతఁడు కృష్ణజన్మఖండము, శిశుపాలవధానువాదము, భగవద్గీతానువాదములతోఁబాటు హనుమత్పరముగ మారుతిశతకమును కూడ రచించినవాడు. రామాయణమున నారుకొండలు మాత్రమే రచించెను. 'ఇటీవల వెలువడిన రామాయణములలోనిదియే యుత్కృష్ట'మని విజ్ఞులయభిప్రాయము. పూర్వప్రబంధ కవులననుసరించి సర్వవిధములఁ గావ్యకోభల సమకూర్చుచు రచించిన దీరామాయణము. ఇది స్వప్నదర్శనమునఁ గృష్ణునిచే నాదేశింపబడి రచింపబడెను. విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమున నడచిన గోవిందరాజీయ వాఖ్యావిశేషాదుల సమకూర్చి వెంకటకవి వాల్మీకి రామాయణమును యథాతథముగ ననువదించుచుఁ దనరామాయణమును రచించెను. ఈ విషయమును సుందరకాండారంభముననే స్పష్టముగ గమనింపగలము. వాల్మీకి రామాయణమున మొట్టమొదటి శ్లోకము

2 "తతో రావణ నితాయా - స్సీతాయాశ్శత్రు కర్షణః

ఇయేష పద మన్వేష్టుం - చారణా చరితే పథి" అనునది.

దీనికి వెంకటకవి సరిగా అరంభముననే చెప్పుచు "ఇత్తైఃకుచ శత్రు కర్షణుండగు హనుమంతుడు రావణనితయైన సీత యున్న పదం బన్వే

1. తెలుగు సాహిత్యము - రామకథ పుట - 64. 2. గో. రా. సుం. 2

2. వా. రా. సుం. 1 - 1

షిండుటకు గగన మార్గంబునం బోవ సమకట్టి' అని అనువదించెను ఇది యథానువాదమనుట స్పష్టమగుచున్నది.

సముద్రముపైకి వచ్చిన మైనాటిని గాంచి వాల్మీకిహనుమంతుడు విఘ్నముగఁ దలచెను. శాన్కరుడు రక్కసుఁడడ మైనట్లు భావించెను. ఆ భావనలను సముచితముగ భావించిన వేంకటకవి మూలమును గూడ కాదనక ¹ 'కని వీఁడొక్క నికాచరుండగుట నిక్కం బిక్కడన్ నాకుఁజయ్యిన విఘ్నం బొనరింప వచ్చె నని యుభయతారకముగఁ జెప్పెను. హనుమంతుని సముద్రోల్లంఘన కార్యమును వాల్మీకి పునః పునః దుష్కరకర్మయనుచుఁజెప్పెను. ఆ శబ్దము యొక్క శక్తిని గ్రహించిన జయదేవుడు చంద్రాలోకమున అర్ధాంతరవ్యాసాలంకారోదాహరణముగ 'హనుమానర్థి మతరత్ - దుష్కరం కిం చుహత్మనాం' అని స్వీకరింప నట్లు గుర్తించిన వెంకటకవి 'ఇట్టి దుష్కర కర్మంబు' (23) 'సీపీ దుష్కరకర్మ మొనర్చి' (76) 'తవీయ దుష్కర కర్మంబుఁ జూచి' (86) అని ప్రయోగించెను. సింహికఁ జంపినప్పుడు నాలవదియైన తన్మహద్భుతంబు (122) అనెను. ఈనాల్గు దుష్కర్మలు నాల్గువిధములైనవి. నాల్గింట మతిమంతుఁడగు హనుమంతుడు నాల్గువిధముల లక్షణములఁ బ్రదర్శించెను. ఆవిషయము నాకాశచరులగువారు వచ్చి యిట్లు చెప్పిరి.

² "మహాత్మాః ఘోరంబైన యీ సత్త్వంబు నీచేత నిహతం బయ్యె నీకు తభంబగు నీక నెయ్యదియు నసాధ్యంబు లే దెట్టి కర్మంబుల యందైన నీకు ధృతియు, దృష్టియు, మతియు, దాక్ష్యంబును నశియింపకుండుననియనిరి. దీనికి మూలము

³ "యస్యత్యేతాని చత్వారి - వానరేంద్ర యథా తవ స్మృతి ర్ధృతి ర్మతి ర్దాక్ష్యం - సకర్మసు న సీత తి" యనునది.

ఈరీతిగా హనుమంతుని యందుఁగల ధృతి, దృష్టి, మతి, దాక్ష్యము నను నాల్గునిఁ దుష్కరకార్యములు నాల్గింట సాధకము లయ్యెను. ఈ భావమును ⁴ 'తత్త్వదీపిక వ్యాఖ్య విపుల మొనర్చెను.

1. గో. రా. సుం. 73

2. గో. రా. సుం. 122

3. వా రా సుం. 1-199

4. తత్త్వ. పుట - 126

ధృతి : వ్యవసాయాత్మక బుద్ధి - నిరాలంబముగ నాకాశమున బయ
నించి నూటుయోజనముల సముద్రము దాటుటలో పూనిక.

దృష్టి : సత్కార, మాన, పూజలకు వశపడకుండ లాభాలాభములలో
సమత్వదృష్టి కల్గియుండుట - మైనాకవృత్తాంతమున.

మతి : విహితకర్మా చరణము - సురస నుపాయమున జయించెను.

దాక్ష్యము : నిషిద్ధకర్మత్యాగము - అందుకు సామర్థ్యము - సింహికా
వృత్తాంతమునఁ జూపట్టును.

ఇట్టి లక్షణములు కల్గియున్న హనుమత్స్వ రూపమీ వృత్తాంత
ములఁ దెలియును. మతిమంతుఁడగుట నాతఁడు సురసతో ¹ 'కర్తుమర్హసి
రామస్య సాహ్యం విషయవాసిని' యనెను. దీనిని వెంకటకవి స్పష్టపర
చుచూ ² 'రఘుపుంగవు కార్యము భక్తి యుక్తితో నీవును, జేయఁ
గావలయు నెమ్మిగ రాఘవరాజ్య వాసిని' అని రామరాజ్యములో నున్న
టులనే సంబోధించుట సాభిప్రాయము. ఇదీయభిప్రాయము సారోద్ధార
వ్యాఖ్యయందు ³ 'కర్తుమర్హసీతి విషయవాసిని రామరాజ్య నివాసినీ
త్యర్థః' అని కలదు.

మారుతి తొంబది యోజనములు పెరిగి సురస నూరుయోజనముల
నోరు పెంచినంతనే యంగుష్ఠమాత్రుఁడగుటలోఁ 'గరముమతిమంతుడౌట'
నని వెంకటకవి కారణముఁ జూపెను. ⁴ 'నావిని శ్రీమంతుఁడగుపావని'
యని వేంకటకవి యనెను. వాల్మీకి ప్రతిదుష్కర కార్యమునెడ హనుమం
తుని శ్రీమంతునిగా జెప్పును ఇది ఐశ్వర్యపంతునిగాఁగాక కార్యశూరు
నిగాఁజెప్పు నుద్దేశ్యమును ⁵ 'తత్త్వదీపిక వ్యాఖ్యానించెను. ఇట శ్రీహం
తుఁడనుట హనుమంతుని శ్రీవిద్యోపాసనా దక్షత గ్రహింపదగినది. దాని
వలన సంప్రాప్తమైన అష్టసిద్ధులవలననే హనుమంతుఁడు అట్టి దుష్కర
కార్యముల సాధకుఁడయి శ్రీమంతుఁడయినట్లు చెప్పుట వాల్మీకి యాంత
ర్యము. 'పాడినా శైల మాలభ్య' అన్న వాల్మీకమునకు 'శైలంబుపైఁ
గేలూది'యని వెంకటకవి చెప్పెను. అప్పట్లున 'మరలవచ్చునపుడునీతోడఁ

1. వా. రా. సుం. 1-155

2. గో. రా. సుం. 98

3. రా. సారో. సుం. పుట - 9

4. గో. రా. సుం. 96

5. తత్త్వ పుట - 120

గూర్మి నెఱిపెద' ననియు ననెను. ఇది యమూలకము. ఇట హనుమ ద్దా
మాయణము ¹ 'ఉద్భూర్భిను ముఖాబుజోద్రి శిరసి న్యస్తాగ్రీ పాదాం
గుళిః' అని పాదాంగుళి నుంచినట్లు చెప్పుచున్నది. అట్లయిన వ్యోమగా
ములు కక్ష్యాంతరమునకై పునర్భేదనము గావించుకొన్నట్లు హనుమం
తుడు నొనర్చినరీతి తెలియును. అంకను జయించి మారుతి యద్వారం
బునఁబురిఁజొచ్చి

² "పడతుక నెవమునఁ బతిచేఁ

జెడగల దీ లంక యింక సిద్ధం బనుచున్

ఎడమయడుగు మును పెట్టుచుఁ

గడు రయమున రాజమార్గగతుడై యరిగెన్"

అని యనుటలో నా వాక్యకోవిదు వాక్యము శాపమె యయ్యెను. అంతియ
కాక యాతనిచేష్ట యెడమయడుగు ముందుపెట్టి పోవుట యందు కనుగుణ
చర్య. శాస్త్రవిహితచర్య.

³ "ప్రయాణకాలే చ గృహప్రవేశే

వివాహకాలేఽపి చ దక్షిణాంఘ్రిం

కృత్వాగృత శ్శత్రు పురపరీవేశే

వాఘం నిదధ్యా త్పురతో నృపాల" అని బృహస్పతివచనము
చెప్పుచున్నది. ఇట్టి నీతిశాస్త్రజ్ఞునిగా గుర్తించిన కారణముననే వేంకటకవి

⁴ 'శోభన నీతిమార్గ వర్తియుఁ, గృతప్రయత్నుండును, దూరసాక్షా
త్కార సమర్థుండు నగుఁబవనందను'డని కొనియాడెను. అట్టి పుష్పక
విమానమున సీతను వెదుకటలో దూరప్రణిహితేక్షణుడై పాదన్యాసం
బునం జచ్చుడు కానీక' యనును. ఇవి హనుమంతుని కార్యకుశలతకు
నిదర్శనములు.

వెంకటక తనకుఁబూర్వులు భాస్కర రంగనాథులు వ్రాసిన
రామాయణముఁ బరిశీలించి యందలి విశేషముల గ్రహించి తనరామా
యణవచనముఁగావించెను. వారిరచనల నున్న గుణములు స్వీకరించు

నుదాత్తభావము కలవాఁడు కాన తనకు నచ్చిన భావములను స్వీకరించుటయ కాక పద్యములను కూడ స్వీకరించి తనకు వారీయందుఁ గల గౌరవమును బ్రదర్శించుకొనెను. ¹ 'కాన నిది పంక్తికంతుని మానిని గానోపు' నని భాస్కరుని హనుమంతునివలెనే ² 'కాన నిది రాక్షసేంద్రుని మానిని గానోపు' నని వెంకటకవిహనుమంతుఁడు కూడ తలచెను.

³ 'ధరణిజ పుణ్యసాధి'యను పద్యము భాస్కరునినుండి యుధాతథముగ వెంకటకవి స్వీకరించెను సీతాన్వేషణలో రావణాంతఃపురమున నభ్యంతర గృహములఁ దప్పక పరశ్రీల మర్మస్థానములు చూడవలసివచ్చె నని చింతించెను. ధర్మలోప మొనరించుగదా యని విచారించెను. ఇంతలోసె నిశ్చితై కాంతమతి కా వనేచరునకు నత్తనిశ్చయదర్శినియగు బుద్ధిజనించె నని చెప్పెను. కావుననే తనచర్యను మూఁడుకారణముల సమర్థించెను.

1. మానసమున మన్మథవశతఁజూడమి.

2. సుదతిని సుదతులలో వెదుకవలసియుండుట.

3. పుణ్యక్షోకుఁడు రామునిపనుపున వచ్చుట నెల్లపనులు శుభంబు లగుట. ఇట్లు గోపీనాథరామాయణమున నిశ్చితై కాంతమతిగా హనుమంతుని చిత్రించెను.

అశోకవనమున శింశుపావృక్షము నుండి క్రింద సీతను గుర్తించినంతలో రావణుఁడు వచ్చెను. ఇట వాల్మీకి

⁴ "అవస్థతో మహాతేజా - హనుమాన్ మారుతాత్మజః

స తథా ప్యుగ్రతేజ స్స స్నిర్ధూత పైస్య తేజసా

పత్ర గుల్మంతరే సక్తో హనుమాన్ సంవృతోభవత్"

అని మహాతేజస్సు కలవాఁడయ్యు రావణుని చూచి ఎగిరిపడినట్లు, రావణుని తేజస్సుచే చెదరకొట్టబడి ఆకులగుబురులలో నణిగియున్నట్లు చెప్పెను. అశువాదకు లితరులు నట్లు గ్రహింప వేంకటకవి. ⁵ 'దనుజుని చం

1. భా. రా. సుం. 111

4. వా. రా. సుం. 18-31

2. గో. రా. సుం. 302

5. గో. రా. సుం. 445

3. భా. రా. సుం. 112, గో.రా.సుం. 303

దము గనుఁగొను మనమున వెనఁబర్జును మూటను నుండెన్” అని చెప్పి హనుమంతుని యుదాత్తతను కాపాడెను. త్రిజట స్వప్నవృత్తాంతముఁ జెప్పుచు ¹ నీ లంక రామకింకరుం డగు నొక్క వానరునిచే భస్మీ భూతమై కూలినట్లు ననెను. వాల్మీకమునఁగల ఈ విషయము భాస్కర రంగనాథులు చెప్పలేదు.

ఉత్తమ దౌత్యలక్షణము నెఱిగి యూహాపోహల విచారించి కార్యనిర్వహణ మొనర్చినటుల హనుమంతుని గూర్చి గోపీనాథరామాయణమునఁ గలదు. అందుననే యతిసూక్ష్మరూపంబున నావృక్షముమీదనే యుండి ప్రయోగసౌష్ఠవ లక్షణసంస్కార యుక్తంబైన కోశలదేశస్థిత మనుష్య సంబంధి భాషచేత సీత నాశ్వాసింప నెంచెను. సీతకుఁగానవచ్చిన హనుమంతుని వేంకటకవి

2 “ఉదయగిరిమీద రవిభంగి నొప్పువాని
పుల్ల కింశుకసుమకాంతిఁ బొలుచువాని
వేషి తార్జునవేలుని విద్యుమాభ
వతన దీప్త చామీకర వర్ణనయను” నని

“సుగ్రీవసఖునిఁగపివం
శాగ్రేసరు నల నమీరణాత్మజుఁగుతుక
వ్యగ్రమనస్కుని రఘువం
శ్రగ్లామణి దూత ననిలజవు హనుమంతున్”

అని రెండుపద్యముల వర్ణించెను. ఇందుఁదొలిపద్యము ఆవయవ వర్ణనము దెలుప రెండవది యవయవిని గూర్చి వర్ణించునది. ఇట్లు హనుమంతుని పూర్వమూర్తిని పాఠకులముం దుంచినవాడయ్యెను. అద్భుత మగునట్టి హనుమన్నూర్తిని చూడగనే సీత ³ ‘కలయో దైత్యుని మాయయో హృదయపై కల్లోద్ధమో నిక్కమో, తెలియ న్నేరక యున్నదాననో ధరి త్రిపుత్రినో కానో’ యని యాలోచించును. ఇది శ్రీకృష్ణునినోట భువనత్రయము చూచి యశోద యనుకొన్న ⁴ ‘కలయో వైష్ణవమాయయో ఇతర

1. గో. రా. సుం. 640

2. గో. రా. సుం. 695, 696

3. గో. రా. సుం. 702

4. భాగ. 10 - 314

సంకల్పార్థమో సత్యమో యతోదాదేవినో కానో' యన్న పోతన భాగవత పద్యమున కనుకరణము

సీత మారుతియందు విశ్వాస మేర్పడ రామలక్ష్మణుల రూపగుణ విశేషములు తెల్పు మని కోరెను. అందుకు 'మద్భాగ్యవిశేషంబున రామ లక్ష్మణుల సర్వావయవ సన్నివేశప్రకారం బెడింగింపు మని యుడిగితి' వని చెప్పుట పావని యనన్యసామాన్య భక్తిని ప్రకటించుచున్నది. అంగుళీయకము నిచ్చుటతో నాతనిని రామదూతగ నిశ్చయించి సీత

1 "శతయోజనాయత జలనిధి నెవ్వఁడు

గోష్పదంబును బోలెఁగోరి దాఁటె

కపివీరుడెవ్వఁడొక్కఁడు సాహసంబున

బొలుపార నీ దైత్యపురము హిచ్చె

నసురేశువలని భయం బించుకయు లేక

ఘనత నెవ్వఁడకోకవనముఁజేరె

నెవ్వఁడు రాముని హేమరత్నప్రభా

దీప్తముద్రిక నాకుఁదెచ్చి యిచ్చె

నట్టి సేవు విక్రమంతుండ వతిహితుఁడ

వతిసమర్థుండ వధిక శౌర్యన్వితుండవు

విపులయశుఁడవు సామాన్యకపివి గావు

మిగుల నాతోడ భాషింపఁదగుదు వీవు" అని

2 "ఓహరివంశశేఖర! రఘూత్తముఁడెంతయు నీ ప్రభావము

స్వాహసముం బరాక్రమము శౌర్యము దాక్షిణ్యము నార్జవంబు న

ర్థాహిత నీతియున్ ధృతియు నాతత తేజ మెఱింగి కొదె యు

త్సాహ మెలర్చ నాకడకు సమ్మతి ని న్పనిచెన్ గృపామతిన్"

అనియును కొనియాడెను. ఇందు హనుమంతుని యసాధారణ కార్యనిర్వహణ దక్షత, శౌర్యము, కీర్తి, ప్రభావము, సాహసము, పరాక్రమము, ఆర్జవము, నీతిశాస్త్రజ్ఞత, ధృతి, తేజముప్రకటితము లగుచున్నవి. ఈ పద్య

ములు హనుమ ద్విశిష్టతను వ్యక్త మొనర్చును. గోపీనాథుని యాలం
కారికరచనాశక్తికి ¹ 'కమనీయ సవమల్లికా వల్లికలఁజూచి' పద్యము
చక్కని యుదాహరణము. స్వతంత్రభావములతో మనోజ్ఞముగ కావ్య
నిర్మాణము గావింపగల సామర్థ్యము నిట్టిపద్యమును తెలియజేయును.
రావణుని తర్జనవలన నిరాశ వహించి యున్న సీత నెన్నో విధముల హను
మంతుఁడు నూరడించెను. ఇంకనూ సమ్మకముగా

² "సరసిజనేత్రీ రాఘవుఁడు చయ్యన వచ్చి దశాన్యు నాజిలో

బొరిగొని నిన్నుఁదోడుగొని పోవు నిజం బిది నమ్మవేని ను

స్థిరముగ నాదుచీపున వసింపుము వే గొని యబ్ధి దాటి భూ

వరునకు ని న్నొసంగెదను వహ్ని బలారికి హవ్యము న్సల్పెన్"

అని పల్కెను. ³ 'ప్రాపయిష్యామి శక్రాయ - హవ్యం హుత మి వాన
లః' అనునది మూలము. ఇట నీ యుపమాన మెంతయు సముచితము
'అగ్ని ర్మాణవకః' వంటి అక్షణామూలక ధ్యనివాక్యముల మాణవకునివలె
హనుమంతుఁడు బ్రహ్మచర్యనిష్ఠా గరిష్ఠత నగ్నివంటివాఁడు. అట్టి
యగ్నినిఁ దాటుట దోష మనుకొను నాస్కారమే లేదు. అగ్ని సంశోధన
మున నన్నియుఁ బవిత్రము లగును. మృణ్మయములకుఁ దాపమువలన
కుద్ధియని ధర్మశాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. పార్థివశరీరము మృణ్మయ
మగుటయ కాక సీత భూపుత్రి. కాన నా యగ్నివలన శౌచమేతప్ప
వేఱుకాదు.

హనుమంతుఁ డగ్ని సంభవుఁడు కూడ. శివవీర్యము వాయుపుకన్న
మున్ను వహించినవాఁ డగ్నియే. కాన 'ఆత్మావై పుత్రీనామాసి' యన్న
టుల నా హనుమంతునియం దగ్ని తత్త్వ ముండును 'అకాశా ద్వా యః;
వాయో రగ్నిః' అని వాయుజన్మ్యుఁ డగ్నియు. అట్లే 'అగ్నిం దూతం
వృణీమహే' ఇత్యాది ఋజ్ఞంత్రంబులు నీయర్థమునే తెలుపుచున్నవి.
సీతాన్వేషణకార్య మొక మహాయజ్ఞము. అందు సీతను రామున కందఁ
జేయుట పూర్ణాహుతివంటిది. రాముఁడు దైవతము. 'అగ్ని ముఖా ఇవహి

దేవాః' అనువాక్య మాదేవతలకు నగ్ని ద్వారా అన్నియుఁ జేరవలె ననుట సీతామాతను దైవత మగు రామునకుఁజేర్చుటలోఁ దా నగ్ని హోతునిగా నుండు నను ధ్వని వ్యక్త మగుచు హనుమంతుని ప్రజ్ఞ నావాక్యము తెలియఁజేయుచున్నది. భుచిత్వమును భావింపఁజేయుచున్నది. ఇట్టి యుపమాన మనుపమానమై యొప్పుచున్నది.

హనుమంతుని కార్యకుశలతను బహుధా ప్రశంసించి సీతాదేవి ఈ కార్యసంఘటనంబునందు వ్యవస్థాపకుఁడ వనును. అనిన నామెకడ

“అచట నున్న వానరవీరు లందఱును స

మానబలులు మత్తులులు మద్విశిష్టు

లరయ నాకంటెఁదక్కువ యైనవాఁడు

వారిలో నొక్కఁడును నిక్కువముగ లేఁడు”

అని తెల్పుట యామెకు ధైర్యవిశ్వాసములు కల్గఁజేయుట కైనను హను మంతుని యవికత్థనతను చాటుచున్నది. అంతటి దుఃఖిత కెంతయో ధైర్యము గల్గించినందుననే జానకి 1 ‘అనమాత్మ ప్రియవాది పై న ని న్గని వృష్టి సంప్రాప్తి నర్థసంజాత సస్యమైన వసుంధర యట్లు సంతస మున వెలసితి’ నని ప్రియవాదిగఁజొగడెను.

హనుమంతుఁ డెంతటి వాక్చక్తి, బుద్ధిబలము కలవాడో అంతటి యోధు. యూపాక్ష విరూపాక్షాదులతోడి యుద్ధమున గజములచే గజముల రథములచే రథముల ప్రేసి చతురంగబలముల నతిభయానకరీతిలోఁజం పెను. రావణుడు నక్షుని వేయిమార్ల కసమునఁ ద్రిప్పి చంపి నేలఁ బడవై చెను. అందుననే రావణుడే ఇంద్రజిత్తునకు ‘అ య్యగచరుండు కాలాగ్ని కల్పండు గావునఁబాణీతల ముష్టిప్రహరణాదులచేత వధించుటకు శక్యుండు గాడు. వానికి వాయువుకంటె నధికజవంబుకలదు. కావున వాని యందు సైన్యంబులు పనిగొనవు’ అని జాగ్రత్తలు చెప్పెను. యుద్ధ రంగమున ఇంద్రజిత్తే హనుమంతుని యవధ్యత్వంబును, లక్ష్యగోచ రుండు కాక చిత్రగతులం బరిభ్రమించుటయునుం దలపొసి మనంబున

- 1 “వీని భుజా విజృంభణము వీని విచిత్రగతి ప్రమాణముల్
 వీని పరాక్రమ క్రమము వీని జయోచితజన్య దాక్ష్య మె
 వ్యానికి లేదు ముజ్జగమువారలలోపల వీర డవధ్యుఁ డె
 జ్ఞ నితనిన్ రణంబున జయింపుదు నెద్ది యుపాయ మారయన్”

అని మెచ్చెను. బ్రహ్మస్త్ర బద్ధుడయి మరలవిముక్తుడగు డెరిగియు వీర
 డెంత సంపన్నుడో'యని యెంతగనోకొనియాడెను. ఇట్లు హనుమంతుని
 యవకృవికృమము ప్రకట మగుచున్నది. తనముం దుంచబడిన హను
 మంతుని చూచిన రావణుండు పరమ విస్మయవ్యగ్ర మానసుండై ‘అహా
 వీని యుదగ్ర రూపవిభవం బాహా భుజా విక్రమం’ బనుచుఁ బొగడక
 యుండలేకపోయె నన హనుమచ్చక్తి యట్టిదిగఁ దెలియును. హను
 మంతుఁడు తన లాంగూలమున సుప్రతిష్ఠితుడైన శిఖికి సంతర్పణము
 గావించుట రుద్రుఁడు త్రిపురముల దహించుటగా వర్ణించెను. రుద్రావ
 తారుడగుఁబావనియెడ నా భావనము సముచితము. మధువనమున
 వానరు లొనర్చిన రగడ నంతను వేంకటకవి వృషభగతిరగడయందు
 సముచితముగఁదెల్పెను. హనుమత్కార్యమునకు మెచ్చిన రాముఁడు.

- 2 “పరమ ప్రీతి యుతుండై
 పరవీరఘ్నండు రామభద్రుఁడు కరుణా
 పరికలిత కటాక్షంబులఁ
 బరికించి బహాకరించెఁబవనతనూజున్”

అని రామానుగ్రహప్రాప్తి హనుమంతునియందుఁజెప్పెను. ఇట్లు గోపీనా
 థము వేంకటకవి సుందరకాండయందలి హనుమంతుని వాల్మీకి యడుగు
 జాడలలోఁజక్కఁగఁజిత్తిగంచెను.

శ్రీమదాంధ్ర వాల్మీకి రామాయణము - సుందరకాండ

ఆంధ్రవాఙ్మయమునఁ గల రామాయణములలో వాల్మీకమును
 పూర్తిగా ననుసరించుటయ కాక గ్రంథనామమునే వాల్మీకిరామాయణ
 ముగాఁజేర్కొన్న దీ రామాయణము. దీనిని శ్రీవావిలికొలను సుబ్బారావు
 గారురచించిరి. గ్రంథమాత్రము నాంధ్రీకరించుటయకాక, దీనికి మందర

నునువ్యాఖ్యకూడ రశించిరి. వీరు వైష్ణవమతానుయాయు లగుట వీరి రచనము గోవిందరాజీయాది వైష్ణవ సంప్రదాయ విధానములతో నడచెను. వీరి దీక్షానామము వాసుదాసు-రామకార్యమునకై వీరు శ్రీ కోదండరామ సేవక ధర్మసమాజము స్థాపించి హనుమంతుని గాని కర్మక్షునిగా స్వీకరింపట విశేషము. ఒంటిమెట్టకోదండరామస్వామి, సంజీవరాయుడు వీరి కారాధ్యులు. ఆ రామునకే తమ రామాయణకావ్యము నంకితము గావించిరి. గుంటూరు జిల్లా అంగలకుదురునందు దాసకుడిని స్థాపించిరి. భక్తి ప్రచారార్థ మెన్నియో మార్గము లవలంబించిరి. వానిలో భాగముగా భక్తి సంజీవిని యని యొక పత్రికను స్థాపించిరి.

వావిలికొలను సుబ్బారావుగారు రామాయణము నందలి హనుమంతుని ప్రత్యేకదృష్టితోఁ బరిశీలించిరి. హనుమంతునియందు వాచార్యత్వము గుర్తించి దానినే తమ గ్రంథ వ్యాఖ్యానములందుఁబోషించిరి. ఇందు హనుమంతుని నొక యోగిగా దర్శించి యమ నియ మాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధారణ ధ్యాన సమాధులను నెనిమిది యోగాంగములను ఎడఁచెడ హనుమంతునియందు దర్శించి పరిదర్శించిరి. మూల రామాయణ విధానము లన్నిటిని పాటించినట్లందు నాద్యంత నియమముఁ బాటించబడెను. వాల్మీకి సుందరకాండను తాదితాంత మొనర్చినట్లే ఈ యాంధ్రవాల్మీకియు నొనర్చెను. ¹ 'తతో రావణసీతాయాః - సీతాయా శత్రుకర్మనః' అనునది వాల్మీకిరామాయణ సుందరకాండయందు తాదికవిరచితమైన శ్లోకము. వాసుదాసుకూడ ² 'తరువాత రావణాసుర వరసీత ధరాత్మజాత పదము స్వైతకన్' అని తొలిపద్యమును రచించెను మంగళార్థ పద్యము కాగానే గృంథాదిపద్యముగా నిదియే రచింపబడెను అట్లే చివఱకు

³ "తతో మయా వాగ్భి రదీనభాషితా - శివాభి రిష్టాభి రభిషృసాదితా
జగామ శాంతిం మమ మైథిలాత్మజా-తవాసి కోకేన తథాభిషీడితా!"

అని యాద్యంత తకారశ్లోకమువలెనే వాసుదాసు

⁴ "తత భవ ద్దుఃఖమునకును ధరణి గోత్ర

1. వా. రా. సుం. 1 - 1

3. వా రా సుం. 68-29

2. ఆం. వా. రా. 1 - 2

4. ఆం. వా. రా. సుం. 1458

వార్ధిచంద్రిమ యట్లు తా బాధపడుచు

శుభము నిష్ఠంబు నగు నాదు సూక్తి ధృతి నొ

సంగ శ్రీరామ వహించె శాంతి సీత" అని యాద్యంత తకార పద్యము విరచించెను. ఇందుఁదొలిపద్యము హనుమంతునిగూర్చి కవి చెప్పినది కాగా మలిపద్యము స్వయముగ హనుమంతుఁడే చెప్పెను.

ప్రధానమగు మూలము నెంతమాత్రము తొలగింపక 2846 శ్లోకములు గల మూలరామాయణ సందర్భమును వాసుదాసు తన యాంధ్రవాల్మీకమున 1460 గద్యపద్యములలో కూర్చెను. పద్యములు అనుష్టుప్ కంఠ పెద్దవిగనే యుండుటవలన భావమువలెనే పదనముదాయముకూడ మూలమునకుఁదక్కువకానిరీతి నే స్వీకరించె నని గ్రహింపవలెను. వాసుదాసుని హనుమంతునియందుఁబ్రధానముగ గుర్తింపదగినది యాతని యాచార్యత్వము. దానిని హనుమంతునియందుఁబ్రతిపాదించుచునే గ్రంథ రచనముగావించెను.

తొలిపద్యమునందే శిష్యుఁడున్నచోట వెదకునట్టి యాచార్యస్వరూపమును నిరూపించెను. రాముఁ డను నిత్యవిభూతి నున్న సీత మారీచుఁ డనుమాయవలన లీలావిభూతియం దాసక్తయయ్యెను. భక్తిరూపుఁడగు లక్ష్మణునికూడ దూరము చేసికొనెను. అందుకుఁ దగిన ఫల మనుభవించుచుఁబరమాత్మకై పరితపించుచుండెను. అ యామెనె శిష్యుగా గ్రహించి రామముద్రయను మంత్రము నిడి యు రించిన యాచార్యుఁడు హనుమంతుడు. కావున వాసుదాసు హనుమం న కాచార్యపీఠ మొసంగెను. 'సుందర స్ఫుముఖ స్వచ్ఛః - సులభో బహుమంత్రవిత్' అని యాచార్యలక్షణము చెప్పఁబడెను. సుందరుఁడగు నాచార్యుఁడు కాన సీతనిని ప్రతిపాదించు నీ కాండయు సుందరకాండ యయ్యె నని గ్రహింపవలెను.

శిష్యుఁడు నద్గురువు నన్వేషించునట్లు ఆచార్యుఁడును సచ్చిష్యు నన్వేషింపవలెను. అట్టి శిష్యాన్వేషణ సంప్రదాయ మీ తొలిపద్యమున వాసుదాసుచే నిరూపింపఁబడెను. నృపదూతయను హనుమత్పరమగు

పదము నృప = నృ = నరులను, జీవకోటులను, ప = పాలించువాడు
అనగా జీవాత్మల కీశ్వరుడై వానియం దంతర్యామియై ప్రేరకుడై
యుండువాడు. అట్టివాడు భగవంతుడు. ఆయనదూత 'సందేశహరో
దూతః'యని యమరము కాన; దూజ్ పరితాపి' వీనిచే శత్రువు తపింపఁ
జేయఁబడును కాన దూత యగుట - రామవాక్యము దెల్పుట, శత్రువుల
సేనాసంహార, లంకాదహనములఁ దపింపజేయిటలవలన సార్థకుడగు
దైవప్రీతితుడగు నాచార్యునిగా హనుమంతుడు నిరూపింపబడెను.
'చారణా చరితే పథి' యన్న మూలపదములను 'గురుచారణ మాళ్గం
బున' అని గురుశబ్దము, చారయంతి ఇతి చారణాః - ధర్మము ననుష్ఠించు
వారు. అనగాఁబూర్వాచార్యులు. వారి మార్గమున నరుగ నెంచిన వానిగా
నా శబ్దముకూడ హనుమంతుని యాచార్యత్వబోధకముగా నిరూపించెను.

సముద్రోల్లంఘనము చేయు హనుమంతుడు అనేకవిధములుగ
నుపమింపబడెను. అట్లే యథామూలము

1 "పదియామడ వెడలుపు ము

ప్పదియామడ నిడివి యగుచుఁబరంగి రుచిరమై

యుడధిని బావనినీడ వి

శద ఘన ఘనపంక్తి యనఁగఁజనుచుండె వడిన్"

అని సముద్రముదాటుచున్న హనుమంతుని నీడను వర్ణించెను. ఇది

2 "దశయోజన విస్తీర్ణం - త్రింశద్వ్యోజన మాయతా

భాయా వాన్దరసింహస్య - జలే చారుతరాభవత్"

ఇత్యాది శ్లోకానువాదము. దీనిని ప్రతిఫలించిన దేహప్రమాణముగా స్వీక
రించిన మూడంజలతోనే చేరినట్లు చెప్పవలెను. కావున సుందరమున
కృత్రికర్త వివరణ మిడుచు ఉదయకాలము కావున నీడలు దీర్ఘములై
యుండు నని, నీటికి చాలయెత్తుఁగఁబోవుచున్నందున నీడ యంతపెద్ద
దిగా యేర్పడునని వివరించెను. తాని పరాశరసంహితయందు

3 "దశయోజన విస్తీర్ణం - త్రింశద్వ్యోజన మాయతం

1 ఆం. వా. రా. సుం. 81

2. ప. సం. 51 - 32

2. వా. రా. సుం. 1-76

తేనైన రూపభేదీన - తీర్థో హి సరితాంవతిః

తదూర్ధవ దర్శనా త్సద్యో - భీమసేనో ముమూర్శ సః”

అని కలదు. అది సంజీవవర్షతానయన సమయమందలి రూపమై యుండవచ్చును. యోగసాధనచే నణిమాదిసిద్ధులు కలవాఁడు హనుమంతుఁడు. అట్టిశక్తిని ప్రదర్శించుచుఁజెంచిన యాకారము నొక్కమారు చిన్నదిగాఁ జేసి యంగుష్ఠమాత్రుఁడై సురసనోరఁజొచ్చి వెలువడెను. ఆప్పుడు సురసతో నాడిన మాటలు కార్యసాధకుఁడగు హనుమంతుని సౌమ్యతను ప్రకటించునవి. రచనయం దిట్టి సౌమ్యత కలదు.

1 “తల్లీ! నీవదనంబుఁజొచ్చితిని సత్యం బయ్యె నీకోర్కి సం
చల్లీలం గరుణించి నాదగు నమస్కారంబు గైకొమ్ము నే
నుల్లాసంబుగ జానకి న్నెదకు నుద్యోగంబునం బోదు నీ
యుల్లంబందు శుభంబు సంఘటనగా సూహింపు దాక్షాయణీ”

ఇది మూలాధిక శోభతో నడిపిన సంభాషణము. ఇందు తల్లీ! అని హనుమంతుఁడు సంబోధించుట సాభిప్రాయము. లోనుండివెలువడుటవలన నిట్లు సంబోధించుట సార్థకము. హనుమంతుఁడు లంకలోఁజొచ్చు నుపాయ మాలోచించుచు దేశకాలజ్ఞుఁడై దూత యుండవలె ననుకొనుచు

2 “దీని నిటు సల్పి సఫలం
జౌ నని ప్రాజ్ఞులు విధించునట్టిది కార్యం
బైనను జెఱుచును బండిత
మాని యయిన దూత శక్తిమంతుఁడు గామిన్”

అని తలచెను. ఈ తలంపుద్వారా హనుమంతునియందుఁగల దూత లక్షణముల వివరించుచు

“దూతం చైవ ప్రకుర్వీత - సర్వశాస్త్ర విశారదమ్
ఇంగితాకార చేష్టజ్ఞం - శుచిం దక్షం కులోద్గతమ్” అనియు
“అనురక్తః శుచిర్దక్షః - స్మృతిమాన్ దేశకాలవిత్
వపుష్మాన్ వీతభీ ర్వాగ్మీ - దూతో రాజ్ఞః ప్రశస్యతే”

అనియు మందరమున దూతలక్షణముల నిడెను. కావున హనుమంతుడు సర్వశాస్త్రవిశారదుడు, తరులమనస్పృభావము, ఆకారచేష్టాదికముగ్రహింపగలవాడు, పరిశుద్ధుడు, సమర్థుడు, సద్వంశసంజాతుడు, అందరి యందు ననురాగము కలవాడు, జ్ఞాపకశక్తి కలవాడు, దేశకాలములనెఱిగినవాడు, చక్కనిదేహము గలవాడు, భయము లేనివాడు, మాటకారిగా నీరామాయణమునఁజిత్రింపఁబడెను. హనుమత్కార్య సాధనయందు లంకా విజయము విశిష్టమైనది. లంకావిజయమే సర్వవిజయములకు కారణము. అదియే రాక్షసతతికి వినాశ మేర్పడినట్లు గుర్తుగా బ్రహ్మాదేవుడు పల్కిెను. ఆత్మసాక్షాత్కారము గోరువాడు ముందుగా దేహమును జయింపవలె ననునదే సీతాన్వేషణలో లంకావిజయోద్దేశ్యముగాఁ జెప్పుదురు. ఇది వాసుదాసు

1 “శాపోపహతం బగు లం

కాపురముం జొచ్చి జనకకన్యకఁ గన ని

చ్చాపూర్తి యొదవఁగపికుల

దీప! యథాసుఖముగాఁగ డిగ్మూరు మనినన్”

అని లంకావాక్యములఁజెప్పెను. పైపాదమున ‘లం’తో విడిచెను. అట్టి విజుపు విశేషార్థ ప్రతిపాదకము. ‘లం’ అనునది స్పృధివీతత్త్వబీజాక్షరము. అదికలది యనగా లంక దేహము. దేహము జయింపనివాని కాత్మావలోకనము లేదు.

లంక అహంకారవ్యతీక. అహంకార దేహభిమానములు తొలఁగినఁగాని యాత్మాన్వేషణసాధ్యముకాదు. వాల్మీకమున, 2 ‘అహం రాక్షస రాజస్య’-‘అహం హి నగరీ లంకా’ ఇత్యాదిగా పునఃపునః అహంకార ప్రకటనఁగావించును. బ్రహ్మనిష్ఠుడగు హనుమంతుఁ డహంకారమును తొలగించుకొని, ఆత్మావలోకనమున కవకాశము నందెను. అతడు బ్రహ్మనిష్ఠుడనుట 3 ‘కస్త్యం? కేన చ కార్యేణ ఇహ ప్రాప్తో వనాలయ!’ అన్న లంకావాక్యమందలి 4 ‘వనాలయ’ శబ్దములో హనుమ బ్రహ్మనిష్ఠుఁ

1. ఆం. వా. రా. సుం. 183

3. వా. రా. సుం. 3 - 23

2. వా. రా. సుం. 3 - 28, 30

4. తత్త్వ పుట - 143

దని ధ్వనించుచున్నది. వనము = బ్రహ్మము, ఉపనిషత్తులలో 'బ్రహ్మ వనం' 'బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీత్' అని బ్రహ్మను వనముగా రూపించును. ఈ వనమునందు వసించువాడు కావున అతనిని 'వనాలయుఁ' డనెను. హనుమంతుఁడామెను ¹ 'కా త్వం విరూపనయనా' అనెను. అది ప్రకృతి పరమగు శబ్దము, విరూపమును = మారురూపమును, నయనా = పొందించునది ప్రకృతి. ఆత్మకాని దేహమునం దాత్మయను బుద్ధి కల్గించుటే విరూపము నొందించుట. అట్టి మాయచే కల్గు దేహాత్మభ్రాంతియే లంకయని ధ్వని. ఇట్లు హనుమంతుఁడు దేహాత్మాభిమానమును జయించుటయే లంకిణిని జయించుటలో సూచింపబడెను.

అట్లే లంకలో ప్రవేశించునప్పుడు హనుమంతుని

² "సత్యవిక్రముడైన కేసరినుతుండు

కామరూపిణి లంకను గడిమి గెలిచి

తడయ కా పత్రనంబు నద్వారమునను

కొచ్చి ప్రాకారమును దాటి కూరవరుడు"

అని యద్వారమునఁ బ్రవేశించునట్లు చెప్పుటయు నీయర్థమునే బోధించును. దేహములోనికిఁబోవుటకు నవద్వారములు గలవు. ఆత్మయందు మనస్సు పోవుట కిద్వారములు పనికిరావు. కాన ప్రాకారము దాడెను. ప్ర + ఆకారము = స్థూలదేహమును భేదించె ననుట. ఇట్లైష్టవసంప్రదాయానుయాయు యగు తత్త్వదీపికయు అద్వారేణ అనుచో ³ 'లంకశరీరము; అందు ప్రవేశించు ద్వారము కర్మ; అట్టికర్మనిమిత్తములేక యనుటకే అద్వారేణ యనెను. అట్లేమరియొక యర్థమున; అ = భగవంతుఁడు ద్వారముగా నిమిత్తముగాఁబ్రవేశించె నని యనఁగా భగవద్బాహుళ్యే భగవంతుని పనిమీద ప్రవేశించె నని వివరించెను. అందుననే ⁴ 'భగవాన్ శశాంకః' 'భగవాన్ ప్రదోషః' అని భగవంతుఁడే ఆయారీతుల సహకరించి నట్లు గ్రాహ్యము. ⁵ 'తథా హి లంకా విచారణేన శరీరం ద్యోతితం' అని

1. వా. రా. నుం. 3-28

4. వా. రా. నుం. 5 - 6, 8

2. ఆం. వా. రా. నుం. 184

5. సారో. నుం. పుట - 2

3. తత్త్వ పుట - 145

సారోద్ధారము. రావణాంతఃపురమున నాతనిభార్యలు రావణుఁగూడియుండుట హనుమంతుఁడు

1 “ఈ రావణ భార్యలవలె
శ్రీరాముని ధర్మపత్ని చేరినచో దే
వారాతి సుకృతి యనెడు వి
చారం బుడయించె హరికి నద్భుద్ధి కటన్”

అని హనుమంతుఁడు భావించినరీతిఁజెప్పి యా హనుమద్భావనను గోవిం
దరాజీయము ననుసరించి మందర మీరితి వివరించెను.

1. రావణుఁడు సీతను రామున కిచ్చిన పుణ్యవంతుఁడగును. 2. సీతాదేవి
రాముని వరింపకముందే యీశ్రీలవలె రావణుని వరించియున్న వీఁడ
దృష్టవంతుఁడు. 3. రావణభార్యలు రావణుతోవలె సీత యిట్లవహరింపఁ
బడక రామునితోఁగూడియున్న రావణు నైశ్వర్యము చెడకుండునుకదా
యని ఈ యాశోచనలలో అసదృశ గుణ విశిష్టయగు సీతను గూర్చి
రెండవ యాశోచన వచ్చుటవలననే బాధపడె ననుచు ననంతరపద్యమున
హనుమంతుఁడు వ్యసనపడినట్లు చెప్పెను.

వాల్మీకిరామాయణమున అశోకవన ప్రవేశసమయమున హనుమం
తుఁడు చెప్పిన

2 “నమోఽస్తు రామాయ సలక్షణాయ
దేవేయై చతస్యై జనకాత్మజాయై
నమోఽస్తు రుద్రేంద్ర యమానిలేభ్యో
నమోఽస్తు చంద్రార్క మరుద్గణేభ్యః”

అను శ్లోకము చాల ప్రశస్తమైనది. భక్తకోటియందు ధ్యానశ్లోకముగాఁ
బ్రచురమై యున్నది. దీనిని వాసుదాసు మధురముగా

3 “మొక్కెడ రామచంద్రునకు మోడ్చెదఁగేలు సుమిత్రవట్టికిన్
మొక్కెడఁ దద్విదేహప తనూజకు శ్రీరఘురాము దేవికిన్
మొక్కెడ ధర్మ వాసవ మరుద్గణ మారుత రుద్రపాలికిన్

ప్రమోక్షేద సూర్యచంద్రులకు ప్రమోక్షేదఁ దామరసప్రసూతికిన్” అని యనువదించెను. ఇందు సంజయుఁడు రాయబారమునఁ బల్కిన తిక్కనయొక్క 1 ‘ప్రమోక్షేద వాసుదేవునకు మోక్షేదఁజేతులు సవ్య సాచికిన్’ అను సంజయునిజేబల్కించిన పద్యభాయలు కన్నట్టుచున్నవి. ఇట్లు వాసుదాసు తిక్కనయొడఁగల యభిమానమును బ్రకటించుకొనెను. సీతను సందర్శించిన హనుమంతుఁడు ఆమెను ప్రత్యభిజ్ఞ చే సీతగా నిశ్చయించుకొనెను. రావణుఁ డపహరించిన నాటి సీతరూపమును 2 ‘నిండుఁ జంద్రుఁబోలు నెమ్మోముగలదాని బొలుపు లీనెడి కనుబొమలదాని’ అని హనుమంతుఁడు భావించినట్లు వాసుదాసు రచియించెను. అట్లే సర్వవిధముల సీతారాములు పరస్పరము తగినవారని యామె మాహాత్మ్యము మనసునకుఁదెచ్చుకొన్నట్లు 3 ‘ఈకాంతకై కదా యిమిపున నొక్కట బల శాలి యవ్వాలి భంగపడియె’ నను పద్యమున రచించెను. ఈ రెండు పద్యములు వావిలికొలనువారి సీసపద్యముల రచించుటయందలి సామర్థ్యమునకుఁజక్కని యుదాహరణములు. చక్కని శయ్యనొప్పిన పద్యములు.

యథామూలము త్రిజట తన స్వప్నవృత్తాంతమున క్రోతి యొకటి లంకను బూదిసేయు నని చెప్పుట కలదు. ఇది భావ్యర్థ కథనము.

4 ‘అంగుళీయక ప్రదానమున శిష్యునకు జ్ఞానమిడు నాచార్యత్వము కలదు. సీతాదేవితోడి సంభాషణ మయినపిదప సెలవుఁగొని కార్యశేషము నాలోచించుచు హనుమంతుఁడు

5 “సామము మేలుగాదు దనుజ ప్రకరంబులవట్ల ధానము
ద్దామ ధనాధ్యులందు ఫలదంబునుఁగా దిక భూరివిక్రమో
ద్దామ లభేదసాధ్యులుగదా యటగానఁబరాక్రమం బొకం
డేమెయిఁజూడ యుక్తమని యెంచెదఁబ్రస్తుత కార్యభంగికిన్”

అనుకొనెను. ఇందు హనుమంతుని ఆలోచనాదక్షత వ్యక్తమగుచున్నది. ప్రసాదగుణ భూయిష్ట మగురచన నిందు వాసుదా సానర్థము. చూచి

1. భార. ఉద్యో 1 - 302

2. ఆం. వా. రా. సుం 441

3. ఆం. వా. రా. సుం. 462

4 తత్త్వ. పుట - 316

5. ఆం. వా. రా. సుం. 1008

రమ్మన్న కాల్చివచ్చుట హనుమంతుని ఆలోచనద్వారా కవి యిట్లు సమర్థించెను.

1 “సీతనుఁజూచిర మ్మనుచుఁజెప్పెనుగాక రఘుద్వహుండు దు
ర్బితులతోడఁబోరు మనెనే యని యాత్మ దలంతునేనియున్
దూతయు సీతమైన పనితోఁబలుకార్యములన్ ఘటించుచో
భ్యాత మనస్వి త త్రుథమకార్య విరోధములేమిఁగన్గొనున్”

అని హనుమంతుఁ డాలోచించియే సముచితమనియే యొనర్చెను. లంకా
దహనమువలన సీత కపకారము జరిగిన ప్రథమకార్యవిరోధమగును. కాన
విచారించెను తప్ప దహనాది కార్యములు సమర్థనీయములే. హనుమం
తుఁడశోకవనమును భగ్న మొనర్చెను. వానిపైకి రావణుండు ఎనిమిది
వేలమంది కింకరులఁబంపెను. వారు హనుమంతుని వీరమున కాలంబన
విభావము. వారిని గాంచుటచే హనుమంతునియందుఁ బ్రకటమైత యు
త్సాహమును, దానివలన నొనర్చిన జేష్ఠాదికమును సహజనుందరముగ

2 “వాల మల్లార్చి జూడించి వసుధ మోఁది
యార్భటించిన నా గర్జ కఖిలపురము
నిండి మాత్రోసెఁబక్షులు నింగి కెగిరి
గుండె లగలంగ ధారుణిఁగూలె నపుడు”

అని వర్ణించెను. ఇందు స్వభావోక్త్యలంకారము రమ్యముగఁజెప్పబడెను.
అనంతరము నాల్గ్గోకములలో హనుమంతుఁడుత్సాహజనక మగు పృథ
ువము గావించెను.

3 “జయ తృతిబలో రామో - లక్ష్మణ శ్చ మహాబలః
రాజా జయతి సుగ్రీవో - రాఘవే జాభిపాలితః
దానోఽహం కోసలేంద్రస్య - రామ స్యాక్లిష్టకర్మణః
హనుమా జ్ఞత్యుసైన్యానాం - నిహంతా మారుతాత్మజః
న రావణసహస్రంమే - యుద్ధే ప్రతిబలం భవేత్
శిలాభి సు ప్రహరతః - పాదపై శ్చ సహస్రశః

అర్థయిత్యా పురిం లంకా-మభివాద్య చ మైథిలీమ్

సన్మద్ధార్థో గమిష్యామి - మిషతాం సర్వరక్షసామ్”

అను శ్లోకములు మంత్రసమములుగ పెద్దలు చెప్పుట, అనుష్ఠించుటయు గలదు. అట్లే కార్యారంభమున, ప్రయాణాదులం దీ శ్లోకములు స్మరించుట కలదు. వీనియందలి విశిష్టత కారణముగనే వాల్మీకియే ముఖ్య ఘట్టములం దిట్లే ప్రకటింపజేసి విజయము సూచించెను. ఇట్లు 4వ సర్గయందు 8, 9, 10, 11 శ్లోకములు; 5వ సర్గయందు 23, 24 లందును చెప్పబడెను. వీని యాంధ్రీకరణలందు వాసుదాసవిరచితములే మేడియనిపించగలవు. అవి

1 “జయము జయంబు రామునకు సారవరాక్రమ ధన్యమూర్తికిన్
జయము జయంబు విద్విషదసహ్యతరస్వి సుమిత్రవట్టికిన్
జయము జయంబు దాశరథి సంపరిపాలితుడౌ వలీముఖో
చ్ఛయపతి సూర్యపుత్రునకు సాహసవిక్రమ కీర్తిశాలికిన్”

“దాసుడ సర్వ సద్గుణవితాన మనోహర రామమూర్తికిన్
గోసలదేశ వల్లభునకున్ హతశక్రుడ వాయుపుత్రుడన్
నా సరిగాదు సంగరమునన్ దశకంతులు వేయురేనియున్
వాసి యడంతు తాల ద్రుమపాకుల నే హనుమ త్సమాఖ్యుడన్”

అని యిం దనువదించబడెను. వీని వ్యాఖ్యయందు కర్తయే ‘ఈ రెండు పద్యముల మూలశ్లోకములు క్షుద్రప్రయోగముల నెల్ల హరించు నని యనుభవజ్ఞులు, పెద్దలు చెప్పిరి’ యనుచు వ్రాయుటబట్టి మూలశ్లోకముల శక్తియుక్తులు తెలియును.

జంబుమాలి గొప్పవరాక్రమవంతుడు. రావణుపంపున వచ్చిన వానిని హనుమంతుడు పొడిపొడియై నుగ్గై రాలజేసెను. ఇప్పుట్టున నాంధ్రవాల్మీకి

2 “తల యేదో చెయి యేదో

మొల యేదో చాపమేదో మోకా శ్శేవో

తెలియక యుండగ దితిజుడు

నులినులియై నేల రాలెనుగై నూజై "

అని వర్ణించెను. ఇందుపొడిపొడిపదముల విడివిడిగాఁ ప్రయోగించి హను
మచ్చర్యతనరచనయందు స్పష్టమొనర్చెను. అట్లే మంత్రపుత్రుల సం
హరించినరీతి

1 "కొందఱుగేల బాఁది మఱికొందఱు నేలను మోఁది గ్రుద్దుచుం
గొందఱి వెండి గొందఱను గొళ్ళను చీల్చుచు, నట్టె తాఁకుచున్
గొందఱి గుండు వోలె నొకకొందఱి దిద్దిర ద్రిప్పి పై చుచున్
గొందల మందఁ గూల్చి రిపుకోటి వనాటి విభుండుద గ్రుడ్డె

అని వర్ణించెను. ఇందు వారిని చెల్లాచెదురుగ నెవరికివారినిఁ గొట్టుట పద
ముల విడివిడిదనమునఁజెప్పెను. ఇందు హనుమంతుని యుద్ధవిధానము
స్పష్టమగును. నియుద్ధ మొనరు చు దన యవయవములనే యాయుధ
ములుగ నేరితిఁగొట్టె ననునది స్పష్టము కాగలదు. రావణు సముఖము
నకుఁగొనివచ్చిన పిదప హనుమం ఁడు రావణుఁగూర్చి యొనర్చిన
యువదేశమును వాసుదాసు గూఢార్థసంయుతముగ రచియించెను. అది
కపిరాజుయొక్క కపిరాజుయొక్కయు ప్రజ్ఞకు నిదర్శనము. 2 'నీవశ
మంద యుండి ధరణీసుత యంచును నీవు చూచు నాథామిని' యను
పద్యమున సీతాదేవి సర్వసంహరక శివశక్తిగా నిరూపింపఁబడెను.

తిరిగివచ్చి కపితతిఁగూడిన హనుమంతుఁడు 3 'చూచితి సీత'నంచు
సంగ్రహముగఁజెప్పినట్లు కవి చెప్పెను. ఇది హనుమంతుని వాఙ్మే
పుణ్యమునకు నిదర్శనము. వెళ్ళినవని యేమైనదో యేని ప్రాణము తర
చేతఁబట్టి యున్నవారి ప్రాణములు నిల్పుటకై ప్రధానాకాంక్ష లేకుండు
నట్లు క్రియాపదముతో నారంభించి యూరటఁజెందఁ జేయుట యందలి
యుద్దేశ్యము. ఈ సంగ్రహవాక్యమునకు విపులముగాను, సుందరకాండ
మొత్తమునకు సంగ్రహరూపముగాను 4 'ఆద్యంతవృత్తాంతమాలింపఁగా'
ననుచు దండకము చెప్పఁబడెను. ఇట్టింతటి దండకముద్వారా యావ
ద్వృత్తాంతముఁదెల్పిన యాంధ్రకష్టి వాసుదాసే. ఇ సమగ్ర సుందర
కాండ ప్రవము గావించుకొన ముపకరించునది. ప్రధాన కథ నంతను హను

మంతుడు కపితతికిందు వినిపించెను. హనుమంతుని కార్యసాధనకు సుగ్రీవుడు

1 “ఈ కార్యము సాధింపఁగఁ

జేకుఁబావనికె యొరులచే నిది యాసే

యా కపివరునకె శక్తియు

ధీకలిమియు ప్రతన్ను తెంపు తేకువ గలుగన్”

అని మెచ్చెను. ఇందు సుందరకాండయందుఁబ్రకటమైన హనుమంతుని గుణములు బాహుశక్తి, బుద్ధిశక్తి, శాస్త్రజ్ఞానము, సాహసము, ధైర్యము వంటి వన్నియుఁదెలుపఁబడెను. ఇట్లు సర్వసద్గుణ గరిష్ఠునిగాను జీవబ్రహ్మైక్యకారకునిగాను, ఆత్మాన్వేషకునిగాను, ఆచార్యవరునిగాను శ్రీవావిల కొలను సుబ్బారావుగారివేహనుమంతుడు-అంధ్ర వాల్మీకిరామాయణమున చిత్రింపఁబడెను.

శ్రీరామ కథామృతము - సుందరకాండము

శ్రీరామ కథామృత కర్తలు శ్రీ తాడేపల్లి వెంకటప్పయ్యశాస్త్రిగారు వీరి పుత్రులు శ్రీ రాఘవనారాయణశాస్త్రిగారు. ఈ పితాపుత్రులు తపస్సంపన్నులుగా లోకప్రసిద్ధులు. వీరి రామకథామృతము మంత్రశాస్త్ర గుప్తమై ఆధుని కాంధ్రరామాయణములలో విశిష్టస్థానము నలంకరించినది. గాయత్రీమంత్ర బీశాక్షరసంపుటితో వాలీ కివలెఁదమ రామాయణమును రచించు ప్రతముఁ గొని యిరువది నాక్షరముల సంపుటితో నిరువది నాల్గు ల గద్యపద్యములు వ్రాసెరి. వే కటప్పయ్యశాస్త్రిగారు 18 వేల గద్య పద్యములు మాత్రము రచించి వరమవడిం గా శేషభాగమగు నారు ల గద్య పద్యములు శ్రీ రాఘవనారాయణశా. గారు పూరించిరి. గాయత్రీమం 9 సంపుటికరణ విషయమున వాల్మీ మునుమించి స్వర సరయుక్త బి దు నియమము లన్ని యుఁబూర్తిగఁబాటించుట నిరామాయణముననే ఇట్లు చూడగల్గము.

గాయత్రీక్షరము వాల్మీకిరామాయణము శ్రీరామకథామృతము

- 1) త - తపస్స్వాధ్యాయ బాల 1 - 1 తపమున బాల 1-1
- 2) తృ - సహత్వా - బాల 30 - 23 తృరువొకఁడె-బాల 3-161
- 3) వి - విశ్వామిత్రు - బాల 67 - 12 విశ్వ విభుఁడు - బాల 6-125

- 4) తుర్ - తుష్టావాస్య-అయోధ్య-15-21 తుర్యాతీత - బాల . 8 - 160
 5) వ వనవాసంహి - అయోధ్య 40 - 14 వహియింవ-అయోధ్య 1-128
 6) రే - రాజానత్యం - అయోధ్య 67-34 రేచకపూరక-అయోధ్య 3-338
 7) ఇన్దం - నిరీక్ష్య - అయోధ్య 99 - 25 ఇన్దంతమురము-అయోధ్య 677
 యదిబుద్ధిం - అరణ్య 11-44
 8) భర్ - భరతస్యార్య - అరణ్య 43-11 భర్మమయ-అయోధ్య-10-282

పై వానిలో త్స, తుర్, ఇన్దం పంటి వాని యెడఁ బొడింపఁబడిన నియమము స్పష్టము. పఠదొమ్మిదవశతాబ్ది రచనమయ్యు సర్వసంప్రదాయ బద్ధమై మంత్ర, యోగ రహస్యముల నింపుకొని నడచిన దీ రామాయణము.

శ్రీరామ కథామృతమున నాంజనేయుని నామముల నెక్కుడు హనుమఁడు అనునది ప్రయోగింపఁబడెను. సముద్రోల్లంఘనమున మైనాకుండు హనుమంతుని తొమ్ముతాఁకు వడసి దివ్యరూప మంది శిలమున నిలిచినటుల భాస్కతరామాయణరీతి యిందుఁగలదు. అట సుసలఁగా దనుచు హనుమంతుఁడు కేల్సించి కవుఁగిలించుకొనినట్లు చెప్పెను. ఇది తాడేవల్లివారి కల్పనము. సురసావృత్తాంతమున సీతావార్త నెరిగి వచ్చి యార్తివడక 'యొడలు నీక యర్పించెద, శవధమ్మున వర్తిలుదు' నని నొక్కి వక్కాణించెను. సురస యంగీకరింపక నోరెత్తఁ బెరిగి తుద కంగువ్వమాత్ముఁడై లోఁబ్రవేశించివచ్చి ¹ "అంబ! నీ యుదరంబునయందు నలఁతిఁజొచ్చి వచ్చితిఁజెల్లె నీయిచ్చ యింక సెల వొసంగు" మని సౌభిష్యాయముగ సంబోధింప నదియు ² 'తనయా! నినుఁబోలినవానిఁగాన మెందును జనుమిక జయించి తెల్లజగముల నొకటన్' అని తదనుగుణముగ తనయా!యని సంబోధించెను. గర్భముఁజొచ్చి వెలువడుటవలన వారిమధ్య నా సంబంధము కవిచే రమ్యముగ సంబోధనారూపమున విరూపింపఁబడెను.

హనుమంతుఁడు శతయోజనవిస్తీర్ణ సముద్రము నవలీలగ దాడెను. అట్టి హనుమచ్ఛక్తిని కవి యాతనినోటనే చెప్పించుచు

1. శ్రీ క. సుం. 1 - 81

2. శ్రీ. క. సుం. 1 - 82

1 “అతఁ డూర్పు పుచ్చఁ డలమట నొందఁడ
య్యబ్బి దాటు బెక్కుఁడని తలపఁడు
పెక్కు లామడలునుఁజేర్కొన నిది యేటి
లెక్క నాకు నూటిలెక్క యనుచు”

అనెను. ఇందు నబ్బి యనునది తప్ప మిగిలిన వన్నియు నచ్చ
తెనుఁగు పదములే. ఇట్లే రామాయణమునఁదెనుఁగుఁదన మెక్కుడుగనె
కన్నట్టును. అంతటి యాతని శక్తికిఁగారణము రామసేవకుఁ డగుటయే
యని యనంతర పద్యమున శివుఁడనును ఆ వాక్యము శివాంశసంభూతుఁ
డగు హనుమంతు నభిప్రాయమే తెల్పును.

2 “ఎవని నంతకాల మెనయుచో నొకపది
యేనిఁదలఁచి మనుజు లీడువార
లల భవాబ్ధి నతని యలఘు కింకరున కి

క్కడలిఁగడచు బెంత కమలనయన” యను నీ పద్యభావ మధ్యాత్మ
రామాయణమునుండి గ్రహింపబడినది. అందు హనుమంతుఁడే

3 “ప్రాణ ప్రయాణ సమయే-యస్య నామ సకృ త్స్మరన్
నర స్తీర్త్వా భవామౌఘాధి - మపారం యాతి తత్పదమ్”

అని పైభావము వ్యక్తము చేయును. అధ్యాత్మరామాయణమున నిది
సముద్రలంఘనము నకు ముందు చెప్పబడినది. ఇందు లంఘనానంతరము
చెప్పబడినది. సూర్యాస్తమయమున భాస్కరరామాయణము శిష్యకార్య
మునకు భంగము కాకుండుటకై సూర్యుఁడ స్తమించిన ట్లుత్ప్రేక్షించెను.
రామకథామృత మా శిష్యప్రయోజనముతోఁబాటు తన వంశమునకు
మేలగు పని యగుటయుఁదలచి సూర్యుఁడ స్తమించినట్లు చెప్పెను. లంక
లో ప్రవేశించు హనుమంతుని లంక యుద్ధగించి ‘చొంగవై యెటు పోయెద
వు? ఎవడవు? దీనికి తగు ఫలిత మనుభవించు’ వనుచు నిలవై చెను అట్టి
లంకతో

4 “అట్లు లడఁగెడుదాని వ లొకలకించి
యింతలో నింత వేగిరం జేల యేమి

చెడియె నీ వెవ్వ తెవ నుంత నొడువు మవలఁ

దెలుపుదును నా యుదంతంబు తేటపడఁగ”నని తేటగీతిఁదేటతెనుఁ

గుపదముల హనుమంతుఁడు పల్కినను. ఇది చమత్కారపూర్ణ రచనము. ‘ఇంతలో’—‘ఏమిచెడియె’నను తెలుఁగుపదముల కూర్చు చమత్కారమును సాధించుచున్నది. అథ్యాత్మరామాయణము ననుసరించి యిందును సీత యునికి లంకచేఁజెప్పఁబడెను. ‘లంకిణి’శబ్దము జనవ్యవహారమునఁ గన్పట్టినను లంకాశబ్దమే లంక కావరిఁదెల్పుటలో రామాయణకర్తలు ప్రయోగించుట కన్పట్టను. రామకథామృతమున లంక కాపాంతమున సీత ప్రమదావనమున నున్నటులఁజెప్పె కాన2-3వ నథ్యాత్మరామాయణము నందువలె నిందును 1-23లో లంకావాక్యము స్మరించెను.

హనుమంతుఁడు లంకలోని యంతఃపురము లన్ని యుఁదూర్వాఁజ బట్టినకరణి నెమకియు కాంతలు పురుషులెయునే కాంతస్థలములఁగలయ వెదకియుఁజిత్త మనేకాంతము గానియలే దని కవి హనుమంతుని ధీమత్తము నిరూపించుట కాక యెట్టిదృశ్యములు కళ్ళఁబడినను గార్యయోగంబు కతనఁబావనాత్ముఁడతఁడనెను. ఇందుఁగార్యయోగమున యోగసాధనముఁజూపిపావనాత్ముఁజేయుట యోగిపుంగవులగుఁగవివర్యుల సమ్మతము. ‘యోగః చిత్తవృత్తి నిరోధః’అను వతంజలి యోగసూత్రమున కిట హనుమంతుఁడు లక్ష్యముగా నియఁబడెను. అట్టి పర్యాలోకనమున నొక చోఁగన్నులు మొగిచి యొకచో మార్మోగము వెట్టినవాఁడు గీతిక్రమం బాస్థన్విసెను. అటగీతకోవిదుఁడని హనుమంతునికై ప్రయోగించుటద్వారా కవి సమర్థించుటయ కాక గానప్రియా!యని శివునిచే పార్వతిని సంబోధింపఁజేయుట పదప్రయోగ కొశల్యమునకు నిదర్శనము. ఇట్లు హనుమంతుని సంగీతశాస్త్రప్రవర్తకత్వము సూచింపబడెను. సీతాదేవి యెచ్చటనుఁగానరాకున్న మారుతి

1 “చిత్కలాఖ్య లక్ష్మి సిరిని విద్యుల్లేఖ

భాతి నెందు దావఁబడెనొ కాల

మహిమ రాముదేవి మహిత యాయమఁబొడ

గాంచి భవము గడవఁగాతు నొక్కొ”

యేనుకొనును. ఇట్లు వర్ణించుట యోగవిధానమును సూచించుచున్నది. సుందరకాండ యోగశాస్త్ర మనుటను నిరూపించుచున్నది. ¹ “చిత్త-
లా22నందకళికా” అని శ్రీలలితా సహస్రనామ స్తోత్రము. ² సీత చిద్రూ-
పిణి. హనుమయోగి. అతఁడామెను బొడగాంచుట చిత్కలదర్శించుట. సా-
ధకుఁడు సిద్ధిబొందుట. ఇట్టిసంప్రదాయార్థమునలక్షిచదములఁజెప్పి వేంక-
టప్పయ్యశాస్త్రిగారు తమ దక్షతఁబ్రదర్శించిరి. యోగభావు లిం దింకను
భావన చేయుగల పదసామర్థ్యము కానవచ్చును.

మండోదరిని చూచిన హనుమంతుఁ డామెను సీతగా భావించి లక్ష్య-
ము నెఱవేరె ననుకొని పరమానందభరితుఁడయ్యెను. ఇటఁగని

3 “కొట్టెజప్పట్లు ముద్దిడుకొనియెందోక
నందె నానంద మెద నాటలాడె బాటఁ
బాడెనడిచెఁ గంటములకుఁ బ్రాఁకె దుమికెఁ
గపులప్రకృతి నిదర్శింపఁగాఁగడంగి”

అని వర్ణించెను. దీనికి మూలము

4 “అస్పృటయామాస చుచుంబ పుచ్చం
ననన్త చిక్కిడ జగో జగామ
స్తంభా నరోహన్ని పపాత భూమా
నిదర్శయన్ స్వాం ప్రకృతిం కపీనాం” అను శ్లోకము.

ఇద్ది తాడేపలివారి యథామూలానువాదమునకుఁ జక్కని యుదాహర-
ణము; యోగార్థ వ్యంజకమును. సా నలో యోగికి కుండలిగియోగము
న మహాసిద్ధి చేకూరకముందు నణిమా వ్యష్టసిద్ధులు చేకూరును. వానివలన
సంతృప్తుడై సాధన వీధి వాని యనుభవమున నానందించువాఁడు క్రమ-
ముగ యోగభ్రష్టుఁడగును. కావున వానివలన సుహృంగక సాధకుఁడు
యథార్థసిద్ధికై సాధన చేయవలెను. ఈ హనుమచ్చర్య సత్యసందర్శన
మువలన నొనర్చినది కాదు. అసత్య సందర్శనముననే భ్రాంతిమూల
కానందముననే ఆభాసానందముననే యిట్టి చిరదుఃఖమునుబొందుటలు కాన

1. లలితా సహస్రనామ స్తోత్రము శ్లో 141
2. రామకథామృతముననుగగ సమీక్ష. పుట 180.
3. క. సుం. 1 4:293
4. వా. రా. సుం. 10 - 54

వచ్చును. సత్యసందర్శనమూలక మగు నిజమగు నానందమున నిట్టి చిందు లుండవు. నిజముగ సీతను చూచినప్పుడు ఈరీతిఁగానము. అది యలొకి కానందము ; బ్రహ్మానందము; ప్రశాంతరూపము; అప్పట్టున ¹ 'సీతాదర్శన సంహృష్టో - హనుమాన్ సంవృతో 2 భవత్' అని మాత్రము చెప్పెను. అప్పుడు చిందులువేయుట యటుంచినసంవృతుఁడయ్యెను. నిరాడంబరత మహాసిద్ధుని లక్షణము. అట్టివారి సత్యానందమే శాశ్వతానందము, చిదానందము, బ్రహ్మానందము. ² 'నా కిది ప్రత్యవాయ మొక' యని హనుమంతుఁడు ప్రశ్నించుకొనుట కవివర కపివర ధర్మ శాస్త్రవైదుష్యమును బ్రకటించుచున్నది. హనుమంతుఁ డశోకవనము నకుఁ జని యామెను గాంచుటఁ జెప్పుచు ³ 'దివ్యమూర్తి యతని కృతి సిద్ధి వోలెఁ బ్రత్యక్షమయ్యె' ననెను. ఇది యోగిపుంగవుఁడగు హనుమంతుని సిద్ధి. గోవిందరాజీయ భావమున నశోకవనము సహస్రారము. సీత శ్రీచక్రేశ్వరి. హనుమంతుఁ డామెను సందర్శించిన యోగిపుంగవుఁడు. హనుమంతునకు దర్శన మిచ్చిన సీత 'ఉపవాసములఁ గురిస్సియునుఁ జంద్రరేఖయట్లతిదర్శనీయత్వ' మందియున్నది.

⁴ "ఉపవాసకృశాం దీనాం నిఃశ్వసన్తిం పునఃపునః

దదర్శ శుక్లపక్షౌ - చంద్రరేఖా మి వామలామ్॥

అనునది దానికిమూలము. లలితా సహస్రనామావళియందు 'ప్రతివఁన్ను ఖ రాకాంత తిథిమండల పూజితాం' అని కలదు. ఈ ప్రతిపత్కళ సహస్రారమున నుండును. ⁵ 'ఇదియే ధృవకళ, ఆత్మకళ' యనబడును. ఈ ప్రతిపత్కళ పరాశక్తి. ఈ పరమరహస్య మగు సుహాసనా విషయములను వాల్మీకిభావమున నెఱిగిన తాడేవల్లి పితాపుత్రులు తమ రామకథా మృతమునఁ బదిలపఱచిరి. సీతాదేవికి హనుమంతుఁడు రామకథ వినిపించినరీతిని

⁶ "తేనియ ద్రాక్షాద్రవమున

మానుగ సమకూర్చినట్లు మలయించె సమా

1. వా. రా. సుం. 17-32

4. వా. రా. సుం. 15-19

2. శ్రీ. క. సుం. 1-308

5. పోడశిరామాయణ రహస్యములు పుట. 18

3. శ్రీ. క. సుం. 1-371

6. శ్రీ. క. సుం. 2-223

భ్యానము రామనిచరితము

తో నవరసభృతి నతఁడు వధూజన తిలకా!

అని తెల్పెను. ఇది హనుమంతుని వాక్జై పుణ్యముతోబాటు

శ్రీరామకథామృతమందలి నవరస భృతిని దెల్పుచున్నది.

అట్టి సమన్వయమున కుపోద్బలకము

1 “రామ చరితామృతమ్ము సారస్య మింత

చెవికి సోకిన మాత్రన చిగురుఁబోడి

చిగురువుట్టించె జడ నొందు చిత్తమునకు

మోడు లిగురించు నను మాట మొదలిమాట”

అనువద్యము. మోడు నిగుర్చు శక్తి నీయగలది యమృతము. తమ

రామకథామృతమున నట్టి సారస్యము గలదని కవిభావము. ఇదేభావము

2 “అనుపమ రససార నిహిత రామకథాసుధ వినిచె”నని హనుమంతుఁడు

రామకథామృతమే చెప్పినట్లు చెప్పిరి. బహుభంగుల హనుమత్పాత్రులు

చిత్రించిన వేంకటప్పయ్యశాస్త్రిగారు సీతకుఁగన్నట్టి న హనుమంతుని

3 “ఉదయంబందెడు భానుబింబమున నొ నోజ న్నొగంబొప్ప వి

ద్యు దతిక్రాంతికి మేనికాంతు లెగువ న్నోతస్సుధ ర్లన్నులం

బొదల న్నేష్టిత నిర్మలాంబరుఁడు నై పొల్పారు న మ్మేదిన

మొదలొ కాన్పునఁగాంచి విభ్రమదశా మూర్ఛా సమాక్రాంతమై”

అనిరి. ఇందు నోజఃపూర్ణుడగు హనుమంతుఁడు వర్ణితుఁడు.

సీతకు హనుమంతుఁడు తనచరిత్ర చెప్పుకొన్న రీతి 4 యొక్క ‘పవ

నమునఁజెప్పఁబడెను. ఇందు కేసరి, యంజనలకు వాయువరమున హను

మంతుఁ ఁదయించుట, హనుమంతుఁ డగుట, సూర్యుకడ విద్యాభ్యాస

ము; సుగ్రీవునికడ మంత్రపదము వఁటి కథాభాగము వివరింపబడెను.

అట్లే సురస పొగిడిన 5 పొగ డ్డలందు, నిట సీతాదేవి 6 ప్రశంసయందు

హనుమంతుని గుణగణములు వర్ణింపఁబడెను. సీతచే హనుమంతుఁడు సత్య

వాదిగ, ప్రియవాదిగనుఁజెప్పఁబడుట యాతని యాత్మీయతకు వాక్చక్తి

1. శ్రీ. క. సుం. 2-239

2. శ్రీ. క. సుం 2-287, 488

3. శ్రీ. క. సుం. 2 - 42

4. శ్రీ. క. సుం 2-349

5. శ్రీ. క. సుం. 1-82, 83, 84

6. శ్రీ. క. సుం. 2-361

కి మచ్చుతునక. పావని వాజ్ఞై పుణ్యముకల్గియుండుట తోచొట ఉత్త
మోత్తమ మార్గగామియు కావున స్వామి కార్యమునకు భంగముకాకుండ
నధికము సాధింపసెంచి యశోకవనధ్వంసముఁ దలపెట్టెను. అట్టియెడఁ
జెప్పిన

1 “తా మున్న శోకలతికా

రామతఁ బ్రమదావ నాభిరామం బయ్యెన్

దానున్న శోకలతికా

రామతఁబ్రమదా వనాభిరామం బయ్యెన్

అను వద్యము కవివరుల కవితాచిత్రమున కుదాహరణము. అట్లే జరిగి
మాలివధ

2 “లేదు శిరమ్ము దై త్యునకు లేవు భుజమ్ములు జానుయుగ్మహా

లేదు విభూషణమ్ములును లేవు శరమ్ము శరాసనమ్మనన్

లేదు రథాశ్వ సూతముఖలీలయు మారుతపుత్రుఁ డమ్మెయిన్

బాదిడుకిన్క నా గుదియ పై చిన యంత నిమేషమాత్రలోన్”

అని చమత్కారపూర్ణముగ వర్ణించెను. ఈ వర్ణనాచమత్కారము హనుమం
తుని మారణదక్షతయందుఁ బరిణమించును. రావణుని సేనాధిపతుల
చూచిన హనుమంతుఁడు

3 “కాంచిరి వారు వానరునిఁగాన్పులకున్ భరమైన మూర్తిచే

మించెడువాని రశ్మితతి మేళన మొప్పఁగ రశ్మిమాలి తే

జెంచెడువాని విక్రమము నీదృశమై నెగడంగ నొడ్ల సుగ

క్కించెడువానివేగ బలకీర్తుల కిమ్మగువాని నమ్మెయిన్”

అని వీరసుందరమూర్తిగా వర్ణింపఁబడెను.

రావణసేన్ముఖమునకుఁగొంపోవడిన హనుమంతుఁడు అత్మతత్త్వ
మును, రావణుని శక్తితత్త్వమును విస్పష్టము గావించెను. ఫలితముగా
నాతని వాత మండింపఁబడెను. అట్టియెడ నా చండవిక్రమఁడు నభోలం
కారముగ వాల మున్నతంబు గావించి లంకనంతను దగులఁబెట్టినరీతి
యొక్క 4 గద్యయందుఁగవి వర్ణించుచు విభీషణుని సంస్థానప్రకాండం

1. శ్రీ. క. సుం. 3 - 25

2. శ్రీ. క. సుం. 3 - 74

3. శ్రీ. క. సుం. 3 - 95

4. శ్రీ. క. సుం. 3 - 283

బున కెట్టికడగండ్లును బుట్టనీక పొడిమెయిం గాపొడినట్లు చెప్పెను. అట్టి హనుమంతునిశక్తిని బ్రహ్మాదిదేవతలు ' నారుపద్యముల మెచ్చిరి కవి యీమెప్పు ద్వారా హనుమంతుని యసామాన్యవృత్తావము ప్రకట మొన ర్చెను. మరల సముద్రము దాటి హనుమంతుఁడు కపితతిఁ జేరెను. అచ్చట వారలచేఁబూజితుఁ డయినప్పటి

3 “వారలచేఁ బూజితుఁడై

వారని కతుకమునఁ బల్లవగవరు లర్థింపన్

ధీరుఁడు ‘దృష్టా సీతే’

త్యారంభోక్తము సుధామయం బొనఁగూర్చెన్” అనుపద్యము

3 “సతాభ్యాం పూజితః పూజ్యః - కపిభి శ్చ ప్రసాదితః

‘దృష్టా సీ’తేతి విక్రాంతః - సంక్షేపేణ న్యవేదయత్॥”

అను శ్లోకమున కనువాదరూపము. ఇందు ‘దృష్టాసీతా’ యను సంస్కృతానుకరణ మగు వాక్యము యథాతథముగ స్వీకరింపఁబడినది. అట్లు స్వీకరించుట యా శబ్దశక్తినివ్యక్త మొనర్చుచున్నది. ఇతర రామాయణ కర్తలనువాదమాత్ర మొనర్చిరి. క్రియాపదముతో నారంభించి వానరుల యాందోళనను తత్క్షణము మాన్పఁజేసిన యత్నమది. వాల్మీకి యందలి హనుమద్వాక్యమునందలి గౌరమున నదేవాక్యముస్వీకరించుట కవి యాచిత్యపోషణమునకు నిదర్శనము. హనుమద్విజయముల సన్మానమున రాముఁడు

4 “అన్నా! ఇటు రా రమ్మను

సన్నాహస్సు సాంద్రితర రసప్రస్థతముగా

నన్నేత హనుమ! భీకృతి

గన్న ఫలం బనుచు గుర్చి కొఁగిటఁజేర్చెన్”

ఇది జీవప్రత్యాయకృత సద్భుతసన్నివేశము. దాన ‘నానందసాంద్రుఁడైన పవమానాత్మజుఁ డొప్పెల్లవగమండలి పొగడెన్’ అని తాదేవల్లి పితాపుత్రులు తమ రామకథామృతమున హనుమంతుని రామకార్యధురంధరుఁ డగు నర్చనమర్చునిగాను, యోగనిష్ఠునిగను జీత్రించితి.

1. శ్రీ. క. సుం. 3-315 నుండి 320

3. వా. రా. సుం. 57 - 35

2. శ్రీ. క. సుం. 3-397

4. శ్రీ. క. సుం. 3-578

శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము - సుందరకాండ

అధుని కాంధ్రవాఙ్మయమున సర్వ ప్రక్రియలందుడన ప్రత్యేకత నిరూపించుకొన్న మహాకవి విశ్వనాథసత్యనారాయణ. జ్ఞానపీఠ అవార్డు నందిన వారి రామాయణకల్పవృక్షము వారియందలి ఋషిత్వమును నిరూపించి ఎనలేని కీర్తిని సంపాదించి పెట్టినది. 'అరయుఁగ నొక్క విత్తనమునందు మహాతరు వొప్పురీతి' ఉషఃఖండాది నన్నుటల రామకథ యను బీజమును స్వీకరించి కల్పవృక్షమును వృద్ధిచేసి సహృదయులకు కావ్యానందఫలములఁ బ్రసాదించిరి. ఆసాధారణ ప్రజ్ఞాధురీణులగు విశ్వనాథ ప్రతిపద్యమున, ప్రతిభావమున తమదగు ప్రత్యేకతను నిరూపించుకొనుచు నీ రామాయణమును తీర్చిదిద్దిరి. వినుత్పలకల్పనలు, రచనాచమత్కృతులతోఁజడవునది తా మెఱిగిన రామాయణకథ కాదనిపించుచు నూతన కావ్యపఠనమునఁగల్గు నుత్పకతను సహృదయులకు తమ కావ్యముద్వారా అందజేసిరి.

స్వయముగ రామానుష్ఠాతలు, అంజనేయోపాసకులు నయిన విశ్వనాథ తమ కావ్యమునందు వారిని దర్శించి దర్శించఁజేసిరనుట నిక్కము. వారి నెంతగా వద్యయనము చేసిన వారి కంతగా వారికల్పవృక్షము కావ్యకోభల నీనుచుఁగన్పట్టును ఆసాధారణ శేముషీమహిమ వెలుగొందిన ఉత్తమకావ్యము, మహాకావ్యము, శ్రీమద్రామాయణకల్పవృక్షము. విశ్వనాథ ఆ కావ్యమునఁజూపిన ప్రజ్ఞ ఇట్టి దని సమగ్రముగ నిరూపించుట యసాధ్యవిషయము. విశ్వనాథ తాముగా చెప్పుకొన్న

1 'పూర్వకపు తెన్ని పోకడలు పోయినారో నేను అన్ని పోకడలూ పోయినాను. ఏదైనా అంతర్బుష్టి ఉంటేకాని అర్థం కాదు. నేను వాల్మీకిరామాయణానికి భాష్యం వ్రాశాను. నా రామాయణం అనువాదం కాదు. నా తరువాత మళ్ళీ కొన్ని వందల ఏండ్లకుగాని మళ్ళీ ఇట్లా వ్రాసేవాండు పుట్టెండు'' అన్న వాక్యములు ఆయథార్థములు, డాంబికములు కావు. అట్లు దర్పమునఁబలుక్కు శక్తికి కూడ విశ్వనాథ అర్హులు. వారి రామాయణము నేకోణమునఁజూచువారల కాకోణమున నది యగాధము, పరిపూర్ణము, తాము గుర్తించినమాత్రమే యందు విశేషము కలదని సాహసింపగలవారెవ్వరుండరు,

హనుమత్పరముగఁగల్పవృక్ష పరిశీలనఁ గావించినప్పుడెన్నియో హనుమద్రహస్యముల నందుఁబడిల మొనర్చుట స్పష్టమగును. సుందర కాండమున కధిష్ఠాన దేవత హనుమంతుఁడు. అట్టి హనుమంతుని అవతార ములలో పంచముఖాంజనేయావతారము శక్తిమంత మైనది. విశ్వనాథ వారి సుందరకాండ పంచముఖాంజనేయుఁడు. ఆ విషయము ధ్వనింపఁ జేయుటకే విశ్వనాథ అన్ని కాండలవలె యిందు 1. పూర్వరాత్ర 2. పర రాత్ర 3. ఉషః 4. దివా 5. సంధ్యానామక ఖండములై దిండిని గూర్చిరి. ఈ పంచఖండములుఁగూడియే పంచముఖాంజనేయము పూర్ణరూప మగును.

ఇట్టేదు ఖండము లొనర్చుటయందు మఱియొక రహస్యమును గలదు. ¹ హనుమంతునకు పంచసంఖ్య ఇష్టము. హనుమ శ్రీవృత్తార్థము పత్ర పుష్ప ఫల వ్రదక్షిణ నమస్కార దానాదు లన్నియుఁ బంచసంఖ్యలో నొనర్చవలె నని తెలియుచున్నది. ఆ రహస్య మెఱిగి యీ హనుమ త్కాండను పంచ ఖండములు గావించెను.

విశ్వనాథ తన రామాయణ మనువాదము కా దన్నుటలే స్వీకరించిన వాల్మీకాంశములను కూడ నట వాచ్యముల నిట వ్యంగ్యముగా, నట వ్యంగ్యముల నిట వాచ్యములుగాఁ జెప్పెను. హనుమంతుఁడు తోడి వానరులతో ² 'యథా రాఘవ నిర్ముక్త శ్మర శ్శ్వసనవిక్రమః' శ్రీరామ చంద్రుఁడు విడిచివెట్టిన బాణమువలె వెడలెద నని మూలమునఁ జెప్పెను. అదేవిషయము మైనాకోదంతమున ³ ప్రతిజ్ఞా చ మయాదత్తాన స్థితవ్య మిహాంతరా'' యని వానరులకు తాను రామబాణమువలె తిరుగులేక అగ్రముందుకు వెళ్ళెదనని మాటయిచ్చి యుండిని కాన నిటమధ్యలో నాగుటకు వీలులే దనును. ఈ యంశమును విశ్వనాథ హనుమంతుని వర్ణనలో

⁴ "అక్త నవారుణారుణ నిభానన ధూనన మూర్తి దక్షిణా

దిక్తట రాక్షసాపశదదేశ విదాహక రామచాచ ని

ర్ముక్త శతఘ్ని భాణమున రూక్ష వియ త్రవిదారణ క్రియా

శక్తము వాయుసూతి సహసా ప్లవమాన మహాగ్రవేగుఁడై"

1. హ. వి. స. పుట 10

2. వా. రా. సుం. 1-40

3. వా. రా. సుం. 1-112

4. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 25

అని యాభావమును వ్యంగ్యముగ సూచించెను. అట రామబాణము వేగమునే సూచింప, నీ రామబాణము అరుణారుణ ని భాననముగా కపిముఖముబాణముఖముల కౌపమ్య మొప్పుచున్నది. రాక్షసాపశడదేశ విదాహక మనుట లంకాదహనమును, శతఘ్ని యనుట అక్ష జంబుమాలి ప్రభృతి రాక్షసహననమును ధ్వనించుచున్నవి. గజయాతగాం డ్రెంతటి లోతు కయినవెడలి యానందింప గల్గినట్లు విశ్వనాథ వద్యములయందు సమర్థులెంతటి లోతులనయిన చూడగల్గవచ్చును.

అనంతర వద్యముననే యట్టి సమర్థుడగు కొడుకు వెనుక నీలలు వేసికొంచు వాయువు వెడలుటఁజెప్పును. ఇందుఁబరుగుపందెముల నుత్సాహపఱచుచుఁదమపక్షమువారు యీలలువేయు రీతి కనులకుఁగట్టును. ఇంతటి తెనుఁగు సందుఁగొందుల పందెముల నంతటి వినువీధి నతిమానుష కృత్యమున ప్రభంజన సుతవిషయమున నున్నత స్థాయిఁజెప్పుట విశ్వనాథ సామర్థ్యము. కల్పవృక్షమున ప్రతివద్య. ప్రతివద చతుత్కృతుల నిట్లు పరామర్శించుట గ్రంథవిస్తృతి నసాధ్య మగును. కానఁ బరిమిత ముఖ్యాంశములు పరిశీలింపఁ బడుచున్నవి. హనుమంతునకు సాయ మొనర్ప నెంచిన పముద్రుఁడు మైనాకునితో

1 “నీ జనకుండు మున్ను గగనేచరుడై చన నేను చూచితిన్
నీ జనకుండు తా మరల నింగిని బోయెడు నంచుఁజూచితిన్
రాజిత బాహువిక్రమ ధురంధరుఁ డాకపరాజు మింట నీ
రాజన మెత్తు వక్త్ర మిహిర చ్చవి తూత సపర్య చేయుచున్”

అనును. మొదటి రెండుపాదముల నొకేరీతి నడపుట నౌపమ్యము చెప్పుటలోఁ జమత్కారము. ఇట మైనాకుని జనకప్రసంగము ‘నింతకుముందు నీ జనకుండు నాకుఁ గడు నేస్త’ మని యనుటయు నీ కార్యమున మైనాకున కాత్మీయతఁగల్పించి ప్రవేశ పెట్టుటకు. ఇది పని చక్కపెట్టుకొన గలవాని యం దుండు నేర్పు. సముద్రముపైకి లేచిన మైనాకుని వాల్మీకి హనుమంతునివలె విష్ణుముగఁదలచుట కాక భాస్కరునివలె విశ్వనాథ హనుమంతుఁడు మహనురునిగఁదలఁచెను. తొమ్మునఁదాకిన మైనాక వర్యతము పగులుచూపి నటులఁజెప్పెను. అన్ని రామాయణములందును

మైనాకుని యాతిధ్య మంగీకరించిన సూచనగాఁ దాకిన విషయమును
 'అనుచుం జిట్లినచోటఁజే నిమిరి' యని వగులు చూపినచోట నిమిరి
 నట్లునుఁజెప్పెను. ఇది విశ్వనాథ చమత్కారము. ఇది హనుమంతుఁడు
 చెప్పిన సమాధాన మలతి యలతి పదములతో విశ్వనాథ చెప్పించును.
 త్వరగ నేగు వాడలతి యలతి వాక్యములతోఁ జెప్పు నీలక్షణము వాల్మీకి
 సమాధానమునను భావింపబడెను. ²

వాల్మీకి దుష్కరకార్యముగాఁజెప్పిన దానిని విశ్వనాథ మహద్భుత
 కార్యముగాఁజెప్పెను. అందుననే సముద్రలంఘన, మైనాక, సురసా,
 సింహకోదంతంబుల

³ “మరియు మహద్భుతంబు హనుమంతుని విక్రమమున్ భుజాబలం
 బురు వినయంబు కార్యకరణోద్ధిత మార్జవమున్ శచీ పురం
 దరుఁడు మదిం గనుంగొనుచుఁడ న్మహనీయుని భావనా సమా
 ధి రచిత దేవతాకృతమతందలపోసె హృదంతరంబునన్”

అని మఱియు నిట్టి పంచముఖ మహద్భుతపద్యములు ఈ 71, 76, 79,
 917, పర-204 అందుఁ జెప్పెను. ఈ పునరుక్త పద్యములు మఱి రెండు
 కూడ వానితోఁ గన్పట్టును. ఇందు విశ్వనాథ మంత్రరహస్యము పదిల
 పఱచెను. వాసుదాస హనుమంతుఁడు ఆచార్యదేవుఁడు, తాడేపల్లివారి
 హనుమంతుఁడు మహాయోగి కాగా విశ్వనాథ హనుమంతుఁడు పంచము
 ఖాంజనేయుఁడు. విశ్వనాథహనుమదుపాసకులు. ఆయన ఉపాస్యమూర్తి
 హనుమంతుని చతుర్ధావతారము, శక్తిపూర్ణము నగుఁ బంచముఖ హనుమ
 న్మూర్తి. వారియామంత్రమునకు ఋషిపురందరఋషి, ఋషి, మంత్రము.
 దైవము అను నీ త్రిపుటిని విశ్వనాథ యీ పద్యములయందుఁ బ్రతిష్ఠిం
 చుట గ్రహింపగలము. ఇది మంత్రరహస్యము. ధ్యానావాహనములను
 దీనఁ గమనింపగలము. ఋషి యగు శచీపురందరుఁడు భావనాసమాధి
 రచిత దేవతాకృతమతి హృదంతరమునఁదలపోయును. అదేవత పంచ
 ముఖవీరుఁడు. ఆ విషయమును

1. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 55

3. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 58

2. తత్త్వ. పుట. 118

1 “మంగళరూప ! యఃస్య ! హరిమర్కటమర్కట! పంచవక్త్రః ఖ
ట్యాంగ మహాసి ఖేట కుథ రామృతకుంభ సృణో ప్రదీపితో
త్తుంగ కరాంబుజాతః నవతోయదమూర్తిః త్రి పంచ నేత్ర
సర్వాంగద కంఠహార! యసురావళి మర్దన బాహు! మారుతీ!”

అను నీ పద్యము ద్వారా తెలియగలము. పంచవక్త్ర! యనియే సంబో
ధనము. ఇందు నా దైవతము యొక్క ధ్యానము, మంత్రము కూడ నిబం
ధింపబడినది. పై పద్యమునఁగల మంత్రము - ‘ఓం హరి మర్కట
మర్కటాయ స్వాహా’ యను నట్టిది. గురుం ప్రకాశయేద్ధిమాన్ మంత్రం
యత్పైన గోషయేత్” అని మంత్రశాస్త్రము మంత్రమును రహస్యముగ
నుంచుమనుటవలన హరిమర్కట మర్కట యను సంబోధనలో నా మం
త్రము గుహ్యము గావింపబడెను. పంచముఖహనుమత్ మంత్రధ్యానము

2 “వందే వానర నారసింహ ఖగరాట్ క్రాడాశ్వ వక్త్రాంచితం
నానాలంకరణం త్రిపంచనయనం దేదీప్యమానం రుచా
హస్తాబ్జై రసి ఖేట పుస్తక సుధాకుం భాంకు శాద్రీ హలం

ఖట్యాంగం ఫణి భూరుహం దశభుజం సర్వారి గర్వాపహమ్”
పైపద్యమున నీ ధ్యానమందలి ఖట్యాంగ, అసి, ఖేట, అద్రి, సుధాకుంభ
అంకుశాద్యాయుధములు చెప్పబడినవి. త్రిపంచనయనత్వముకూడజెప్పబ
డగా ననంతరపద్యము

3 “ప్రాసంగ్యోత్త కకుద్భుశావనతః సర్వజ్ఞా! సమీచీన బా
హు సంపాదిత రామకార్య! దితిసూహా! నిత్యతృప్తా! స్వతం
త్రా! సింహాసన పై నతేయ చటులాస్యా! యగ్నిగర్భా! మహా
త్యా! సర్వగ్రహ భీ నివారణ సముద్రాంభో మహాప త్తరీ”

యనుదానియందు సింహ, ఖగరాట్, ముఖాదిక విషయము నిశ్చయము.
ప్రతిమహత్కార్యమునను తత్పాధక సమర్థుడగు పంచముఖాంజనేయుని
శచీ పురందర ఋషి ద్రష్టగా కవి ధ్యానమున దర్శనమంది సహృదయుల
కా దర్శన భాగ్యము కల్గించును. ఇది విశ్వనాథ రచన యందలి మహా
ద్భుతమగు హనుమద్విషయము. సురసా వృత్తాంతమున వేల్పులు హనుమ

నడ్డగింపుమని వాగమాతయగు సురసను పంపిరి. ఇట విశ్వనాథ కల్పించిన కారణము విచిత్రమైనది. వేళాదుష్టముగాఁ గనఁబడి వేల్పులట్లు పంపి రనుట మఱియొప్పురియందుఁ గానరాని కల్పన. ముహూర్తము అలస్యము గావించ నెంచి పంపినట్లు చెప్పఁబడెను. మరల యనంతర పద్యముల వాల్మీకి యుద్దేశ్యము కూడా స్పీకరించుచు నుపాయముఁజూపునో తొలగిపోవునో వాని నేర్పుఁజూడవలె ననిరి.

సింహికావృత్తాంతమున హనుమంతుని గుంజునట్టి రీతిని విశ్వనాథ మూడుపద్యములఁజెప్పెను. అంతగా సింహికశక్తి, ప్రవృత్తులఁజెప్పుట దానిని నిగ్రహించిన హనుమంతునిశక్తిని నిరూపించును. ¹ అంటార్కిటాలోని కాల्పనిక త్రికోణం - బెర్మూడా (Bermooda triangle) తో సీ సింహికావృత్తాంత మన్వయించుట గమనార్హము. బెర్మూడా ట్రయాంగిల్ అను భవమే నాడు ² ప్రతిలోమేన వాతేన మవనౌ రివ సాగరే' అను వాల్మీకి వాక్యమున వ్యక్త మగుచున్నది. ఆధునిక కాలమందు విశ్వాసబుద్ధికన్న హేతువాదబుద్ధి యెక్కు డను విషయము గ్రహించిన విశ్వనాథ రామాయణముపై వచ్చు నవకాశ మున్న ప్రశ్నలను తానే పైచి వివరించుట కన్నట్లును. సురసతోఁబాటు హనుమంతుఁడు తొంబదియోజనములు పెరిగెను. ఈవిషయమున నొక్కప్రశ్న యెట్టివారికయిన వచ్చును. కావుననే

³ “హనుమ కోక్కు యూహ తనరారె నెడఁదలో

సురక పెరిగి వంద యోజనములు

పెరిగి కాలు లంకఁ బెట్టినఁ జాలదే

సంద్ర మెగురు టనవసర మటంచు”

హనుమంతునకే ప్రశ్న వచ్చినట్లు చెప్పెను. అట్లే హనుమంతుఁడు తన రాక రక్కసులు గుర్తింపకుండుటకై యనేకరీతుల సూక్ష్మరూప మందుట వంటి జాగరూకతలు వహించె నని చెప్పఁబడెను. అసలు సముద్రలంఘనమును మహాకారుడై యొనర్చుటే చూడరా? యను ప్రశ్న యుదయింప వచ్చును. కావుననే విశ్వనాథ

1. హనుమత్సేవ జూలై 88 పుట 13

2. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 80

వ్యాసకర్త శ్రీనివాసరామానుజుఁ సింహాచలం

2. వా. రా. సుం. 1-185

- 1 “బురుజుల నిల్చి నిచ్చలును పోయెడు వచ్చెడు శత్రువారమున్
గరికొని చూడఁగాఁదగిన కొంప రాజభటుల్ ప్రమత్తులై
గరువముచేత వార్ధివయిఁ గాంచరు మారుతి వచ్చుటే యెఱుఁ
గరు పరిగుప్త యాత్రుఁడు ప్రకంపన సూనుఁడు చేరునంతకున్”

అని సమాధానము చెప్పెను. ఇట్టి సునిశిత విమర్శతో విశ్వనాథ రచనఁ
గావించెను. లంకలోఁ బ్రవేశించిన పిదప కూడఁజూపఱును వంచనజేయు
చు ధృష్టుడై సంచరించెనని చెప్పెను. ఈ హనుమత్కార్యమున మరల
విశ్వనాథ పంచముఖునిఁజూపెను.

- 2 “కొంచెముసేపు వానరము కొంచెముసేపు మృగేంద్రమున్ మఱి
గొంచెముసేపు గృధ్రమును గ్రోడము కొంచెముసేపు చూడఁగా
కొంచెముకాల మశ్వమును గుఱుగు రూపము లంది యేగుచున్
వంచనచేసెఁజూపఱును బావని పావనమూర్తి ధృష్టుడై”

ఈ పద్యమునం దాయా జంతువుల రూపము లెత్తుచుఁ దెలియరాక
యుండె ననుటలో నా జంతురూపము లన్నియుఁ బంచముఖావతార
మునఁ బంచమూర్తులగుట గమనార్హము. ఇట్లు లంకయందును బంచ
ముఖ హనుమద్వరుని దర్శింపఁజేసిన విశ్వనాథ రాక్షసులయొడ వంచనఁ
జెప్పి, వారియొడనే హనుమంతుని ధృష్టునిగఁబెట్టెను. ‘సాపరాధుడై
యలకరివాఁడు ధృష్టుడు! ఈ అపరాధముకూడ రాక్షసులయొడ నగుటనది
సముచితమే యనియు, నానింద హనుమంతునకుఁజెంద దనియు సూచిం
చుటకై వంచన-ధృష్టుడై యనువానికి మధ్య పావనమూర్తి యని
హనుమంతుని పవిత్రత రూఢిగఁజెప్పెను.

అనంతర పద్యములందుఁ బ్రదికూటాప్రదిపైఁజేరిన హనుమంతుని
గూర్చి యొక్కొక పద్యము నొక్కొక్క పంచముఖాంతర్గత రూపముగా
విశ్వనాథ వర్ణించెను. తిరివ పద్యమున తిర్యగూర్ధ్వాధ శృంగములచే పంచ
ముఖవీరుని దిబ్బాఖమూర్తిని సూచించి క్రమమున దక్షిణనారసింహ,
ఊర్ధ్వహయానన, వామక్రోడ, పశ్చిమగారుడ, పూర్వవానరరూపముల
వర్ణించెను. ఇట్లు గుడగునా దీనిని హనుమచ్ఛ్రముగా రచియించెను.

1. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 98
2. శ్రీ రా. క. పూర్వ 97

2. నరసభూపాలీయము 2-10

1 "చిరకాలంబు శరీపురందరమహర్షి ధ్యేయమున్ దృష్ట మం
బర మాకారముగొన్న మోహన మహామంత్రతాధిదై వంబు నా
శరరాట్పట్టణ వప్ర గోపుర దిదృక్షా ప్రాథతేజంబు వా
నరరూపం బొక తేజ మబ్ధితట మంథానాద్రి రూపంబునన్"

అని శరీపురందరముషిని, మహామంత్రమును, తన్మంత్రాధిదేవతయగు
హనుమంతుని సూచించి భక్తితత్పరత విశ్వనాథయే దేవతారాచవిధిని
హనుమంతుని సంతృప్తివఱచి తాను తృప్తినందెను. 2 సారోద్ధారముకూడ
హనుమదుగ్రరూపమును పంచముఖవీరునిగాఁ జూపెను.

3 "విహరించెం బ్రభువాంజనేయుఁడు నగోర్విన్ వాయుపుత్రుండు స్వా
మి హనుమంతుఁడు తత్త్రికూటగిరి భూమిజాళి లాజాళి చ
ల్లి హరిం బూజయొసర్చెఁబుష్పభర వల్లి నృత్యమర్యాద సూ
పె హిమానీ మధుబిందు పాద్యములఁ దస్మిన్ దేవతారాచవిధిన్."

ఈ పద్యము తన యిష్టదైవముయొడ భక్త్యావేశమునఁ జెప్పినదే యని
పించును తప్ప యొకరాజదూతను వర్ణించుట కాదు. ప్రభు వాంజనేయుఁ
డు, స్వామి హనుమంతుఁడు వంటివి భక్త్యావేశావిర్భూత పదములేయని
పించును. అట్టి తన యారాధ్యుని కిందు, పాద్యా ద్యుపచారముల నర్చ
నఁగావించుట స్పష్టము. సీతా షణ్కార్ధి యగు హనుమంతుఁడు లంక
యందుఁబ్రవేశింపఁబోవునెడ విశ వాధ లంకనుగూర్చి

4 "ఏదన్ స్వాత్మవిచారణ శ్ర ములే కింతేని జ్ఞానంబు కా
మాదుల్ తీవ్రములై వెలు గనగు జీవాకారమై తోచె లం
కా దుర్గాంతర పట్టణంబు నుచీకట్లందు పాదస్థులీ
ప్రాదుర్భూత విచిత్ర దీపకలచే రాజిల్లు ఛాయాళిచే"

అని వర్ణించెను. ఇంద ధ్యాత్మవిదులు లంకనుగూర్చి చెప్పరితి చెప్పఁ
బడెను. అత్మరూపిణి యగు సీత లంకయను శరీరమునఁగలదు. 5 విశ్వ
కర్మ నిర్మాత. లంక బ్రహ్మనిర్మిత శరీరము. అజ్ఞాన తిమిరపూర్ణమై
కన్పట్టునది. భోగాయతన మగు శరీరమువలె నీ లంక భోగస్థానము.

1. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 103

2. రా. సారో. సుం. 108

3. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 104

4. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 131

5. తత్త్వ. పుట 134

హనుమంతుడు లంకను సంహరించెను. దాని శవము నెవరేని చూచిన సమస్య యనుకొనుచుండగా మానుషరూపము తోచి శవము కన పడలే దని చెప్పుట విశ్వనాథ కల్పనాచమత్కృతి. చంద్రోదయవర్ణన గావించుటలో 180వ పద్యము నుండి 198 వఱకు నిరుపది పద్యములను విశ్వనాథ రచించెను. ఇవి యన్నియు నాటవెలదు లగుట శతకమును బోలి వీని కన్నిటికిఁ 'గలువచెలిమికాడు' మకుట ముండుట విశేషము. ఈచంద్రవర్ణనయందు హనుమంతుడు మందరమైనఁజంద్రుడు అమృతకుంభముగా; హనుమంతుడు బ్రహ్మయైనఁ జంద్రుఁ డొక గోళముగా అంజనేయుడు వ్రశయాంబుధియైనఁ జంద్రుఁ డొక ధారుణీమండలముగా నిల్లి వర్ణన హనుమత్పరము గావించుట విశ్వనాథ భావనాచాతురికి నిదర్శనము. లంకానగరమున సీతకై వెదకు మారుతి భవనసముదాయముఁ జూచునెడ

1 “కుతకుత లాడు నిప్పుకలు కూడలి నిద్దురపోవు నగ్నివ
ర్వత చున నున్న దీ గృహము భగ్గువ నెప్పుడు విచ్చునో మహా
ద్రుతిఁ బడఁబోసికొం చెగసి దూఁకెడు నిప్పగు నీటికాల్వలో
క్షితి సకలంబు బూదియగు చేటగునట్లుగఁ దోచుచుండగన్”

అని తలపించుట లంకాదహన భావ్యర్థ సూచనము. ఆ భవనసందర్శన మున విభీషణ గృహవర్ణనము పరమసాత్త్వికముగా నొనర్చుటలో విశ్వనాథయొక్క జాగరూకత వ్యక్తమగును. విభీషణుని యింట నన్యగృహము లందువలె క్రొవ్వుదీపముగాక అముదపుదీపముఁ జూచెను. సాత్త్వికరీతి నింత సునిశితదృష్టి వర్ణించుట కల్పవృక్షనిర్మాతకే చెల్లెను. రాక్షసాంతః పుర దృశ్యములఁగాంచుచో నొక్కచో

2 “పరమవైరాగ్యవంతుఁడౌ పావనికిని నామెఁగనినంత జగ డయా
దార్థ్యసరణి యొక్క పెట్టునఁ దోచె” నని చెప్పును. ఇది భావుకుం డాభావన నెట్టిస్థితియందునుఁ బొందఁగలఁ డనుట నిరూపించుచున్నది. దీనినే వైరాగ్యవంతుండు తన విషాదభావంబు చిత్రచిత్రంబులయిన యూహలతో నవనయించుకొను ననును. ‘సృష్ట్యాది సర్వ దేవ దానవ మానవ

1 శ్రీ రా. క. పూర్వ 220

2. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 246, 306

కథాకోవిదుండైన యాంజనేయుఁ డని చెప్పిన విశ్వనాథ యట్టి హను మంతుని చిత్ర విచిత్ర విశేషభావనల నడుగడుగునఁజూపెను. అంతకు మించిన విశేషముగ నా భవిష్యద్బ్రహ్మచే భవిష్య దంశమును సైతము చెప్పించెను. సీత కానరాకపోవుటతోఁ గుపితుడైన మారుతి నిద్రించు రావణుఁగాంచి మేలుగొల్పి మెడపైఁ గాలూది జానకిని దాచినచోటు చెప్పించెద ననుకొనుచు 'ఓహో! యెవండో కలిప్రాదుర్భావమువేళఁ జేయువని నిద్రావేళఁ గాజించుటల్' అనును. ఇది యశ్వత్థామ ఁప పాండవులఁజంపిన విషయము. ఈ ద్వాపరాంత విషయమును శ్రీతా యుగమునఁ జెప్పించుట యొక విచిత్రము.

అంతటి హనుమంతుఁడు మండోదరిఁగాంచి సీతగా భ్రాంతిపడుట కొంత యనంతృప్తి కల్గించెను కాబోలు నా విషయమును ² 'ఎంత యా లోచనావరుండెని సుంత తొందరంపడు శ్రమపడి తోనతోన' అని 'ప్రమా దో ధీమతా మపి'యనునటుల సమర్థించును. హనుమంతునిగూర్చిన తన యున్నతాభిప్రాయమును ³ 'అమ్మహావానరుండు కవి శిల్పి ఋషి భావ భావనా పరమేశ్వరుం' డని యొకచో వెలిబుచ్చును. పూర్వరాత్రాంత మున నశోకసందర్శన సమయమున మరల శచీపురందరఋషి భావనాగ తుండైన పంచముఖాంజనేయుఁడు దర్శన మిచ్చును.

పరరాత్రఖండము సీతాసందర్శన మగు ఖండము. ఖండాది పద్య ము శివుని నిరంతభిక్షునిగఁ జెప్పుచు స్తుతించునట్టిది. శివాంశ సంభూ తుడగు హనుమంతుఁడు పూర్వరాత్రమున

⁴ "హనుమ భిక్షుఁడనుట యెంతైనఁగాని
తగియె నెక్కెడు గడవయు దిగెడు గడవ
మతియుఁదగె నేది యర్థించె మహితమూర్తి
యద్ది లభియించ దొక్క గేహంతరమున"

ననును. అట్టి విఫలభిక్షువుగఁజెప్పిన విశ్వనాథ యిప్పట్టున సఫలభిక్షుని గావించుటలో నా భిక్షునియం దాదిభిక్షత వారోపించుచుఁ బరరాత్ర ఖండాదిపద్యముఁ జెప్పెను. వెంటనే యానఫలత నిరూపించుచు

1. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 350

2. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 337

3. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 386

4. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 251

1 'ముని భావంబునఁ జేరినట్టి కపికిన్ బుష్పాభిషేకంబు చేసెను సామీ రికిఁ బూవుదోట' యని యతిథిసత్కారములఁ జేయించెను. శింశుపావృక్ష ముఁజేరిన మారుతి యటకు సీత రావచ్చు నని యూహించెను. ఇట విశ్వ నాథ ² మహేశ్వరుఁడౌ రామునిదూత వచ్చునని రావచ్చుం బ్రతీక్షాభియై యని యంతట దన దొకయడుగు ముం దనిపించెను. మహేశ్వరుం డౌ రామునిదూత యనుట హనుమంతుని శివాంశసంభూతత్వము సూచించు చున్నది.

రావణుని చూచిన హనుమంతుఁ డాతని తేజస్సుచేఁ జెదరఁ గొట్టఁ బడిన తేజస్సుతో నాకుల గుబురులదూరి కన్నదకుండ నున్నటుల మూల మునఁగలదు. కల్పవృక్షమునందును హనుమంతు డనుకొనక గుబురుల దూరి యిది యేమా యని భీతిగా గ్రహించెను. తాను సృష్టించు హనుమ త్పాత్ర కది యసంగత విధానము. కావున దానిని సమర్థించుటకై యిట నైదుపద్యములఁజెప్పెను. సీతతో భాషించు రావణు డొక్కమారు వికటా ట్టహాసము గావించెను. సమాధిగతుడైన యాంజనేయుఁడు చెదరిన మనఃప్రవృత్తి కలపాండై రావణు శిరముపైకి లంఘింప నెంచ దేశకాలా ణునిర్భర మూర్తియై శబీపురందరముపై స్తుతించెను. ఇట మరల మంగ శరూప, ప్రాసంగ్యోత్త పద్యములచే నంచముఖాంజనేయ సందర్శనము చేయించినట్లు స్తుతి గావించెను. ఆరీతి విశ్వనాథ హనుమంతుని స్వస్వరూపసంగ్రాహకమున నిల్పెను.

త్రిజటా స్వప్న వృత్తాంతమున వానరుం డొక్కఁడు లంకను దగ్ధము గావించినట్లు మాత్రము మూలమునఁగలదు. దాని నాంధ్రీ కత్తలఁ గొందఱు గ్రహించిరి. కొందఱు గ్రహింపలేదు. ఈ స్వప్న వృత్తాంతమున గూడ హనుమద్విషయమును మూడు పద్యములఁ జెప్పుచు విశ్వనాథ యిందును ³ 'కొలుదుల్ మీరిన నారశింహ భగరా బ్రోడౌదాశ్వ శాఖా మృగంబుల'నని పంచముఖాంజనేయునే దర్శింపఁజేసెను. ఈ స్వప్న వృత్తమునందలి హనుమత్ప్రసక్తిని పొడిగించి చందోదరిచే

1. శ్రీ. రా. క. పర 2

2. శ్రీ. రా. క. పర 28

3. శ్రీ. రా. క. పర 375

1 తెలవారువేళ వచ్చిన

గలల ఫలము తోన గలుగుగద రే పెల్లుం

డుల లోవలనే యంత త

గులఁబడి పోయిననుఁ జూచి కొందములేవే''

యని యనిపించెను. ఇందలి పదప్రయోగ మత్యద్భుతము. ఆ యద్భుతము 'అంత తగులబడిపోయినచూచుకొంద'మను తెలుఁగు నుడికారముతోఁ గలదు. ఈ భావ మన్యభాషలందు సాధింపరానిది. విశ్వనాథ పద ప్రయోగ దక్షతకు నిదర్శనమైనది. అంతతో నాగక

2 "అంతకోఁతి యొకఁడె యవనిలో నాతఁడు

వారి రావణునకు వాఁడు సఖుఁడు

అంతకోఁతి మరల నగుపించవలె నన్న

శివుఁడు కోఁతిరూపు చెందవలయు''

ననును. శివాంశ సంభూతుఁ డగు హనుమంతునియొడఁ బల్కిన ఈ పదము సార్థక మగుటయ కాక కవి ప్రయోగ చాతురిని నిరూపించుచు న్నది. రాక్షస ప్రభావము, సీతయొక్క స్థితి నెఱిగిన హనుమంతుఁడు తన నామె నమ్ము డెట్లా యని విచారించుచు "రాముడైన వృక్షస్థితుఁ డాచుఁ గ్రిందికి వెనసే డిగివచ్చిన వమ్మ"దనుకొనును. ఇది విశ్వనాథ చమత్కార ధోరణిఁదెల్పును.

ప్రతి విషయమునను విశ్వనాథ వివేచనము ప్రత్యేకత నలరును. సంస్కృతభాష మాటాడిన రావణునిగా తనను సీత యనుమానించు నను కొని మారుతి అయోధ్యకుఁజుట్టు పట్ల వాడుకలోనున్న మైథిలీ ప్రాకృత భాషలోఁజెప్పిన సీత మనస్సు ప్రసన్న మగునని తలచును. సీత మైథిలి. భాష మైథిలి. అది యామె కాత్మిగు మగుటలో విప్రతిపత్తి లేదు. ఇట సారోధ్ధారము³ అత్ర వాక్యస్య మనుష్యత్వంకోనలదేశవర్తి మనుష్య సంబంధిత్వం వివక్షితం. తాద్య గ్వాక్యస్యైవపరిచితత్వాత్ అని చెప్పెను. ఏ భాషా శబ్ద మైనను నామెతోబా టామెకుఁ గావున్నవారికి వినిపించును గదాయను ప్రశ్న యుదయించును. అందుకు సమాధానముగా⁴ "అంజ

1. శ్రీ. రా. క. పర 381

2. శ్రీ. రా. క. పర 382

3. రా. సారో. సుం. పుట 88

4. శ్రీ. రా. క. ఉషః - 93

నీనూనుంతు రసవిహీన ప్రకృతులకు నిద్రామాంద్యంబు సంఘటించు నదియు రసారామ విహరణ శీలుర మే నధిక జాగ్రదవస్థా సంధాయకం బును నగు కంఠస్వరంబునుగూడి జోడించి వృక్షశాఖాంతర్గినుండై సవ్వడి యేదో దూరమునుండి మరుత్తరంగములపైఁ బయనించుచున్నట్లుగా నిట్లు వచించె'ననెను. ఈ వచనము సూత్రప్రాయమై ప్రతిపద స్వార స్యము కల్గి సహేతుక మైనది. చెప్పిన వృత్తాంతముకూడ హనుమంతునిచే మత్తకోకిల యందుఁ జెప్పించుట మఱియు విశేషము. అది ఈ షః ఖండము. అందుఁ గోకిలలఁ ధ్వనులు సహజములై యనుమానము కల్గింపవు. తామస ప్రవృత్తులకు మత్తత గూర్చు నవియు నగు మత్తకోకిల లవి. సీతకు పైతము గంధర్వగాన మనిపించుటచే నట నిక రాక్షసులు సందేహించు నాస్కారము లేని రీతిగఁ గవిసప్రమాట్టు రచించెను.

రామవృత్తాంతము చెవి సోకిన సీత శింశుపావృక్షముపైకి చూచెను. ఆమెకు కన్నడిన హనుమంతుని విశ్వనాథ బదుగీతులఁజెప్పెను. ఆ హనుమంతునియందును పంచముఖ వీరుడే నిగూఢముగఁ గలడు. అందలి యొక పద్యమున

1 “వరమ బుద్ధిమంతు బహుభీక రాకారుఁ
బరమ సత్త్వమూర్తిఁ బరమ శూరుఁ
బరమవాగ్మి మఱియుఁ బరమమౌనాకారుఁ
జూచెఁ జెట్టు మీద క్షోణిజాత”

అని హనుమంతుని యాంతర రూపముఁ దెల్పుచుఁబరస్పర ఖిన్న శక్తుల సమీకరణము నాతనియందుఁ జెప్పి మఱియొక టగు

2 “తెల్ల నారచీర ధృతిఁ దాల్చు నాతని
వెల్లజన్నిదంబు వెలయువాని
బ్రహ్మచారివేష భాసురు వాసరుఁ
జూచెఁ జెట్టుమీద క్షోణిజాత”

యనుపద్యమునఁ బావని బాహ్యస్వరూపమునుఁ జూపెను. సీతకు విశ్వాసము కలుగ హనుమంతుడు మాటకూర్చు నేర్పు సర్థసంగ్రహణంబు

1. శ్రీ. రా. క. ఉషః - 57

2. శ్రీ. రా. క. ఉషః - 58

రమ్మభావ సంధానశక్తియుఁ జూపుచుఁ బల్కె ననుట హనుమంతుని వాఙ్మేలుపుణ్యత నిరూపించును. భరింపరాని బాధ నున్న సీత హనుమంతునితో 'నాస్వామి బ్రతికియున్న నీ భూమినంతను తగులబెట్టడే' మని కోపమునఁ బల్కు ఈరీతి యన్ని రామాయణములఁ గలదు కాని యందుకు హనుమంతుఁడు

1 "ఉపసంహరింపు మింతటి; కృపమాలినయట్టి కోపమెవడో తులువ తా నపమార్గగామి యయినను; విపులను సర్వముననిపుపెట్టెద రటవే" యని మీరు మీరు బాగుగ నుండిరి చాలు. ఈ పిచ్చిజగమును కూల్చుకుఁ డని ప్రార్థించుట వేతాకచోఁ గానరాని యమూల్యమగు విషయము. అందుననే న్యయముగ భూపుత్రి జానకీదేవి 'జగత్తుపై నింత మక్కువ గల యితఁ డెవ్వఁడో సృష్టికర్త' యనుకొనును. ఇంక హనుమంతుని భవిష్య చ్చతురాననత్వము సూచితము. సీత కోరికపై హనుమంతుఁడు తన జన్మవృత్తాంతము 'మూల్యవంత పర్వతమునఁగేసరి యను వానికి నంజనయందు వాయుదేవుని పరమునఁ బుట్టినవాడ' నని చెప్పెను.

సీతను తన భుజముల నెక్కించుకొని కొనిపోదు నన్నప్పుడు మారు తితో జానకి పరిహాసముగా '2 నేను నీ యంస మెక్కిన నాకాళ్ళుల నేల కంటుఁగదవే' యనును. అందుకు సమాధానము జెప్పుచు హనుమంతుఁడు

3 "ఎంతటివాఁడు కావలయు నెప్పుడు యత్రపుత్రిభా విశిష్టఁడై యంతటివాఁడు నే నగుదు నప్పుడు తత్రపుత్రిభా విశిష్టఁడై యంతక ప్రాంగణ స్థిత మహాధ్వజవ ద్భుజదండ తీవ్రుఁడనీ జింతిత కార్యముల్ తనరఁజేయఁగఁ గల్పతరూపమానుడనీ"

అనుట అతని శక్తియుక్తిలఁ బ్రకటింపుచున్నది. ఇది 4 'హనుమాన్ కల్పవృక్షో మే' యన్న పరాశరవాక్యమును సూచించుచున్నది. రామాయణకల్పవృక్షతను నిర్దేశించుచున్నది. పై హనుమద్వాక్యములవలెనే యాతని మహాభయంక రాకారముఁ జూచి జానకి 5 'నీ వెంతవాడ'

1. శ్రీ. రా. క. ఉషః - 209

4. ప. సం. 8-84

2. శ్రీ. రా. క. ఉషః - 272

5. శ్రీ. రా. క. ఉషః - 282

3. శ్రీ. రా. క. ఉషః - 280

వంటివా నీ వంతటివాడ వగుదు' వనుట కవి వాక్చతురత. పద్యమున మొదటి రెండుపాదములు సమముగ నడిపించుచు శబ్దపునర్గ్రహణ మొనర్చుట విశ్వనాథ రచనలోఁబ్రత్యేకత. అనంతర మా పద్యముననే 'నిఖిల దనుజమాలా విక్రమ హేలా పరిభావన బాహావ్రచండ' యని యొక్క పెద్దసమాసముతో సంబోధించుట హనుమంతుని పెద్దదగు రూపమునకు సూచనము. ఇట్లు విశ్వనాథ హనుమంతునియెడ గావించిన సంబోధన లన్నియు నాతని సమగ్రస్వరూపమును మనముం దుంచగలవు.

హనుమంతుడు సీతను వీపుపై నిడుకొని గొంపోదు ననుట కంగీకరింపక యామె యందులకుఁ గొన్ని కారణములఁ జెప్పెను. అందొకటి యామె రామునితప్ప వరపురుషుని తాక ననుట. ఈ విషయము నన్ని రామాయణములు జెప్పినవి. కాని ఇట విశ్వనాథ సీతచేతనే 'వరపురుషున్ స్పృశించ నని పలుకుట నిన్నుఁ బరాభవించు టా' ననిపించి హనుమంతు నెంతకో యెత్తెను కాని యట్లన్నవా రేమిచేసినట్లను ప్రశ్న యుదయించును. కాని పిదప హనుమంతునిచేతనే 'వరపురుషున్ స్పృశించ నని పల్కిన పల్కు త్రిలోకపద్య మా' నని యట్లనుటను సమర్థింపఁ జేయును. ఇది విశ్వనాథయందుఁజెప్పెడి గడుసరితనము. ప్రజ్ఞావంతుల కిది యలంకారము.

ప్రతి సంభాషణయందును ఒకరిమాటలచే మఱియొకరిని, వారి ర్వురి మాటలచే సహృదయ పాఠకులను ఆక్కిరిబిక్కిరి చేయు విధానము విశ్వనాథకు సహజము. సీతవాక్యముల వలన హనుమంతుడు 'సిగ్గుపడి, సమాశ్వుసంపఁబడి, ప్రశంసంపఁబడి, లాలింపఁబడి, ప్రేమింపఁబడి గౌరవింపఁబడి నిశ్చలుం డయ్యె' నని కవియే స్వయముగఁజెప్పుట రుధావృద్ధిదర్శనము. సీత హనుమంతుని వాక్యమున 'యముడు నగ్ని హోత్రుడు రమించు' ననును. ఇది సాధ్యవసాయలక్షణ. యముడనుట ధర్మము, అగ్ని హోత్రుఁ డనుట శౌచమునుఁ జెప్పును. అది హనుమ ద్వాక్రత్యము. హనుమంతుడు వెడలునప్పుడే నీయెడ నగ్నికి దాహకత్య శక్తి యుండు ననుట భావ్యర్థ సూచకము. అట్లే రామణుని రాముడే

1. శ్రీ. రా. క. శ్లో. - 288

2. శ్రీ. రా. క. శ్లో. - 294

చంపు నను విషయముఁజెప్పుచు సీతయే 'అతని భార్యను దొంగిలె నతఁడు చూచికోపలయుఁ గాని నీకు నాకునున దేల' యని హనుమంతు నితో ననుట గొప్పచమత్కారము.

విశ్వనాథ దివాఖండమున లంకాదహనముఁ జెప్పెను. ఖండాదినే యందలి మంటల వేడిఁజూపించుచు రచన గావించెను. శివ సంబోధన పరమగుఁదొలిపద్యమున 'భస్మానులిప్త దేహః' యని సంబోధించుటయ కాక 'అగ్ని మయుండుగా నయి మహాకపి' యని, 'కోపపు నిప్పు మండిం చగా బాడబంబు శిఖి శిఖాగర్భ విభూతి'; 'అగ్ని నురుకు' నను పదముల మొదటి నాల్గవద్యములనే నిప్పులు కురిపించెను. ఇది యా ఖండమందలి లంకాదహనమునకు సూచకము. లంకాదహనము సమర్థనీయ మొనర్చుట కపికి కవికి నవసరము. కావున

2 "ఎవడో వచ్చెను వెళ్ళెన

ఎవడో యని లెక్కచేయ డెవడో చూపిం

చవలయుఁ జూపించుట భూ

ధవనీతి; రఘుపతి నీతితత్పరుఁడుగదా!

అని తా నొనర్చు కార్యము రాజనీతిసమ్మతము, రామానుమతముఁగావించుకొనెను. అనంతరము

3 "చూచి రమ్మన్న యెడఁగెగాల్చు టిదియైనఁ

జూపులో నగ్ని కలవానిఁజూడు మనుట

కాల్చివలసిన దానినిఁగాంచు మనుట

తనరఁబూర్వాప రావిరోధంబుకాదు"

అనునది యద్భుతావహ భావనము. హనుమంతుఁడు రుద్రావతారము. అతఁడు ముక్కంటి. ముక్కంటిఁజూచుట కాల్చుటయ. చూపులో నగ్ని కల రుద్రావతారునిఁ జూడు మనఁ గాల్చుమనుట కాన చూచి రమ్మన్న కాల్చిరమ్మనుట తప్ప యిందు విరోధము లేదు. విశ్వనాథ హనుమంతుఁడు పంచముఖుఁడు. త్రిపంచనయనుఁడగుట ప్రతి హనుమత్పుర మగు వర్జనయందును గాననగుదు. చిన్న తేటగీతియం దింతటిభావ

1. శ్రీ. రా. క. ఉషః - 401

3. శ్రీ. రా. క. దివా - 14

2. శ్రీ రా. క. దివా - 9

మిముడ్చుచు 'చూచిరమ్మన కాల్పివచ్చు' టను తెనుఁగునానుడిని సమర్థించుట విశ్వనాథప్రతిభకు నిరూపణము.

హనుమంతుని మహద్భూషణము వర్ణించు వట్టున త్రివిక్రముతోఁ బోల్చుట యన్యరామాయణములఁగన్నట్టును. అట్లు వాచ్య మొనర్చుట విశ్వనాథ తీరు కాదు. అట్టి హనుమంతునిఁగూర్చి 'ఇంతింతై మఱి యింతయై మఱియు దానింతై నభోవీధిపై నంతై'యని చెప్పెను. ఇది పోతన పద్యమున కనుకరణమని గుర్తించుట సహజము. అట్లును కరించుట విశ్వనాథ యవసరము కాదు. అభిమతము కాదు. ఆ పద్యము త్రివిక్రముని వర్ణించునట్టిది కాన యీ హనుమద్రూప మా త్రివిక్రముని తో సమాన మని ధ్వనింపజేయుటే యిందలి కవి ప్రౌఢత. వాల్మీక మునకు భాష్యముగాఁ దన తామాయణమును చెప్పుకొన్న విశ్వనాథ విమర్శనీయ వివాదాంశముల కెన్నిటికో సమాధానరూపమునఁగవిత నడుపుట కెన్నియేని యుదాహరణములు లభించును. సీతతో హనుమంతుఁ డెవ్వ రెఱుంగనట్లు మాటాడెను. కాని రాక్షసస్త్రీలు రావణునితో నెవ్వడో వానరుఁడు వచ్చి సీతతో మాటాడెననిరి. ఇట్లునుట వాఁడెఱియుఁ నూరుకొనుట యసంగతము కావున విశ్వనాథ మగతనిద్దుర నుండగా నా కోతి మాటాడినటు లుండె నాతఁ డెవ్వరని రాక్షసస్త్రీలచే నడిగింగెను. మగతనిద్దురలో నుండ జరిగినవి తెలిసియుఁడెలియనట్లుండి ముందు గుర్తింపలేనిపై తుదకు గుర్తింపఁబడఁట సహజము, సమర్థనీయము. అట్లే రాక్షసస్త్రీలు ప్రశ్నింపగాఁదన కేమియుఁ డెలియదని సీత యనుట యబద్ధము చెప్పినట్లు విమర్శనీయము, విమర్శకులు దానిని ² అసత్యముగా నంగీకరించి ధర్మసూక్ష్మముగా సమర్థించిరి. అగతిక గతిగా సమర్థనము సమ్మతించని విశ్వనాథ సీతచే

3 "నిజముగ నే నెఱుంగ నతనిన్ మును పెన్నడు చూడలేద య క్కజముగ మీరు నే నతనిఁగాంచితి మిప్పుడె యొక్కసారి యు ర్విజములు పెల్ల గించుట కపిప్రకృతింజడి దాని నే నెఱుంగఁజుడి యెఱుంగ నిక్కువముగాఁ గపిబాసనుగాని సుంతయున్"

అని చెప్పించెను. ఇది కవి పోషాక్తి సిద్ధ సత్యము అన్యరామా యజ్ఞముల కంటె నే నెఱుంగ ననుచు నెక్కువ పర్యాయము లన్నను నిందు సత్యదూరము లేదు. ఇది వ్యంగ్యోక్తి పూర్ణము. హనుమంతుని మునుపు సీత ఎఱుంగక పోవుట, చూడకపోవుటయు నిజమే. ఆశ్చర్యముగ నిఱుంగుచుటయు నిజమే. వృక్షములు పెళ్ళగించుట చెప్పి చేసినది కాదు కావున నది యెఱుంగకుండుట నిజమే. కపి బాస తెలియకుండుట నిజమే. కావుననే కపిచేకవి మైథిలీభాషలో చెప్పించెను. ఇట్టి ప్రతి పద్య, పద, దశ, భావ సార్థకతలు విశ్వనాథ రచనయం దెల్లడలఁగాననగును.

హనుమంతునిపైకి రక్కసులను రావణుఁడు పంపుచుండ వారందఱు హనుమంతుఁడు చంపుచు 'ఏ నుత్తరోత్తర సమృద్ధకృతాధి కాధిక బలోద్య ద్వాహుఁడ నగుట రావణుఁ డెఱుంగ' డను కొనును. అందుకుఁ దగినట్లే యొకరిమించి యొకరితో యుద్ధము గావించుచు నైపుణ్యముఁ జూపెను. ఇట్టి హనుమంతుని యుద్ధపైపుణ్యము రావణువాక్యములఁ జెప్పించుటకే గవిసేర్పు గన్పట్టును. ఇదే విషయము నింద్రగిరి తుతోడి యుద్ధమున 217వ పద్యమున నిరూపించెను. హనుమంతుఁడు యుద్ధకార్యము ననే కాక యుద్ధసీతీయండును సమర్థతఁజూపుట కన్పట్టును. రావణుని సభ యందుఁబ్రసంగించుచు ² 'ఇంతకు యుద్ధము సంగతి విచారించుము. నీ కొలువులోనివారిని విచారించుకొ మ్మను. నీకై వా రేల చావవలయు, ననుచు భేదోపాయ యత్నము సేయుట, విభీషణునితో రావణునకు భేద మేర్పడు శీతి యొనర్చుట అందుకు నిదర్శనము.

హనుమంతుని తత్త్వము శివకేశ వాభేద తత్త్వము. అతఁడు శివాంశ సంభూతు. ¹ వైష్ణవతారమగు రాముని దూత. అందుననే రావణునితో 'సామి వై యెదు, ఏవేమొకై వుండవు నాకు నిద్దఱు నొకటి'యనును. విశ్వనాథ రావణ భ యొక న్యాయస్థానము. అందు హనుమంతుండు తన వ్రజ్ఞా బాధవములు చూపుచు నేఁబది పద్యముల నుద్భోవన్యాస మొనర్చెను. వాడన నిల్చెను. అందు ⁴ 'దుందుభి యస్థిచయంబు నుఖో న్నతి బొట్టనవేలఁ గాల దా నారామడల డూరము విసరె ననుచు శక్తిని

1 శ్రీ. రా. క. దివా 275

3. శ్రీ. రా. క. దివా 288

2. శ్రీ. రా. క. దివా 275

4. శ్రీ. రా. క. దివా 288, 289, 293, 303

త్యాగ మొకడే పరమార్థము, త్యాగియెమోక్షవధగామి; యనుచు నీతిని, 'నీ కాయున్నున స్వస్తి యా' నని మేలును; "దైవాధీనముల్ జయాప జయముల్ దైవంబుమ్రారాము"డని సహేతుకవాదమును చక్కగ విప్పించి హనుమంతుడు తన వాక్యజ్ఞత నిరూపించుకొనెను.

ఆ సభలో హనుమంతునియెడ దోషారోపణమున పొగడ్డివాకులు నధికృతులు (Members of Jury) న్యాయస్థానము శిక్ష విధించుచు వధార్హుడని, ఆ హనుమంతుని సమాధానముగూడ విని, యాతనిపక్షము వాదించువారెవరై న ఉండిరా యనుటతో విభీషణుడు లేచెను. ఇది యంతయు పగ్గిస్తుత కాలమునఁ బ్రత్యక్షముగ విశ్వనాథ గాంచు న్యాయస్థాన (Court) వ్యవహారము. దీనిని త్రేతాయుగమునకుఁ గొంపోయి సమకాలీన సమాజ స్థితిని పరిశీలించింపజేసెను. విభీషణుడు విజయమందిన న్యాయవాది (Lawyer) మరణశిక్షను తప్పింపఁగల్గెను. విభీషణుచే "తా ననినట్టి మాట లవి తా ననినట్టివి కా" వనిపించుచు సర్వనామపూర్ణముగఁ జెప్పించి హనుమంతుని శిక్షార్హుడు కాఁడనుటయ కాక

1 "తాను భగవంతుడని చెప్పెఁ గాన నీతఁ

డతఁడు భగవంతుఁ డని చెప్పుటయ్యె నిచట

వాడె భగవంతుడో మరి వీడు నగునా

వార్ధి మాత్రము దాటినవాడు వీఁడు" అని హనుమంతుని భగవంతునిగనే చెప్పెను. హనుమంతునకు పుచ్చదాహశిక్ష విధింపబడెను. ఆతం డూరంత యొక్కమారు చుట్టుపెట్ట నన్నియిండ్లును గలిసి రామార్జుణ మయ్యెను. అనంతరము తోకఁ జల్లార్చుకొని సీతకడ కేగెను. ఇట నన్య రామాయణములవలె నాత్మనిందంజేసికొనుట చెప్పక విశ్వనాథ హనుమంతునియందూత్రత నిల్పెను,

అంకాదహనముఁజేసిన కారణముఁగూర్చి హనుమంతుడు రామ స్వామి యత్నమునకు విఘ్నములుజేయుక వారి పురనిర్మాణమున తీరిక లేకుండుట కని చెప్పెను. ఇది విశ్వనాథ రమ్యకల్పన మైనను హనుమంతుని డూరదృష్టిని తెల్పుచున్నది. మరల సముద్రము లంఘించి కపి తఃక జేరఁగనే హనుమంతుడు 'దృష్టా సీతా' యని క్రియాపదముతో

నాకాం జ్ఞానుగుణ సమాధానము చెప్పినట్లు వాల్మీకి రచించెను. ఈ యర్థము నాంధ్రరామాయణకర్తలందుఁగొందఱు గ్రహించి కొందఱు గ్రహింపక యుండ విశ్వనాథ

1 “కనుపించినది సీత కనుపించిన దటంచు

నిట్టనిటారుగా నిలువఁ బడియె

చూచితి జానకిం జూచినాడను జాన

కిదేవి నంచుఁజెక్కిళ్ళ నవ్వె”

నని వారిక నందేహింప ప్రశ్నింప నవసరములేనిరీతిగ నదే క్రియాపదాదిని ద్వీరుక్తి నొనర్చి చతురుక్తిగఁ జతురోక్తిగఁ జెప్పెను. ఇట్లే రామునితోఁగూడ 2 ‘కాంచిత సీత’ నని యారంభించెను. ఆ యారంభ విశిష్టత దానివలనఁ బ్రభావితమై న రామునియందు నిరూపించెను. అట్టి రాముని మానసికభావనయందుఁ గ్లిష్టతర మగు హనుమత్కృత్యము అన్నియుఁ గొనియాడబడుట హనుమద్విశిష్టతకు నిరూపణము.

చూడఁబడి నిడి హనుమంతుఁడు వెడలెను. నాటిరాత్రిరాముఁడు ఫలహారంబు సేయునప్పుడు లక్ష్మణుఁడు కొంతవిషయముఁ జెప్పెను. సీతను బుజములపైఁ గొనితెత్తు నన్న విషయము, అందుకు సీత సమాధానముఁ జెప్పుట ద్వారా రామునియందు సహజదరహాసము నింపఁబడెను. ఈ సమయ సందర్భ కల్పనము విశ్వనాథ విచిత్రము. ఆదియు జాంబవంతుఁడు తనతోఁజెప్పె నని యంగదుఁడు తనతోఁజెప్పెనని లక్ష్మణుఁడు చెప్పెను. చె వలసినవాడు చెప్పదగని విషయములఁ జెప్పించుట యందలి నేర్పి . ఇంకను ఇట్లే రాత్రి ప్రొద్దుపోయినపిదప సుగ్రీవుఁడు వచ్చి యశోకవ భగ్నాదులఁ జెప్పుటయకాక రావణదర్శనార్థ మట్లు గావించె నని తుదకు ‘వలచె బానవరాజు’ ననెను.

2 “మరియు నొక హాస్యరస మైన మాట కలదు

అందఱము మేము మున్నె నీ వన్న భయము

అసురరాజున కని నిశ్చయంబు చేయ

వచ్చి పావని ‘యది యెల్ల భక్తి’

1. శ్రీ. రా. క. సంధ్యా 31

2. శ్రీ. రా. క. సంధ్యా 137

యనెను. ఇది జయవిజయ శాపవృత్తాంత ధ్వని. ఇదియే ¹ 'సీతాదర్శనమున రావణునకు దశావతారములు తోచుటయందు ధ్వనితము. ఇది యథ్యాత్మంబగు రహస్యము. దీనిని చెప్పనట్లు చెప్పి విశ్వనాథ చతురతఁ బ్రదర్శించెను. ఇందుకుఁ గారణము అథ్యాత్మరామాయణమునఁ గల

2 "రావణో రామవే దాశు - మరణం మే కథం భవేత్

సీతార్థ మపి నాయాతి - రామః కిం కారణం భవేత్॥

ఇత్యేవం చింతయన్నిత్యం - రామ మేవ సదా హృది

తస్మిన్దినేపరరాత్రౌ - రావణో రాక్షసాధిపః॥

స్వప్నే రామేణ సందిష్టః - కశ్చిదాగత్య వానరః

కామరూపధర స్సుక్ష్మో - వృక్షాగ్రస్థోఽనువశ్యతి॥

జానకిం వాక్శరై ర్విధ్య - దుఃఖితాం నితరా మహం

కరోమి దృష్ట్వా రామాయ - నివేదయతు వానరః

ఇ త్యేవం చిన్తయన్ సీతా - సమీప మగమ ద్ధృతమ్" 3॥

రావణుడు "తనకు రామునివలన మరణము త్వరగా ఎట్లుకలుగును? రాముడు సీతకొఱకుకూడ రాడేమి? యని యెల్లప్పుడు తలచుచుండుటవలన నా యవరరాత్రమున రావణునకు కలవచ్చెను. అందు రామునిచే బంపబడిన యొక కోఁతి వచ్చి సూక్ష్మరూపమున వృక్షముపై నుండెను. ఇప్పుడు కనుక నేను సీతను నామాటలచే బాధించినయెడల దీని నా వానరుఁడు చూచి తప్పక రామునకు చెప్పును." అనుకొనుట రావణ సమాలోచనము. ఈ రహస్యాంశమును వ్యంగ్యముగ నొక్కమాటలో విశ్వనాథ నిబంధించెను. మరియు ³ మారుతి యచ్చట నొక కొండెపని చేపె నది నీకుచెప్పవచ్చునో రాదో యని చెప్పక వెడలెను. దానిని తొలిసంజవేళ రామదర్శనముచేసిన వినత సుషేణ శతముఖులు లంకా దహన వృత్తాంతముగఁ జెప్పిరి. ఈ రీతిఁ జెప్పుట కవినే ర్పనియో చమత్కార మనియో యనిపించును కాని నిజమున కేది యౌచిత్యము.

ఈ కృత్యము లన్నియు రామదేశము లేక హనుమంతుఁడు స్వయం నిర్ణయమునఁజేసినవి వానిని రామునికడ నేకరువు పెట్టుటలో

1. శ్రీ. రా క పర 133 నుండి 137

3 శ్రీ. రా. క. సంధ్యా 172

2 అ. రా. మం. 7-15, 16, 17, 19

నౌచిత్యము లేదు. మఱియు హనుమంతుఁడు రామునిముం దిట్టివి చెప్పు కొనని పరమభక్తుఁడు. కావున వారివారిచే జెప్పించెను. ఒక్కమారుగఁ జెప్పిన నివి యన్ని మరచి జానకీవిరహబాధతోనే రాముఁడు మిగులును. ఈరీతిఁజెప్పుటపలన రామునియం దా కరుణముఁదొలగించి హాస్యాద్భుతముల కవకాశముకల్పించుట యగును. రామునికడ డాంబికములఁబల్కని హనుమంతుని యవికత్తనత నిరూపించినట్లులు నగును. కాన విశ్వనాథ చతురమతి నిట్లు చెప్పెను.

ఇట్లు విశ్వనాథ కథాకథన, సంభాషణాదులఁ దన ప్రత్యేకతను విశిష్టతను నిరూపించుకొనుచు సుందరకాండయందు హనుమంతుని పాత్రను పోషించుచుఁ దన యుపాస్యుడైవ మగు పంచముఖాంజనేయుని సహృదయపాఠకుల ముందు సాక్షాత్కరింపఁ జేసెను. పంచముఖాంజనేయుని తన రామాయణమున దర్శింపఁజేసిన విశ్వనాథ ఆ హనుమంతుని రుద్రాంశత, సూర్యశిష్యత, ప్రముఖముగఁజూపినట్లు విశేషణ సంబోధనలవలనఁదెలియును. కపిపరమేశ్వరుఁడు - పూర్వ-221; వానరలోకధూర్జటి - పర-24; మహాకపిశ్వర-ఉషః 281; కపిలోకధూర్జటి-దివా 205; కపిలోకధూర్జటి - సంధ్యా 141; అని యిట్లు ప్రతిఘండమునఁ జూపుచు పంచముఖుఁడు పూర్వరుద్రావతారుఁడనుట నిరూపించెను. విశ్వనాథ తన కల్పవృక్షమును ఈశ్వరాంకిత మొనర్చుటయు నిట గ్రాహ్యము. అట్లే రవిశిష్యునిగఁ-సూర్యశిష్యుండు - పూర్వ 213, 182 వంటి వానియందుఁ జెప్పుటయ కాక లంకానగరమున సీతాన్వేషణలో నా మేడలనుండి వచ్చు సన్ననిమేళము ¹ 'జ్ఞాపకము వచ్చె హనుమకు జలజబంధు నొంటిచక్కెంపు టరదంపు మింటి యులివు' తన విద్యాభ్యాసమును గుర్తుకుతెచ్చెను. తిరిగి సమద్ర దాటి వచ్చిన హనుమంతుఁ డంగదాడులకు యావ ద్వృత్తాంతముఁ జెప్పఁబోవుచు ² 'నే నమస్కరింతు నీరజాతాపుని సకల వివిధ శబ్దశాస్త్ర గురుని' యనును. ఇట్లు అవసరములందెల్ల గురుస్మరణమును హనుమంతుఁడు సేయ గురుశిష్యసంబంధ స్మరణము కవి యొనర్చెను. గ్రంథాదిపద్యముననే యీ విశేషము గన్పట్టును.

1. శ్రీ. రా. క. పూర్వ 224

2. శ్రీ. రా. క. సంధ్యా 37

యుద్ధకాండము - హనుమంతఁడు

రామాయణమున హనుమద్విజయ మన సముద్రోల్లంఘన మొనర్చి సీతను గాంచి రక్కసుల యుక్తిజచి లంకను భస్మీపటలము గావించి తిరిగి వచ్చిన సుందరకాండ గాధయే. యుద్ధకాండయందు హనుమత్సహాయమున రామవిజయము వర్ణితము. హనుమత్పురముగా నీ కాండయందు రామవిజయమున ముఖ్య దోహదకారి యగుచు జంబుమాలి, ధూమాక్ష, అకంపన, దేవాంతక, త్రిశిర, నీకుంభులను సంహరించుట; రావణ కుంభకర్ణులతోఁబోరు; మూర్ఛిత లక్ష్మణుని రక్షింప సంజీవనిఁ దెచ్చుట; కాలనేమివధవంటివి ప్రహానమట్టములు. సుందరకాండయందలి విజయమునకు సీతావార్తఁ దెచ్చినందుకు సంతసించిన రాముఁడు

1 “ఉవక్పతమతి నీకుం బృ

త్యవకారము సేయ నెద్దియుం గల్గమి నీ

యువగూహనంబుఁ గైకొను

కపికుంజర! యనుచుఁదిగిచి కౌఁగిటఁ జేర్చెన్”

అని హనుమంతుని కౌఁగలించినరీతి యుద్ధకాండారంభమునఁజెప్పఁబడెను. తత్క్షణలచే నిది జీవబృహ్మైక్యముగఁ బ్రశంసించఁబడినది. వర్ణనాతీత మగు నీ సన్నివేశమును రంగనాథరామాయణము 18, గోపీనాథరామాయణము 19 వద్యములలో రమ్యముగ వర్ణించెను. సేతుబంధనము గావించఁబడెను. రామనికోరికపై అంజనేయుఁడు లంకయందలి ద్వారప్రాకారాది స్థితిగతు లన్నియు వివరించుటలో నాతని పరిశీలనాదక్షత వ్యక్తమగును.

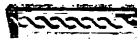
విభీషణ శరణాగతియందు మిగిలిన వానరుల యాలోచనకు భిన్నముగ విభీషణునకు శరణ మిడుట యోగ్యముగ నిరూపించుటలో హనుమంతుని ప్రశ్న వ్యక్త మగును. ఇట 2 “వివక్షితార్థ ప్రతిపాదన శక్తంబును, శ్రవణమాత్ర సుఖ ప్రతిపాదకంబును, స్నిగ్ధంబు, నర్థగౌరవ యుక్తంబును, మితాక్షరంబు నగు వాక్యంబున నిట్లనియె” నని గోపీనాథము వేంకటకవి హనుమంతుని బుద్ధిమ ద్వరిష్ఠత నిరూపించెను. రామరావణ

1. భా. రా. యు - 7

2. గో. రా. యు - 342

సంగ్రామమున హనుమంతుడు లంకా పశ్చిమద్వారమున యుద్ధము సేయ నియుక్తుడయ్యెను. ఘనవర్ష, ఉగ్రరూప, మహదంష్ట్ర, మహానాదాదుఁ లందఱునుఁ దోకతోఁ గొట్టి చంపెను. ఈరీతిగా యుద్ధకాండమున హనుమంతుని బహువిధ యుద్ధకౌశలము నాంధ్రకవులు వర్ణించిరి.

సీతకు రామవిజయవార్తఁ జెప్ప హనుమంతుఁ డంపఁబడెను. రామాగ్రమనవార్త భరతునకుఁ జెప్పుటకు నాతఁడే వంపఁబడెను. అట్లు పంపుటకు హనుమంతుని యుచితజ్ఞత వాక్యజ్ఞతలే కారణము. శ్రీరామ పట్టాభిషేకావసరమున హనుమంతుడు తరసముద్రజలముఁదెచ్చెను. పట్టాభిషేకానంతరము విశేషముగ సమ్మానితుఁ డయ్యెను. శ్రీకృష్ణ రామాయణమున సివట్టున హనుమంతుఁడు తొమ్ముఁజీల్చి సీతారాములఁజూపిన వృత్తాంతము కలదు. రంగనాథ తామాయణమున రాముని భోజనపాత్రఁ గొంపోయి హనుమంతుఁడు మునివృక్ష మధివసించి దాని దళములఁ గపితతికిఁ బ్రసాద మిడిన ముట్టము కలదు. ఇట్టి యవాల్మికాంశములను సైతమాంధ్రరామాయణకర్తలు సముచితముగ రచియించిరి. ఇట్లు రామాయణ యుద్ధకాండయందు హనుమత్కథ మనోజ్ఞముగ విరచితమై కన్పట్టును.

ఉత్తరకాండము - హనుమత్కథ

శ్రీమ ద్వాల్మీకిరామాయణాంతర్గత మగు నీ యుత్తరకాండను గూర్చి ప్రక్షిప్త మను వాదము కలదు. ఆ పక్షమువారు రామాయణమును షట్కాండపరిమితముగనే స్వీకరింతురు. తెనుఁగు రామాయణముల నెక్కుడు షట్కాండపరిమితములే. వాల్మీకిరామాయణము గాయత్రీమంత్ర సంపుటితో చతుర్వింశ త్యక్షర గాయత్రీగా చతుర్వింశ త్సహస్ర పరి వ్యాప్త గ్రంథ మని యెల్ల రంగీకరించు విషయము. గాయత్రీయందలి 'చోదయాత్' అను మూడక్షరములు నుత్తరకాండమునఁ గలవు కాన నుత్తరకాండఁ దీసివైచిన గ్రంథలోపము, మంత్రలోపము నగును. అందుచే నుత్తరకాండ లేక సంపూర్ణరామాయణము కాజాలదు.

గాయత్రీమంత్ర సంపుటికరణము గావించిన ఆంధ్రరామాయణ కర్తలు వాసుదాస, తాడేపల్లి పితాపుత్రులు ఉత్తరకాండను స్వీకరించిరి. అధ్యాత్మరామాయణమునను నుత్తరకాండ గలదు. అవతారమునందుత్తరాంశమై అవతారము చాలించు విషయమును, ఎల్లవారిని నుత్తరగతికి నంపు విషయము నందుఁ గలదు కాన నది యుత్తరకాండముగా సార్థకము. గ్రంథమున ననంతర భాగ మగుట, కావ్యలక్ష్యము స్పష్టపఱచుట ద్వారా శ్రేష్ఠతఁ దెల్పుటలలోను నీ యుత్తరత్వము సార్థకము. ప్రత్యేకముగ ఆంధ్రకవులలో తిక్కనసోమయాజి నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించెను. కంకంటి పాపరాజు శ్రీమ దుత్తరరామాయణమును రచించెను. పాపరాజు పుష్పగిరితిమ్మన సహాయమున నాతని సమీర కుమారవిజయగాథతో వాల్మీకమును మేళవించి నడపెను.

ఉత్తరకాండయందు నాంజనేయోపాఖ్యానము ప్రశస్తమై యున్నది. అగస్త్యునితో రాముఁడు 'మహాబలకాలియగు హనుమంతుఁ డందీయు ప్రభు వగు సుగ్రీవుని దుఃఖము చూచి వాలినిఁ జంపక యేలమిన్నకుండె' నని ప్రశ్నించుట వలన నగస్త్యుఁడు హనుమత్కథ నంతనుఁ జెప్పెను. 'న హి వేదితవాన్ మన్యే - హనుమాన్ ఆత్మనో బలమ్' అని తనబలము నెఱుఁగమి మిన్నకుండె నని వాల్మీకి ¹ 'ఆంధ్రవాల్మీకియుఁ

దెల్పిరి. కాని రంగనాథరామాయణము 'సుగ్రీవునకుఁబూని శూరత మెరసి యుగ్రజు నా వాలి నుర్విఁ గూల్చుకుము' అన్న తల్లియాజ్ఞచే మిన్న కున్నటు లన రామకథామృతమున¹ 'గురు నిదేశమునుగ్రీ;వామాత్యుఁ జేసె'గా తన; సామర్థ్యము పైరిమీద సాగింపనికెస్' అని గురువాక్య వరి పాలకుడై యుట్టుండినట్లు చెప్పెను. వాల్మీకమునందు 35, 36 నర్గలలో జెప్పఁబడిన యుత్తరరామాయణాంతర్గత హనుమత్కథను తిక్కన ముప్పదియేడు పద్యములఁజెప్ప వానుదాసు నలుబదియేడు పద్యముల; కంకంటి పావరాజు అరువదిరెండు పద్యములఁ జెప్పిరి. తాడేపల్లివాడు సర్వాధికముగా నూటదెబ్బదియేడు పద్యముల విపులముగా నీ హనుమత్కథను వర్ణించిరి. అథ్యా త్మోత్తరకాండమున నీకథ చెప్పఁబడలేదు. రామాయణముల స్పష్టముగా గానవచ్చు హనుమ జ్ఞనవాదికకథ యిదియే.

రామాయణ కిష్కింధాకాండయందు జాంబవంతుఁడు చెప్పిన హనుమత్కథ, ఈ యుత్తరకాండకథల తారతమ్యముఁ బట్టి ఒక్కకవియే ఒక్కకథ రెండుమార్లు చెప్పఁ డనుటనుబట్టి ఆ వాల్మీకియు, నీ యుత్తర కాండ రచించిన వాల్మీకియు భిన్ను లను వాదము గలదు. ఈ వాదములు² 'ఉత్తరరామాయణ విమర్శయందు ఖండింపఁబడినవి.

ఉత్తరకాం డాంతర్గత హనుమత్కథ స్థలముగ నిట్లున్నది. మేరుపర్వతమునఁ గేసరి రాజుగఁ బాలించుచుండెను. అతని భార్య అంజన వాయుదేవుని వరమువలన కుమారుని గనెను. అతడే అంజనేయుఁడు. శైశవముననే ఆకలిగొన్నయతఁడు ఫలభ్రాంతి సూర్యుని పట్టఁబోయెను. సూర్యగ్రహణమునకై వచ్చిన రాహువు భయ మంద నిండ్రుండ వచ్చి వజ్రాయుధమున నా బాలుని పై చెను. దానితాకునఁ బూర్వాద్రిపైఁబడిన బాలుని హనువు భగ్ను మయ్యెను. మూర్ఛిల్లిన పావనిఁగొని వవనుఁడు లోకంబున వాయువు నిరోధింప బ్రహ్మ ఆ బాలుని బ్రతికించెను. దేవేంద్రులు వరము లొనంగితి. హనుమంతుఁడు వరప్రాజ్ఞల్యంబున జలనిధి యట్లు పొంగి మున్యాశ్రయంబుల నల్లరి సేయుచుఁగార్యభంగము లొనర్చుచుండ గత్యంతరము లేక బలవిన్మృతి కల్గినట్లు మునులు శపించిరి.

1. శ్రీ. క. ఉ 7-381

2. ఉత్తరరామాయణ విమర్శ పుటలు - 9, 10

అంత నతఁ డతఁకువ నుండి సుగ్రీవుఁ జేరిననాఁడును దనశక్తి నెఱుంగఁమి
వారి సుగ్రీవుఁ దఱుమఁగ వానివెంటఁబరుగిడుట తప్ప ఎదుర్కొన్న
వాఁడు కాఁడు. విషయమెఱుంగక సుగ్రీవుఁడును మిన్నకుండఁగాక హను
మంతునకు సములెవరున్నారనుచుబుట్టుగట్టునుండి గుంతుగట్టు వఱకు
వెనుకకుఁజనుచు సకలవిద్యలు సూర్యనివద్ద నేర్చుట నగస్త్యుఁడు
కి ర్తించెను.

హనుమత్సన్మాన మిందుఁ గలదు. శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవున కంగదా
దుల నప్పగించుటలో 40వసర్గ ప్రత్యేకము హనుమత్ప్రార్థనగాఁ జెప్పఁ
బడెను. రాముని వీడి వెళ్ళుటకు బాధనందిన హనుమంతుఁడు 1 'ఏమను
వాఁడ నెట్లు లవనీశః ననుం దొఱఁగం దలంతె మా స్వామి నెవంబుతో
నకట సంకెల వైచిత్ర నోరువాడు' అనుచు నెల్ల వేశల రాముని స్నేహము
నకుఁ దాను స్థాన మగునట్లు వరము కోరు ఘట్టమును తాడెవల్లివారు
హృదయంగమముగ వర్ణించిరి. అట్టియెడ రాముఁడు మారుతిని బిగ్గఁగొఁ
గిలించుకొని

2 "ఏవ మేతత్ కపిశ్రేష్ఠ - భవితా నాత్య సంశయః

చరిష్యతి కథా యావ - దేషా లోకే చ మామికా॥

తావ తే భవితా కీర్తిః శరీరే వ్యసవ స్థధా

లోకా హి యావత్ స్థాస్యంతి - తావత్ స్థాస్యంతి మే కథా॥

ఏకైక స్యోవకారస్య - ప్రాచాన్ దాస్యామి తే కపే

శేష స్యోవకారాణాం - భవామ బుధీనో వయమ్"

అని రాముఁడు ప్రతిపద సార్థకముగాఁదనకథ లోకమున నున్నంతకాలము
హనుమత్కీర్తి నిలచు నని ఒక్కహనుమదుపకారమునకే ప్రాణమీయ
దగిన దని, మిగిలిన యువకారము లన్నిటికిఁ దాను బుడగ్రస్తునిగనే
యుండు నని తీరనిబుణముగ వర్ణించెను.

హనుమంతునితోఁ బాటు జాంబవంత, మైంద, ద్వివిద, విభీషణుల
నుండఁగోరి మిగిలినవారిని తనతో రాఁగోరువారిని మహాప్రస్థానమునకు
రాముఁ డనుమతించెను. హనుమంతుఁడు చిరంజీవిగాఁ దన నిత్యనివాస

1. శ్రీ. క. ఉ. పూ - 184

2. వా. రా. ఉ 40-20 నుండి 22

మన నుండి యన్యయుగములందునుఁ దగు చరితఁ గల్గి భక్తుఁడుగా
రాముసేవఁ జేయుచు నుండెను. ఇట్లు

“అవల రామభద్రుఁడు గుణాంబుధి వాయుజుఁ జూచి ప్రీతితో
జీవితమందు నాశ యెడసేయకు మానకు మా ప్రతిజ్ఞ యీ
భూవలయంబునందుఁ గపిపుంగవ! మత్కథ యెంతదాఁకఁ బెం
పై విలసిల్లు నందనుక హాయి రహింపుము మ ద్భవ స్థితిన్”

అన్న వాసుదాసవద్యము హనుమత్కథకు రామునిచేఁ బలుకఁబడిన
భరతవాక్యముగా నుత్తరకాండయందు హనుమత్కథ పరిపూర్ణము
గావింపఁబడెను. ఈ రీతిగ నుత్తరకాండపర్యంతమగు సంపూర్ణరామా
యణమునఁ గల హనుమత్కథ అంధరామాయణ కర్తలచే మనోజ్ఞముగ
వర్ణింపఁబడెను.

ఆంధ్ర వాఙ్మయము - హనుమత్కథ

తృ తీ రు సా ప్త ము

సమీర కంమార విజయము

హనుమత్కథ తెలియఁదగుఁజ్ఞాన గ్రంథములు రెండు I. శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణము II. వరాశరసంహిత. ఆ రెంటియందలి హనుమద్గాథను స్వీకరించి హనుమత్కథనంత నేకసూత్ర మొనర్చినకవి పుష్పగిరి తిమ్మన. హనుమత్కథను ప్రధానేతివృత్తముగా గ్రహించి ఈతఁడు సమగ్ర కావ్యమొనర్చెను. అతని కావ్యమే సమీరకుమార విజయము. ఈ ప్రబంధ మాంధ్రవాఙ్మయమున నుత్తమప్రబంధముల కోవకుఁడెందఁగినది. ఈ ప్రబంధనాయకుఁడు హనుమంతుఁడే.

శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణ శ్రీవరాశర సంహితలకు వారధి నిర్మించిన సమీరకుమార విజయమున నా మూలగ్రంథముల ప్రభావమీగ్రంథమునఁబడినరీతి మూలగ్రంథములతోఁదులనాత్మక పరిశీలనము నీశీర్షికలో ప్రధానాంశములు. ప్రస్తుత పరిశోధనవ్యాసమునకు జీవమగు నీతృతీయ పోషానమునం దీసమీరకుమారవిజయానుశీలన మత్యంతప్రధానాంశము.

కర్తృవిచారము : సమీరకుమార విజయకర్త పుష్పగిరి తిమ్మన.

‘తిమ్మన నామధేయ ప్రణీతంబైన’ యని యాశ్వాసాంత గద్యలోఁజెప్పుకొనుట వలనను, దీనిని పూర్వపక్ష మొనర్చినవారు లేని కారణమునను ఆంధ్రకవులలో ననేకులవలె కాక యిది నిర్వివాదాంశమగుట యదృష్టము

1 “ఇది శ్రీమదంజనా తనయదయారస లసత్కటాక్ష వీక్షామ హత్వ సంప్రాప్త కవిత్వ విద్యావధానగుణ” శ్రీహనుమత్పాద సేవా గతాధ్యాత్మతత్త్వకవిత్వ మహత్వవిదుఁడ” నిత్యాదిగాఁజెప్పుటచే నితఁడనన్య హనుమద్భక్తుఁడగుట స్పష్టము. ‘పుష్పగిర్యప్పనార్యకుమార’ యనుటవలన నీతని తండ్రి పుష్పగిరి అప్పన. ఇవి యన్నియు స్వతః ప్రమాణములఁ దెలియఁదగునవి కాగా నన్య ప్రమాణముగా

2 “హనుమద్ధివ్య పదారవింది మకరందానంద నేందిందిరా

త్తు ననేకాంధ్ర కృతి ప్రకల్పన సమర్థం బుష్పగిర్యప్పనా ర్యుని సత్పుత్తునిఁ దిమ్మనాఖ్య కవి చంద్రున్”

అని కంకంటి పాపరాజు చెప్పుట వాని యథార్థతఁదెల్పుచున్నది.

1. సమీర పీఠిక 12

2. శ్రీ. శ. రా. పీఠిక 24

అందే 'మత్స్యహళోత' తునియుఁ జెప్పుకొనుటవలనఁ దిమ్మనకుఁ బాపరాజు సమకాలికుఁడు, ననేకకృతులు విరచించినవాఁ డనియుఁ డెలియును.

ఈతనికి 'కవిమిత్ర' యనుబిరుదము కలదు. ఈతఁడు కంకంటి పాపరాజు ఉత్తరరామాయణమునకేకాక విష్ణుమాయావిలాస యక్షగాన రచనయందు ¹ 'దేకుమళ్ళ రంగశాయి - ద్విపదభాగవత రచనయందు, కంకంటి నరసింహం-విష్ణుమాయావిలాస ద్విపద కావ్యమందు, ధరణి దేవుల రామమంత్రి - దశావతారచరిత్ర యందును సహకరించినవాఁడు. ఆపున నీతని బిరుదము సార్థకమైనది. ² దశావతారచరిత్రవిషయమునఁ బుష్పగిరితిమ్మనయే ఆగ్రంథమును రచించి రామన పేరున పెట్టినందురు కూడ. ఈతఁడు వైదికశాఖా బ్రాహ్మణుఁడు. పుష్పగిరియింటిపేరు. ఆశ్వ లాయన సూత్రము, విశ్వామిత్రగోత్రము. అప్పన, ఓటలమ్మలపుత్రిఁడు. వేంకటకృష్ణయ్య, వెంకటకవియు నన్నులు. నెల్లూరి మండల చరిత్ర సంగ్రహముఁబట్టి ఈకవి నివాసస్థలము నెల్లూరుజిల్లా, కోవూరు తాలూకా, మోడెగుంట గ్రామమని తెలియుచున్నది. ఈతని కాలము 1750 - 1790 హనుమంతునితఁడిపైదై వహగనే కాక గురునిగాఁగూడఁజెప్పెను. అందును

3. "స్వప్నమున మున్నునాకు సాక్షాత్కరించి

తత్త్వమస్యాది వాక్యసంతతికి నర్థ

మెఱుక చేసిన గురుఁడ నేనే యటంచు

నాన తిచ్చిన హనుమంతు నభినుతించు"

అనుటచే ననుమానప్రమాణమునఁ గొన్ని విషయముల గుర్తింపఁగలము. ఈతఁడు స్వప్నాంజనేయ మెఱిగినవాఁడు కావచ్చును. లేదా స్వప్నో పదిష్ట మంత్రోపాసకుఁడు గావచ్చును.

ఇందుఁదత్త్వమసి వాక్యమునకు స్వామివివరణఁజెప్పుటన 'దేవో భూత్వాదేవంయజేత' తత్ = ఆ ఉపాస్యదై వతమగు నేను నివేయనుట,

1. తెలుగు సాహిత్య నమీక్ష సంపుటం 2-పుట 556

2. రా. దొ. రా. పుట 517

3. సమీర పీఠిక 7

యన్న వాక్యము నిరూపించుటచే ¹ 'జీవబ్రహ్మైకత్వ నిరూఢమనస్కులై నవారలు అన్న జీవబ్రహ్మైక్యమిది. తత్త్వమస్యాది వద్యప్రభమపాదము హనుమంతుని బ్రహ్మత్వమునే' భావిపంకజ భవప్రభుతః దోషయని చెప్పుచున్నది.

ఇట్లాతఁడు సిద్ధుఁడగు మహాపతుఁడని తెలియనగును. మంత్ర సిద్ధులలో స్వన్నసాక్షాత్కారము నొకరీతి. కాగా 'దత్త్వమసి' యను నది మహావాక్యమే యయిన నందుకుఁగారణము కలదు. హనుమంతుఁడు రామరహస్యోపనిషత్తునందు "ఐహికేషు చ కార్యేషు - మహావత్సు చ సర్వదా-నైవ యోజ్యో రామమంత్రః-కేవలం మోక్షదాగుః కః ఐహికే సమనుప్రాప్తే - మాం స్మరే ద్రామసేవకం" అని ఐహికములఁదా నిత్తు నని, తన దైవ మగు రాము నందుకు వినియోగించుకొనక మోక్షమునకే వినియోగించుకొనఁదగునని తెల్పును. అగుచోఁదాను పరము సొసంగఁ జాలఁడా యను మీమాంస వచ్చును. అదికూడఁ దనవలన నగుననుట తనదైవమును తక్కువజేసిన ట్లుగును. కాన యనలేదు తప్ప యాతఁడం దుకుఁ జాలఁడనుట హనుమద్భక్తుఁడగుఁ దిమ్మన యంగీకరింపలేని విషయము. కావుననే జ్ఞానాత్ మోక్షము కాన 'అహం బ్రహ్మఽస్మి - తత్త్వమసి' వంటివాని జ్ఞానమే మోక్షము కాన నాజ్ఞానముఁగల్గించె నన మోక్ష మొసఁగె నన్నటులే. హనుమంతుని యనన్యభక్తుఁడగుఁదిమ్మన తన దైవమయొక్క శక్తిసామర్థ్యముల నింతగా నిరూపించిన వాఁడయ్యెను. ఇందు కుబోద్బలక మగు సంహితావాక్యము కలదు.

² "యత్రాస్తి భోగో న హి తత్ర మోక్షః

యత్రాస్తి మోక్షో న హి తత్ర భోగః

శ్రీమారుతే స్సేవన తత్పరాణం

భోగ శ్చ మోక్ష శ్చ కరస్థ ఏవ" (శౌనక సంహితా)

యనునది పైయవకాశమును స్పష్టపఱచు చున్నది. మహావాక్యములు నాల్గండగా నీ వాక్యముఁజెప్పుటలో హనుమంతుని లేదా తిమ్మనభావముపాస్యోపాసకభావమే.

సమీలకుమార విజయమును సమగ్రముగఁబరిశీలించ నిందలి

వస్తువు ముఖ్యముగ మూడు మార్గముల సేకరించిన దని స్పష్టమగును. అవి 1. పూర్వరామాయణము 2. ఉత్తరకామాయణము 3. పరాశరసంహితయు. ఈకావ్యము సీతఁడే డాశ్వాసములుగా రచించెను. ఉత్తరరామాయణకథతోఁగావ్య మారంభమై పరాశరసంహితతో నడచి ప్రథమాశ్వాస మారెంటిగాథలఁ గూడియుండెను. రెండవయాశ్వాసమును ఉత్తరరామాయణ పరాశరసంహితలతోఁ గూడినదే. తృతీయాశ్వాసము పూర్వరామాయణకథతో నడచినది. చతుర్థ పంచమ షష్ఠాశ్వాసములు ప్రధానముగాఁ బరాశరసంహిత ననుసరింప వస్తుమాశ్వాసము శ్రీపరాశరసంహిత వస్తువునే కల్గియుండి భారతగత మగు పౌగంధికకుసుమాహరణ వృత్తము మాత్రము కూర్చొకొని యున్నది. మొత్తముమీద తెలుఁగుసాహిత్య సమీక్షకర్త జి. నాగయ్యగారి మాటలలో నిది హనుమత్పురాణము.

హనుమత్కథావిషయమునఁ బుష్పగిరితిమ్మన పై కావ్యములతో నెట్టి సామ్యభేదములు కల్గిన రచన సాగించె ననునది పరిశీలింపఁదగిన విషయము. ప్రథమాశ్వాసమునం దుత్తరకాండగతమగు నగస్త్యాగమవృత్తాంతముఁ జెప్పుటద్వారా వశిష్ఠుడు శతానందునకుఁజెప్పినట్లారంభించిన యీకావ్యము నగస్త్యపోక్తమగు రామాయణ ప్రామాణికమార్గమునకు నడిపెను. అగస్త్య రామ సంభాషణమున వాలి సుగ్రీవుల జననవృత్తాంత మయినపిదప రావణునికంటెను, వాలికంటెను, మించినవాడగు హనుమంతునిఁజెప్పియాతని శాపము ప్రస్తావించఁబడెను. రాముఁ డాశాపకారణ మడుగుటద్వారా హనుమత్కథ యంతయుఁజెప్పఁబడినది. కాని యిందు నాకాశవాణిద్వారా మాయాపురి రాజధానిగ నేలు శతకంఠరావణునికి జెప్పఁబడినది. అగస్త్యుఁడు వానిజనన విషయముఁ జెప్పెను. ఇదియు దశకంఠగాథనే పోలియున్నది.

ప్రథమాశ్వాసమున నారంభ మయిన యీ శతకంఠరావణవధవృత్తాంతము పంచమాశ్వాసము 78వ పద్యమునందు వాని మరణముతో నంత ముగియెను. అనఁగాఁ బంచముఖాంజనే యావకారఘట్ట మనుట. ఈలోగా సీతచే నడుగఁబడినవాడై రాముఁడు హనుమంతుని ఏకపాదరుద్రావతరణాది గాథలఁజెప్పెను. శతకంఠ వధఁగూర్చి చింతించు రాముఁడు హనుమంతుఁజూచి 'ఓయీ! వాయుకుమార! సారజవ శౌర్యో

తోహ బాహులో పాయశ్రీల భవ త్సమానుఁడు దలంపన్ లేఁడు లోకం
బునం దేయుద్యోగములన్ సమర్థుఁడవు నీకే యేకపాదాఖ్య చెన్నా యెన్
నాయమె నీవు సేయఁగల కార్యం బిట్లుపేక్షింపఁగన్' అని పొగడుట విన్న
సీత 'హనుమంతుఁడేకపాదరుద్రుఁ డీధరిత్రి నేల కపిరూపు వహించె' నని
ప్రశ్నించెను. రాముఁడు పావని పావనచరిత్ర నప్పుడు చెప్పినట్టిండుఁ
గలదు. పై రీతిగా సాక్షాచ్ఛ్రిమహావిష్ణవతారమూర్తి, ధర్మస్వరూపుఁడగు
శ్రీరామునినోటనే హనుమంతుని యనన్యసామాన్యశక్తి వివరింపఁబడెను.

ఏకపాద రుద్రావతరణకథ : ద్వాత్రింశ దర్బదముల రుద్రు లనుసరిం
పుచుండ బ్రహ్మాండము నేలు ఏకపాదరుద్రుఁడు పేరోలగమున నుండి
భావమున రాముఁడు దోవ బయల్పెడలివచ్చి తపోనిష్ఠఁ డగు శివునిఁ
జేరెను. అట్టి శివవీర్యమున హనుమంతుఁడు జనించుట నేకపాదరుద్ర
రూపుఁ డయ్యెను. 'హనుమంతుఁ డజైకపాదరుద్రావతారఁ' డని హను
మల్లిలాతరంగిణితెల్పుచుండ 'సాక్షాద్రుద్రావతారుడతఁ' డని యానం
దరామాయణముచెప్పుచున్నది. అజ, ఏకపాద అనునవిరుద్రునిభిన్న అంశ
లుగా 'రుద్రాధ్యాయమువఱకు దెలియును. తిమ్మన ఏకపాదరుద్రుని
గానే గ్రహించినట్లు ప్రథమాశ్వాసము 85, 87, 88, 98, 102, 116 ఇంక
ననేకపద్యముల పరిశీలనమునఁ దెలియును. 'అతని నన్ని హితుఁడగుఁ
గంకండిపాపరాజు యొక్క ఉత్తరరామాయణమునను 'ఏకపాదరుద్రుం
డితఁడని ప్రయోగము. అష్టోత్తరనామముల 'రుద్రవీర్యసముద్భవాయ
నమః' అని కలదు. స్కాందపురాణ పరాశరసంహితాదులందలి సుర్కట
మిథున సందర్శనమువంటి విందునుఁగలవు కాని ఏకపాదరుద్రావతరణ
స్థితిమాత్రము తిమ్మనకృతియందే కన్పట్టును.

కావ్యమునందు వస్త్రైక్య సాధనమునుఁ గవికర్తవ్యము. సమీర
కుమార విజయము భిన్నభిన్న కథాభాగముల కేకీకరము. మాలాకా
రుఁడు భిన్నభిన్నపుష్పముల నొక్కసూత్రమునఁ గూర్చినట్లు తిమ్మ
నయు హనుమత్కథావసరమగు సుషకథలను గుది గ్రుచ్చెను. అట్టి

1. శ్రీ హనుమల్లిలాతరంగిణి - పుట - 2

2. ఆనందరామాయణము - మనోహరకాండ 16-19

3. రుద్రాధ్యాయము - ముఖవత్తము

4. ఉత్తరరామాయణం 5-83

యోజనకై సీతారాముల సంభాషణ నాధారముగా గొని సీతచే నడుగఁబడి రాముఁడు చెప్పునట్లుగ నాయాఘట్టముల మధ్య సీతారాములఁ బ్రవేశ పెట్టుచుఁగఁగనడిపెను. హనుమంతుఁడు జనించినరీతి నడిగితివి కానఁజెప్పెదననుచు రాముఁడు శివవనవిహారాది హనువ.జ్జన్మ కారణ విషయములఁ జెప్పెను.

శివవనవిహారాది వృత్తాంతము : కైలాసాచల రాజశృంగమున శ్రీకంఠుడు సోత్కంఠుఁడై యుండి సతిమతి వన విహారమునఁగలదని యెఱింగి విహరింపఁజొచ్చెను. రతినున్న కపిమిథునముఁగని వారు నారూపముల నెత్తి రమించిరి. అట్టి యవసరమున శివవీర్యము పార్వతియందు నిక్షిప్తము చేయఁబడెను. ఆమె దానిని భరింపఁజాలనన భూమియందు, నగ్నియందు వాయువునందు నుంచఁబడెను. ఈ విధానమంతయు వరాశరసంహితోక్త విధిఁజెప్పఁబడెను. వాయువువలన నావీర్య మంజన గొనె ననుటతో నాయంజన యెవ్వరని, హనుమంతుని తండ్రి యెవ్వరని ప్రశ్నించుటవలన రాముఁడు సీత కావృత్తాంతములు చెప్పినట్లు నిబంధించెను. ఆ వృత్తాంతములు ద్వితీయాశ్వాసమునఁగలవు. హనుమంతుని తండ్రియగు కేసరి వృత్తాంతము వాల్మీకి ఉత్తరరామాయణము రీతని నడచెను. వరాశరసంహితయం దీకేసరి జన్మకుఁగారణమగు రాధంతర కల్పవృత్తాంతమును చెప్పఁబడెను. 'తవ కశ్యప! పుత్రస్సాస్యం - హనుమన్నామవానహమ్' అను శివువరమున నాకశ్యపుఁడే కేసరిగా జన్మించెను. సుకంఠియను విద్యాధరపుత్రి కాపవశమున నహల్యాగౌతములకు అంజనగ జనించినట్లీందుఁజెప్పఁబడెను.

ఆనందరామాయణ స్కాందపురాణ వరాశర సంహితాదులన్నియు నంజన తపమొనర్చిన స్థలము వేంకటాచలముపై నంజనాద్రియని చెప్పుచుండఁ దిమ్మన దీనిని పుంజికస్థలముగాఁ జెప్పెను. వాయువు తనవద్ద ఫలాకృతి నుంచిన శివవీర్యము సమర్పింప భక్షించి యంజన గర్భముఁదాల్చెను. అగ్నిపురాణము, శివపురాణాదులగాథ కొంతభిన్నముగఁగనట్లు నీ విషయమును తిమ్మన వరాశర సంహిత షష్ఠపటలము ననుసరించి చెప్పెను. ² 'ఆనందరామాయణాద్భుత రామాయణములు రాము

నివలెనే హనుమంతుడు కూడ యజ్ఞపురుషుడికిన పాయసభాగమువలనఁ బుట్టినట్లు చెప్పుచున్నవి. అంజన కన్న బాలుని తిమ్మన¹ 'నిడుద వాలము వానినెలఁబొల్పు తలనిల్పు బలుపేల్పు తులపేల్పు బలిమివాని' నిత్యాదిగావదించెను. ఇది హనుమంతుని ప్రథమ స్వరూపవర్ణనము. ఇందు బాలాంజనేయరూపమును కన్నులకుఁ గట్టినట్లు చూపించెను. అను ప్రాసకోటితముగ నిందుఁ దిమ్మన రచనఁ గావించెను.

సూర్యగ్రహణము : ఒక్కనాడంజనవర్ణశాలలో సుతునకుఁగోమల పగ్గవాళ శయ్య పుటించి పండ్లు తేనేగెను. ఆకటవాపోవు పాపఁడుతూర్పున నుదయ భానునిఁగాంచి ఫలమని భ్రమించి యాకసమున కెగిరెను. అద్భుతము గను, భయంకరముగను నేగివచ్చు నాతనిఁగని దివాకర పారిపార్శ్వకు లారవిని శరణుపేడ నాతఁడు

2 “ఈతఁడు సర్వలోక హితుఁ డీశ్వరవీర్యజుఁ డాంజనేయుఁ డ
త్యాతత బాహుశౌర్య నిధి యయ్యును గేవల తైశవంబుచే
నీతతి నన్నుఁ గల్గొని ఫలేచ్చ గ్రహింపఁగ వచ్చె నిందునన్
భీతిల నేల?”

అని జగచ్చక్షువు పల్కిెను. ఇందు హనుమంతుని భావిజీవిత విధానము సూచితము. ఇంద్రుని వజ్రఘాతమున నాబాలుఁడు హనువుపగిలి యుద యాద్రిపై విపశుడై పడెను. కుమారుని యట్టి గతికిఁగోపించిన వాయువు సుతుఁగొని వ్యాపారముడిగి యుండెను. సర్వప్రాణులు నిస్ప్రాణులు కాగా బ్రహ్మాది దేవతలువచ్చి హనుమంతునకు వరములు ప్రసాదించి వాయువును ప్రసన్నుని గావించుకొనిరి. అంజనాతనయుఁడు హనుమన్నామ ప్రసిద్ధుఁడగుట కి ఘట్టమే ముఖ్యకారణము. పత్రాయుధమువలన దెబ్బ తిన్న హనువు కల్గినందున హనుమంతుఁడయ్యెను. ఈ యంశమున కంకంటి యుత్తరరామాయణ సమీరమురవిజయములసమతగానవచ్చును.

సకలదేవతల వరమునంది పట్టశక్యముగాక జగత్ప్రళయ కారకుఁ డుగా విజృంభించు హనుమంతునిఁగాంచి భార్గవకులులైన మునులు

3 ‘ఇంతటిశౌర్యశాలి కొకయిండుకయద్ధములేకయున్న నేవెంతలుసేయఁ

జూచునో' యని సముద్రమునకు వేలవలెదనక క్తి తనకుదెలియనట్లు శాపంబిడిరి. ఇందు హనుమంతుని శౌర్యము సముద్రమువలె ననంతమును వ్యంగ్యమును కవి తనయుపమచేఁజెప్పినవాఁ డయ్యెను. ఆ శాపమున సాత్త్విక గణింబొందిన హనుమంతునకదియు నొక్కభూషణ మయ్యెనని శాపము నుచితరీతి సమన్వయపరచి హనుమత్పాత్రను తిమ్మన చక్కగఁ బోషించినవాఁ డయ్యెను. లోకోపకారార్థము పొట్టియైన దిట్టహారితో నర్థాంతరన్యాసముఁజెప్పెను.

అంజన తన కొమరునకు వాలిసుగ్రీవుల బాంధవ్యముదెల్పి వారిలో సుగ్రీవునకు హితమంత్రివి కమ్మనుచు నామెయే ¹ 'తమలోఁ దారెడసిన సుగ్రీవుని గూరిచి యింద్రజునిఁగూల్చుము మామనుమీ' యనిసోదర ప్రేమతోఁజెప్పెను. ఇట్లువాలియెడ హనుమంతుని యౌదాశీన్యకారణము సహేతుకముగాఁజెప్పబడెను. అందుననే ² 'అశక్తుబోలికందాళె మరుత్సుతుం డతని దండనసేయక తల్లియాజ్ఞ చేసే' అని 'మను లంబయనుజ్ఞ కగ్నింపరేకదా! యనియర్థాంతరన్యాసమున సమర్థించుచు మనతనిల్పెను. ఇత్తరరామాయణము గురునాజ్ఞచే సుగ్రీవుఁ జేరిపట్లు చెప్పెను. దాని ప్రకారము సుగ్రీవునిఁజేరుసరికే రవికడ విద్యలనభ్యసించినట్లు తెలియును. తిమ్మన మాత్రము సుగ్రీవుని మంత్రియైన యనంతరమే సూర్యునికడవిద్యలు నేర్వఁబోయినట్లుచెప్పెను. ఇదితిమ్మనచేసినమార్పు.

వాల్మీకి హనుమంతుని త్రివిక్రమునితోఁ బోల్చుట గ్రహించిన తిమ్మనయు రవికడ విద్యలనభ్యసించ వచ్చి దేహముపెంచిన హనుమంతునిఁద్రవిక్రమునితోఁబోల్చెను. హనుమంతుని విరాడూగ్రము ³ మూడు పద్యముల వర్ణింపఁబడెను. ఇట్లే 2-197, 4-179, 183. 7-88 వంటి వానిలో త్రివిక్రమావతార విషయము సూచింపఁబడుట హనుమంతుని యొన్నత్యమును చాటుచున్నది. సూర్యునిఁజేరి మారుతి 'తుభ్యంనమస్సత్యజ్ఞానకళాత్మనే' యని నమస్కరింప నతఁడు 'భవతస్సంకల్ప సిద్ధిర' స్తనెను. ఇందలి పదములు సాభిప్రాయములు. పూర్వము రవి యొసగిన పరముల జ్ఞప్తిచేసి వేదశాస్త్రవిద్యల నర్థించిన హనుమంతునకు

1. సమీర 2-201

3. సమీర 2-217, 218, 219

2. సమీర 3 - 3

భానుఁడు తన పేరు, ప్రదక్షిణవేగముఁ దెల్పెను. అంత

1 “పావని చల్కె నో భువనపావన! నా వడి నేనె పేర్కొనం
బోవుట నెంత గర్వి యని బుద్ధిఁ దలంపకు పూర్వపశ్చిమ
గ్రావయుగంబునం బదయుగం బిడి వెంబడిఁజెంది యుండునో
దేవరకంటె ముందు నడతెంతునో యానతి యియ్యవే యనన్”

అని హనుమంతుని నిగర్వశక్తిమత్త్వము నిరూపించెను. పూర్వపశ్చిమా
ద్రుల నిలచి విద్యలనేర్చిన ఈహనుమద్రూపము మధ్యమరూపము.

2 “యాదృశం రూప మాంజ్య-లోకానుగ్రహ కారణాత్....

తాదృశం మధ్యమం రూపం . మామకంవిద్ధి పార్థివ’
యని సంహిత. పై ‘లోకానుగ్రహకారణాత్’ అను దానినే 3 ‘చదివెసామీరి
లోకైక సంగ్రహిచ్చ’ యని యనువదించెను. ఇట్లు ద్విజీయాశ్వాస
మున ముఖ్యముగా నుత్తరరామాయణాంతర్గత హనుమద్గాథను శ్రీపరాశర
సంహిత మలచి ప్రబంధించిత వస్తువు నేర్పచుకొని పుష్పగిరి తిమ్మన
రచనఁజేసెను.

సుగ్రీవమైత్ర్యాచరణము: సమీరకుమారవిజయ తృతీయాశ్వాసము పూర
రామాయణ కథా సంకలీతము. హనుమంతుఁడు సుగ్రీవునికడనున్న రీతి

4 “కార్యకార్యవిధిం బ్రథానుఁ డయి శోక ధ్వంసనాయుక్తి నా
చార్యుండై బహుచింతితార్థ ఘటనా సంపత్తిచే దేవుడై
ధైర్యోత్సాదన శక్తి దాత యయి నిత్యంబున్ మరుత్పాతి త
స్పూర్యప్రౌద్భవుఁడైబోచె దీనజన సంతోషప్రదుల్ గా బుధుల్”

అనిచెప్పెను. ఈ యాశ్వాస మందలి హనుమత్కృత్యములయెడ నిది
సూత్రము. రామ ప్రథమ సమాగమమున హనుమంతుండు వెడలిన
రీతిఁజెప్పుటలో నాంధ్రరామాయణములు రెండుగ చీలిపోయినవి. వాల్మీక
ము ననుసరించి భాస్కర, గోపీనాథ, వాసుదాస, తాడేపల్లివారలు హను
మంతుని భిక్షుక వేషమునఁజూప నభ్యాత్మము ననుసరించి రంగనాథ,
మొల్ల, శ్రీపాదాదులు పటువేషధారిగాఁ జూపిరి. పుష్పగిరి తిమ్మనయు
పటు రూపమునే తన కావ్యమునఁజూపెను. 5 రాకేందుకరనిభ బ్రహ్మ

1. సమీర 2 - 215

2. ప. సం. 51 - 23

3. సమీర 2 - 225

4. సమీర 3 - 5

5. సమీర 3 - 20

సూత్రంబుతో ననుపద్యమున నప్పటి స్వరూపముగన్నుల గట్టినట్లు చూపెను. ఇటఁదనయాభరణములు గుర్తించిన రామునే తనదైవముగా బ్రహ్మవాక్యముల స్మరించి గ్రహించెను. ఇదియు రంగనాథతామాయణముననుసరించి చెప్పినరీతి సుందరకాండకథ యథావాల్మీకము తిమ్మన నడిపెను. అశోకవన ధ్వంస సమయమున

1 “సకలబల హేతుభూత పంచకము కడిమి

జార్చి సప్తవ్రధా నాత్మజ వ్యసనము

లడఁచి విజితాక్షుడై సుస్థిరాత్మయైగ

మతిశయిల సంతసిల్లె న య్యతివిభుండు”

అనునొక్కతేట గీతిలో మంత్రిపుత్ర, సేనానాయక, అక్షాదుల నణచినరీతిఁ జెప్పెను. సుందరకాండ నొక యోగవిశేషముగ తత్వజ్ఞులు చెప్పుదురు. ఈ యొక్క పద్యమున నట్టియోగవిశేషమంత నద్భుతముగఁ గవి చిత్రించెను. హనుమంతుని యతిశ్రేష్ఠునిగఁ జూపెను. ఆయోగముతోఁబాటు మహాయాగముఁజేయించి పూర్ణాహుతి, యవబృథస్నానములఁ బరిపూర్తిగావించినరీతి 2 ‘సుర లుపద్రష్ట లుద్ధర సింహనాదంబు శ్రుతి సూత్రనికరంబు దితిజకులము’ అని సౌంగోపాంగ యాగముగాఁ జెప్పెను. హనుమద్విజయమునకు రాముండు గ్రుచ్చి కౌగిలించుట సమ్మానించెను.

సంక్షిప్తముగ కథఁ జెప్పించి యనంతరము ప్రశ్న వేయించి సమాధానముగా నమగ్రవృత్తాంతమును వివరించుట తిమ్మన రీతి. అటులనే 3 ‘సౌహృదస్థితి విభీషణునియం దెఱిగించి పతిఁ జేర్చి స్థిర రాజ్యపదవిఁ గూర్చె” నను పద్యమున యుద్ధకాండయందలి హనుమత్కృత విశేషములఁజెప్పి ‘శతానందునకు వశిష్ఠునిచే వివరింపఁజేసెను. సేతువును నలునిచేఁ గట్టించె’నని కర్తృత్వము మారుతియందే యుంచెను. వాల్మీకి రామాయణమునఁ దెలియఁదగువాని కధికప్రాధాన్య మీయక యవాల్మీక ముగఁ గాలనేమివృత్తాంతము మాత్రము తొంబదిపద్యముల వర్ణించెను.

కాలనేమి వధ : ఈ యుపాఖ్యాన మధ్యాత్మరామాయణ యుద్ధ కాండమున వృత్త, సప్తమ సర్గలందు, నానందరామాయణమున సారకాండమున

నేకాదశ సర్గయందుఁ జెప్పఁబడెను. వాల్మీకికృతమే యానందరామాయణ మైనను ప్రసిద్ధ మగు చతుర్వింశత్యహస్య శ్లోక పరిమిత రామాయణమున లేమి నిది యవాల్మీకముగా గ్రహింపఁబడుచున్నది. అట్లవాల్మీక మైనను నాంధ్రరామాయణముల భాస్కర, రంగనాథ, మొల్ల, గోపీ నాథ, శంకరినాథ, రామకథామృతాదు లన్నిటఁ జెప్పఁబడెను. సరసము, జనరంజకము, నద్భుతావహము నగుటవలనఁ దిమ్మనయు దీనికిఁబ్రాము భృత నిడి తన కావ్యమున స్వీకరించెను.

మూర్ఛనందిన లక్ష్మణుని బ్రదికింప సంజీవకరణిఁ దే నేగిన హను మంతుని వంచించి లక్ష్మణ ప్రాణరక్షణ గావించకుండునట్లు చేయుటకై రావణప్రేరితుఁ డైనవాఁడు కాలనేమి. హనుమంతుఁ డేగు త్రోవలో ఆశ్రమము నిర్మించుకొని మునిరూపమున నుండి దాహ మడిగిన హను మంతునకు భయంకరమగు మొసళ్ళుగల సరస్సుఁజూపెను. శాపవశమున మొసలిగ నున్న ధాన్యమాలిచేఁ బట్టఁబడి దాని నిశాపవిముక్తఁ జేసి య ధార్థ మెఱిగిన హనుమంతుఁడు కాలనేమిని వధించెను. యుద్ధకాండగత హనుమద్విజయములుఁజెప్పి పాతాళలంకావిజయమునకు సూచనఁగావిం చుచు ¹ 'అట్టి జగజ్జెట్టి గాడుపుపట్టి గట్టి దిట్టతన మిట్టి దని మాటఁ బట్టు కొలువ నెట్టివారికి బెట్టనుచు హనుమత్సామర్థ్యమున వృత్తనుప్రాస సామర్థ్యమునఁ గవి చూపెను.

మైరావణ వధ : ఇది యాంధ్రదేశమున మిక్కిలి ప్రచారమందిన కథ. ఈ వృత్తాంతము నాధారముగఁజేసికొని యనేకరచనలు వెలసినవి. అంతే కాక ప్రాచీనకాలమునుండి జనసామాన్యమున వినోదసంధాయకమై యున్న తోలాబొమ్మల ఆటలయం దీకథ విశేషప్రచారము పొందినది. తిమ్మన దీనితో చతుర్థాశ్వాస మారంభించెను.

ఈ మైనరావణవృత్తాంతము పరాశరసంహితయందు 44, 45, 46, 47 పటలములు నాల్గింటియందు విపులముగఁ జెప్పఁబడెను. ఆనందరామాయణమున సారకాండయందు నేకాదశసర్గయందుఁ గలదు. సామ్యభేదముల పరిశీలనమున సమీరకుమారవిజయము పరాశరసంహిత నాధారముగఁగొనె నని తెలియును, రావణుఁడు హనుమద్రామ పరాక్రమములఁ దలచిభయ

మంది యుపాయమున జయింపఁగోరి తన చెలికాడు, నాగలోక లంకావిభుడు, మాయదారి యగు మైరావణుని పిలిపించెను. వాడు రామలక్ష్మణులఁ దన పురిఁ గంకాశికి బలియొనర్తునని చెప్పి వచ్చి తనప్రయత్నముఁగూర్చి భార్యతో ననెను. ఆమె రామునియొక్క, విశేషించి హనుమంతునియొక్కయు శక్తియుక్తులఁ జెప్పించి 'చ్చాడిఁ గట్టవ' దనెను. ఇట నామెచేతను హనుమంతుఁడు సూర్యునిఁ బట్టిన గాథ చెప్పఁబడెను. ఇట్లు పునరుక్తమైన యా వృత్తాంతమున భిన్నత కానవచ్చును.

హనుమంతుఁడు సూర్యునిఁ బట్టుటఁ జూచి రాహువు బ్రహ్మాతోఁ జెప్ప నాతఁడు వైచిన బ్రహ్మాస్త్రమును హనుమంతుఁడు వాలమునఁ గొట్టి పడఁగొట్టినట్లు మైరావణసతి తెల్పును. అంత నా తోక నిండ్రుఁడు వజ్రాయుధమునఁ గొట్టెను. దాని నెఱిగి యంజన వచ్చి బాలునిపై నిట్లు క్రోధమాని కొట్టఁదగునా? యన నీతనితో నెవ్వరు పోరగల రని సమాధాన మిచ్చినట్లుఁ గలదు. ఇట్లు తాను చెప్పిన కథకే భిన్నముగ నీకథఁ జెప్పటకుఁ బ్రత్యేక ప్రయోజనము కానరాదు.

1. "సాధింపం దరమే రఘూత్తముని ద త్సన్మంద్రియై భృత్యుడై
మేధాశాలి జగత్ప్రయోగ నుత గాంభీర్యుండు ఖండేందుభృ
ద్వేదోముఖ్య బుధేద్రో దత్త వర వర్ధిష్ఠ ప్రభావుండు సం
బోధాంభోధి సుహృద్మిత్రుఁడు మరుత్పుత్రుండు వర్ధిల్లగన్"

అనుచుఁ జెప్పిన మూడుపద్యములందు హనుమ దసాధ్యవరాకృమము వివరింపఁబడెను. భార్యమాటఁ బెడచెవిఁ బెట్టిన మైరావణుఁడు మాయల మారివేషముఁబూనెను. రామలక్ష్మణ రక్షణకై హనుమంతుఁడు తన వాలమునఁ గోటఁ గట్టెను. దానిని భేదింపఁబంపిన సూచీముఖ, ఘటకులు విఫలులుకాగా మైరావణుడే విభీషణరూపమున వచ్చి, లోఁ బ్రవేశించి, రామలక్ష్మణులఁ గొంపోయి తన పట్టణమున భద్రకాశిచెంత నుంచెను. విభీషణునివలన విషయ మెఱిగిన హనుమంతుఁడు పాతాళలంక కేగి మత్స్యవల్లభుఁ డను తన కుమారునితో పోరుసల్పి, దుర్దండి సాయమున బురముఁ బ్రవేశించి, మైరావణుఁ జంపి, దుర్దండి సుతునకు రాజ్యమప్పగించివచ్చిన వృత్తాంత మంతయు ² నొక్క సేనపద్యమునఁజెప్పివై చెను.

1. సమీర 4 - 8

2. సమీర 4 - 29

కొన్ని యితరములఁ జెంచి రచించియు సాహసకృత్యమగు దీని నిట్లు సంక్షిప్తీకరించుటలోఁ గారణము గ్రంథవిస్తరభీతికాక యీ ఇతివృత్తమునఁ బలురచనలు తెలుఁగున వెలువడుటయే యని యూహింప వచ్చును.

మృతు గంధమాదనుఁ దెచ్చుట : రావణ వధానంతరము పుష్పకముపై నెల్లరఁ గూడి యయోధ్యకేగ బయలుదేరిన రాముఁడు గంధమాదనుఁడు కానరామి గమనించెను. కుంభకర్ణునితోఁ జోరున వానిక్రిందఁబడి మడిసి యుండుట విని వానిఁ బ్రతికించితెచ్చువా రెవ్వ రన జాంబ వంతుఁడు హనుమంతుని సూచించెను. రామునిమాటపై మారుతి యమపురి కేగి గంధమాదనునికై చూచి యట లేఁడని, బ్రహ్మలోకమునఁ గలఁడని వినిబ్రహ్మలోకమున కేగి బ్రహ్మయు 'వినుత ప్రభావతేజోభి వగు నీయందె చెల్లఁగాక' యని పొగడ గంధమాదనుఁదెచ్చెను. కపితతియు ² 'అనిలజ సేవే విధాతపు వినుమదిగాకున్న మృతుని వెనుకొని మరలం గొని తేవచ్చునే? ఇతరుల' కని పొగడిరి. ఇందు హనుమంతుని భవిష్య ద్రుహిత్యము సూచితము. దీని కాధారభూతమగు కథ ఆనందరామాయణ సారకాండ ద్వాదశపర్ణయం దుఁ గలదు.

శివలింగప్రతిష్ఠ : చతుర్థాశ్వాసమున నీ విషయమును కవి వందపద్యములలోఁ జెప్పెను రామాయణోత్తరరామాయణ, పరాశరసంహితల యాధారమున నాయాభాగముల విరచించినటులఁ దిమ్మన యీ కథాభాగమును స్కాందపురాణము నుండి స్వీకరించెను. శతానందుఁడు 'రాముఁడు శివలింగప్రతిష్ఠ నేల చేసే' నని, హనుమంతుఁడద్భుతకర్మయేమి యాచరించె నని ప్రశ్నింప నా ప్రస్తావనఁగొని వశిష్ఠఁ డావృత్తాంతముఁ జెప్పఁబోడగెను. రాముఁడు రావణబ్రహ్మ సంహారమువలని దుష్కృతికిఁబరిహార మేమి చేయవలె నన నగస్త్యాది మునులు శివలింగప్రతిష్ఠ సేయుమనిరి. కైలాసమునకు వెడలి శివలింగము దెచ్చుని రాముఁడు కొర హనుమంతుఁడు వెడలెను. అచట లింగములు కానరాక శివునికై కఠోరతపము గావించి ప్రసన్నుని గావించుకొనెను. శివుఁడురెండులింగముల నిచ్చెను.

1. పమీర 4 - 52

2. పమీర 4 - 55

ఈలోగా ముహూర్తము పోవు నని మునులమాటపై సీతాదేవి చేసిన సైకతలింగమును రాముఁడు ప్రతిష్ఠించెను. అట్టి లింగమునకు జరిగిన యర్చనఁ జెప్పుచు ¹ 'పవననంద నానీత గంగాది కానేక తటినీ జలంబుల నభిషేతనంబు చేసి' యని చెప్పెను. ఇది యసంగతము. హనుమంతుఁడు కైలాస మేగెను. పవననందన యనుట యతిభంగ కారణమునగుచుండుటవలన నిది ఖిలభాగ పరిష్కరణమున జరిగిన పొరపాటుగ గ్రహింపవలెను. ఇటఁ దవననందన యని యున్నచో నితివృత్తభంగము, యతిభంగము పరిహాతింపఁబడును. కావున కవివాక్య మది యని తోచుచున్నది. తాను శివలింగముఁ దెచ్చులోపలఁ బ్రతిష్ఠ జరుగుట తన కవమానముగ భావించిన హనుమంతుఁడు ప్రాణత్యాగమున కుద్యుక్తుఁడయ్యెను. ఇట్టియెడ రాముఁడు ఇరువదినాల్గు పద్యములలో వేదాంతోపన్యాసము గావించెను.

² "మ త్కృతము త్వ త్కృతం బగుఁ

ద్వ త్కృత మగు మత్కృతంబు ద్వైతము వలదో

సత్కృతి లింగస్థాపన

సత్కృతి నీ వాచరించ సత్కృతికాదే"

యని యద్వైతము స్థాపించెను. ఇందు జీవాత్మపరమాత్మల కభేదరూప మగు నద్వైత మొకటి, శివకేశ వాభేదరూప మగు నద్వైతతత్త్వ మొకటియు భావింపఁ దగినవి. పీఠిక యందుఁ ³ 'దత్త్వమసి' యని హనుమంతునిచే బోధ నందినదాని పరిపూర్ణత యిందు నిరూపించెను.

రాముఁడు ముహూర్తము దప్పునని ప్రతిష్ఠించిన కారణముఁ దెల్పి యనేక బ్రహ్మరక్షస్సుల సంహరించిన కారణమున హనుమంతునిఁ గూడ శివలింగముఁ బ్రతిష్ఠింపు మనెను. సైకతలింగము దీయగల్గితివేని తీసి నీ తెచ్చిన లింగముఁ బ్రతిష్ఠించు మనియు ననెను. హనుమంతుఁడామాటపై సైకతలింగముఁ జెకలింప నుద్యుక్తుఁడయ్యెను. హనుమంతునంతటి జ్ఞాని రామునిచే నింత వినియు నట్లుచేయుట యసంగతము. కావున శతానందునిచే నడిగించి యట్లు విజృంభించుటలోఁ గారణము వసిష్ఠునిచేఁ జెప్పించెను. కావ్యకర్త నాయకుఁ డగు హనుమంతుని

1. సమీర 4 - 77

3. సమీర పీఠిక - 7

2. సమీర 4 - 121

యం దినుమంతయు లోపముఁ జూపనిరీతి జాగరూకత వహించుచు నిట్లు సమర్థించెను.

1 “శ్రీరామలింగంబు సీకతామయంబుగాఁ

జింతించు లోకుల భ్రాంతిఁ బాపఁ

బదరి సొంబదోహ మొదవించి ఘనుడైన

నెఱిదూలు ననుమాట నిర్వహింప

నతలాది లోకముల్ వ్యాపించె శిషఁ డన్న

రామువాక్యము నిదర్శనము సేయ

నణురేణువైన రామావనీశుఁడు నిల్చి

నౌరుల కసాధ్య మౌ బెఱుక పఱుపఁ

దలచి రామవాద దైవ తోత్పాట నో

ద్ధతి వహించెఁగాక ధర్మవేది

వరమపుణ్యుఁ డతఁడు ప్రత్యక్షవరమేళుఁ

డజ్ఞుడే చెలంగ నవల వినుము”

అని తనదైవత మగు శ్రీరామచంద్రుని సామర్థ్యము హనుమంతుఁడు నిరూపించినట్లు తన దైవత మగు హనుమంతుని సామర్థ్యమును సమీర కుమార విజయకర్త చక్కగ నిరూపించెను. అనంతర గద్యయందు లింగోద్ధరణ మహాయత్నమును వర్ణించెను. అట్లు యత్నించి నవరంద్ర ములఁ బొరగు రక్తముచే రక్తకుండ మేర్పడ మూర్ఛిల్లి పడియున్న మారుఁజిఁజాచి శ్రీరాముఁడు తన తొడపై నాతని శిరసు నిడుకొని విలపిం చుచు గనుగవ పెన్నీట నతని కాయము దడుపుటఁ బదిపద్యముల శోభ మనస్పర్శిగాఁ జెప్పెను. అనంతరము మూర్ఛఁదేరిన హనుమంతునిచేఁ జిక్కని నిరోఢ్యదండకమున శ్రీరాముని స్తుతింపఁజేసెను. సీతాదేవియు హనుమంతుని సంబోధించి

2 “తావక్కి నాంగ కిలాలధార జాఱి

వఱులు కుండంబు నీపేర వన్నె మీఱి

ఘోర దురితాపహర ప్రకార మగుచు

నిది మొదలుగాఁ బ్రసన్న వహింపఁగలదు.”

1. సమీర 4 - 129

2. సమీర 4 - 154

అని హనుమత్కుండఁ జై భవముఁజెప్పెను. ఇంకను నిందు హనుమంతుఁడు రామాగమనవార్త భరతునకుఁజెప్పినట్లుల, శ్రీరామపట్టాభిషేకమునకు నుత్తరాంబునిధినుండి నీడినిఁ దెచ్చినటులఁ జెప్పెను. సీతారాములు హనుమంతుని సమ్మానింపుటతో నిందలి రామాయణగాథ ముగింపఁబడెను.

పిదప తిమ్మన తాను ప్రథమాశ్వాసమున నారంభించి వీడిన శతకంఠరావణవృత్తాంతమును మరల ఈచతుర్థాశ్వాసమున కొనసాగించెను. ఇంతగాఁ తన గాథఁ దెలుప వినియు గర్వ మూనక హనుమంతుఁడు

1 'మీ కారుణ్యమునం జెలంగు భటునిన్ మీ రింత వర్జింతురే? యో కారుణ్యచరిత్రః శత్రుహృతి కుద్యోగింపరే నావుడున్' అని వినయమును బ్రకటించి యనికి నుద్యుక్తులఁ గమ్మనెను. ఇందు హనుమంతుని యవికత్తనత ప్రకట మగుచున్నది. రాముఁడు సర్వసన్నద్ధుఁడై హనుమని వలవలి మూఁపుపై హస్తమూని నగరోపవనముఁ జేరి యందఱి బరాసుర్పించి హనుమఁ జూడ నాతఁడు రాముభావ మెఱిగి బ్రహ్మాండము నిందు విశ్వరూప మందెను. అట్టి వానిని విభీషణుఁడు అపదుర్ధారక హనుమన్మంత్రముచే బొగడెను. హనుమన్మంత్ర విదుఁడగుఁ దిమ్మన యిట

2 'అపదుర్ధారకం బను మనూత్తమముచే సదృశుఁడై విభీషణుఁడు బొగడె' నని మాత్రము చెప్పెను. కానీ యిందొక మంత్రరహస్యము కలదు. ఇది విభీషణునిచే గరుత్మంతునకుఁ జెప్పఁబడినట్లు

3 "విభీషణ కృతం స్తోత్రం - తార్జ్యాయ సముదీరితమ్

యే సతంతి సదా భక్త్యా - సిద్ధయ స్తత్కరే స్థితాః"

అని పరాశరసంహిత చెప్పుచున్నది. దీని న్యాసమున 'అస్య శ్రీ అపదుర్ధారక స్తోత్ర మంత్రస్య విభీషణ ఋషిః, అనుష్టుప్ చందః, హనుమాన్ దేవతా' యని హనుమ దుపాసకులచే ననుష్ఠింపఁబడుచున్నది. తిమ్మన యా వాక్య మొక్కదానిచే స్తోత్రమంతను చేయించిన వాడయ్యెను. అట్టి హనుమంతునిపై సకలసేనలతోడ నెల్లరు నెక్కిరి. కృమమునఁ జని మారుతి రామాజ్ఞతో ద్విష త్పు రోపవనమున దిగెను. ఇట్లు చతుర్థాశ్వాసాంతము జరిగెను. ఇట నెల్లవారిని దనపై నెక్కించుకొని వెడలినట్లు

చెప్పెను. కాని మూలమున తోకతో వారధి నిర్మించి దానిపై నందఱిఁ బోఁజేసినట్లు కలదు. ఇదియు హనుమంతుని మధ్యమరూపముగా సంహిత 51-25 చెప్పుచున్నది. సమీరకుమారవిజయమున వాలసేతువు మాయాపురి యుద్ధమున నేర్పరచెను.

వానర రాక్షస యుద్ధము : ఈ శతాననునితోడి యుద్ధమునం దంతట యుద్ధచ్ఛాయలు గన్పట్టును. ఇట యుద్ధార్థాటము మించిన శబ్దార్థాటము తిమ్మనచే జూపఁబడెను. రామాయణమున దుశ్శకునములవలె నిండును శతకంఠునకు దుశ్శకునము లేదురయ్యెను. హనుమంతుని పిడికిటి పోటును రావణుడు మెచ్చినట్టి శతాననుడు మెచ్చెను. కుంభకర్ణుని శూలము విఱచినట్లు వీని శూలమును హనుమంతుడు విఱచెను. శతాననుడు సుగ్రీవ విభీషణులను లగ్నాద్వీపమునకు విసరెను. వారు తిరిగి వచ్చుటకై హనుమంతుడు తన వాలమున సేతు వేర్పరచెను. యుద్ధమున శతాస్యులనేకులై అన్నివైపుల వ్యాపించి యుద్ధము సేయుతరి

¹ 'అందఱకు నందఱై తోచు నవనివిభుడు హనుమ యొక్కరుఁ డా రహస్యం బెఱుంగు' ననెను. హనుమంతుని వాలసేతువు మూడు (5-43, 44, 45) వద్యముల వర్ణింఁబడెను.

ఈ యుద్ధమున ² శతముఖ ప్రపంచంబుఁ గీలాలధార ముంచుచు న ప్పంచము హనుమత్కృపి' యని పంచముఖునిగా నట చెప్పఁబడెను. అతని యాబోపము ఆ సుదీర్ఘ వచనమున విశేషముగా వర్ణింపఁబడెను. శతముఖవధ సీతావిజయమై యైనను సీతయే స్వయముగ

³ "ఒక్కనిఁ జంపితి మీ దయ

నిక్కువముగ నే నితండు నేలనె రాచెన్

బెక్కండ్ర నెక్కడక్కడ

ని క్కలిగిన జయవిధాన మితనిది గాదే!

అన్నటులఁ జెప్పి సమీరకుమారవిజయము సార్థక మొనర్చెను. రావణ వధకుఁబ్రతిబింబమైన శతముఖరావణ వధానంతరమును హనుమంతునకు దివ్యహారము బహూకరింపఁబడెను. అట్లే రాముడు

1 “నీ చెప్పుడు మాతాపితృ

భావమునను మమ్ముఁ గొలిచి ప్రబలితి గానన్

భావిబ్రహ్మ పదశ్రీ

ప్రబోవం గల మహిమ మింకఁ బొందెడు తండ్రీ!

అని భవిష్యద్బ్రహ్మగా వర మిడెను. లోకమున హనుమంతునకు ‘భవి
ద్బ్రహ్మ’ యను ప్రసిద్ధి కలదు. అట్టి ప్రసిద్ధికి కారణమైన గాథ తిమ్మన
యిట్లు తెల్పెను. ‘భవిష్యద్బ్రహ్మతా ప్రభావకథన’ మను యేఁబదినాల్గవ
పటల పరాశరసంహితయందు రాముడే హనుమంతుని భవిష్యద్బ్రహ్మగా
దీవించెఁ గాని గాథయందు మార్పు గలదు. అనంతర మయోధ్యతో
విందుభోజనమున రాముని యారగింపు కాగానే హనుమంతుఁడు భోజన
భాజనముఁ గొంపోయి యగిసెచె డైక్కి కపు లందఱిఁ బిలచి యొక్కొక
మెతుకు ప్రసాదముగ నిడ నందఱు మెచ్చిరి. ద్వాదశీనాఁ డగిసెచెట్టు
ఆకును కూరగఁ జేసికొని ప్రసాదమువలెఁ బవిత్రముగ స్వీకరించు నాచా
రము ఆంధ్రమునఁ గలదు. దానికి కారణ మా హనుమద్గాథయే. ఈ కథా
భాగ మానందరామాయణ, రంగనాథరామాయణములు రెండిటఁగలదు.
తిమ్మన రంగనాథరామాయణము ననుసరించెను. ఆరెండిట రాము డార
గింపకమున్ను పాత్ర గొంపోయినట్లు తెలుప నిందు సంతృప్తిగ భోజన
మైనపిదప గొంపోయినటులఁ దెల్పి హనుమంతునియం దౌచిత్యముఁ
బోపించెను.

హనుమ ద్దినచర్య : రామరాజ్యమున హనుమంతుని దినచర్యనుఁగూర్చి
శతానందుఁడు ప్రశ్నింప వసిష్ఠుఁడు చెప్పుటవలన ² ‘నత్వా రామం
వాయుపుత్రో యయౌ తత్పుం హిమాలయమ్’ మున్నగు రామాయణ
వాక్యములవలె వెడలిపోక రామునన్నిధి నున్నట్లు తెలియును. అందు
ననే ³ ‘వారలు నేఁగఁగా హనుమ యొక్కం డుండెఁ ద త్సన్నిధిన్’ అని
స్పష్టముగఁ జెప్పెను.

హనుమంతుఁడు సర్వవిధులందు రామున కుచితసేవ యొనర్చు
చుండి రాత్రివేళల గూఢచాతురి లోకవార్త లెఱుగు చుండువాఁడు.

1. సమీర 5 - 91

2. సమీర 5 - 142

2. ఆనంద. సార. 12-65

ములుగూడ. కాని తిమ్మన తనకు లభ్యములైన, లేదా తన యుపాస్యములైన మంత్రముల నందించుటద్వారా తనభక్తిని, ఉపాసకత్వమును ప్రకటించుకొనెను. ఈ మంత్రభాగమును ఉమాసంహిత, పరాశరసంహితల ననుసరించి చెప్పెను.

1 “శ్రుణు దేవి! ప్రవక్ష్యామి - స్తోత్రం సర్వ భయాపహం

సర్వ కామప్రదం నృణాం - హనుమత్ స్తోత్ర ముత్తమమ్”

అని యారంభమగు నీ యుమాసంహితోక్త మగు నాంజనేయ స్తోత్రము భక్తకోటియందు విస్తృతప్రచారము కలది. తిమ్మనయు నీ స్తోత్రభావమును శంకరుఁడు పార్వతికి జెప్పినట్లే యారంభించి, ² ‘తప్తకాంచన ధగద్ధగిత దివ్యశరీరు నానావిధ ప్రసూనమయ హారు’ నిత్యాడిగాఁ బదులైదు పద్యముల రచించెను. ఇది ‘తప్తకాంచన సంకాశం - నానారత్న విభూషితమ్’ అని మొదలైనదాని యనువాదముగ స్పష్టమగును. ఈకవచము, మంత్రభాగము పరాశరసంహితయందలి డెబ్బదిరెండవ పటలమునఁబూర్తిగఁ గానవచ్చును. తిమ్మన హనుమద్దైత్యప్రతిపాదకముగా షష్ఠాశ్వాసమును రచించెను. హరునియందు నక్షహరునియందు భేదము లేదని చెప్పుటయ కాక

3 “హరియై వైష్ణవ పూజ్యుఁ డయ్యెఁ బరమేశ్వరశ్రుతైవ భ

వ్యరతిం గాంచె భవిష్య దబ్ధభవుఁడై హైరణ్యగర్భార్చనా

విరళత్వంబు వహించె జ్ఞానభనియై కేదాంత విద్యోన్నతిన్

బరగెన్ దా నొకఁ డయ్యెఁ బెక్కుగతులం బాటించి కుంభోద్భవాః”

అని త్రిమూర్తిత్వమును నిరూపించెను. ఇంతతో నాగక ⁴ ‘మూఁడు మూర్తుల కిరవైన’ అను పద్యమునఁ ద్రిగుణాతీతునిగను, జ్ఞానరీతి నని ర్వాచ్యునిగఁ బరబ్రహ్మత్వముగఁ బ్రతిపాదించెను. ఇది సుహృపాసక భావము. ఇతఁడు హనుమత్తోడశాక్షర మనువు విశేషముగఁ బేర్కొనెను. పరాశరసంహితయం దిరువదియవ పటలమున నా మనువు చెప్పఁబడెను.

కావ్యనాయకుఁ డగుఁ బంచముఖుని రూపమును ⁵ “ప్రాద్విశా

1. ప. సం. 72-14

2. సమీర 6 - 51

3. సమీర 6 - 20

4. సమీర 6 - 23

5. సమీర 6 - 37

సౌమ్య మై బాలార్క రమ్య మై' అని వర్ణించెను. ఇది పరాశరసంహితోక్త మగు పంచముఖహనుమంతుని దిబ్బుఖమూర్తి స్వరూపము. ఇట్లే వీరాంజనేయ (64) జ్వాలాహనుమ (65) ద్రూపములను ఋషి చ్ఛందాదులతో పుష్కరింశద్వర్ణ మంత్రమును (66) అనుష్టుబ్బాఖ్య మంత్రము (74) లను చెప్పెను. పరాశరసంహితయం దరువదియేడవ పటలమున నీ విషయము గలదు. ప్రసిద్ధమగు హనుమత్పార్థసము

1 “బుద్ధి ర్బలం యశో ధైర్యం - నిర్భయత్వ మరోగతా
అజాడ్యం వాక్పటుత్వం చ - హనుమ త్స్మరణా ద్భవేత్”
అనునది. దీనిని

2 “మతి భుజబలంబు కీర్తియు
ధృతి నిర్భయ ముజ్జభావరితి యరోగ
స్థితి వాక్పటుత్వ మనిలజా
స్మృతిఁ గల్గఁగ మంత్రజపము పేయఁగలేదే!

అని చక్కగ యనువదించెను. తిమ్మన ప్రధాన హనుమద్విషయములన్నిటిని తన కావ్యమున నిల్పి తన హనుమద్భక్తితత్త్వమును కావ్యరచనాశక్తిని నిరూపించుకొనెను. అట్లే పంచముఖాంజనేయుని

3 “ధ్యాయే ద్వానర నారసింహ ఖగరా బ్రోహ్మశక్తి వక్త్రాంచితం
పాలాక్ష న్పుట పంచవక్త్ర రుచిరం బాలార్కకోటి ద్యుతిం
హస్తై శ్శూల కపాల ముద్గర హలం కౌమోదకీ భూరుహం
ఋత్వాం గాంకుశ పాశ పర్వత ధరం పీతాంబరం వానరమ్”

అను ధ్యానము ననుసరించి

4 “అలరుం గీత నృసింహ పక్షి కిటి వాహస్యంబులం దూర్పుగు
బృలిపై నుబ్బెడు సూర్యకోటి రుచితో బాహ దళాగ్రంబులన్”
అని యనువదించెను. ఇట్లు ప్రధానాంశముల నెల్లఁ గూర్చెను.

యుగాంతర కథలు

గరుడ, సత్యా, తుంజుర, నారద గర్వభంగము :

హనుమంతుడు చిరంజీవి. కాన యుగాంతరములందును నాతనికే బ్రవేశము కలదు. తిమ్మన యా గాథలఁగూర్చి శతానందుడడుగ వసిష్ఠుడు వివరించినట్లు చెప్పెను. అందు ద్వాపరయుగ సంబంధులగు హనుమత్కృత గరుడ, సత్యా, తుంజుర, నారద గర్వభంగములు షష్ఠాశ్వాసమున 107 మొదలు సప్తమాశ్వాసాంతమువఱకుఁజెప్పఁబడెను ద్వారక నేలు కృష్ణుడొక్కమారు

1 “గానలీల వీరి ఘన శౌర్య జవములఁ

బక్షిరాజు భక్తిపటిమ సత్య

నడఁచ నుగుణవంతు హనుమంతు బిలిపింతు”

నని తలంచి గరుడుఁ బిలిచి గంధమాదనగిరిఁ జెన్నొందు మారుతిం దెమ్మనఁ గపిమాత్రుం బిలువ న న్నంపఁదగునా యనియుఁ; గృష్ణుడు వివరింపఁ దే నేగెను. గర్వితమతి గరుడుఁడు తొలుత ² “బెట్టగ నో కపింద్ర” నినుఁ బిలుచుకరమ్మనె శౌరి” యనెను. పరాశరసంహితయందలి వై నతేయ గర్వాపహరణ కథన మను 48వ పటలము దీనికి మూలము. అందు ³ ‘ఆహుతోఽసి కపిశ్రేష్ఠ! శ్రీకృష్ణేన మహాత్మనా’ యనికలదు. ధ్యానమగుఁడైన హనుమంతుడు దీనిని గమనింపకున్నఁ గుపితుడై హనుమంతుని శిక్షింతు నని గరుత్మంతుఁ డాతని వాలముఁ బట్టి లాగఁ బోయి; మారుతి దానిని విధిల్చి ద్వారకాపురిఁ బడి నెత్తురు గ్రక్కెను. పిదపఁ గృష్ణ బ్రహ్మ రుద్రాదులచేతనే కీర్తింపబడునట్టి హనుమచ్ఛక్తి నెఱిగెను. గర్వము వీడి మరల వచ్చి ⁴ ‘అంజనేయా! నిను సీతయున్ తఘకులాగ్రణి రమ్మని రిప్తు’ అని సగౌరవముగఁ బిల్చెను. ⁵ ‘కపే! భవంత మాహాతే సీతారామౌ మహా నితి’ యనునది మూలము. హనుమంతునకు దర్శన మిచ్చుటకై కృష్ణుడు రామునిగ నగుచు సీతగ సత్య భామను కమ్మనెను. అమె యందు కశక్త యగుటతో నామెకు గర్వ భంగ మాయెను.

1. సమీర 6 - 139

2. సమీర 8 - 166

3. ప. సం. 48 - 18

4. సమీర 6 - 181

5. ప. సం. 48 - 63

సమీరకుమారవిజయమున నిప్పట్టునఁగల తుంబుర నారద గర్వ భంగము పరాశరసంహితయందు ఏకశ్లోక తృటలము (31) నఁగలదు. సంగీత పాండిత్యముఁ గూర్చి వివాదపడువా రిర్వుర జూపి హనుమంతు నితోఁ గృష్ణుడు ¹ 'ఈ యతిచంద్ర గాయకుల యిద్దఱిపాటల మేలుఁ దెల్పుఁగా' బిలిపించితి ననెను. హనుమంతుఁడు తన వినయమును బ్రదర్శించుచునే వారిని పరీక్షించుట కంగీకరించెను. వా రిర్వుర నొక్కొక గీతముఁ బాడుఁ డనఁ బాడిరి. వారిఁ బొగడిన మారుతి తానునుఁబాడుదు నని గాన మొనర్చి కరగిన గండశీల నా విద్వాంసుల తాళముల నుంచి యవి విగియ వానిని గొమ్మనెను. వారు యత్నించి విఫలమై గర్వము డిగి కెల్మోడ్చి తమ తాళములఁ గోర; నిచ్చి వారిచేఁ బొగడఁబడి గంధ మాదనమున కేగి నిశ్చలభక్తిఁ దపమున నిల్పెను. హనుమంతుఁడు సంగీత ప్రసవరక్షకుడను విషయము ఈ ప్రథమసోపానమున నిరూపితము. కొద్దిమాత్రము భేద మున్ననుఁ బరిశీలనమునఁ బరాశరసంహితయే దీనికి మూలముగఁ దెలియును. మూలమున నీగాధకుఁ గారణము గుండక్రియా గానము. 'గుండక్రియ' అనున దొక గానవిశేషము. ² 'గుజ్జరి మలహరి గుండక్రియ వరాళి దేవగాంధారియు' నని గణపవరపు వేంకటకవియుఁ దన ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వరవిజయ విలాసమునఁదెల్పెను. తిమ్మనయు

3 "చండింపక తాళంబు లి

డిం డని కొని కరగు రాళియెడ నిడి ప్రాధిన్

గుండుక్రియఁ గావించిన

గండోపల మెప్పటట్ల కఠినం బయ్యెన్"

అని ఆ విషయము స్ఫురింపఁజేసినవాఁ డయ్యెను. కాని మేఘరంజిగాన మును హనుమంతుఁ డొనర్చినటుల వాఁచ్యమగఁ జెప్పెను. మూలమున గల గుండక్రియా శబ్దముయెడ సందేహమున నిట్లు వ్రాసె నని యను మానింపవచ్చును. ఇట్లు హనుమంతుని గానవిద్యానైపుణ్య మీ కథాభాగ మున వ్యక్త మొనర్చెను.

అర్జున కపిధ్వజము : అర్జునుని టెక్కెమున హనుమంతుఁ డుండును.

‘జెండాపై కపిరాజు’ అను తిరుపతి పేంకటకవుల పాండవోద్యోగవిజయ పద్యము వినని తెనుఁగువాఁ డుండడు. అందుకుఁ గారజమగు గాథ నమీరకుమారవిజయ సప్తమాశ్వాసమునఁ గలదు. కేశవుతో సముద్రతీర ముఁ జేరిన గుడాకేతుఁడు ¹ ‘దాశరథి శరములుండగఁ దా శరథి నదేల జైలతతిఁ గట్టించె’ నని ప్రశ్నించెను. సీతావేదన నాలోచన రాకనాః అక్షయబాణంబులు లేకనా? యనియుఁ బ్రశ్నించెను. రాముచెంతఁగపితతి మిక్కిలి బలముకలదనియు, నందును మరుదేవాత్మజు శక్తి యసామాన్య మనియుఁ గృష్ణుఁ డన నర్జునుఁడు

² “అన విని యాంజనేయుఁడు బలాధికుఁడేని శతాశి సేతు బంధన మొనరింతు నాతని పదప్రహతుల్ ప్రకటింపఁ బంపుఁ”

డనెను. వెంటనే కృష్ణుఁడు తలఁచిన మారుతి వచ్చెను. అర్జునుఁడు మహాయత్నమున బాణముల సేతువు నిర్మింప దానిపై హనుమంతుఁడు దుమికెన నది భగ్గు మయ్యెను. అంతట

³ “పావనిఁ జూచి యింక నొకపారి ఘటించెద నిల్వదేని గాంఢీవముతో శిఖిం బడుదు నిక్క మనన్ భవదీయ సేతువిం లేవడి దూఁకినన్ నిలిచెనేనియు నీ చెలిస్తై ధ్వజంబునం దే వసియింతుఁ బోర ననియెన్ హనుమంతుఁడు శౌరి చెంగటన్”

అనున దీనందర్శమున నరవానరేంద్రుల ప్రతిజ్ఞలుగా తిమ్మన చెప్పిన రీతి. దీనికి మూలము

⁴ “భిద్యతే శరబంధోఽయం - భవతా యది మారుతే!

తదా సద్యః ప్రవేశ్యామి - సగాండివో హుతాశనమ్”

అని యర్జునుని ప్రతిజ్ఞ కాగా ⁵ ‘న చేత్రవ పతాకాంకో - భవేయం విజయోన్ముఖః’ అనునది హనుమంతుని ప్రతిజ్ఞ. ఈ కథాభాగము పరాశర సంహితయందు హనుమ దష్టాక్షరీప్రభావ విజయచరిత్ర కథన మను పదునారవ పటలమునఁ గలదు. అర్జునుఁడు మరల సేతువు నొనర్చు పరుని రక్షింపఁ గృష్ణుఁడు హర్మరూపమున సేతువుక్రింద నుండెను. దాన

1. సమీర 7 - 12

4. ప. సం. 18 - 24

2. సమీర 7 - 18

5. ప. సం. 18 - 28

3. సమీర 7 - 31

హనుమంతుడు దూకినను సేతువు భగ్నముకామి కృష్ణలీలఁ దెలిసియు
విచారింపక యర్జును టెక్కెముఁ జేర నంగీకరించి వెడలెను. వెంటనే
కృష్ణుడు రక్తము గ్రగ్గి మారుతి నాపుటలోఁ బడిన ప్రయాస వివరిం
చెను. విజయుఁడు హనుమంతుని శక్తి నెఱిగి సంతసించెను. కపిధ్వజ
మువలని విజయముఁ గవి

1. “సారసగర్భ నిర్మితము సర్వ భుభావహ ముగ్రవానరా
కారము నగ్నిదత్త మగు గాండివి టెక్కెముఁమీద నెక్కి య
క్కారవరాజుపై నికుల కన్నులకున్ మిటుమిట్లు గొల్పుచున్
మారుతి మున్ను దాననినమాట నిజంబుగ నిచ్చె సౌఖ్యమున్”

అని వర్ణించెను. ఈ వర్ణనము ‘కపిధ్వజప్రభల నంధీభూతులన్ జేయవే’
యన్న తిక్కనభావమును విశదపఱచు చున్నది.

భీమ గర్వభంగము : పొండ వారణ్యవాన సమయమున ద్రౌపది మనసు
పడిన కాంచన సౌగంధికాకుసుమముఁ దెచ్చుట కేగిన భీముని బలగర్వ
మును హనుమంతుడు పోగొట్టుట యందలి యితివృత్తము. ఈ కథా
భాగము భారతారణ్యపర్వ తృతీయాశ్వాసమునఁ గలదు. కవిత్రయ
మున నీభాగము నెఱుగ నయాంధ్రీకరించెను. ఎఱుగ నలుబదియైదు పద్య
ములలో ననువదించిన యీ భాగమును తిమ్మన యరువదిపద్యములఁ
జెప్పెను. ఎఱుగ ననుబూర్తిగ ననుసరించి యాతనియెడ తన గౌరవమును
తిమ్మన ప్రకటించుకొనెను. 2 ‘తిర్యగ్జాతులు ధర్మ వెలుంగవు గాక సర్వ
భూత దయాస్వరూపం బైన ధర్మ వెఱంగెఁడువారు మనుష్యులుకారే’
యన్న హనుమద్వాక్యమును 3 ‘తిర్యగ్జాతులు ధర్మవుల్ తెలియ వింతే
కాక’ యని తిమ్మన ఛందస్సుమాత్రము మార్చి యదేభావమునఁ
జెప్పెను. ఇట్లే భీముఁడు తననుపరిచయ మొనర్చుకొను 4 ‘క్షత్రియ
ప్రవరుండ విఖ్యాతబలుఁడఁ బాండురాజు తనయుఁడు’ 5 ‘క్షత్రియుఁడఁ
పాండురాజు క్షేత్రంబున....నను పద్యముల భేదము లేదు. ఇట్లంతట నడ
చెను. ఎఱుగ నను మించి హనుమద్భక్తిని బ్రకటించుచుం దిమ్మన రగజ్జ

1. సమీర 7 - 41

2. భార. ఆర. 3 - 322

3. సమీర 7 - 58

4. భార. ఆర 3 - 323

5. సమీర 7 - 60

నానర్చి భీమునిచే నుతింపజేసెను. హనుమంతుఁడు భీమున కొనర్చిన నీతిబోధ యుగధర్మములందుఁజెంచితిమ్మన లోక శ్రేయస్సుకై యత్నించుటఁ గావ్యభాగమునఁ జెంపుజరిగెను. హనుమ దృక్తితత్పరుఁ డగుఁ దిమ్మన భీమునిచే సర్వ భక్తజన గ్రాహ్యుఁగు హనుమత్ స్తుతి జేయించెను. పిదప వసిష్ఠుఁడు ఇంక నొక్కవిత గల దనుచుఁ బురుషమృగము దెచ్చు గాథకు సూచనఁ గావించెను.

పురుష మృగాహరణము : భీమునకు హనుమంతునితోడి సంబంధము కల మరియొక కథాభాగ మీ పురుషమృగాహరణము. ధర్మజుఁ డశ్వమేధ యాగ మొనర్చుచు ననవరత భోజనక్రియల నంటువడు నింటిని నిత్య శుద్ధము గావించి యాగముఁ బూత మొనర్చు నుపాయముఁ జెప్పుమని కృష్ణుని వేడెను. పురుషమృగమున్నతావు వరమపవిత్రము కాన దానిఁ దేర భీము నంపు మన భీముఁ డందుకేగి హనుమంతు నుతించి యుపాయమువేడెను. హనుమంతుఁ 'డా పురుషమృగము గర్జనచేసిన వారిని వీడక వెన్నంటి చంపు నని దానికి చిక్కకపోవుట యసాధ్యము కాన నీ యేఁడులోమముల గొని మార్గమధ్యమున వీడుచుఁ జను మనెను. ఆ హనుమంతుని రోమములు నీలఁబడి శివలింగము లగును. పురుషమృగము పరమశివభక్తికలది కాన నా లింగములనర్చించికాని మరల వెన్నంటదు కాన యట్లు హస్తినాపురికిఁ జేర్చవచ్చు ననెను. అట్లే భీముఁ డొనర్చి పట్టణమునఁ బ్రవేశింప వెన్నంటిన పురుషమృగమును ప్రసన్న మొనర్చుకొని ధర్మజుఁడు మఖమగుపర్యంత మట నుండు వరమందెను. హనుమ త్సహాయమునఁ గృతకృత్యుఁ డయ్యెను. ఇట్లు తుదకు హనుమంతుని రోమమాత్రమునకు సైతము గల శక్తి యజ్ఞాఘమని తిమ్మన నిరూపించెను.

ఈ పురుషమృగాహరణమునకు మూలము పరాశరసంహిత. అందలి పంచాశత్పటలాన నీగాథ కలదు. రాజసూయయాగ మని యట నుండ నశ్వమేధముగాఁ దిమ్మన చెప్పెను. సంహితయందు భీముఁ డన్నకుఁ దృప్తిఁ గల్గింపఁదానే స్వయముగాఁబురుషమృగముఁ దే నేగెను. ఇంచుక భేదముతో భారతమునఁ జెప్పఁబడిన భీమగర్వభంగ మిటఁ జెప్పఁబడెను. అందు గరిమాశక్తి ముందు చూపి తోకను లేవలేక భీముఁడు విగతగర్వఁ

డైన పిదప నాతని కోరికపై మహిమాశక్తిచే విశ్వరూపముఁ జూపినట్లు చెప్పగా నిట గరిమాశక్తియు, మహిమాశక్తియుఁ జూపి భీమున కందని వాడై గర్వ ముడిగించినటులఁ జెప్పఁబడెను. సంప్రార్థితుఁ డైన హనుమంతుఁ డనుగ్రహించి భీమునకుఁ దన రోమము లిడి సంకల్పితము నెరవేరఁ జేసినట్లుఁ గలదు. భారతమునందుఁ బురుషమ్ముగా హరణకథ లేదు. సంహితయందు సౌగంధికాహరణము లేదు. కావున నా రెంటియందు భీమునియెడఁబరిక్షగా వాల మడ్డువైచుట చెప్పఁబడెను. ఆ రెండుగాథలఁ దిమ్మన చెప్పెను. కాన పూర్వకథయందే యా వాలశక్తిని నిరూపించి రెండవదానియందు వాలరోమశక్తిని నిరూపించుట ద్వారా హనుమంతుని యనన్యసామాన్యశక్తిని, మహత్త్యమును నిరూపించెను. ఈ పురుషమ్ముగా హరణకథ నన్న మాచార్యులు కూడఁ దన కీర్తనయందు గ్రహించుట కాననగును.

కావ్యాంతమున హనుమన్నిత్యనివాస మగుఁ గింపురుషవర్షము, అందుఁ ' 'బెద్ద కొలు పుండు హనుమ త్కపిప్రభుండు' ' పర్ణింపఁబడెను. హనుమంతుఁ గొల్వ పుటించు నచ్చరలు భయభక్తులఁ జరించురీతిఁ దెల్పెను. హనుమంతు భజించు పుణ్యులు కింపురుషవర్షమున జనించి య వ్యయాస్పదముఁజేరుదు రనియు సామీరిచరిత్ర చదివిన, విన్న, వ్రాసిన, వ్రాయించిన నిహవరసుఖము లందుననియు ఫలశ్రుతిఁ బల్కి తిమ్మన కావ్యాంతమును శుభాంతము గావించెను.

మైరావణ చరిత్రము

అంధ్రవాఙ్మయమున నన్ని ప్రక్రియలందు రచన చేయఁబడి విశేష ప్రచార మందిన యవాల్మీక హనుమత్కథాంశము మైరావణవధ వృత్తాంతము. దీనిని మాడయ్యకవి మూఁడాశ్వాసముల ప్రబంధముగ పోగద్యవద్యముల రచించెను. 'పోడ వన్నింట సర్పయ మాడనుకవి' యని కీర్తి వడసిన మాడయ కృష్ణామండల గుడివాడ వాసి. సర్వయ మంత్రికుమారుడు. సర్వాగమ శబ్దశాస్త్ర చతుర వివేకుడు. 1485-1508 కాలమువాడు. ఈ కావ్యము నాతఁడు లేజర్ల గోపమంత్రి కంకితమిచ్చెను.

తోలుబొమ్మలాటలు వంటి జానపద ప్రక్రియలందు దిది విశేషప్రచార మందినది 'కథలోని యద్భుతాంశములు, మాయోపాయములను పరికించిన స్వరూపస్వభావములను పరిశీలించిన నిది జానపదుల కల్పితమే' యని ¹ 'జానపదసాహిత్యము:-పురాణగాథలు' వ్యాసము తెల్పుచున్నది. కాని ఆనందరామాయణమున, పరాశరసంహితయందును నీగాథ చాల విపులముగ నున్నది. రుద్రయామిళాది ప్రామాణిక తంత్రగ్రంథములు ప్రతిపాదించు భిన్నము లగు హనుమ దష్టోత్తరనామముల దుర్దండిబంధ మోచకాయనము: - 13; నీలమేఘరాజ్యదాయకాయనము: - 14; మైరావణ మర్దనాయనము: - 18; అను నామములు కానవచ్చు చున్నవి. కావున దీనిని పూర్తిగ నప్రామాణిక మగు జానపదవృత్తాంతముగ నిర్ణయింప జాలము.

అయోధ్యానగర మేలు శ్రీరామచంద్రుఁడు పీఠోగమున నుండ నారదాది మునులు వచ్చిరి. వారిలో నగస్త్యుఁ డనేకరీతుల రాముని పొగడ నా రాముఁడు హనుమందుని చూచి తన విజయమునకు కారకుఁ డనుచు

² "పరికింప మారుతాత్మజు

చరితము లిట్టిటి వనుచు నన్నుతి సేయన్

గరు డోర గామ రాసుర

వరులకు బ్రహ్మాదులకును వశమే తలఁపన్"

1. జానపద సాహిత్యము - పురాణగాథలు - పుట 289

2. మైరావణ చరిత్రము - 1-79

అని పొగడెను. అంత నగస్తుండఁడు 'మా యోగదృష్టిచే మే ముచి యన్నియు నెఱుఁగుదుము. మీరు కని విని యెఱుఁగని దొకటి విన్నించెద'నని మైరావణచరిత్ర చెప్పఁబొడగెను. రావణ ప్రేరితుఁడై మైరావణుఁడు వచ్చు చున్నట్లు చారులవలనఁజెలిసి హనుమంతుఁడు

1 "నక్షత్ర గ్రహ పంక్తు లోలి పదవిన్యస్తంబులై యొప్పుగా

న క్షీణ స్ఫుట సత్తుఁడై పెరిగి బ్రహ్మాండావళుల్ మీఱుచున్"

దక్షుండై ఘన వాలవప్రము నేర్పరచిన రీతి మాడయ ఆదృష్టావహముగ వర్ణించెను. ఆనందరామాయణము మైరావణునితోబాటు ² 'బరావణుని గూడఁ జెప్పుచున్నది. రామలక్ష్మణులఁ దెచ్చి కాళికకు బలిసేయ నెంచిన మైరావణుని భార్య రామాంజనేయుల శక్తియుక్తులఁ జెప్పి యత్నము వారింపఁ జూడ రామునిచేఁజచ్చి వైకుంఠముఁజేరఁ దన నిశ్చయమును మైరావణుడు చెప్పుటతో ప్రథమాశ్వాసము పూర్తియయ్యెను.

ద్వితీయాశ్వాసమున సూచీముఖ మటకులతో మైరావణుఁడు ప్రవేశించెను. హనుమంతుని తోకకోటను కొట్టబోయిన సూచీముఖుని ముక్కు విరుగుట పరాశరసంహిత ననుసరించు చున్నది. విభీషణుని వేషమున వచ్చి మైరావణుడు చొక్కుమందు చల్లి రామలక్ష్మణులఁగొంపొయి భద్ర కాశీభవనమున నుంచెను. ఆనందరామాయణమున కామాక్షి ఆలయముగ జెప్పఁబడెను. జాంబవదాదులచేఁ బ్రేరేపింపఁబడిన వీరాంజనేయుడు

3 "సాధింతున్ మఱి దైత్య గంధవహ దృత్వామామరాధీశున్

గ్రోధింతుం గ్రహ తారకాగణ మరు ద్రుద్రాది సంఘంబులన్

శోధింతున్ బెగడొంద వారిధి హరిక్షోణీధరశ్రేణులన్

బాధింతున్ భువనత్రయంబు వణకన్ బ్రహ్మాది దైవంబులన్

అని యనుటలోఁగని వీరరసోచిత రచన గావించెను. విభీషణుని సూచన మేరకుఁ బాతాళలంకఁజేరిన మారుతిని మత్స్యవల్లభుఁడు డిక్కొను. ఇది పరాశరసంహితా విధానము. ఆనందరామాయణమున నీతని పేరు చుకర ధ్వజుఁడని కలదు. తనతో దీటువచ్చు బలము గని హనుమంతుఁ డాత నితో 'సెవ్వఁడ వీ'వన మత్స్యవల్లభుఁడు ⁴ 'ఘనుఁడైన యాంజనేయుని

1. మైరావణ చరిత్రము 1-128

2. ఆనంద. సార 11 - 73

3. మైరావణ చరిత్రము 2-68

4. మైరావణ చరిత్రము 2-84

తనయుడ' నని సీతాగ్వేషణమున సంక్రమించుచు దాటునెడఁ బడిన స్వేద బిందువును మింగిన తిమింగిలమునకుఁ బుట్టితి ననెను. పరాశరసంహిత యందు దీర్ఘదేహి యను మత్స్యాంగనగా కలదు. ఆనందరామాయణమున నామె మొసలిగను, లంకాదహనానంతరము తోకను చల్లార్చుచూ పొగకమ్మిన నోటితో నుమ్మివేయ దాని నాస్వాదించుటచేఁ బుత్రుఁడు పుట్టినటుల మార్పు కలదు. తనయుని మాటపై హనుమంతుఁడు చూపిన నిజరూపమును

1 “బాలభాను ప్రభాపటలంబు కై వడి
 నుగ్రలోచనముల నొప్పు మిగుల
 ఘనతర నీలమేఘంబు చందంబునఁ
 జటుల విస్ఫుట తనుచ్ఛాయ దనరఁ
 జండ దిగ్వేదండ తుండంబు లట్టుల
 నురు భయంకర బాహుయుగ్మ మమర
 నిరుప మాయత లనద్వంద్వ పాశముమాడ్కి
 వరుస నుద్ధిపిత వాల మెసంగ
 మృత్యుదేశత కత్తుల రీతి మెఱసి
 నిశిత ఘనదంష్ట్ర పంక్తులు నీటుకొనఁగ
 ధైర్య భర్మాద్రీ మారుత తనయుఁ డపుడు
 పెరిగె నక్షత్రగణములు పేర్లు గాగ

అని మాడయ వర్ణించి హనుమంతుని యుగ్రమూర్తి సాక్షాత్కారము గావించెను. ఇట్టిది మహాద్రూపము కాగా కాలదండుని భార్య, నీలమేఘుని తల్లి, మైరావణుని చెల్లెలు నగు దుర్దండి సోదరశిక్షిత యగుచు హనుమంతు నెఱిగి స్తుతించినదై అతనిని తులాబంధద్వారమును దాట వేయునెడ హనుమంతుఁడు తింతిడిప్రమాణుడై అణిమాశక్తిజూపుటఁ జప్పియొగిపుంగపుఁ డగు నాతనియం దష్టసిద్ధుల నిరూపించెను.

తృతీయాశ్వాసమున విశేషముగ హనుమద్విజృంభణము వర్ణితము. దుర్దండిని దండింపఁజూచిన రాక్షసులను హనుమంతుఁడు చంపినరీతిని
 2 “వీర దానవ మత్త వేదండముల మీదఁ గంఠీరవము మాడ్కిఁ గవిసి

కవిని' అని యొక సీసపద్యమున విపులముగ మాడయకవి వర్ణించెను. ఇట్లే 11, 27, 43, 59 పద్యములను సీసపద్యములనే యుద్ధవర్ణనముననే రచించెను. వీటియందన్నిటఁ బాదాంత క్షార్థములఁ జెప్పుచు సమశయ్యఁ జూపెను. యుద్ధవర్ణనల దక్షుఁ డనిపించెను. ¹ 'మూడాశ్వాసములందు హనుమంతుని నిజస్వరూప నందర్శనము గావించెను. మైరావణుడెంతకుఁ జావకున్న దుర్దండి యేడు తుమ్మెదలయందుండు వాని ప్రాణముల రీతిఁ జెప్ప వానిని హనుమంతుఁడు సుహరించెను. మైరావణ ప్రాణరహస్యము నిందు దుర్దండి చెప్పినట్లు పరాశరసంహితోక్తరీతినే కలదు. కాని ఆనందరామాయణమున ఆయిరావణ బలాత్కృత యగు నాగకన్యచెప్పినటుల కలదు. మైరావణ వధానంతరము నీలమేఘుని పట్టాభిషేకము మత్స్యవల్లభుని యావరాజ్యపట్టాభిషేకము జరిగెను, హనుమంతుఁడు రామలక్ష్మణులఁ బెట్టియుంఁచిన మందసమును కపిసేనకడకుఁ జేర్చి యందఱి మెప్పు వడసెను. ఇట్లగస్తుఁడు చెప్పఁగ పులకాంకిత గాతుఁడగు రాముఁడు ఆనందబాష్పముల హనుమంతుని కౌగలించుకొని 'మారుతీ! నీ ఋణ మెట్లును తీరదు. నీతో నాకు తమ్ములు నల్వరు. నీ కేవరము కావలెనో కోరు' మన హనుమంతుఁడు 'మీచరిత ధర నిల్చునంతకాలము నన్నుండని' మ్మనెను. అట్లే వరమిడి యనర్థ హార మిడి రాముఁడాంజనేయుని పలురీతులసంభావించెను. ఈరీతిగా మాడయ మైరావణచరిత్రమును చక్కని ప్రబంధముగ నిబంధించి హనుమత్పాత్రను విశేషముగఁ బోషించెను.

శతకంఠ రామాయణము

హనుమత్ప్రధానమగు శతకంఠరామాయణమును పద్యకావ్యముగ రచించినవాఁడు మర్దనకవి. ఈ యితివృత్తమునకు మూలము పరాశర సంహిత, ఆనందరామాయణరాజ్యకాండ, వసిష్ఠోత్తరరామాయణము, నద్భుతరామాయణములందు గలదు. [కీ॥ శ॥ 1760 కాలపుఁ గావ్య మిది. ప్రాచీ నాంధ్రకవులలో నీ శతకంఠరామాయణమును 12వ శతాబ్దము నందే వేములవాడ భీమకవి రచించినట్లు కందుకూరివీరేశలింగముపంతులు కవుల చరిత్రయందుఁ దెల్పెను. అనంతరమున దీనిని రచించినవారిలో

ప్రహుఁడు మర్దనకవి, లింగకవి, గంగకవి యనువారును శతకంఠ రామాయణమును రచించినట్లు; లింగకవి పోచన్నపాలునకు, గంగకవి భోగన్నపాలునకు సంకిత మిచ్చినట్లును కందుకూరివారు తెల్పితి. కాని మర్దనకృతముగఁ దెలియు గావ్యమునను తృక్షీయాశ్వాసమునుండి పోచ న్నపాలుని సంబోధనలు కలవు. కావ్యాంతగద్యఁ జట్టి యీతనితండ్రి ధర్మనార్యుఁడుగఁ దెలియును.

మర్దనకవి కృత మగు శతకంఠరామాయణమునకు సీతావిజయ మనునది నామాంతరము. కవి యాశ్వాసాంతగద్యయందు సీతావిజయం బను మహాప్రబంధ మనియే చెప్పుకొనెను. ఎడనెడ శబ్దదోషాదులున్నను సరళమగు రచనము. హనుమత్కథకు పుష్పగిరితిమ్మనవలె ప్రాధాన్య మిచ్చినవాఁడు కాదు. విజయము సీతదే యైనను హనుమత్ప్రథా నేతి వృత్తములం దిది ముఖ్యమైనది. కాని మర్దనకవి హనుమత్ప్రాధాన్యత ను చెప్పెనే తప్ప పోషింపలేదు. కథయందును భేదము కలదు. సమీర కుమారవిజయమున శతకంఠుఁడు వసు వసు పేరుగల సతికి కశ్యపప్రజా పతివలనఁ బుట్టినవాఁడు. కాగా మర్దనకవి శతకంఠరామాయణమున నశ్ర ముఁడను పులస్త్యపుత్రునివలన చిత్రగంధి యను గంధర్వకన్యయందుఁ బుట్టినవానినిగాఁ జెప్పెను. అందు శతకంఠుండు మాయాపురి నేలువాఁడు కాగా నిందలివాఁడు ప్రతాపవంశాధీశుఁడు. పురాణం ప్రభృతులు మర్దన కవినే యనుసరించిరి. హనుమంతుని నవావతారములలో శక్తిపూర్ణ మగు నవతారము పంచమఃఖాంజనేయవతారము. ఆ అవతారకారణమగుగాథయే శతకంఠరావణవధ. మర్దనకవి ప్రోక్తమగు హనుమత్కథా భాగము స్థూలముగా నిట్లున్నది.

ప్రథమాశ్వాసమున శతకంఠుడురాగతము లెఱిగిన రాముఁడు వాని నెట్లు జయించుటా యని చింతించుచుండ లక్ష్మణుఁడు సుగ్రీవ విభీషణాదుల తోడునుగూర్చి ధైర్యముఁజెప్పుచు 114వ పద్యమున స్మరించి 115, 116లలో హనుమచ్ఛక్తిని కీర్తించును. 141 లో రామునిచేఁ దలంపఁబడి వచ్చి విషయ మెఱిగి తన నిజరూపుఁ జూపనెంచి శివవాయువుల నుజించి చూపెను. పిదప లక్ష్మణునితోఁబాటు సుగ్రీవుఁ దెచ్చుటకుఁ బంపఁబడెను. ద్విక్షీయాశ్వాసమున హనుమంతుడే కిష్కింధానగరిఁజొచ్చి వానరులతోఁ

గుశల ప్రశ్నముల యనంతరము సుగ్రీవుని రాముకడకుఁ దెచ్చెను. అనంతర దినముననే యుద్ధ ప్రయాణము నిశ్చయింపఁబడెను. హనుమంతుఁడు వాలముఁ జెంచి కోటవలె నుంచి వారి నెల్లర సముద్రము దాటింప యత్న మొనర్చెను. తృతీయాశ్వాసమునఁ దనరూపము జెంచి యందఱు నెక్కించుకొని సముద్రము దాటి రామునిచేఁ బ్రశంసింపఁ బడెను. శతకంఠ రావణుకడకు రాయబార మేగి రాముని వాక్యముఁ జెప్పి దుష్ట రాక్షసునకు నీతులు సెప్పెను. వాఁడహంకరించి హనుమంతు నుక్కడఁగింపఁజూడ విరాడ్రూపముఁ జూపి వానిని మోది వానరులఁ జేరెను. చతుర్థాశ్వాసమున యుద్ధ మారంభముకాగాఁ దగు శ్రద్ధ పహించుచు స్థూలకంఠుని శూలము విరిచెను. శతకంఠుని బాణ సహస్రముచే వివశుఁ డయ్యెను. పంచ మాశ్వాసమున సీత యుద్ధ మొనర్చునెడ వాహనమై కాత్యవ బాణములఁదన తోఁకతోఁబడవై చుచు సహకరించెను. యుద్ధ విజయానంతరము మరల నెల్లవారిని సముద్రము దాటించి రామునిచే సమ్మానింపబడిన వాఁడై గంధమాదన పర్యవ్రామున కేగెను.

ఏడువందలకుఁ బై గాఁ బద్యములు గల ఈ ప్రబంధమున హనుమత్పరములుగాఁ జెప్పందగు పద్యములు వందకూడ లేవు

1 “అట్టి జగజెట్టి యగు గాడ్పువట్టి మనకు
నిట్టివేళలఁ గలుగంగ నేల వగవ
నతఁడు గడగిన శతకంఠుఁ డనఁగ నెంత
యొక్క ప్రియిడి నెగ మీటు నుర్వియెల్ల”

అని 2 “నీ మహిమంబుచేఁ జూపి యదవదవాసిదై త్వుని శరావళివే నజగించి మించుట” అనియు నాద్యంతములఁ బొగడి నంతగా నాతని పాత్రను బోషించుట కానరాదు. ఈ శతకంఠ రామాయణముపై వాల్మీకి రామాయణ భాయ కాననగును. మూల రామాయణమున రావణుని వలె నిందు శతకంఠరావణుని సంహారార్థము వానరసహకార మందెను. మూల రామాయణమున నంగదరాయబార మున్న నిందు హనుమంతుని రాయబారము కలదు. ఇది రామాయణమందలి హనుమంతుని స్వయందూత్యము

1. శతకంఠ రామాయణము-1-115

2. శతకంఠ రామాయణము. 5-189

వలెనే జరిగెను. రావణు నెదుటఁ దోకఁ జుట్టుకొని యున్నతంబుగఁ గూర్చున్నటుల జనవ్యవహారమున బ్రచారమందెను. ఆ విషయ మిందు
 1 'డాని తదీయ సింహాసనంబునకుఁ బురోభాగంబునఁ దనవాలంబు దివి సోకఁ బెంచివేకం జుట్టి తదగ్రంబున న మ్మహాదానవేంద్రునికంటెఁ బొడుపుగాఁ గూర్చుండిన' అని మర్దనకవి వర్ణించెను. దశకంఠునకు వలెనే శతకంఠునకును నీతిని, భీతినిఁజెప్పెను. రావణునిచేఁ బ్రమాదముఁ బొందెను

యుద్ధమునకు బయల్పడలిన యసురపక్షము దుశ్శకునములఁ బొందుట యిందునుఁ గలదు. రావణయుద్ధమునఁ గుంభకర్ణుని శూలము విడిచి హనుమంతుఁడు వానరసేన కత్యంత మానందము కల్గించుటకలదు. అది 2 'తత్కేతుంభకర్ణస్యభుజవృద్ధిం-శూలంశీతంకాంచన దామజుష్టమ్' అని; బభంజజానున్యారోవ్య-ప్రహృష్టః స్లవగర్వభః' అని చెప్పఁబడగా మర్దనకవి హనుమంతునిచే నిటులనే స్థూలకంఠు శూలమును విడిపించుచు

3 "అప్పు డెడఁజొచ్చి హనుమంతుఁ డా త్రిశూల

మెల్లపై నికు లలరంగ నేపు మెఱసి

పద్మజాండంబు పట పటఁ బగుల నార్చి

విపుల బలధుర్యుడై పట్టి విఠిచివైచె

ననెను. త్రిజటా స్వప్నవృత్తాంత మిటఁ జిత్రగంధి స్వప్నవృత్తాంతముగాఁ గన్పట్టును.

రెండురామాయణములందును రావణు ప్రాణరహస్యము చెప్పఁబడి చంపుట జరిగెను. మూలమున భాస్కరరామాయణమున విభీషణుఁడు

4 'వీనినాభియం దమృతముకుండలాకృతి మహత్త్వమునందగ నుంబ జేసిమూర్ఛములును చేతులుందెగియుఁ దక్షణమాత్రన పుట్టుచున్నవి' అనగా నీట నారదుఁడు

5 "వీనినాభిని జుట్టురాఁబూనియలవి శల్యసంజీవకరణులు తుల్యముగను గలిగియున్నవి తద్వస్తువునతఁజేసి తలలుఁగఁగములుఁ దెగియును మొలవఁదొడగె" అనెను. విమలాంగిని బలాత్కార మొనర్చి యనుభ

1. శతకంఠ రామాయణము 3-47

4. భా. రా. యు. 2171

2. వా. రా. యు. 87-84

5. శతకంఠ రామాయణము 4-144

3. శతకంఠ రామాయణము 3-167

వించి కణ్వునిచే స్త్రీ మూలకంబునఁ జాపుం బొందిన ఘట్టము రామాయ
ణమందలి ధాన్యమాలివృత్తాంతమున కద్దము పట్టును. మూలరామాయణ
మందు ధాన్యమాలిని రావణుడు బలాత్కరించినట్లే యిందు విమలాంగిని
శతకంఠరావణుడు బలాత్కరించెను. అందు శాండిల్యమహాముని ¹ నిన్ను
బల్మిమైఁ గామశరాత్రిఁ గైకొనిన కష్టుఁడు కామినివంకనే చెడున్' అని
శపింప నిందుఁ గణ్వుపః హుని ² 'ఇతైః సంగున మానభంగంబు గావించి
ప్రాణంబులుం గొనియున్నవాడవు గాన నింతిచే నిట్లు సీతలలు తుని
యలై మరణంబు నొందఁగల' వని శపించెను. రామాయణమున రావ
ణుడు శ్రీమన్నారాయణావతారమూర్తిగా శ్రీరాము నెఱిఁగి విరోధమున
నాతని సాయుజ్యముఁబొందఁగోరిన స్త్రీశతకంఠుఁడును సీతనుపరాశక్తిగా
నెఱింగియు ³ 'ఇవ్విధంబున నాదిశక్తియైన దీనిచేత మరణంబు గలు
గుట మహాపుణ్యలోకంబు గల' దని యెదుర్కొనినట్లు చెప్పెను.

సీతాదేవి శతకంఠు మహాస్త్రంబుఁ బ్రయోగించి వాఁడు దానిచే
దగ్ధుండు గావలె ననుచు నొట్టు బెట్టుట హనుమత్ప్లాంగూలము దగ్ధము
కాకుండుటకై యొట్టు పెట్టినరీతి ననుకరించి యున్నది.

⁴ “య ద్యస్తి పతిశుశ్రూషా - య ద్యస్తి చరితం తపః
యది వా స్త్యైకపత్నిత్వం - శీతో భవ హనుమతః”
అన్న వాల్మీకియొక్క సీత పలుకులను

⁵ “అవనిపై నే సతివ్రత నైతినేని
యరయ రాసుండు ధర్మాత్ముఁ డయ్యెనేని
వేదములు సత్య మగునేని వీఁడు నిమ్మ
హస్తమున దగ్ధుఁడగుఁగాక యనుచు నేసె”

నన్న మద్దనకవియొక్క సీతపలుకులు తలపించుచున్నవి. ఇట్లు రాక్షసుల
యుత్తరక్రియలు జరిపింప రాముఁడు విభీషణుఁ బురమాయించుట హను
మదాదులకు సమ్మానము మొదలుగా హనుమంతుఁడు గంధమాదన మేగు
పర్యంతము మూలరామాయణానుసరణము సర్వాంగీకరణముగాఁ గాన

1. సమీర 3-253

4. వా. రా. సుం. 53 - 28

2. శతకంఠ రామాయణము-4-150

5. శతకంఠ రామాయణము 4-156

3. శతకంఠ రామాయణము-4-152

వచ్చును. పై వివేచనమున స్వల్పమగు శతకంఠరావణవ ధేతివృత్తము గొని తన ప్రతిభా పాటవములతో దానిని రామాయణ మను మూసలో దిద్ది తీర్చి శతకంఠరామాయణముగాఁ బ్రబంధరూపమున మర్దనకవి యండించినట్లు విశద మగును.

సహస్రకంఠ రామాయణము

శ్రీరామవిజయ మను నామాంతరముగల సహస్రకంఠ రామాయణమును రామాష్టకల కొండయ్యశాస్త్రి రచించెను. ఈతఁడు రామభక్తుఁడగుట దీనిని రామాంకితము గావించెను. దీనికి మూలము పద్మపురాణాంతర్గతము. అద్భుతోత్తరరామాయణమునం దుత్తరభాగమునను ఈ సహస్రకంఠరావణవధ గలదు. సహస్రకంఠరామాయణమును ముద్దుల లక్ష్మీనారాయణ కవియుఁ బద్యకృతిగా నొనర్చెను.

“దశకంఠర శతకంఠర

దశశతవద నాఖ్య లలరు దనుజులు లోకా

తిశయ భయంకర రూపులు

విశదోన్నత బలులు నగుచు వెలసిరి పుడమిన్”

“వారియం దాది రాక్షసద్వయ చరిత్ర,

మతి విచిత్రకరంబు నై యమరునటులు

చెప్పితివి మున్ను యోచించి శివ! తృతీయ

కథను జెప్పినవాడవు కావు నీవు”

అని పార్వతి శివుని యుడిగిన నా శివుఁడు సహస్రకంఠ రావణునకు రామునితో జరిగిన యుద్ధము, అందు హనుమ త్సహాయకృత్యములు, సహస్రకంఠ రావణవధ మున్నగు విషయములు చెప్పినరీతిగ నీ కావ్యము నడిపెను. శతకంఠరామాయణమునఁ గల ప్రాధాన్యత హనుమంతున కిందుఁ గానరాదు.

శ్రీ సీతా-మాంజనేయ సంవాదము

శ్రీ సీతారామాంజనేయ సంవాద గ్రంథము తెనుఁగు సాహిత్య ప్రపంచమున నత్యంతము ప్రసిద్ధిఁబడసినది. ఇది కేవల వేదాంతగ్రంథముకాదు. ఇందు సాహిత్యశిల్పము కూడ అత్యద్భుతముగఁ బ్రదర్శింపఁబడినది. దీనిని పరశురామపంతుల లింగమూర్తి రచించెను. ఈతనికే గురు

మూర్తి యనియుఁ జేరు. ఈతఁడు కావ్యాదిని ఇష్టదేవతా ప్రార్థనము నందే హనుమంతునిగూర్చి

1 “తనరం గాయముచేత రామచరణ ద్వంద్వైక దాస్యంబు హెచ్చిన భక్తిం దగు హక్కుచే ననిశమున్ శ్రీరామనామ ప్రకీర్తనముం జిత్తముచేత రామ పరతత్త్వధ్యానముం జేయు నా హనుమంతున్ సముపాశ్రయింతు మదభీష్టార్థంబు సిద్ధింపగన్”

అని ప్రార్థించెను. యోగవిషయమై విరచితమైన శాస్త్రకావ్య మిది. ఈ విషయమును కవియే 2 “ముముక్షుజన హితంబును, సంసారసాగ రోత్తారకంబును రాజయోగం బంతయు నొక్క ప్రబంధంబుగా రచియింప నిశ్చయించి” అని చెప్పుకొనెను. శాస్త్రము, అందునను తాత్త్వికమగు యోగశాస్త్రవర మయ్యు సర్వలక్షణలక్షిత పద్య గద్య రచన గల్గి యాంధ్రవాఙ్మయమున ప్రఖ్యాత ప్రబంధముగా విలసిల్లిన దిది. 3 వియగు లింగమూర్తి ధ్యానమున నుండగా శ్రీరాముఁడు తోచి బ్రహ్మాండపురా ణాంతర్గతాధ్యాత్మరామాయణమునందు సంక్షేపరూపమున నున్న సీతారామాంజనేయ సంవాద మను నితిహాసము విస్తరించి కావ్య మొనర్చి తన కంకిత మిమ్మనుటచే రచించినట్లు చెప్పుకొనెను.

కావ్యము హిమవంతంబున నుమామహేశ్వరుల సంభాషణతో నారంభ మయ్యెను. కామనామ, సంక్షిప్తరామకథల వర్ణనము కలదు. రామ బహుమానితులై యందఱు నేగ హనుమంతుఁడు మాత్రము రామునియధార్థస్వరూప మెఱుంగఁ గోరి ఫాలభాగంబున కేలు జొచ్చుకొని యుండి నెఱిగి రాముఁడు సీతతోడన యధార్థస్వరూపము నెఱింగింపు మనుటతో నామె తారకయోగము చెప్పఁ దొడఁగెను. అది వినిన హనుమంతుఁడు

3 “రామ పండ్రుఁడు తారకబ్రహ్మ మగుట
సత్య మగుఁ గాని య మ్మహాశిర్వమయుని
సులభముగఁ గాంచు పరమ సుసూత్ర మెద్ది
నా కెఱింగింపవమ్మ లోకై కజనని:

అని కోరుటతో నావిధి నామె చెప్పెను. ఇట నాననములు ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన సమాధులు. యోగిలక్షణములన్నియుఁ జెప్పఁబడెను. యిమ నియమాదుల యభ్యాసమున శీఘ్రముగ నాదబిందుకళా సాక్షాత్కార మగు నని చెప్పెను. దానిచే వరబ్రహ్మయందు లీన మగును. ఇట్లు తారకయోగము నుపదేశించినరీతి ప్రథమాశ్వాసమునఁ గలదు.

ద్వితీయాశ్వాసమున సౌఖ్యయోగాదులఁ జెప్పి త దనుభూతితో

1 “అట్టి తన్నుఁ గాంచి యానందమూ ర్తియై

చిత్రరూప మట్లు చేష్ట లుడిగి

తనువు మఱచి కొంతతడ పూరకుండె నా

యాంజనేయుఁ డో హిమాద్రితనయః

అని తన యథార్థస్వరూప మెఱిగి పరమానందమయుండైన హనుమంతుఁడు వర్ణింపఁబడెను. అట్టివానిని రాముఁడు గాఢాలింగన మొనర్చెను. ఈ ద్వితీయాశ్వాసమునఁ గవి 88, 89 లలో నేకక్షర ద్వ్యక్షర కందముల రచించి కవనచిత్రముఁ జూపెను.

తృతీయాశ్వాసమున హనుమంతుఁడు శ్రీరాముని ² ‘శ్రీరామరామా! త్రిలోకాభిరామా! బ్రహ్మమాత్రుండవై యొప్పు నీ దివ్యతత్త్వంబు నీ సత్కృపా సంభృతాంచత్కటాక్షంబుచేతం గనుంగొంటి దేవా నమస్తే నమస్తే నమస్తే నమః’ అని దండకమునస్తుతించును. ఈ స్తుతి యనుపొగ్గ సాదికమునఁగవి తాసామర్థ్యముఁ బ్రకటించుచున్నది. పిదప ‘రామ రామ శ్రీరామ రామ రామ’ మకుటమున సీసదశకముచే స్తుతించెను. ⁴ ‘ఇట్లు ఖండపాండిత్యంబుచేతఁ జెక్కుభంగుల వినుతించు హనుమంతుని’ యను టద్వారా తన యఖండపాండిత్యముఁ గపిపేరఁ గవి దీనియందు నిరూపించుకొనెను. అనంతరము తాముఁడు మారుతి కమనస్కయోగముఁ జెప్పగా నాతఁడు సమాధియందు మనస్సు కలదా లేదా యని ప్రశ్నించుచు రెండుపక్షముల దోషములు వివరించెను. ఇట్లు హనుమంతుఁడు పృచ్ఛకుఁడు, శ్రోతయు నై యీ కౌవ్యముద్వారా జగత్తునకు సకల రాజయోగ తాత్త్విక విషయములు దెల్పినవాఁ డయ్యెను. శ్రీకృష్ణుఁడు పార్థున

1. శీర్ష. రా. సం. 2-168

3. శీర్ష. రా. సం. 2-27 నుండి 36

2. శీర్ష. రా. సం. 3-3

4. శీర్ష. రా. సం. 3-37

కుపదేశించిన భగద్గీతలోని పదునెనిమిది యోగముల సారము నిందలి తారక, సాంఖ్య, అనునస్క యోగములు మూడింటినే పరిపూర్ణముగ నుపదేశింపఁబడుట విశేషము.

లంకావిజయము

పిండిపోలు లక్ష్మణకవిచే రచింపఁబడిన ద్వ్యర్థికావ్యమిది. 1797వ సంవత్సరమున రచింపఁబడిన కావ్యము. లక్ష్మణకవి తలదండ్రులు రాజమాంబా గోపాలార్జునులు. ధర్మారా వను వ్యక్తివలన లంకభూమిని పోగొట్టుకొని ఆ ధర్మారావును భూమి నవహరించినవానిని భూపుత్రి నవహరించిన రావణునిగాఁ జిత్రించి ద్వ్యర్థిగా వ్రాసినట్టిది. తన లొకికేతివృత్తమునకై హనుమత్కథ వస్తువుగాఁ గొనెను తప్ప ఈతఁడు హనుమంతునియెడ లక్ష్యము కలవాఁడు కాని, రామునియెడ లక్ష్యము కలవాఁడు కాని, వారి విజయమును వర్ణింప నెంచినవాఁడు కాని కాదు. ధర్మారావే దమ్మన్న. అతఁడే రావణుఁడు. కావున దీనికి ముందుగ రావణదమ్మియ మనియే పేరు పెట్టెను. ద్రాక్షారామసమీపమున కుయ్యేరు గ్రామనివాసి ఈలక్ష్మణకవి.

లంకావిజయము రెండొక్కాసముల కావ్యము. ప్రథమాశ్వాసమున 183 పద్యములు, ద్వితీయాశ్వాసమున 220 పద్యములును గలవు. ఇందు ద్వితీయాశ్వాసమున 22వ పద్యమున హనుమంతుఁడు ప్రవేశించును. యథావాల్మీకముగ లక్ష్మణునితోడనే భాషణము జరిపెను. ఒక్కొక్క పద్యమువ మైనాక, సురస, సింహికల వృత్తాంతము చెప్పఁబడెను.

¹ 'హరిప్రసాదలబ్ధ విద్యాధురంధరుఁ డనుట' సూర్యదరాత్త విద్య కలవాఁ డని యనంతర పద్యమునఁ జెప్పుటవలన సూర్యశిష్యత్వము;

² 'తిమ్మఁ డొకఁడు ధూర్జటి' అని విభీషణునిచే రావణునకుఁ జెప్పించుటచే శివావతారత్వముఁ జెప్పినవాఁ డయ్యెను. ³ 'భానుండు గురుఁడుగాఁ బరగె నెయ్యమున మున్నట్టి యాపావని యగ్రగదేశను' అనియుఁజెప్పెను. రావణదమ్మియ మను నీ లంకావిజయము ముఖ్యముగ ధర్మారావు అన్యాయము నెలుగెత్తి చాటుటకు కావున నట్టి ధర్మారావును ప్రత్యక్షముగా నధిక్షేపించు నవకాశముగాఁ గొని రావణునితో హనుమంతుఁడు ముఖాముఖి

భాషించిన పుట్టమును విపులముగాఁ జెప్పెను. ద్వితీయాశ్వాసమున 77వ పద్యమునుండి 92వ పద్యమువఱకుఁ బదునారు పద్యములలో నా విషయముఁ జెప్పుచు సీత నవహరించుటలో దోషము, లంక నవహరించుటలో ధర్మారావుదోషముఁ బ్రకట మొనర్చునట్లు వివరించుచు నందుకుఁ బ్రతిఫల మనుభవింపక తప్పదని; కాన సీతను (లంకను) వీడుమని హితముఁ జెప్పెను. రచనచేయుటయందుఁ బ్రధానలక్ష్య మిదియే.

లంకాదహనము చెప్పఁబడెను. లక్ష్మణుని మృతసంజీవనిఁ దెచ్చి బ్రతికించుట కలదు. పుత్రకామేష్ట్యాది శ్రీరామపట్టాభిషేక పర్యంతము చెప్పుట నిది రామప్రధాన కావ్యము తప్ప హనుమత్ప్రధానము కాదని తెలియును. హనుమంతుని దెల్పుటకుఁ బూర్వాన్వయముతో నతఁడు, నాతఁడు నను సర్వనామములే యొక్క డుపయోగింపఁబడగా హనుమత్పరముగా రెండవ అర్థమునకు అనుకూలముగా ద్వితీయాశ్వాసముననే మిత్రసంతతి వరమంత్రి, కేసరిపుత్రుఁడు (22) వాతతనయుండు (26) వనచారివరమంత్రి (27) కేసరితనయుండు (34) అంజనానందనుఁడు (41) వనప్రియకుమారుండు (48) హరి (60, 103) హరిప్రసాదలబ్ధ విద్యాభురంధరుఁ డగు నా నిర్భీక వనచారి (69) పావని (70, 189) రామేష్ఠకుండు (72) వాణీరచనాదైపుణి (75) మరుత్కుమారుండు (76) హనుమంతుండు (93) వానరసమాజమణి (95) నిర్భీకవనచారి (96, 101) తిమ్మఁడొకఁడు ధూర్జటి (109) మరుజ్ఞాత (150) ప్రభంజనసంతతి (183) క్షాసని (179, 180) భానుండు గురుఁడుగాఁ బరగిన పావని (229) అను ప్రయోగములు చేయఁబడెను. రామకథను, తీసికొని రచించినను ద్వ్యక్తియయ్యుఁ దగినస్థానము లభింపనికారణము లౌకికవ్యవహరమును జోడించి ద్వీషపూర్వకమగు రచనఁజేయుటవలనఁగావచ్చును. ఇట్లు లంకావిజయమునఁ బ్రధానపాత్రవహించిన హనుమంతుని లక్ష్మణకవి తన ద్వ్యర్థికావ్యమున నిబంధించుకొనెను.

శ్రీ సీతాన్వేషణము

‘సుందరకాండ’ ఇతివృత్తముగా విరచితమైన పద్యకావ్య మిది. దీని కర్త వాడేల వెంకట శేషగిరిరావు. ఈతఁ డభినవ పోతన, కవికులాలంకార విరుదాంకితుఁడు. వేంకటలక్ష్మమ్మ, వేంకటాచార్యులు తల్లి

దండ్రులు. గ్రంథకర్త వంశక్రమ మను శీర్షికయందుఁ గవి తన విషయముల స్పష్ట మొనర్చెను. శ్రీకృష్ణాభ్యుదయ ప్రబంధాదిక కర్తగాఁ జెప్పుకొనెను. దైవదత్త జ్యోతిషవిద్యావిశారదునిగ గద్యలోఁ జెప్పుకొనెను. గ్రంథాంతమున

1 “కలలో దర్శన మొసఁగియు

సలలిత సద్గ్రంథరచన సాగించి యశః

కలితుం జేసిన మారుతిఁ

దలచెద తత్పాదరజము దాల్చు శిరముసన్”

అని చెప్పుటవలన నీ కవి హనుమత్ప్రేరితుఁడై ఈ కావ్యము రచించినవాడని, పుష్పగిరితిమ్మనవలె స్వప్నాంజనేయానుగ్రహ మందినవాడని తెలియుచున్నది.

కథావిధానమున సంక్షిప్తముగ రామజననాదిక కథ నలుబదిపద్యములలో నడచి యనంతర మన్వేషణకథ యారంభ మయ్యెను. ఆయత్నమునఁ బంపాతీరమున హనుమత్ప్రవేశఘట్టము వర్ణింపఁబడెను.

2 ‘రామా! రమ్యగుణాభిరామ! నుత సుత్రామా! జగన్మోహన శ్యామా’యనుఁబద్యమున హనుమంతుని భక్తితోఁబాటు కవి యనుష్ఠాన పూర్ణ రచనాశక్తియు స్పష్ట మగుచున్నది. వస్తువునుబట్టి కావ్యము హనుమత్ప్రధానముగ నడచెను. మహేంద్రగిరినుండి వెడలుముందే మారుతి కపి తత్వ ‘సీత కీ యుంగర మిచ్చి యానవాలు గొనివత్తు’ నని చెప్పుట యవాల్మీకము. సముద్రము దాటు రీతి, ఆ సమయమున హనుమంతునకుఁ జెప్పిన యుపమలు మొదలగు విధాన మంతయు వాల్మీకి ననుసరించియే చెప్పఁబడెను. రామునకు సీతవార్తఁదెల్పుటలోఁ గ్రియాపదముతో నారంభించుటలో నెల్లరవలె నౌచిత్యము బాదించుటతోఁబాటు

3 “కంటింగంటిని జానకీజనని నా కన్నార లంకాపురిన్

వింటింవింటిని త న్మహాసతి వ్యధా పృత్యాగత మాద్యంతమున్

గొంటింగొంటి ప్రతిజ్ఞ దుష్టతిపులం గూలార్చి వేలార్చగన్

మంటింమంటిని యొర్మితో జనకజం మాతంగు లల్లార్చుచోన్”

1. శ్రీ సీతాన్వేషణము - పుట 109-1

2. శ్రీ సీతాన్వేషణము - పుట 12-2

3. శ్రీ సీతాన్వేషణము - పుట 104 8

అని ద్వీరుక్తి యొనర్చుటద్వారా నిస్సందేహ మని స్పష్టము గావించుచు ననుష్ఠానతో నొప్పి శ్రవణపీయము నొనర్చుటద్వారా హనుమద్వాక్యములు రాముని కర్ణముల కెట్లానందదాయకములై యలంకారముల వంటివో యట్లు శ్రోతృకర్ణములకు నలంకారములఁ గావించెను.

ప్రథానఘట్టములు శీర్షికలుగా 550 గద్యపద్యముల విరచితమైన దీ కావ్యము. హనుమంతుఁడు కపితతితో వారిని విడిచిది మొదలు మఱియేతడుపఱిగిన జరిగిన వత్తాంత మంతయుఁ జెప్పెను. ఈ వృత్తాంతమున కవి ¹ 'ముప్పది హిడుగుపాదములు గల్గిన సీసమాలికగాఁ జెప్పెను. ఇట్లు సుందకాండకథ శ్రీ సీతాన్వేషణ మను పేర పద్యకావ్యముగా విరచిత మయ్యెను.

శ్రీమధువనము : సుందరకాండ నితివృత్తముగాఁ గొని వ్రాసిన ఖండ కావ్య మిది. దీని కర్త దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని సుందరకాండ నిత్యపారాయణ చేయు ప్రేరణచే కావ్యము రచించినట్లు రచయితయే తన తొలి పలుకునఁ జెప్పుకొనుటఁ బట్టి వేంకటాచార్యుని హనుమ నిష్ఠఁ డని తెలియును. మధువనమునకు సంబంధించిన సన్నివేశముకూడ నిందుండుట చేతను ఆ పేరు సుందరముగా నుండుటచేతను కావ్యమున కాపేరు పె నట్లు తెల్పుకొనెను. కాని ప్రసాదగుణ భూయిష్టమై మధురతర మ. రచనతో నీ మధువననామము సార్థక మగుచున్నది. అదికవి భావముల గ్రహించి సంగ్రహముగా సుందరకాండ నిట్లు దివాకర్ల ఆంధ్రకావ్యముగ మలచెను.

షట్కాండ పరిమిత రామాయణ మట్లందు నారు విభాగములు కలవు. కావ్య మంతయు 252 పద్యములలో ముగియును, లంకానగరమునకై సముద్రము దాటుచు వెడలిన హనుమంతునిఁగూర్చి యాలోచించుచు నెదురుచూచుటతోఁ గావ్య మారంభ మగును ఇది యిట్లారంభించుటద్వారా సముద్రముపై అన్వేషణలు పునరుక్తములు కాకుండఁజేసెను. హనుమంతునిచేతనే యా వృత్తాంతముఁ జెప్పించెను. ఇట్టి యారంభ సన్నివేశమునే బదప విభాగారంభమునను రామలక్ష్మణ సుగ్రీవాదులెదురుచూచుచున్నట్లు చూపెను. ఇది దివాకర్ల చేసికొన్న సన్నివేశకల్ప

నా తీరు 1 'నల్పివేయఁడె సుఖాంధశృత్యకూటంబు నొక్క నోమేషం
బున దోమలంబలెనె" రావణప్రభృతి రక్షోవీరు లా హరివ్రములుముందేర
మశకములు కారె" 2 'శతయోజనం బైన సాగరం బెల్ల న క్కపినాథు
నకుఁ బిల్లకాల్వ గాదె" అని జాంబవంతుఁడు హనుమంతునిఁ గూర్చి వానో
రులతో ననును. ఇది

“గోష్పదీకృత వారాశిం - మశకీకృత రాక్షసం

రామాయణమహమాలా రత్నం వందే ౭ నిలాత్మజమ్”

అను శ్లోకమును దృష్టియం దుంచుకొని పల్కిన తీరు. ఈ శ్లోకము సుందో
రకాండ పారాయణారంభమునఁ బరిపవలసినది. కావుననే పారాయణ
విధిగా నా శ్లోకభావము నిట్లు దివాకర్ల యనువదించెను.

3 “వార్ధిమగ్నము పక్షవ ద్భూధృ మేదైన నుడ్డినమై వచ్చుచున్న
దేమొ” యనుచు ‘నాకృతి కాంతి వేగాతిశయము సూర్తితము తోవంగ
నని పల్కిన పద్యము శాస్త్రేక్షా, క్రమాలంకారముల నొప్పుచు హస్య
మంతుని సముద్రలంఘనరీతినిఁ జూపుచున్నది.

4 “శ్రీకంఠాంశ సమదృఢం డతఁడె కా కెవ్వార లత్యాయతం

బీ కూపారము దాడి యా శరధరిత్రీన్ భీకరాకార రే

ఖా కోపావిల రాక్షసీ నిచయ రక్షా ఘోర కారాగృహ

వ్యాకీర్ణ స్థితి నున్న భూమిసుత నాశ్వానితవగానేగెడిన్”

అను పద్యమున హనుమంతుని రుద్రాంశ సంభూతత్వము తెల్పుఁబడెను.
ఇది హనుమంతుని శక్తిప్రకటన మొనర్చుచు కవి సుదీర్ఘ సమాస
రచనా పటిమను తెలియఁజేయుచున్నది. ఇందు భీక్షరాకార రేఖా కోపా
విల రాక్షసీనిచయ రక్షా ఘోర కారాగృహ వ్యాకీర్ణ స్థితి’ యను దీర్ఘ
సమాస మిందుఁ బ్రయోగింపఁబడెను.

మూలమున ‘దృష్టా’ సీతా యన్నటుల నెందు కంటిన్ రావణు
పాలితం బయిన” యని యారంభించి హనుమంతుని -వాఁడై పుణ్యముఁ
బ్రదర్శించెను. అట్లే యంగదుని హిగడ్డలందు వీర్యమున్ జేవయు
స్వామిభక్తి ధృతి నేరుపులు హనుమద్గుణములుగ వివరింపఁబడెను. రావ

1. మధువనము 1 - 7

౨. మధువనము 1 - 8

3. మధువనము 1 - 14

4. మధువనము 1 - 17

జ్ఞునిపై గోపమువచ్చి వాని దునుమంగ మేను పెంచితి ననగనే యంగ
దుడు ¹ 'హనుమా! యదికూడను చేసివచ్చితే' యనుట సంభాషణా
చమత్కృతిఁ దెల్పుచున్నది ² 'విటపాళి దళన ధ్వనుల్ ఖగ సముద్యే
గార్త నిక్వాణమల్' అను-పద్యమందలి ధ్వన్యనుకరణము హనుమంతుఁ
డకోకవనము ధ్వంస మొనర్చిన రీతిని తలపించుచున్నది.

శ్రీదివాకర్ల వానరుల మధువన విహారమున స్వభావోక్తిమయ
చన్ గావించెను. ³ 'గుణ రూప సుందరుఁడుగా నిందు హనుమంతుఁడు
ర్జింపఁబడెను. హనుమ ద్వీజయమునకు మెచ్చి రాముఁడు కొఁగలించు
నెను. ఇట్లు దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని సుందరకాండను సంగ్రహిం
చియు హనుమ చక్రియుక్తులను సూత్రప్రాయములగు బదవాక్యం
బుల యథాశక్తిగ నిరూపించెను.

హరికులామోదము (ఆంజనేయప్రశస్తి)

ఆంజనేయప్రశస్తి అను నుపనామముకల హరికులామోదము హను
కుంతుని చరిత్రను తెల్పు పద్యకావ్యము. చల్లా సూర్యకామేశ్వరరావు
దీనికర్త. నరసాపురమున జైలరున్నత పాఠశాలయం దుపాధ్యాయ
వృత్తి చేయు నీ కవి తాతనుగూర్చి భక్తిప్రపూరితాశుకవిత్వ ప్రణీ
హితుఁ డని చెప్పుటచే కవి-స్పండితవంశము వాఁడని తెలియును. ఈ కవి
యాధునికుడు. ఈతని తల్లి దుర్గ తండ్రి నారాయణుఁడు.

తొమ్మిది ప్రకరణములలో మూఁడువందల పదిపద్యములఁగూర్చిన
దీ చిన్న కావ్యము. ప్రకరణ సామములు లేవు. కవికి కంఠబద్ధముల
మక్కువ యెక్కువ ఇంతటి కావ్యముననే 219 కందపద్యములే కలవు.

⁴ "ఇది శ్రీమద్ధనుమ కృపా పదమునఁ గైత యోజుకంగ వ్రాసిన
కబ్బం బిది" యని స్వయముగఁ జెప్పుకొనుటవలన శీతఁడును హనుమ
దనుగ్రహ లబ్ధ కవిత దీనిని చెప్పెను. హనుమ ప్రత్యక్షధర్మము రామాంకి
తము గావించెను హనుమత్కవి సహజ మైన చిత్రరచన యిందుఁగన్ప
ట్టును. శ్రీకా రారంభము, ఇష్టదేవతాస్తుతి, షష్ట్యర్చనములు, సుకవి స్తుతి
కుకవి నింధ-వంటివి కల్గి కావ్యము చిన్న దయ్యునుట ప్రదాయబద్ధమై

1. మధువనము 2-64

3. మధువనము 6-5

2. మధువనము 3-4

4. హరికులామోదము పుట VI

యున్నది. రచన, వర్ణనలు పూర్వకపుల యడుగుజాడలతో నడచినవి.

సర్వవృథమముగా హనుమత్పరమగు

శ్రీరామ చరణ యుగళీ

నీరజ మధుకరున కొంజనేయునకు మహా

వీరునకుఁ గ్రూర రాక్షస

మారకునకు జోత లిడుదు మానసవీధిన్'

అను పద్యము రచింపబడెను. తొలుతఁ జేయు గణపతి ప్రార్థనమున నాకాశరూపి గణపతి యని, యాకాశభవుం డగు వాయువు కుమారుని హనుమంతుఁ డనియు చెప్పుటచే గణపతి మనుమనిగా హనుమంతునిఁజెప్పుట విశేషము. హరికుల సూర్యవంశజుడగు రామున కామోద మని; హరికుల = వానరజాతి కామోద మని యిట్లు గ్రంథ నామకరణముననే కవి సామర్థ్యము చూపెను.

ఈ కావ్యమున శ్రీరామున కగస్త్యుఁడు హనుమంతుని చరిత్ర చెప్పుటయూ ఇతివృత్తము. కావున నిది యుత్తరరామాయణము నుండి స్వీకరించినది. రాముఁ డగస్త్యునితో

1 "రావణ విక్రమభంగము

గావించిన వాలికంటె పునుఁ డగు నంచున్

భావింతు హనుమంతునిఁ

గోవిదవర చెప్పు డీతని గురుచరితంబున్"

అని కోరుటవలన వా ముని యీ హనుమత్కథఁ జెప్పెను. ఇందుఁగేసరి; యంజనల వత్తాంతము, శివవీర్య సముద్భవుడై హనుమంతుఁడు వాయు వరమున జనించినరీతి, రామావతారము, కపిబాలకుఁడు సూర్యుని కబళింపఁబోయి వజ్రహతుడై హనుమంతుఁడగుట, బ్రహ్మాండ్రాదుల వర ప్రదానము, హనుమంతుని బాల్యచేష్టా విజృంభణము, మునిశాసము, సూర్యునికడ విద్యాభ్యాసము, సుగ్రీవసేవ, రామ ప్రథమసమాగమ వృత్తాంతము, లిందుగలవు కేసరి మునిలోక బాధకములు, శంఖ శబలకములు నగు గజముల నణచి మునుల మెప్పు వడసెను. వారు వరముఁ గోరు మన

1 హరికులమోదము పుట 2-3

1 “మారుత రుద్ర సమాన సత్త్వమువాడు
 నవ్యయాంబిత విగ్రహంబువాడు
 కామరూపము నొందు కాయంబు గలవాడు
 కామగమనమును గలుగువాడు
 బుద్ధియుఁ దేజంబు నుద్భృతం బగువాడు
 నిర్ధతర గుణ ప్రసేద్ధివాడు
 కూరశిక్షణఁ జేయఁ గోరుచుండెడివాడు
 నచ్యుత భక్తుడై యలరువాడు
 సాధు సంగమ మొనరింప జనెడివాడు
 సాధు రక్షణ సేయంగ తాలువాడు
 సై న తనయుండు జనియింప నాత్మ దలతుఁ
 గరుణ నట్టివాడు గలుగ వరము నిండు”

అని కోరెను. ఇట్టి హనుమ ల్లక్షణములును కవి తనకావ్యమున నిరూపిం
 చెను. అగస్త్యశ్లోక మగు హనుమత్కథ వినిన రాముడు ఆదరమున
 హనుమంతుని హిగడి తనివారఁ గొగిలించెను. హనుమంతునిచే నప్పుడు
 గావింపఁబడిన రామస్తుతి భక్తిరస పూర్ణమైనది. శతకమువలె నేక మగు
 టవలన ధారగా నడచినది. అంత్యానుప్రసాసఁ నొప్పినది. ఇట్లే

2 “వతి యనుమతి సతి సునిశిత
 మతిఁ జని సతత మతినిష్ఠ మనియొ దవమునన్
 గతిగనని తరమును సదా
 గతియ సదా గతి యటంచుఁ గలిత సుజేష్ఠన్”

వంటివాని యందు వృత్తనుస్థానము గన్పట్టును. ఈ కవి ద్వ్యక్షర
 త్ర్యక్షర ప్రాస లెక్కువ వాడును. అవియు రెండు రెండు పాదముల
 నడుపుచుండును.

3 “తనయోదయంబు కలుగమీఁ
 దన యోజయు సెడిన ననిలఁ దనుపు మనుచు నొ
 జనః నీవతి నిను బంపెన్
 జననీ జనకులకు మీకు సత్పుత్రుఁ డబ్బున్”

1. హరికులామోదము పుట 14-5

3. హరికులామోదము పుట 42-4

2. హరికులామోదము పుట 18-3

ఇట్లు 45-4;46-1;47-2;51-2;59-2;67-1-2; లందు నీరీతి గన్పట్టును.

1 “అను నిను మాటల కా కవి

వెను వెనుకకు జనుచు రథము చేగలునకున్

మును మును నీదు సమక్షము

నను నను జననిచ్చి జోధన నొసగుచునినన్”

పంటివానియందు లాటానుపొగ్రసము గన్పట్టును. ఇట్లు హరికులామోదమును కవి సూర్యకామేశ్వరరావు ఉత్తమకవిమార్గరమన సహృదయ మోదముగా రచించెను.

శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి

‘శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి’ కావ్యకుర్త శ్రీ ద్వివేది సత్యనారాయణ సూరి శతకంఠరావణ వధ వృత్తాంతమేర్పిరివృత్తముగా వెలువడిన కావ్య మ్మిది. ఇది పరాశరసంహిత ననుసరించి వ్రాయబడినట్లు షష్ఠ్యంత తానంత రమునఁ జెప్పిన ‘భక్తశ్రేణి కఘ్యధ్యయ పరంపరాభివృద్ధిగా నా గ్రంథింపు పరాశరసంహితా సప్తమపట లాంతర్గత శతానన హనన రూపక మగు నీ చిటుకబృమునకు’ నను వాక్యములవలననే స్పష్ట మగుచున్నది. కాని శతాననుని రాజధానిని మాయాపురిగాఁ జెప్పుట అనందరామాయణమో లేదా సమీరకుమార విజయమునో యనుసరించియే.

■ందు హనుమంతునకుఁ బ్రముఖపాత్రో యాయఁబడినను. హనుమ దవతారము లగుఁ దొమ్మిదింటి ² ‘చతుర్థః పంచవక్త్రకః’ అని చెప్పఁ బడిన నాల్గవ యవతారమునకుఁ గారణమైన గాథ యిదియే. కావుననే గ్రంథమునకు శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి యని నామకరణ మొనర్ప బడినను. శ్రీకారము చుట్టిన శుద్ధ్యము కాగానే

అతయ శపి హరి గరుడాయ

శ్లోరాది పరాహ హయ కళామయ ముఖముల్

తీరిచిదిద్దిన దై వత

పారమ్యము పంచముఖి ప్రభావమునునుతున్”

1. హరికులామోదము పుట 68-4

2. ప. సం. 69-7

3. శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి-1-2;

అవియే పంచముఖములఁ దెల్పుచు నారంభించెను. మూడవ పద్యమునకుఁ బదాననము లెత్తి హనుమ కబాక్షింప' నని మొదలు పెట్టెను. ఈ గ్రంథ విభాగము ఆననములుగాఁ జేయబడి ప్రథమానన, ద్వితీయానన, తృతీయానన, తురీయానన, పంచమాననములుగాఁ జెప్పుట గ్రహింపదగినదే. పంచముఖములకు బంచాననములుగాఁ జెప్పుటయ కాక హనుమంతునకుఁ బరచసంఖ్య యిష్టసంఖ్య ¹ "హనుమరతునకు బధుసంఖ్య ఇష్టము కావున హనుమత్ప్రీతికొఱతై పత్రపుష్ప, ఫల తాంబూలాదులను, అప్పములను బంచసంఖ్యలో నమర్చింపవలెనగును.

² 'ప్రదక్షిణ నమస్కారాన్ - సాష్టాంగాన్ పంచసంఖ్యయా దాస్యామి కపినాథాయ-గృహాణాభిష్టదాయక ఆని చెప్పబడెను. ఆ నియమమును కృత్రిక ర్త పాఠించుట గుర్తింపదగిలము. శ్రీరామునియెడ హనుమత్ప్రేమకాగారణము గార్థభనిస్వనుని గాధ, శివకేశవుల వాదోపవాద శపథములు కాగా నిందు సూరిచే వేఙ్కాకారణము కల్పింపబడెను. అది త్రిపురాసుర సంహారమునాటి యువకృతి కిది బదులు.

రామాయణమువలె యుద్ధానంతరము పుష్పకముపై 'సాకేతముఁ జేరినట్లు చెప్పెను. మఱి హనుమద్వాల్చి నైతు వెందుకో యర్థము కాదు ³ 'జానకియు నూర్మిళయు స్తుభ్రర్పలయు నిట్లు వీరపత్నులుగాఁగ సాధ్వీరవాన' ననుచు సీత, ఉర్మిళలతోబాటు సువర్చలను వీరప్రతిష్ఠిగాఁ జెప్పుట విశేషము. సంహితోక్తమగు నా సువర్చలావిషయము నిట్లు తెల్పినవాఁ డగుటయ కాక వారి మువ్వర గూర్చుచు వీరపత్నులుగాఁ జెప్పుట యపూర్వ కల్పనము. అంతియకోక ఆ పయనద్యములందీ రామసేమామగారగు జనకుని తరపునుండి హమమంతుని మామగారగు సోమ్యుని తరపునను బలము తో డయినట్లు చెప్పెను. ఇదియు 'బ్రత్యేకించే కవి కల్పించినది శ్వశరసంబంధమగు సహకారమందు నిరీతా కవి కళాధూనికతఁ దెల్పును' అట్లే 'పకాడ శానన విభాసుర, డవ్యమూర్తి, డిక్టోక్కుర' దలలం ధరించు నో సత్తమఖి! ⁴ వంటి సంబోధనలందు హనుమ న్నేవా

1. శ్రీ హనుమద్విషయ సర్వనం పుట 10

2. ప. సం. 52-48

3. శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి 5-75

4. శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి 2-12

వతారములకంటె భిన్నములగు రూపములు తెలుపబడెను. ఇట్టివి తఱుకు సమీపస్థమై హనుమద్భక్తపురముగాఁ జెప్పబడ 'తీపట్టు' నందు సప్తముఖి ఏకాదశము భీత్యాది మూర్తులు ప్రతిష్ఠితమై పూజలనందుచున్నవి త త్పురిసరవాసి యగు నీ కృతికర్త వానిభావమును బంచముఖమూర్తి యొడఁ జెప్పియుండవచ్చును. పూర్వరచితములై సందర్భము నాలోచించి ప్రవేశపెట్టబడిన శ్రీరామ సుప్రభాతము (1-25 నుండి) సామీరి ప్రార్థనము మానసబోధ (1-22-29 నుండి) అది త్రైకాదశి (4-18 నుండి) హనుమ న్నుతి (4-29 నుండి) రామచంద్ర ప్రవృత్తి (5-29 నుండి) దేవీస్తుతి దండకము (5-4 నుండి) స్తోత్రము లన్నియు గ్రంథమును బెంచుటకు దప్ప గ్రంథావశ్యకత దృష్టితో నుంచిన వనిపించవు. మర్దనకవి కేవలము రెండు పద్యములను సంస్కృతపూర్ణములుగాఁ జెప్ప నీ పైసూత్రము లన్నింటినీ కవిసంస్కృతమునఁజెప్పెను ఆయా స్తోత్రములకడనే వానిని పృథక్కరించుచు ఆ రచనల కార్యకారణములు చెప్పబడుట శయ్యాభంజక విషయము కేవల సంస్కృతరచనఁ గావించుటకాక

3 "అజరే హ్యజరే రేజరే భేజరే

మందిరే మందిరే వందిరే సుందరీం

ప్రాహి మాం సాహి మాం భాహి యే దేహితే

దేహి తే గేహతి సాహితీ మోహినిమ్"

వంటి శబ్దాలంకార శోభితములను చెప్పెను. కావ్యము వేదాంతార్థ భావనతో మొదలుకాగా గావ్యాంతము వేదాంత మహావాక్యములతో జరిగెను.

4 "త త్త్వ సుసి" యంచు రాముఁడు తనను బిలువ

"త త్త్వ మసి" యంచు హరుఁ డనె దాశరథిని

అవసిజయు 'అహం బ్రహ్మస్మి యనఁగ'

నని యా మహావాక్యముల నధ్యాత్మభావమేకాక 'హరిహరద్వైతమును గూడ సాధించెను. కావ్యభాగము పూర్తికాగానే కల కవివిషయమున 'అహమ్' ప్రత్యయ శ్రేష్ఠికయందును నీ వాక్యముల భావమే భావన చేయబడెను. ఈ యంశముకూడ

1. శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి 2-22

3. శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి 5-57

2. శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి 3-47

4. శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి 5-71

1 “స్వస్థమున మున్ను నాకు సాక్షాత్కరించి
తత్త్వము స్యాది వాక్యసంతతికి నర్థ
మెఱుక చేసిన గురుఁడ నేనే” యటంచు
నాన తిచ్చిన హనుమంతు నభినుతింతు”

నన్ను పుష్పగిరి తిమ్మన పద్య మీ భావనముననే రచించియుండు
ననిపించును.

2 “చార్ద్య మ్మగు దయ్యమై యలలతో నింగిన్ మిఱిరించు నా
యాదోనాథునిపైని సేతు వెటు లాహా! యిట్లు నిర్మింతు”

నని విచారించు రామునితో హనుమంతుఁడు ‘నే నున్నా నని గుర్తు లేద
టవెతండ్రి’ రామచంద్రపరబ్రాహ్మణి వాఁముచే సేతువు నిర్మించి సేననం
తను ప్రయాణము గావించెను. కాని మిగిలిన గ్రంథములందువలెగాక

3 “నిష్ప్రతిద్యుద్వ యుద్ధ సంతీర్ణహృదయుఁ
డగుచు శ్రీ పుష్పకమ్ముపై నధివసించె
సితతో రామభద్రుఁడు సేనఁ గూడి
మాతలం గూడి చేరె సాకేతిపురము”

అని పుష్పకమ్ముపై తిరుగుప్రయాణమును చెప్పెను. పుష్పకమ్మును వెడలు
నప్పుడెందుకు వినియోగించుకొనలేదో యర్థము కాదు.

సేతుబంధ మహాకావ్యము

ప్రాకృతభాషయందు ప్రవర సేనుఁడు రచించిన యీ కావ్యమును
అవధానము చంద్రశేఖరశర్మ ఆంధ్రీకరించెను. ఇది పదునైదు
శాఛ్చ సముల కావ్యము. యథానువాదముగా శ్లోకసంఖ్యకూడ నిచ్చుచుఁ
గవిత పద్యముల నిచ్చెను. ఇందలి ప్రథమోచ్ఛ్వాసముననే హను
మంతుడు శ్రీరామునకు శిరోరత్న మిడిన గాథ కలదు. మరల పదు
నాల్గవ యుచ్ఛ్వాసమున హనుమంతుఁడు భూమాక్షుని వధించిన ఘట్టము
అయిదు పద్యములలోను, అకంపనుని వధించుట నొక్కపద్యమునఁ
జెప్పెను. పదునై దవ యుచ్ఛ్వాసమున సంతీవివర్యతముఁ దెచ్చి లక్ష్మ
ణుని మూర్ఛదేర్చుట కలదు. ఇంతమాత్రపు హనుమత్కథ యీకావ్య
మునఁ గన్పట్టును.

1. సమీర పీఠిక - 7

3. శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి 5-77

2. శ్రీ భగవాన్ పంచముఖి 2-13, 15

సుగ్రీవ పట్టాభిషేకము

ఐ దాశ్వాసముల ఈ కావ్యమునకు కర్త అబ్బరాజు హనుమంత రావు. ఈయన గుంటూరుజిల్లా అయిలవరం పాఠశాల ప్రధానోపాధ్యాయులు. ఈ రచయిత గ్రంథాదిని హనుమంతునిగూర్చి

1 “రాముండిచ్చిన యుంగరమ్ముఁ గొని సంద్ర మ్మట్టె లంఘించి సీతా ముగ్ధాంగనఁ గాంచి దాని నిడి దైత్యస్వామి మ్రోల న్మహాద్దాముండై చరియించి భూతనయ వార్తన్ రాముతోఁ బల్కి శ్రీరాము న్మోదవయోధిఁ డేల్పు హనుమన్ బ్రార్థింతు నశ్రాంతమున్” అని ప్రార్థించెను. ఇందుఁ దృతీయాశ్వాసమున హనుమత్ప్రవేశము కలదు.

సుగ్రీవుని తండ్రియగు ఋక్షవిరజుని సభకు వాపుయు బాలకుఁడగు హనుమంతుని గొనివచ్చెను. అట వాయువుచే హనుమ జ్ఞనన వృత్తాంతము 2 ‘తన ధైర్య కనకాద్రి దానవారుల కెల్ల కోర్కిమై పెట్టని కోట కాగ’ నని మొదలుగఁ జెప్పఁబడెను. అంజన తప మొనర్చి వాయువరమునఁ బడసిన బాలాంజనేయుని 3 ‘మెఱుపుతీవలకాంతి మించు నెమ్మెలు వాని బొందమ్మి నగు ముద్దుమోమువాని’ నని కవి రమ్యముగ వర్ణించెను. బాలభానునిఁబట్టిబోయి వజ్రహతుడై వరమందుట, సూర్యునికడ విద్యాభ్యాసము మున్నగు వృత్తాంతములు ఏబదిరెండు పద్యములలోఁ జెప్పఁబడెను. వాయువు హనుమంతుని ఋక్షవిరజునికడ దించి పెడలిపోయెను.

చతుర్థాశ్వాసమున సుగ్రీవాజ్ఞపై భిక్షుకవేషమున రామలక్ష్మణుల కడ కేగి వారిని గొనివచ్చుట, పంచమాశ్వాసమున తారకు హితోపదేశ మొనర్చుట మున్నగు విషయములు కలవు. ఇట్లు సుగ్రీవ పట్టాభిషేక పర్యంత హనుమత్కథ రామాయణోక్త రీతిలో నిందుఁ గలదు. అష్టాదశ పర్వనాది ప్రబంధలక్షణములతో విరచితమైన యీ కావ్యమున నాశ్వాసాంతాదుల హనుమత్కవి సహజము లగు బంధకవిత్వ గర్భకవిత్వాదులు కలవు.

1. సుగ్రీవ పట్టాభిషేకము 1-8

3. సుగ్రీవ పట్టాభిషేకము 1-18

2. సుగ్రీవ పట్టాభిషేకము 9-12

రాఘవ పావనీయము

కావూరి పూర్ణచంద్రరావు కృత మగుఁ బద్యకావ్య మిది. ఇందు
1. అవతారము 2. కళ్యాణము 3. వనవాసము 4. సందర్శనము 5. విజ
యము నను విభాగములతో 315 పద్యములతో రచింపఁబడిన రామాయ
ణకథ కలదు. అవతారమునందు 'హనుమత్ప్రార్థన' గావించెను.

2 "ఎచట రాఘవుఁడుండు తా నచట నుండు

తాను లేకున్న రాఘవుఁడైన లేడు

వారి బంధంబు నిత్యానుబంధ మరయ

నదియ రాఘవ పావనీయం బటండ్రు"

అను చివటిపద్యమున గ్రంథనామము నిరూపించెను. సందర్శన మను
శీర్షిక హనుమ జ్ఞానవృత్తాంతముతో నారంభ మయ్యెను. శివకేశవా
భేదము నిరూపించుచు శివుఁడే తాను కేశవరూపుఁడగు రాముని సహాయ
ర్థము హనుమంతునిగా నవతరించితి నని హనుమ ద్వృత్తాంతమును పార్వ
తికిఁ జెప్పెను. ఇట్టి ప్రాధాన్యతతోపాటు హనుమంతుఁడు హృదయము
చీల్చి సీతారాములఁ జూపుటతోఁ బూర్తిచేసెను. హనుమ ద్రాములు అపి
భాజ్య లనుటకే యీ కావ్యమునకు రాఘవపావనీయ మని నామమిడెను.

శ్రీ హనుమ చ్చరిత్ర

ఈ కావ్యమును 'అభినవ జయదీప' చల్లా పిచ్చయ్యకావ్యి రచిం
చెను. కావ్యాదిని హనుమ ప్రార్థనగ నుండరకాండ మూర్తి గుణ
సుందర మందిర వర్తి" యని యుత్పలమాల నొక్కదానిని చెప్పి కావ్య
మంతయు నొకేయొక్క సీసమాలికలో నడిపించెను.

"మును విశ్వకర్మ తా నమఁగుఁగూతునిఁ జాయ

యను కన్నె నొసఁగె నహస్కరునకు"

నని హనుమచ్ఛరిత్రను సువర్ణలోత్పత్తితోనారంభించిముక్కోటిపేల్పుల
యంశములను నారాయణుఁడు ఈశ్వరునిలో చేర్చుట, సహజ వజ్రకవచ
కుండలములతో నాంజనేయస్వామి జననము, హనుమంతుఁడు సూర్యుని
పండుగా భక్షించుట, ఇంద్రాదులు పరీక్షించి మహిమకు మెచ్చి వరము

1. రాఘవ పావనీయము - 9

2. రాఘవపావనీయము - 315

లిచ్చుట, సూర్యసన్నిధి విద్యాభ్యాసము, సూర్యుడు సువర్చల నిచ్చి
వివాహము చేయుట, శ్రీ పంచముఖ వీరాంజనేయోత్పత్తి, శ్రీరామ విచా
రము, హనుమంతుడు శ్రీరామునకు ఉత్సాహమొసగుట, గర్గుడు సీతా
దేవికి పంచముఖహనుమంతబోధ యనువిషయములతోఁగావ్యమునునడిపి

“పంచముఖములతోడ రాత్రించరేళఁ

డైన కతకంఠ రావణు నణచి జగతి

జానకిరాములకు ప్రహర్షంబు గూర్చె

గేయ మెల్లెడ వీరాంజనేయ మహిమ”

అను గీతపద్యముతో నా చిన్న కావ్యమును పూర్తిచేసెను. ప్రసన్న కథా
యుక్తితో రచన యొప్పెను.

ప్రసన్నాంజనేయము : విద్వాన్ తిరువాయి రాఘవసూరి విరచిత మగు
నీ కావ్యమున సుందరకాండ, యుద్ధకాండ గాథలు గలవు. ఆ రెండు
కాండల హనుమత్కథతేటగీతులు, కందపద్యములతో మూడు ఉల్లాసము
లందు రచింపఁబడెడు.

హనుమద్విజయము : దీనికి సంజీవరాయ విజయ మని నామాంతరము.
కర్త జనమంచి శేషాద్రిశర్మ. రామాయణ మందలి లక్ష్మణమూర్ఖ
పర్యంత కథ సంగ్రహముగఁ జెప్పఁబడెను. అనంతర హనుమత్కథ
విపులముగ విరచిత మయ్యెను.

శ్రీ సువర్చలా పరిణయము : పూడిపెద్ది లింగమూర్తిచే రచింపఁబడిన
ఏడాళ్వాసముల ప్రబంధమున హనుమంతునకు సువర్చలకు జరిగిన వివా
హము, దానికి పూర్వరంగ మగు చరిత్రయు వర్ణింపఁబడెను. ఉపోద్ఘా
తముననే యిది యపూర్వగ్రంథముగఁ జెప్పఁబడెను.

శ్రీ హనుమ ద్వీలాసము : డా॥ మొక్కపాటి శ్రీరామశాస్త్రి కృత మైన
ఈ పద్యకావ్యము తాత్పర్యసహితముగా 1987 జూన్ నుండి 1988 నవం
బరు వఱకు హనుమత్సేవ మాసపత్రికయందు ధారావాహికముగా వెలువ
రింపఁబడెను. అవతారకాండయందు

‘శ్రీమంతున్ మతిమంతు భాస్కర శుభాశీర్వాద లబ్ధి ప్రవి
ద్యామాత్యున్ గబళిక్పతార్క హర వీర్యాత్తాంజనిపుత్యు సీ
తా మాతా ధవ భక్త భక్తసులభున్ దైతేయ సంమర్దకున్
రామాం కాంకిత వక్త్రు నే ననిశ మారాధించెదన్ మారుతీన్’

అని యారుపద్యములతో హనుమత్ప్రార్థన గావింపఁజడెను. ఇందు అంజనాకేశరుల వృత్తాంతము, శివపార్వతీ పనవిహారము పండివి కలవు. గర్భస్థుఁ డగు శిశువుయొక్క రామనా మార్భాటము విశేషముగవర్ణింపఁబడెను. అట్లవతరించిన అంజనేయుని'

“అమిత బలంబు పాదముల నంకుశ భద్ర సరోజ రేఖలున్
సుమ సుకుమార దేహము విశుభ్ర విధాతృ సుఖోభి తాననం
బమలిన ధీర్ఘ వాల మణిహార సకుండల పీతవస్త్రముల్
రమణ ధరించియే భువి విరాజితఁ బింగళనేత్ర యుక్తుడై”

అని కవి మనోజ్ఞముగ వర్ణించెను.

ఇట్లు ఆంధ్ర కావ్యజాలమునందు ననేకరీతుల హనుమంతుఁడు సద్గుణవంతునిగను, రామభక్తి పూర్ణుని గను సర్వశక్తి సమన్వితునిగను వర్ణితుఁడయ్యెను.

లఘుకృతులు - హనుమంతుఁడు

కావ్యలక్షణముల విపుల విరచితములు కాక లఘువుగ విరచితము లగునవి లఘుకృతులు. అర్థమునుబట్టి దండక శతకాదులును ఇందుఁ జేరును కాని వానికంటె భిన్నములగు ముక్తకాదులే ప్రస్తుతము స్వీకరింపబడుచున్నవి. అప్పకవి వీనిని చాటుప్రబంధములుగాఁ బేర్కొనెను. వీని లక్షణముఁ జెప్పుచు

1. “జనరు ముక్తక మన నొక్క పద్యము ద్వికం

బగు రెండు త్రికము మూడైనఁ బంచ

రత్నంబు లైదు వారణమాల యెనిమిది

నవరత్నములు పద్యనవక మైన”

అని ముక్తకము-1; ద్వికము-2; త్రికము-3; పంచరత్నములు-5; వారణమాల-8; నవరత్నములు-9; భాస్కరమాలిక-12; శశికళ-16, నక్షత్రపంక్తి-27, త్రింశత్తు-30, పంచాశత్తు-50, శతకము-100; అష్టసమధిక శతకము-108; సప్తశతకము-700; పద్యములతో నేర్పడు నని శతకమును కూడ ని కోవఁ జేర్చెను. 2. ‘అనంతుఁడు వీనితో ద్వాత్రింశదాదులఁ జేర్చి చెప్పెను.

రచనమునకును పఠనమునకును తేలి కగు మార్గ మిది. లాఘవముఖ్యమగు నీ ప్రక్రియ సమ్మానములయొడ మిక్కిలి యుపకరింపబడుచున్నది. స్తుతినిమిత్త మీలఘుకృతులను వినియోగించు కారణమున లఘుకృతము లగు స్తుతులును ఈ శీర్షికయందు స్వీకరింపబడుచున్నవి. ఆంధ్రవాఙ్మయమునఁ గానవచ్చు హనువత్పరము లగు లఘుకృతు లిట నియబడుచున్నవి.

1. ఆంజనేయ స్తోత్రాష్టకము - సీరము సుభద్రాంబ

2. ఆంజనేయ నవరత్నమాల-తంజావూరు సరస్వతీ పుస్తకభండారము

3. ఆంజనేయ స్తోత్రాష్టాదశకము - సీరము సుభద్రాంబ

4. ఆంజనేయ తారావళి - కంటేటి వీరయ్య

5. ఆంజనేయ తారావళి - దావచర్ల వీరరాఘవయ్య

1. అప్పకవీయము 1-134

2. ఛందోదర్పణము 3-62

6. ఆంజనేయ తారావళి - ముక్కామల జగన్నాథరావు
7. ఆంజనేయ నక్షత్రమాల - ఇంకొల్లు ఆంజనేయశర్మ - 1917
8. ఆంజనేయ ప్రసన్నరగడలు - జి. పాపయ్య 1919
9. ఆంజనేయ స్తవము - కోవల్లి వెంకటరత్నము
10. ఆంజనేయ స్తవము - యస్. వెంకట సుబ్బారావు
11. గీతికావళి - తుర్లపాటి బాలగురునాథ్
12. పంచవింశతి పద్యమాలా - 'ధర్మపురవాస గౌతమీతట నివాస' కేసరి పుత్ర! హనుమంత! అని ధర్మపురి భక్తాంజనేయస్వామి దేవాలయం వారు ప్రకటించినది.
13. పంచముఖ వీరహనుమ త్పంచవింశతి - కంభంమెట్టు శోభనా చలపతిరావు
14. మారుతి స్తవరాజము శతావధానులురామకృష్ణసీతారామ సోదరకవులు
15. యోగాంజనేయ స్తవ తారావళి - కొల్లము సీతారామకవి
16. రామదూత స్తుతిమాల - శ్రీవాణీ గ్రంథమాల
17. వీరాంజనేయ స్తోత్రము - యం. వెంకటసుబ్బయ్య - 1919
18. వీరహనుమ త్తారావళి - వినుకొండ వెంకటనరసింహాచారి - 1902
19. శ్రీ హిద్దుటూరు వీరాంజనేయ నక్షత్రమాల - వేదాంతం భాస్కరాచార్యులు
20. శ్రీ ఆంజనేయ స్తోత్రము - విరాల రాజమౌళి శాస్త్రి
21. శ్రీ హనుమత్కల్యాణ స్తవము - 'అష్టావధాని' వల్లపంతుల వేంకటరామశర్మ
22. శ్రీ వీరాంజనేయ మంగళ సుప్రభాతము - జి. వి. రామచంద్రశాస్త్రి
23. శ్రీ మారుతి తారావళి - బూరుగల గోపాలకృష్ణమూర్తి
24. శ్రీ హనుమదాది స్తోత్ర నవకమ్ - శ్రీశ్రీ నృసింహనందభారతీ మహాస్వామి
25. శ్రీమ దాంజనేయ స్తోత్ర నక్షత్రమాల - సూరేపల్లి రాధాకృష్ణమూర్తి
26. శ్రీ హనుమ గీతికా తారావళి - బాపట్ల వెంకట పార్థసారథి
27. శ్రీమ ద్వీరాంజనేయ నక్షత్రమాల - వారణాసి శివరామశాస్త్రి

28. శ్రీ యాంజనేయ తారావళి - కడెము వేంకట సుబ్బారావు
29. సీతానగ రాంజనేయ నక్షత్రమాల - జి. సూర్యనారాయణ
30. సీతానగ రాంజనేయ స్తోత్రము - పట్నాల సుబ్బారావు - 1918
31. హనుమ దాదిత్యమాల - పెల్లెరు శ్రీనివాస మహేశ్వర శర్మ
32. హనుమ ద్వాదశమంజరి - కోటి వెలుగంటి దాసు - 1912
33. హనుమ త్పంచవింశతి - తిన్న నూరి గోపాలకవి - 1879
34. హనుమ త్పంచవింశతి - కృష్ణదాసు - 1893
35. హనుమ త్పంచవింశతి - ఎ. సూర్యనారాయణ - 1911
36. హనుమ త్తారావళి - జగన్నాథులు
37. హనుమ న్నక్షత్రమాల - వేంకట పార్వతీశ్వరకవులు
38. హనుమంత దండకము - వీరమల్లు చంద్రశేఖరాచారి
39. హనుమ త్పంచచామరములు - చింతనల్లి అంజనేయులు
40. హనుమ ద్రామ దండకము - హనుమ ద్రాయకవి
41. హనుమ త్తప్తవరాజము - పి. సూర్యనారాయణరావు - 1920
42. హనుమ త్పంచవింశతి - నామ వేంకటసుబ్బయ్య సెట్టి
43. హనుమ న్నుతి - డా॥ ఎ. జి. కృష్ణమూర్తి

ఇట్టి లఘుకృతు లెన్నియో లెక్కకు మిక్కిలిగా నాంధ్రమున విరచితములై యున్నవి.

చాటువులు

చాటు వనఁగా ప్రేయమైన వాక్య మని నిఘంటువు. అనగా స్తుతి వాక్య మనుట. కావ్యమున సంతర్భాగముగఁ జేయునది కాక సభాదిక మునను ప్రత్యేక సంఘటనములందును జేయు స్తుత్యాదిక మీ చాటువులుగాఁ జెప్పవచ్చును. మిథ్యాప్రియవాక్యము, వట్టి ఇచ్చకము కూడ దీని కర్థములుగా సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు చెప్పుచున్నది. కావున నవి స్తుతివరముగనే కాక కాలక్షేపమునకుఁ జెప్పునవి, కాకతాళియముగఁ జెప్పఁబడు నాకువులుకూడ యీ ప్రక్రియకుఁ జెందును. ఇట్టివియు నని బద్ధ కావ్యములు. స్తుతి నిందా పరములై చమత్కార జనితములై విన్న రింపరాని యీ సాహిత్యమును చాటువు లను పేరఁ బ్రత్యేకించి విజ్ఞు లొక ప్రక్రియగానేర్పరచుట తగియున్నది. ఇవి పృథగ్గత్న కృతములు కాక యుటితీస్ఫూర్తిఁ జెప్పునవి యగుట నివి లఘుకృతుల కందెను ప్రత్యేక స్థానము నందుచున్నవి. నిందాస్తుతులు వ్యవహారముననే కాక కావ్యాదిని కూడ చేయఁబడును. కావ్యార్థ సూచనామాత్రపు సంబంధము కావ్యేతి వృత్తముతో వాని కున్నను నవి కావ్యముకందఁ బ్రత్యేకములు కావున వానినికూడ ఈ చాటువులందుఁ జెప్పుట జరిగినది. కాకున్న హనుమత్పుర మగు స్తుతులు కావ్యాదిని మాత్రము చెప్పఁబడినవి మఱి యే ప్రక్రియను పేరఁజాలవు.

అట్లే కావ్యములందెచ్చు టున్నను లక్షణగ్రంథములఁ బ్రత్యేకించి స్వీకరింపఁబడిన యుదాహరణులు నిందియఁబడును. ముందుగ కావ్యాది స్తుతులీయఁ బడుచున్నవి.

1. రామాభ్యుదయము - అయ్యల రాజురామభద్రుఁడు

“లంకానిన్ జలరాశి లంఘన అవాలంకార జంఘున్ నిరా

తంకు నిన్ను శ్చలు నిర్భయు నిన్నుపుణు సేతాశోక లుంబాక ని

శ్చంక ప్రాభవు రామచంద్ర చరణాబ్జాత ద్వయీ సర్వదా

క్షైంకర్యప్రియు నాంజనేయు నగదంకార ప్రభుం గొల్పెదన్”

అని పీఠికయందుఁ బ్రార్థించెను.

1. ప్రతిగ్రంథాదినిఁ గలవియ కావునఁ బ్రత్యేకముగ సంఖ్య గూయు బడలేదు.

2. భాస్కర రామాయణమున

‘‘గోష్పదీకృత వారాశి గుణసముద్రు
మశక సార్థీకృతాఖిల మానవాదు
రఘువర చరిత్ర స న్మాల్య రత్నభూతు
మారుతాత్మజ భజియింతు మహితభక్తి’’

అని యిట్లు ‘‘దశరథనందన వల్మీకభవ పవననందనులనుతీయించి’’ యని
కావ్యాదిని నా మువ్వురిని స్తుతించుటయ రామాయణమునకుఁ బరిపూర్ణ
తగ భావించినట్లు తోచును. పై పద్యము ప్రశస్త మగు

‘గోష్పదీకృత వారాశిం - మశకీకృత రాక్షసం

రామాయణ మహామాలా - రత్నం వందే ౭నిలాత్మజమ్’

అను శ్లోకమునకు ననువాదరూపము.

3. వాల్మీకి చరిత్రమున - రఘునాథనాయకుడు

‘ఏకకథ రామకీర్తన మొకించుకయే విననైన వేడక దా
నక డ నిల్చి రంజిలి కృతాంజలియై ప్రమదాశ్రీ పూరముల్
పిక టిలంగ మైఁబులకబృందము జాదుకొనంగఁ బాడుచున్
జొ గ్గుచు నాడు నయ్య నిలసూను ప్రభా నత భాను గొల్చెనన్’

అను నిష్ఠదేవతాస్తుతియుఁ బ్రశస్త మగు

‘యత్ర యత్ర రఘునాథ కీర్తనం
తత్ర తత్ర కృత మస్త కాంజలిమ్
బాష్పవారి పరిపూర్ణ లోచనం
మారుతిం సమత రాక్షసాంతకమ్’

అను హనుమత్పార్థసమున కనువాదము.

4. ఆప్సకవీయ లక్షణ గ్రంథాదిని ఆప్సకవీ

‘పాయక కొల్లు రామ జనపాలుఁడు జానకిఁ జూర్చి నంపుచో
దోయధి గోష్పదంబు క్రియఁ దోవఁ జిపాలున దాఁటి లంక క
త్యాయత లీలఁ బోయి దివి జారుల దోమలఁబోలెఁ బట్టి బా
హోయత శక్తిఁ గొట్టి సతి నారసి త ద్విభుఁ గన్న మారుతిన్’

అని స్తుతించెను. ఇదియు భాస్కరుని పత్ర

‘గోష్పదీకృత వారాశిం’ శ్లోకమున కనువాద రూపమే. వీరు స్వతం

త్రముగ నిట్టి పెన్నియేని వ్రాయగల్గియు నిట్లనువదించుట యా శ్లోకములు హనుమత్పురముగ నెంత వగ్రధానములో స్పష్టపఱచును.

5. అలంకార చంద్రికా కర్త-నేలనూతల శివరామయ్య తన యిష్టదైవ ప్రార్థనమున

‘హనుమంతు నరికృతాంతున్

ఘనతర కోపూరు నగర ఘడిత నిశాంతున్

మనన దమ శమన వంతున్

వినుతింతుం జేయ నన్ను విద్యావంతున్’

అని యంత్యాను ప్రాసతోఁ గొనియాడెను. ఈతఁడు తన తండ్రిగూర్చి యాంజనేయుఁ బ్రతిష్ఠించిన వానినిగఁ జెప్పుకొనెను.

6. శ్రీరామ కథామృతము - తాడేపల్లి వెంకటప్పయ్యశాస్త్రి

అంజన గన్న నోముఫల మర్కఘటి కరణోద్య తుండు మృ

త్యంజయ వీర్యుఁ డస్త కులి శోద్ధతి దేవవరాంచితుండు ధీ

రంజిత భానునూనుఁ డిత రామపదుం డవనిసుతా వివ

ద్భంజనుఁ డసగ్రపాంతకుఁడు పాపని పాపనమూర్తి పోవుతన్’

అని యీ స్తుతియందే హనుమత్కథ వడిపెను.

7. శ్రీమ దాంధ్ర వాల్మీకి రామాయణమున - వానుదాసు

‘శ్రీ రఘురామ పాద సరసీరుహ యుగ్మము నాత్మ నిల్చి, కూ

పారము దాటి విచ్చుములఁ బాఁజుగ, దోలుచు, లంకజౌన్చి సీ

తా రమణీ మణిం గని ముదంబునుఁ గూర్చి రఘూత్త మాంఘ్రిసే

వారతి మీఱు పావని శివంకరుడై వెలయించు మత్స్యతీన్’

అని యిందు సుందరకాండ గాథను కొనియాడెను.

8. శ్రీమదాంధ్రనిర్వచ నాధ్యాత్మరామాయణమున-ఉప్పలనరసింహశర్మ

‘లీలన్ వార్నిధి నల్ప సల్వలముఁ బోలెన్ దాటి తేజంబుమైఁ

గ్రాలన్ గూరత తక్షరాక్షస వధన్ గావించి, రక్షో విభూ

ద్వీలాహంకృతిఁ దూల్చి, రామ పదభక్తిన్ మీఱు సామీరిం బా

పాశీ తూల సమీరునిన్ దలఁచెదన్ స్వాంతంబునం దెప్పుడున్’

అని తానును సుందరచరితనే కొనియాడెను.

9 శ్రీ సీతారామాంజనేయ సంవాదము. పరశురామసంతులలింగమూర్తి
 'తనరం గాయముచేత రామచరణ ద్వంద్వైక దాశ్యంబులె
 చ్చిన భక్తిందగు వాక్కుచే ననిశమున్ శ్రీరామ నామ ప్రకీ
 ర్తనముం జిత్తముచేత రామ పరతత్త్వ ధ్యానముం జేయు శ్రీ
 హనుమంతున్ ఘను నాశ్రయింతు మ దభీష్టార్థంబు సిద్ధింపగన్'

10. పండిత పరిష్కృత రామదాస చరిత్రయందు

సురటి రాగము - ఆది తాళము

'అంజనేయుని గొలుతు । శ్రీమ దాంజనేయుని గొలుతు । లంకలో సీతా
 దేవి శంక మాన్పినట్టి సంజీవరాయని । లంకిటి బరిమార్చి రావణా
 సురుని । లంక గాల్చిన యట్టి లాంగూలబలుని ॥ అంజనేయు ॥

1. నిండగు భాను మండలమ్మును ।

జెండని పట్టిన పరమసాహసుని

మెండగు రావణు మూలబలంబులఁ

బిండిచేసి నట్టి భీమ వరాక్రముని

॥ అంజనేయుని ॥

2. దిట్టయై యక్షయకుమారుని

రెలు పట్టి చీల్చిన బలుని

మ జెట్టిన రావణాశలు

మ చేసిన యంజనిసుతుని

॥ అంజనేయుని ॥

ఇందు భానుమండలము వండుగఁగాక జెండుగఁ గన్నట్టి నట్లుబెప్పుట విశే
 షము. అట్లే రావణుసుతుఁడు అక్షయకుమారుని గాఁజెప్పఁబడెను. అక్షుఁడు
 గానే అతని నామము ప్రసిద్ధము. ఇట్లే 'వాసుదాసు కీర్తనలు' గ్రంథ
 మున వాసుదాసు గురుప్రార్థన కాగానే "దయ గనుమా మాటఁ! దయా
 సుతి"! అని హనుమత్పరమ గుఁ గీర్తనఁ జెప్పెను.

11. మహారాష్ట్ర ప్రసిద్ధ ఆనందరామాయ ణాంధీకర్త - శ్రీరామకావ్య

'తగు పసుయాన సేతకు రామముద్రిక

నందించి మృత గాక శాపె నెవఁడు

అవనిజవార్తఁ దా నందించి శ్రీరామ

చందుగ్గిని బ్రతికింపఁ జాలెనెవఁడు

సంజీవినిం దెచ్చి చాకుడ లక్షణు

మూర్ఖుఁ డెల్పించిన ముఖ్యుఁ డెవఁడు
 వనవాసపుం దుతి మునిజేర్చ రాముని
 భరతుఁ బోచిన ధైర్యనిరతుఁ డెవఁడు
 సరస సంగీతవిద్యా ప్రశంస్యుఁ డెవఁడు
 విమల ప్యాకరణ నవక వేత్త యెవఁడు
 వేద వేదాంత విద్యా ప్రవీణు నట్టి
 అతుల ధీమంతు హనుమంతు నాశ్రయింతు'

నని సీతా రామ ంక్ష్మణులకుఁ బ్రాణ దాతగనే చెప్పెను. ప్రాణనందను
 నట్లు నుతించుట సముచితము.

12 తమిళప్రసిద్ధకంబరామాయణమనువదించిన పూతలపట్టు శ్రీరాములురెడ్డి
 'భరణిజాత హృదానంద దాత దైత్య
 వంశ నూతన శమనుండు భక్త వరుఁడు
 సొంద్ర సుశ్లోకయుతుఁడు జితేంద్రియుండు
 పావని యొసంగుఁగావుతఁ బట్టుదలను'
 అని గంగంధ రచనోద్యమమునఁ బట్టుదల నర్థించెను.

13 బాలాంజనేయమున - అచ్యుతుని వేంకటాచలపతిరావు

'సామర్థ్యం బెటు లున్నఁ దప్పటదుగుల్ సాగించుచున్ బిడ్డ పి
 ప్పి మెమ్మేయని తొక్కుకూతలను జల్పింపన్ ముదం బెచ్చియెం
 తో ముద్దుల్ గొను తండ్రిఁబోలి నెరసుల్ దోయించి మీ సత్కథన్
 శ్రీ మ త్పంచముఖాంజనేయ! పరి పోషింపన్ దలం పూనిన
 జ్ఞ మీ యచ్యుత వేంకటాచలపతిన్ వీక్షించి రక్షింపవే !

14 రాఘవ పావనీయమున - కావూరి పూర్ణ చంద్రరావు

'వరదుఁడు రామచంద్ర పద పంకజ గంధ హృదంతరుండు త
 త్స్మర హరనన్ని భుండు హనుమంతుఁడు నాయుతపూభవుండు వా
 నర పృథ నాధికుం డసురనాథ చమూ ప్రసూ దాపహర్త సా
 గర పరిలంఘనాభుఁ డిడుఁగావుత నాకు కృపావలంబముల్'

15 శ్రీ హనుమచ్ఛరిత్ర - చల్లా పిచ్చయ్యశాస్త్రి

'సుందరకాండ మూర్తి గుణ సుందర మందిరవర్తి జానకి
 సుందరి కీర్తి భూభువన సుందర పావన మూర్తి నన్నుదా

సుందర బాల్యమందు సరసుం దరహాస మొనర్చు జేయు వా
కుప్పందర సత్కవిత్వముఁ జనుందరుఁ జేసిన వేల్పుఁ గొల్చెదన్”

16. సుగ్రీవ పట్టాభిషేకము - అబ్బరాజు హనుమంతరావు

‘రాముం డిచ్చిన యుంగరమ్మగొని సం ద్ర మ్మట్టె లంఘించి సీ
తా ముగ్ధాంగనఁ గాంచి దాని నిడి దై త్యస్వామి మ్రొల న్మహా
ద్దామండ్రి చరియించి భూ తనయ వార్తన్ రాముతోఁ బల్కి శ్రీ
రాము న్మోదపయోధిఁ దేల్చు హనుమన్ బ్రార్థింతు నశాంతమున్’

17. హరికులామోదము - చల్లా సూర్యకామేశ్వరరావు

శ్రీరామ చరణయుగళీ

నీరజ మధుకరున కాంజనేయునకు మహా

వీరునకుఁ గ్రూర రాక్షస

మా రకునకు జోత లిడుదు మానసవీధిన్’

18. లంకా దహనము - మతుకుమల్లి నరసింహ శాస్త్రి

శ్రీ జనకేశ పుత్రి గని చి త్రము రంజిలఁ బ్రీతి నామె కా

రాజిత కీర్తిశాలి రఘురాముని సేమను దెల్పి లంక ని

స్థేనినుగా దహించి వడి సింధువు దాటిన వాయుసూతుఁడ

వ్యాజ కృపాకటాక్షమున నారయు నీ కృతి నెల్ల వేళలన్’

ఇట్టివాటపులు ప్రార్థనలు, హనుమత్పరములు బహుళముగా గానవచ్చును.

ఉదాహరణకావ్యము-హానం యుదాహరణము

లఘుకృతులలో ఉదాహరణకావ్యముకూడ చేరును. ఆయా విభక్తులతో సంబోధనతో కూడి యెనిమిది పద్యములు, రగడభేదములగు కళికలు సుత్కళికలతోఁ గూడ చెప్పునది యుదాహరణకావ్యము. విభక్తి తుదకు వచ్చునట్లు వృత్తము నొకదానిని చెప్పి పదప సెనిమిది పాదముల కళికయు, సం దర్థ మగు సుత్కళికయు రచింపవలెను. ఇట్లొక్క విభక్తికి మూడు పద్యముల చొప్పున సెనిమిది విభక్తులకు నిరువదిన్నాలు పద్యములను చెప్పి అనంతర మొక సాధ్యవిభక్తికవృత్తమును, కృతికర్తయుఁ గృతిపతియొక్కయు పేర్లు కల పద్యముతో నిరువదియారు పద్యముల నీ యుదాహరణమును నిబంధింపవలెను. స్తుతిపరముగ నుండు నీ లఘుకృతి మధురకవితా భేదములఁ జేరును.

ఈ యుదాహరణలు విభక్తిప్రత్యయముల పరిణామాదులఁ దెల్పునవై భాషాశాస్త్రమునకును సుపకరించును. పరిమిత వ్యాప్త మైన ఉదాహరణ సాహిత్యమునను హనుమత్సంబంధ మగు రచన కాననగును. క్రీ. శ. 1540 నాటి చిత్రకవి పెద్దన హనుమోదాహరణమును రచించెను. శుక్లయజు శ్వాభీయుఁ డగు నీతని యింటిపేరు పాశ్చంచాల. చిత్రకవితా ప్రావీణ్యతఁ 'చిత్రకవి' బిరుదునామ మంది యనంతర వంశమునకు దానినే గృహనామముగా నందించినవాఁ డై నాఁడు. ¹ 'సుత వెలలూరి పురీ హనుమంతునకున్' అని, 'వెల్లలూరి హనుమన్నున్మూర్తి' యనియు నుతించిన యాతఁడు కడపమండ లాంతర్గత వెలలూరు వాసుడై ఆచట వేంచేసియున్న హనుమంతు నుపాసించి యుండనొప్పును. ఈతఁడు తన కావ్యముల నెల్ల హనుమదంకితము గావించిన ధన్యుడు.

కవితా మార్గమున ముందుగ నిష్పదైవ తాంకిత్యముగ నొండు శతకముఁ జెప్పి యనంతరము మహాగ్రంథముల రచనకుఁ బూనుకొను సంప్రదాయము కలదు. పెద్దనకూడ ఈ మార్గమున నడచినట్లు కాననగును.

² "మున్నొక శతకము మాకుం

జిన్నపుడె సమర్పణంబుఁ జేసితిఁ వింకనున్

1. లక్షణసార సంగ్రహము 1-17

2. లక్షణసార సంగ్రహము 1-9

సన్నత లక్షణకృతి య

స్మ న్నా మాంకితము సేయుమా యిపు డనినన్”

అని లక్షణసారసంగ్రహమునఁ జెప్పుటఁబట్టి పై విషయమేకాక యీతఁడు బాలకవిగా కూడ గణన కెక్కినవాఁ డని తెలియును. శతకము హనుమ దంకితము. లక్షణగ్రంథము హనుమ దంకితము. కావున నీతఁ డనన్య భ క్తితో హనుమంతు నారాధించి యుండును. హనుమంతునియందలి యాత్మీయత ద్విత్వీయావిభ క్తియందలి

“మానును రోగము ల్వైతలు మానును లేములు మాను మీకు నో

మానవులార! ఊరక భ్రమం గొన నేటికి నన్యదేవతా

ధీనులుగాక యెప్పుడు నతిస్థిరభ క్తి దలిర్పఁ గొల్పఁడి

మౌనినుత ప్రసిద్ధ మతిమంతుని మా హనుమంతునిన్ మదిన్”

అని మా హనుమంతుఁ డనుచు నాత్మీయతఁ బ్రదర్శించుకొనినాఁడు. ‘శ్రీ హనుమ న్మహాకవి వరేణ్యుఁ’ డనుచుఁ దన యుదాహరణ ప్రబంధము రచించినాఁడు.

హనుమత్కవులం దెల్లెడఁ జిత్రకవిత కన్పించుట యొక విశేషము.

‘శ్రీ హనుమత్ప్రసాద లబ్ధ కవితా సార సారస్వతాంకర” అని గద్య వ్యాసుకొని తనను హనుమత్కవిగాఁ బ్రకటించుకొన్న మూ ర్తికవి బంధ, చిత్ర కవితాదులు లక్షణగ్రంథమునఁ జూపుటతో దక్షత బ్రదర్శించుకొన గలిగినాఁడు. వసువరిత్యయందలి చమత్కారములుచెప్పవలసినపనిలేదు.

హనుమంతుఁడు చిత్రగతుఁడు. కావున నాతని యనుగ్రహము కవితారూపమునను చిత్ర విచిత్రముగా నుండుట సహజము కావచ్చును. పెద్దన తన యుదాహరణమున హనుమంతునిలో పగడముల జిగిఁ దెగడు మొగము, ప్రసిద్ధమతి, మందర వర్వత సమత్వము వర్ణించెను. వాల్మీక మగు రామాయణాంతర్గత గాథ నంతను, అవాల్మీకమైన కాలసేవివధ, రావణునికడఁ దోకఁ జూట్టుకొని కూర్చున్న వృత్తాంతము మున్నగునవి యుఁజెప్పెను.

ఇట్లు ఉదాహరణ వాఙ్మయమున హనుమత్కథ వర్ణింపఁబడెను. ఈ ఉదాహరణము పెద్దనచేఁ దన లక్షణసార సంగ్రహమున కుదాహరణ ముగ నీయఁబడెను. హనుమోదాహరణ నామమునఁ జేర్చినఁబడు దీనిని హనుమదుదాహరణ మని సామూహమున గ్రహింప దగు నని దొర స్వామిశర్మ యభిప్రాయము.

సందేశకావ్యములు - హనుమంతుఁడు

వాఙ్మయమునందు సందేశకావ్యము లన్నియు నొక ప్రత్యేకమగు కోవకు చెందినవిగా వింగడింప బడుచున్నవి. విమర్శింప బడుచున్నవి. ఈ సందేశ కావ్యములకు కారణభూతుఁడు హనుమంతుడు. ఇదే విషయమును మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి¹ 'సందేశకావ్యములకుఁ దొలుత దారిచూపినది వాల్మీకిరామాయణములోని హనుమత్సందేశము' అని స్పష్టపఱచెను. ఈ హనుమత్సందేశము ననుసరించి నడచిన తొలి కావ్యము కాళిదాసు మేఘసందేశము. ఈ విషయమునే 'సీతాం పృథి రామస్య హనుమత్సందేశం మనసి నిధాయ మేఘసందేశం కవిః కృతవా ని త్యాహుః' అని మల్లినాథసూరి తన సంజీవనీ సమాఖ్య వ్యాఖ్య యందుఁ దెల్పెను. కాగా సంస్కృత వాఙ్మయమున డెబ్బదివఱకు సందేశ దూత కావ్యములు వెలసినవి.

ఆంధ్ర వాఙ్మయ మందలి సందేశకావ్యములు నా బాటనే నడచిన వగుటవలన దీనికిని కారణభూతమైనది హనుమత్సందేశ మనుట యధార్థము. ఆంధ్ర సందేశ కావ్యముల స్వతంత్రములు, ముఖ్యములు నగు 1) ఆంధ్ర మేఘ ప్రతి సందేశము 2) చకోర సందేశము. 3) సమీర సందేశము 4) శశిదూతం 5) కీర సందేశము 6) పవన సందేశము 7) శుక సందేశము 8) గబ్బిలము 9) తెనుఁగు సందేశము 10) మేఘ దూతం 11) వృషభరాజ సందేశము 12) అనిల సందేశము 13) ఇన సందేశము 14) తుమ్మెద సందేశము వంటి వానిపై హనుమత్సందేశ ప్రభావమున్నది. కొంధ రీతిషయమును స్పష్టము గావించి న రీతియుఁ గన్పట్టును. విశ్వ నాథ శశిదూతమున

“ఒక నిషధేశ్వరేంద్రునకు నొక్క మరాళ మతల్లి కం బడిన్
ఒక రఘువంశ నేపునకు నొక్క వ్లవంగమ వీరునిం బడిన్
ఒక గిరివాసి యుక్తునకు నొక్క పయోధర సాధువుంబడిన్

సుకములు కల్గె నిన్నుఁ బడి నూ నుఖ మందఁగ నేను కోరెదన్

అని హనుమంతుని ప్రస్తావించగా- కాళిదాస భావమును గ్రహిం

1. సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్ర-ద్వితీయ సంపుటము-పుట 320

2. మేఘ సందేశం. 1-1 వ్యాఖ్య

3. శశిదూతము-62

చిన పుట్టవర్తి నారాయణాచార్యులు మేఘదూతమున
 “హనుమంతుఁడొక్కనాఁ డార్థ్య హృదయుఁడు దూత
 నీ వొకఁడ వీ నేఁడు నెనరుగల్గిన దూత”

అని హనుమద్విషయ ప్రస్తావన మొనర్చెను. ప్రత్యేక సందేశ కావ్యము
 లయందే కాక యన్య కావ్యములందును సందేశ - దూత్య వ్యవహారము
 వచ్చినప్పు డెల్ల హనుమంతుఁడు జ్ఞప్తికివచ్చు నన నిట్టి వానిపై హను
 మంతుని ప్రభావము స్పష్టము కాగలదు. శ్రీనాథుఁడు తన శృంగార
 సై షధమున

1 “అది పరోపకార పరులై చరియించిన యిటి యాంజనే
 యాదులఁ బోలె నైతి నిపు డక్కట! దైవత కార్యోద్ధి వి
 శ్చేదము నొందె నేమి యని చెప్పుదు నింక నమర్త్య పంక్తికు
 న్మాదుల సంఘటింపఁగ నమర్థులై యొందును రాయబారముల్”

అని నలునిచే హనుమంతుని రాయబారమును ప్రకంశించఁజేసెను. ఇట్లే
 రామరాజభూషణుఁడు వసుచరిత్రయందు మంజువాణిద్వారా గి. క. స. దే
 శము వసురాజునకుఁ బంపుట సూచించుచు వన వర్ణనముననే

2 “అనిల కుమారకుండు మరు దధ్వ నిరోధి పలాశమండలీ
 ఘన వన రాశిలో పుడమి కానుపు పద్మిని చిక్కి సుగ్రక్కగా
 నినకర ముద్ర చూపి వెలయించి త దంబుజరాగ పాళి గై
 కొనుచుఁ బ్రవాళ తేజమునఁ గూరిచెఁ గంటె పలాశ వీధులన్”

అని హనుమత్సందేశ వృత్తాంతమును ప్రస్తావించెను. ఈ పద్యము వసు
 చరిత్ర యందు గ్రంథ గ్రంథి యనఁ దగినది. హనుమ తృప్తసాదలబ్ధ
 కవిత్వవిశారదుఁ డగుటఁ దన కావ్యమునఁ బ్రస్తావనకమున హనుమం
 తున కింతటి ప్రాధాన్యత నిచ్చి వర్ణించెను. మల్లాది సూర్యనారాయణ
 శాస్త్రి తమ వ్యాసరత్నావళియందుఁ హనుమత్సందేశము” అను నొక
 గేయము రచించిరి. అది

3 “వైఁడి లే డెందైనఁ గలదా? పాప మట్టులు పండె నప్పుడు
 తన్ను సంపిఠిఁ దగని మాటని తమ్ము సంపిఠి నాఁటి మాటలు
 మరచి హొమ్మనిచెప్పుమా రఘునాయకున్ తోతరలిరిమ్మని చెప్పుమా”
 అని యారంభమై హనుమంతునిద్వారా సీతచే రామునకుఁ బంపబడినది.

శతకవాఙ్మయము-హనుమంతఁడు

శతక మను శబ్దమే నూలు పద్యములు కలది యను నర్థమును స్పష్ట పఱచును. లాక్షణికులచే లఘుకృతులందుఁ జేర్చబడిన ఈ శతకము నూలు పద్యములతోఁ గాక నూటయెనిమిది పద్యములతో నెక్కువగాఁ గానవచ్చు చున్నది. ఆష్ట సమధిక శతకము, అష్టోత్తర శతకము అని ప్రత్యేక నామము లున్నను 108 పద్యములు కలది శతకముగనే పిలువఁ బడుచున్నది. సంఖ్యలలో తొమ్మిది(9) పూర్ణ సంఖ్య కావున $1 + 9 = 10$ అని 108గా శతకములు పూర్తిచేయుట సంప్రదాయమైనది. వేయిన్నూటపదార్లు అష్టోత్తరశత నామములు, నక్షత్రములలు ప్రముఖముగా వినియోగించుటలో నుద్దేశ్యమీ పరిపూర్ణతయే. కవులు తమ కవిత్వారంభ దశలోఁ దమ యిష్టదైవముపై నొకశతకము రచించుట కన్పట్టును. శతకము సంస్కృత ప్రాకృతముల నారంభ మైన దైనను మకుట, ఛందోనియమాదుల నాంధ్రమునందు విశిష్టతను సంతరించుకొన్నది. భగవత్ స్తోత్రపరములు. నీతి తోధకములు గా నివి యెక్కుడు రచింపఁబడుచు జన సామాన్య వ్యవహారోపయోగులై విశేష ప్రచార మంది యున్నవి. హనుమ త్సంబంధములగు శతకముల నెక్కుడు భక్తి ప్రబోధకములే యున్నను నీతియు నందందుఁ జోటు చేసికొన్నది. ఆదర్శపూర్ణ వ్యక్తిత్వము కల హనుమంతుడు దైవతముగా భక్తికే కాక ఆదర్శముగ నీతికేని ఆలంబన మగుచున్నాఁడు. అట్టి హనుమత్పరములగు శతకముల పట్టిక యిందీయఁబడుచున్నది.

గ్రంథము	గ్రంథకర్త	ముద్రణకాలము
1 అభినవాంజనేయ శతకము	హనుమంతరావు	
2 అష్టోత్తర హనుమత్ శతకము	పొటిబండ్ల వీరయ్యదాసు	
3 ఆంజనేయ శతకము	మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి	
4 ఆంజనేయ శతకము	వరితూల వేదమూర్తి	
5 ఆంజనేయ శతకము	అయ్యలరాజు నారాయణకవి	
6 ఆంజనేయ శతకము	వంగివరపు నృసింహాచారి	1985
7 ఆంజనేయ శతకము	అకెళ్ళ అప్పయ్యకవి	1915
8 ఆంజనేయ శతకము	మద్దికేర లక్ష్మణదాసు	1891
9 ఆంజనేయ శతకము	యస్. నారాయణప్ప	

10. మడికాచల ఆంజనేయ శతకము - రావూరి దొరస్వామి శర్మ 1912
11. ప్రసన్నాంజనేయ శతకము - బేజర్ల రామయ్య
12. జ్ఞానాంజనేయ శతకము - పృథ్విరాజ హనుమయ్య 1954
13. ప్రసన్నాంజనేయ శతకము - చిత్తూరు నారసింహదాసు
14. ప్రసన్నాంజనేయ శతకము - శ్రీనివాస దీక్షితులు
15. పావని శతకము - తూములూరి శ్రీదక్షిణామూర్తిశాస్త్రి
16. పవనపుత్ర శతకము - వేదాంతం భాస్కరమూర్తి
17. ప్రసన్నాంజనేయ శతకము - వేమనయోగి శిష్యునిగా చెప్పుకొన్న ఒక కవి 1953
18. మారుతి శతకము - మోచర్ల రామకృష్ణకవి 1931
19. మారుతి శతకము - కొటికలపూడి కోదండరామకవి
20. మారుతి శతకము - గోపీనాథము వేంకటకవి
21. మరున్నందన శతకము - పట్టాభిరామకవి
22. మారుతి శతకము - పరుచూరి రంగాచార్యులు 1970
23. మారుతి శతకము - జలగం సుబ్రహ్మణ్యనాయుడు 1940
24. రామాయణ సంగ్రహము - మచ్చ వేంకటకవి
25. వీరాంజనేయ శతకము - గుండోబాకవి 1903
26. వీరాంజనేయ శతకము - పలుకూరు వెంకటరమణయ్య
27. వాతాత్మజ శతకము - కంభంమెట్టు శోభనాచలవతిరావు 1917
28. వాయునందన శతకము - కొవ్వారి వెంకటరాజేశ్వరరావు 1923
29. వాయునందన శతకము - ఆలూరు శివరామశర్మ 1984
30. వాయుపుత్ర శతకము - శిష్టు కృష్ణమూర్తి 1914
31. శ్రీఆంజనేయ శతకము - కోటయారామాత్మ్యుడు
32. శ్రీభక్తహనుమంత శతకము - జి. వీరనాగాచారిభాగవతార్
33. శ్రీపుత్రైల హనుమ చృతకము - నందగిరి వెంకటప్పారావు 1910
4. శ్రీహనుమ చృతకము - అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రి 1969
35. శ్రీఆంజనేయ శతకము - ప్రత్తిపాటి శ్రీరామమూర్తి 1983
36. శ్రీఆంజనేయ శతకము - వాడ్రేవు సూర్యప్రకాశరావు
37. శ్రీపంచముఖ వీరాంజనే యాష్టోత్తర శతకం
ప్రథమాం - ద్వివేదుల రామశాస్త్రి 1964

39. శ్రీమారుతి శతకము - అట్లూరు కుటుంబరామశర్మ 1976
40. సంచీవరాయ శతకము - కాకర్ల సుబ్బకవి
40. సీతారామ హనుమ చృతకము - 'అభివవజయదేవ'
చల్లా పిచ్చయ్యశాస్త్రి 1928
41. సంచీవపు రాంజనేయ శతకము - సీతారామామాత్య
42. హనుమ చృతకము - ఎర్రమిల్లి సూర్యప్రకాశకవి
43. హనుమ చృతకము - చిత్రకవి పెద్దన
44. హనుమ చృతకము - భారతుల వీరరాఘవశాస్త్రి
45. హనుమ చృతకము - పోతరాజు విశ్వనాథకవి
46. హనుమ చృతకము - నారసరాజు లక్ష్మీకాంతం 1907
47. హనుమ చృతకము - పాటిబండ్ల వీరయ్యదాసు
48. హనుమ చృతకము - కనగాల మృత్యుంజయాచారి
49. హనుమ చృతకము - వీ. వెంకటకృష్ణారావు
50. హనుమ న్నుతి - పచర్ల పాటి వాసుదేవశాస్త్రి
51. హనుగుంఠ శతకము - వి. వి. కృష్ణారావు 1689
52. హనుమ చృతకము - పసిడిపాటి కోటేశ్వరశర్మ 1914
53. హనుమ చృతకము - మునగపాటి చినహనుమయ్య 1921
54. హనుమ చృతకము - ముప్పాళ్ళ జానకిరామశాస్త్రి
55. హనుమ చృతకము - దీక్షితుల పాపాశాస్త్రి
56. హనుమత్కథా శతకము - నాదెళ్ళ పురుషోత్తమకవి
57. హనుమ త్రృభావ శతకము - కృష్టిపాటి బాలసుబ్బయ్య 1912
58. శ్రీ పొలిమేరాంజనేయాష్టోత్తర శతకము -
అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రి 1981

మున్నగునవి ప్రచురమైన హనుమత్పరములగు శతకములు. వీని
యందు హనుమచ్ఛరిత, వర్ణనము, హనుమత్రాప్తనము, నీతి వంటి
విషయములు వర్ణితములు.

దండకమంజులహానుమంతుఁడు

ప్రవాహరూప మగు భక్త్యాపేశమును ప్రకటించుటకు చక్కని సాధన మగు వృత్త విశేషము దండకము. దీనికి ¹ "సకారంబుతో సంగతంబై నహం బాది నొందెన్ దకారాదిగా నైన, లో నెల్లచోటన్ దకారంబులం బెల్లు చెందన్ గకా రావసానంబు నై దండ కాకార" హానుమని యనంతుఁడు చెప్పిన లక్షణము. స.న.హ లపై వలయునన్ని తగణములు వైచి తుధకు గురువు నుంచుట, మొదటి నుండియు తుది వరకు తగణములు, తుదకు గురువు నుంచుట, నన లపై రగణము లుంచుట (సంస్కృతమున ప్రచురము) వంటి విధానములతో దండక భేదములు కలవు. భక్తి ప్రకటనముననే దండకములు ముఖ్యముగఁ గన్పట్టును. ఇట్టివి ఆ యొకపులుఁ డమ తమ గ్రంథముల సందర్భ వశమున రచించిరి. అంతియ కాక ప్రత్యేకముగ స్తుతిగా దండకములు రచించిన వారనేకులు కలరు. సర్వ దేవతలపై నిట్టి దండకములు కలవు. దండక రచనలో శ్రీకారముతో నారంభించి నమోంతము గావించుట తెనుఁగు వారి సంప్రదాయము. ఈ దండకమందు హనుమంతునకు ప్రముఖ స్థానము కలదు. భయకంపితు లగువారు హనుమద్దండకము పఠించుట తెనుఁగువాఁల గానవచ్చును. కావ్యముల సందర్భవశమునఁ జెప్పఁబడిన దండకములలో నన్యకృత హనుమద్దండకములే కాక హనుమత్కృత రామదండకములును గానవచ్చును.

భగవత్స్తుతికి సముచితములై మధుర కవితా శాఖకుఁ జేందిన వగు దండకములలో హనుమత్పురము లగునవి ఇం దీయఁబడుచున్నవి.

- 1 ఆంజనేయ దండకము - వాసుదేవకవి
- 2 ఆంజనేయ దండకము - ముడుంబి వెంకటేశకవి
- 3 ఆంజనేయ దండకము - ² నరసింహకవి
- 4 ఆంజనేయ ప్రవాక్షరి - తమ్మన వేంకటేశ్వరరావు
- 5 ఆంజనేయ దండకము - బేతపూడి భగవంతురావు
- 6 ఆంజనేయ దండకము - గంటె సుబ్రహ్మణ్య నరసింహం

1. ఛందో దర్పణము-2-135

2 ప్రశస్తమై 'శ్రీ ఆంజనేయం ప్రసన్నాంజనేయం' అని భక్తులచే, గీర్తింపఁబడున దిదియే.

- 7 అంజనేయ సూర్య కృష్ణ దండకములు - వి. వెంకటరామదాసు
 8 అంజనేయ స్వామివారి దండకము - వి. వెంకటరామదాసు
 9 అంజనేయదండకము - కె. దొడ్డజ్ఞాచార్య 1920
 10 అంజనేయ దండకము - డి. సీతారామకవి 1920
 11 అంజనేయ దండకము - సుబ్బకవి 1918
 12 అంజనేయ దండకము - క్రొత్తపల్లి సుందరరామయ్య 1917
 13 అంజనేయ దండము -
 14 అంజనేయ దండకము
 15 నూతన అంజనేయ దండకము - జి. జగన్నాథము 1899
 16 ప్రసన్నాంజనేయ దండకము - గంజి నాగయ్య
 17 హనుమద్దండకము - గాధావర్ణుల సీతారామయ్య 1884
 18 హనుమత్సుందర దండకము - పుల్ల పంతుల వెంకటరామశర్మ
 19 హనుమత్సుందర దండకము (సంస్కృతము) -
 పుల్ల పంతుల వెంకట రామశర్మ 1948
 20 అంజనేయ దండకము (R. 795)¹
 21 హనుమ దండకములు (D. 2038, 2040)
 22 హనుమ దండకము - శిష్టు కృష్ణమూర్తి
 23 హనుమ దండకము - ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు నెం. 176
 24 హనుమంతుని స్తుతి-కేసరి ఆనందరావు 1910
 25 హనుమద్దండకము - జి. హనుమంత శాస్త్రి 1909
 26 హనుద్దండకము - 1910

ఇంకను 1917 లో వెలువడిన మరియొకటి, 1918లో మరి రెండు ప్రచురిత మైనవి. ² కర్తల పేర్లు తెలియరావు.

ఇంతియ కాక మాడయకృత మైరావణ చరిత్రమునందు 3-182 న హనుమద్దండకము కలదు. వాసుదాస కృత మగు నాంధ్రవాల్మీకి రామాయణమున సుందర 1306లో హనుమంతుడు తన గమనాగమన కార్య సాధనలఁ జెప్పునెడ దండకము రచింపబడెను. సమీర కుమార విజయము 4-14లో హనుమత్కృత రామదండక మొందు కలదు. ఇట్లాంధ్ర వాఙ్మయమున హనుమత్పుర మగు దండకము లొప్పుచున్నవి.

1. రా. డా. రా. పుట-256, 257. 2. ఆంధ్ర వాఙ్మయ సూచిక పుట 12

హరికథావాఙ్మయము - హనుమత్కథ

పురాణేతివృత్తములకు స్థానము కల ప్రత్యేక సారస్వతప్రక్రియ హరికథ. ఇతివృత్తమును జనరంజకముగా సామాన్యజనుల కందించు ప్రక్రియ ఇది. పఠనమున నీయని యానందము ప్రయోగదశలో హరి కథకుల ద్వారా ఈయగలదు. కావుననే యవియెంతగా సహృద యాహ్లాద కారు లై నను వాఙ్మయమునఁ దగు స్థానము నందలేక పోయినవి. అయి నను క్రమపరిణామమున నవియు వాఙ్మయమునఁ జోటు చేసుకొను చున్నవి. సంగీతముతో నవినాభావ సంబంధము కల అభినయగ్రాహ్యము కూడ నగు సాహిత్యము కావున నిది కేవల సాహిత్యప్రక్రియలవలె శ్రవ్య తను సంతరించుకొనఁ జాలదు. కథకుని సద్యః కల్పిత చమత్కారముల తోడను రంజనఁ గల్గి యుండుటవలన దృశ్యకావ్యములపాటి యాదరము కూడ వాఙ్మయదశలో పొందజాలదు. కాని విశిష్ట ప్రచారము కలదియు దేశీయము నగు నీ ప్రక్రియయు నన్య సారస్వత ప్రక్రియలవలె మపేక్షింపరాని దనుట యధార్థము.

దేశీయ ప్రక్రియ యగు యక్షగానమే హరికథలకు మూలము. ఆంధ్రదేశమునందు 15వ శతాబ్ది చివఱనుండి ఆరంభమై 18వ శతాబ్దము పూర్ణ మగులోపల హరికథా ప్రక్రియ చక్కగ వ్యాప్తి నొందినది. అంత కుముందు సాధారణముగా పామరజనులు యక్షగానముల పండి గేయ నాట కముఖమైన మాత్రమే అడుకొను చుండెడివారు. కాని రాను రాను అందునూ పాత్రాధికములై సందర్భముల నిచ్చు సందర్భమున గొంతక్లిష్టత కల్గుట వలన వాని ప్రచారము కొంచెము తగ్గినది. దీనికిఁ దోడుగా మన ఆంధ్ర దేశమునకు మహారాష్ట్రప్రభుత్వపు రాకతో, బాటు వారి యభిరుచులు గూడ బాగా సాగినవియనుచు యక్షగానములు మూలముగను మహారాష్ట్ర హరి కథా విధాన మారాధ్యమగు హరికథా వాఙ్మయము రూపు దాల్చినట్లు 1925లో మద్రాసు ఆర్. వెంకటేశ్వర అండ్ కంపెనీ వారిచే ముద్రింపఁ బడిన పంచాగ్నుల ఆదినారాయణశాస్త్రి పరిష్కృత సింగదాస కృత

1. 'రామదాస చరిత్ర విమర్శన' మను శీర్షికద్వారా తెలియుచున్నది.

ఈ హరికథలు శివాజీప్రభువు కాలమున సమర్థరామదాసస్వామి

వలన ప్రచారమునకు వచ్చినవి. స్వామి తన దాసబోధలో హరికథకునకు ఉత్తమగతి యప్రయత్నముగ లభించు ననెను. అట్లు సమర్థునిచేగొని యాడబడి ప్రచార మందిన యీ ప్రక్రియ యాంధ్ర యక్షగానము లతో జేరి యాంధ్ర హరికథగా మారినది. తెలుగునఁ దొలి హరికథ క్రి.శ. 1780 లో మునివల్లె సుబ్రహ్మణ్యకవి విరచిత అధ్యాత్మరామాయణ మని బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు, ఆర్. వి. యస్. సుందరం గారలు తెల్పిరి.

‘అస్తిక్యమును, ధర్మాధర్మములను సర్వజనమనోరంజకముగన్పత్త్య గీత వాద్యములతో నుపన్యసించుట హరికథ యనబడు’నని ఆంధ్రపత్రిక స్వర్ణోత్సవ సంచిక 1884-85 ప్రచురితమునందు ఆదిభట్ల నారాయణదాసు గారు వివరించిరి. కాని రాజకీయ నాయకులపై స్వాతంత్ర్యసమర యోధులపైఁ గూడ హరికథ లారంభ మైనవి. ఇట హరికథ యనుచో హరిశబ్దము సామాన్యవాచకముగ భగవత్పరముగఁ గొనఁదగినది. శివ సంబంధ కథలు, నన్యదేవతాకములు ననేకములు ఈ పేరులో నిముడు చున్నవి. 17వ శతాబ్దినాటి తిరుక్కడయూరి కృష్ణదాస విరచిత రామ దాసుగారి ‘రామదాసు’ హరికథ గాని; 1852 నాటి వరదరామదాసుగారి ‘రామదాసు’ హరికథగాని 1720-1780 నాటిఁ బ్రచార మందిన గోకులపాటి కూర్మన్నగారి మృత్యుంజయ విలాసము కాని మొదటి హరికథ కావచ్చు నని ‘ఆంధ్రహరికథావాఙ్మయ’ కర్త అభిప్రాయము.

ఇట్టి హరికథా వాఙ్మయమునందును హనుమత్కథ చోటుచేసు కొన్నది. హనుమంతునితోడి హరికథలసంబంధము సుక్ష్మవరికీలనమున బ్రత్యేకముగఁ దోచును. ‘హరికథ’ యను శబ్దము హనుమత్పరమగు కథలకును పూర్తిగా నరిపోవును. హరిశబ్దము వానరశ్రేష్ఠునిఁ గూడఁ దెలుపఁజాలినదిగా నిమంటువులవలనఁ దెలియగలము. హరికథలకురూపు నిచ్చి, వ్రచారమునిచ్చి నేటివఱకు నిలచుటలో ముఖ్యకారకుఁడు సమర్థ రామదాసు. సమర్థరామదాసు హనుమదవతారమేయనువారి మతమున హరికథకు హనుమంతునితోడి సంబంధ మెంతటిదో గ్రహింపగలము.

1 “కృతే తు మారుతాఖ్యశ్చ - త్రేతాయాం పవనాత్మజః

ద్వావరే భీష్మసంజ్ఞశ్చ - రామదాసః కలౌ యుగే”

అను భవిష్యత్పురాణ క్లౌకము సమర్థానుయాయు లగు మహారాష్ట్రులకు ప్రమాణము. తాళములఁ జిందు లిడుచుఁ దన్నయుండై రామకీర్తన మొనర్చు హనుమద్రాసము హరిదాసరూపమే. తొలి హరికథగాఁజెప్పఁ బడు నథ్యాత్మరామాయణమునందే హనుమంతునకు స్థానము కలదు. ఇట్లు రామాయణపరములగు హరికథ లన్నిట స్థాన మందుఁబేకాక కేవల హనుమత్పరమగుఁ గథలు సైతము కల్గి హనుమత్కథ హరికథా సారస్వ తమున నుచితస్థానము నందెను! రామాయణము ద్వారా హనుమత్కథను కల్గియున్న హరికథలు.

కథ	కర్త	కాలం
1. మోక్షగుండ రామాయణము - తాళ్ళూరి నారాయణకవి		1900
2. యథార్థరామాయణము-శ్రీమదజ్ఞాడ అడిభట్ల నారాయణదాసు		1915
3. రామాయణము - అయ్యగారి వీరభద్రరావు		1924
4. సంగహ రామాయణము - బి. బాలాజీదాసు		1927
5. సంగీతానంద రామాయణము - కోసూరి భోగలింగదాసు		1935
6. రామాయణము - రామపుత్ర (సుబ్బమ్మ)		1937
1 హనుమంతుడు దర్శన మిచ్చి రామాయణము వ్రాయు నీమెకు ననుజ్ఞ నిడెను.		
7. శ్రీమత్ సురహరి రామాయణము - మైసంపాటి నరసింగరావు		1933
8. శ్రీరామ లీలాయనము - పొత్తూరి మధుసూదనరావు		1973
9. రామాయణము - తిరుమల్లాన్ చక్రవర్తుల సంపత్కుమార జగన్నాథ తిరువెంగళాచార్యులు		1970
10. రామాయణము - బొమ్మరాజు సీతారామయ్య		1907
11. శంకర రామాయణము కస్తూరి శివశంకరకవి		1909
12. లక్ష్మణ మూర్ఖా విమోచనము - ఆవుల సుబ్బయ్యదాసు		

మన్నగునవి ప్రచారమున నున్నవి. రామాయణ హరికథా గాన మునందు దాసులచే హనుమత్కథ విశేషముగఁ బోషింపఁబడుచుండుట గమనింతుము. అద్భుత పరాక్రముఁడు హనుమంతుఁడు. అట్టివాని వీరోచిత కృత్యములు సహృద యానందకరములు. అంతియ కాక భక్తికి,

రక్తికి, శక్తికి, ఉక్తికి, యుక్తికి అన్నిటికిజాలిన హనుమంతుని దాసులత్యంతము నుత్సాహముగా వర్ణించి చెప్పుట, శ్రోతలు నినుమడించిన యుత్సాహమున వినుటయుగాన నగును. హాస్యరస పోషకములగు వానరచేష్టలను వారి కథనమునకుఁదోడ్పడుచు నాబాలగోపాలమున కానందము కల్గించుచుండును. హరిదాసు తెల్లరు హనుమత్ప్రముద్రోల్లంఘనమున గుభిల్లని దుమికి గజ్జల మ్రోతలు శ్రోతల కర్ణపుటముల నింపువారే. లంకాదహనము వారి హాస్యప్రసంగమున కెక్కుడుగ నుపయోగించుకొందురు. రామాయణకథయం దిట్లు ప్రత్యేక భాగముల హనుమంతుఁడు కన్నడ హనుమ త్రప్రధానము లగుగదలలో మిక్కిలి చోటుచేసికొని కానవచ్చును. వానియందు హనుమంతుఁడే నాయకుఁడై విరాజిల్లును.

హనుమత్ప్రధానము లగు హరికథాః

కథ	కర్త	కాలము
1. భీమార్జున గర్వభంగము - కొమ్మూరి బాలబ్రహ్మనంద దాసు		1935
2. శ్రీరామాంజనేయము - మైనంపాటి నరసింగరావు		1938
3. భీమార్జున గర్వభంగము	,,	,,
4. గరుడ గర్వభంగము	,,	,,
5. హనుమ జ్ఞానము	,,	,,
6. భీమార్జున గర్వభంగము - పెంటపాటి సర్వేశ్వరరావు భాగవతార్		1940
7. మారుతి చిటికెలు; సుందరకాండ - పరిమి సుబ్రహ్మణ్య భాగవతార్		1941
8. సువర్చలా కళ్యాణము - పెదపాటి కృష్ణమూర్తి బాలభాగవతార్		1950
9. మైరావణ - తెల్లకుల వెంకటేశ్వరగుప్త భాగవతార్		1959
,, ఆవటపల్లి రామకృష్ణయ్య		1910
10. హనుమ త్కల్యాణము - పాతూరి మధుసూదనరావు		1973
11. హనుమ ద్రాయబారము - వాడరేవు సీతారామాంజనేయ భాగవతార్		1976
12. మారుతి పరిణయము - ములుకుట్ల సత్యనారాయణశాస్త్రి		1967
13. హనుమ ద్విజయము - మద్దిపాటి రాఘవశర్మ		1910

14. బాలాంజనేయము - అచ్యుతుని వేంకటాచలపతిరావు 1909
 15. రామాంజనేయ యుద్ధం - కె. శివరామరెడ్డి 1970
 16. శ్రీరామలింగేశ్వర మహిమ - రావి హరిచౌదరి భాగవతార్ 1973
 17. వీరాంజనేయ విజయము - కె. కోటమరాజు

వీనిలో వాల్మీకములగు నితివృత్తములకంటె నవాల్మీకము లెక్కుడు. హరికథలందు జనరంజకత ప్రధాన మగుటచే విశేషకథలఁ గొని రచించుట, గానము చేయుటలు కన్పట్టును. సర్వవిదిత మగు మూలరామాయణ గాథను మించి యపూర్వ శ్రుతము లగు నీ గాథలు శ్రోతల నాకర్షించుటయందు నానందింపఁజేయుటయందును సమర్థవంతములు. పైవానిలోని వేంకటాచలపతిరావు కృత మగు బాలాంజనేయమునకు సువర్ణలాంజనేయ కళ్యాణము ఉపనామము. తాళపత్రములు, వ్రాతప్రతులందు మున్ను శ్రీహరిశరసంహిత నాధారముగా గొని యా కథ వ్రాయుచున్నట్లు తొలిపలుకులందుఁ దత్కర్తయే చెప్పుకొనెను. ఇట్లు ఆంధ్రవాఙ్మయ మందలి హరికథా సాహిత్యమున హమమత్కథ చోటుచేసికొని ప్రచార మందినది.

సంక్రీతన సాహిత్యము - హనుమత్కథ

అన్నగూచార్య కీర్తనలు - హనుమంతుడు

సుప్రసిద్ధ వాగ్గేయకారుఁ డన్నమయ్య. తాళ్ళపాక ఈతని ఇంటి పేరు. కడవజిల్లా రాజంపేట తాలూకా తాళ్ళపాక గ్రామ నివాసియైన ఈతఁడు 1408 నుండి 1508 వఱకు జీవించెను. తొలుత నందవరీక నియోగి యగు నితఁడు పంచసంస్కారము లంది వైష్ణవుఁ డయ్యెను. పదకవితా పితామహుఁడుగాఁబేరెన్నికఁ గన్నవాఁడు. దేశ మెల్లఁ దిరుగుచు రోజు కొక కీర్తనగా 32000 కీర్తనలు వ్రాసెను. వానియందు హనుమత్పురము లనేకములు గలవు. కీర్తనలందుఁ గాననగు భక్తినిబట్టి, హనుమంతుని చరిత్ర చిత్రణముఁబట్టి చూడ నన్నమయ్య హనుమంతుని యందుఁ బ్రత్యేకమైన భక్తిశ్రద్ధలు కలవాఁ డని తోచును.

వాల్మీకి రామాయణాంతర్గత హనుమచ్ఛరిత్రమునే కాక సంహితా దులఁ గానవచ్చు హనుమద్గాథ నంతను తన కీర్తనలందుఁ జెప్పెను. అనేక రాగములందు హనుమంతునిఁ గీర్తించెను. తాను కీర్తించు హను మంతుని స్థలనిర్దేశము గూడ గావించెను, విశేషించి కలశాపుర హనుమంతునిఁ గీర్తించెను. ఈ స్థలవిషయమున డా॥ సర్వోత్తమన్ గారి యభిప్రాయ మిట్లున్నది.

‘అనంతపురం జిల్లా గుంతకల్లు సమీపమందలి నెట్టిగంటి వీరాంజనేయుని కసాపురముగ అంటున్నారు. రాళ్ళపల్లివారు హంపిలో మాల్యవం తానికి ఎదురుగా ఉన్న కొండలోని దేవుడే కలశాపురం అంజనేయు డని భావించారు. శ్రీనాథుడు కళసాపురప్రాంత కదళీవనాంతర ద్రాక్షాలతా ఫలస్తబకములను ఆని ఈప్రాంతాన్నే వర్ణించాడనిభావించారు. మతం గాదీ బళ్ళారి హంపిటి తాలూకాలోనిది. మంగాంబుధి బహుళః మంగా పురమే కావచ్చును.

అన్నమయ్య హనుమత్కీర్తనలందు వేంకటేశ్వరు సన్నిధిని విశేషించి తెలియఁజేయుట కానవచ్చును. శ్రీ వేంకటేశ కరుణాసమేత శాత కుంభ వర్ష కలశాపుర నివాసి ఇత్యాదిగా రామభక్తునిగూర్చి ఇట్లుచెప్పుట వేంకటేశ్వర-రామచంద్రులు విష్ణ్వంశ సంజాతు లగుట నభేదాధ్యవసాయ

ముగ వెలుంగవలెను. శ్రీవేంకటేశ్వరున కనన్యభక్తుడగు నన్నమయ్యకు విష్ణ్వంశ యన వేంకటాచలవతియే. ఆంధ్రవాఙ్మయమున వాగ్గేయకారులుగా ప్రసిద్ధినందిన వారిలో హనుమత్పరమగు నిన్ని విశేషములతో నిన్ని కీర్తనలు రచించినవాఁ డన్నమయ్యయే. ఆ యా రాగములలోఁ గొన్ని కొన్ని హనుమత్కీర్తనలు గావించెను.

హనుమ త్సంబంధము లగు అన్నమయ్య కీర్తనలందు రామక్రియ రాగమున :

‘అఖిల లోకైక వంద్య హనుమంతుఁడా’ - 9-233

‘మగఁటిమి గల హనుమంతరాయ’ - 7-16

‘పంతగాఁడు మిక్కిలి బంటతనమునను - 9-214

‘మొక్కరయ్య అన్నిటికి మూల మితఁడు’ - 8-148

సాళంగ నాటరాగమున :

‘అదివో నీ ప్రతాపము హనుమంతా’ 9-211

‘శరణు శరణు వేదశాస్త్ర నిపుణ నీకు’

‘అవధారు దేవ హరికులరామ’ - 8-14

‘మొక్కరో మొక్కరో వాఁడె ముందర నిలుచున్నాఁడు - 9-12

‘ఎక్కడా ఎదురులేక యీరేడు లోకములందు’ - 10-85

‘హరికి లంకిణీ హంత శంతర మిట్టున్నది’ - 10-145

‘అన్నిటా నీ పెంపు వింత హనుమంత నీ’ - 2-249

సాళంగ రాగమున

‘ఈతని దెంత ప్రతాపము ఈతని దెంత పుడుటు’ - 11-1-198

‘పెరిగినాఁడు చూడరో పెద్ద హనుమంతుఁడు’ - 31-1-233

నాట రాగమున

‘కొలిచిన వారికిఁ గొమ్మనివరము లిచ్చి’ - 8-232

‘సరి లే రితనికిని సాహస విక్రముఁ డీతఁడు’ - 11-1-204

‘అందరిలోనా నెక్కుడు హనుమంతుఁడు’ - 2-207

‘ఎక్కుడు బ్రహ్మపట్టాన కిదె కాచు కున్నవాఁడు’ - 10-159

శంకరాభరణ రాగమున

‘మతంగ పర్వత మాడ మూల్యవంతము నీడ - 2-223

‘అతఁడా యితఁడు పెద్ద హనుమంతుఁడు’ - 10-141

‘శరణు కపిశ్వర శరణం బనిలజు’ - 9-132

శ్రీ రాగమున

‘ఓ పవనాత్మజ ఓ ఘనుఁడ’ - 11-131

ముఖారి రాగమున

‘నెర బిరు డిన్నిటాను నీ బంటు’ - 11-2-67

దేశాక్షి రాగమున

‘సీతాశోక విఘాతక ఓ పాతాళ లంకాపతి విభాళా’ - 1-366

సామంత రాగమున

‘చెల్లె నీ చేతలు నీకే చేరి మేడెగుడిదిన్న - 11-1-11

‘మంగాంబుధి హనుమంతుని శరణము - 1-11-14

మాయపు ననుజుల మదవైరి కపి - 5-182

‘కలశాపురము కాడ కందువ సేసుకొని’ - 11-1-172

మాళవి రాగమున

‘అందఱికి నెక్కు దైన హనుమంతుఁడు’ - 10-155

‘కలశాపురముకాడ గాచు కున్నాఁడు’ - 2-216

అరు దీ కపిందుని యధికప్రతాపము’ - 11-1-175

మాళవిగౌళ రాగమున

‘ఎంతని పొగడవచ్చు నితని సేవించరో’ - 11-1-211

‘అపధారు చిత్తగించు హనుమంతుఁడు వీఁడె

భౌళి రాగమున

‘అదె చూడరయ్యా పెద్ద హనుమంతుని - 11-1-214

‘ఎంతని పొగడవచ్చు నితని ప్రతాపము’ - 2-230

‘వీడిగో నిలుచున్నాఁడు విజయనగరములోన’ - 9-230

గౌళ రాగమున

‘నేల మిన్ను నొక్క దైన నీ బంటు వొక్క’ - 1-69

పొడి రాగమున

‘ఒక్కఁడే యేకాంగ వీరుఁడుర్వికి దైవ మైనాఁడు’ - 11-1-167

‘కలశాపురము కాడ గంధపు మాకుల నీడ’ - 9-232

భౌతిరామక్రియ రాగమున

‘వీడివో కలశాపుర వీరహనుమంతుడు’ - 11-1-230

లలిత రాగమున

‘బిరుదుబం దీతండ పెద్ద హనుమంతుడు’ - 11-1-191

ప్రతాపనాట రాగమున

‘ఏమని నుతించవచ్చు నితని రూపము’ - 7-116

వరాళి రాగమున

‘పదియారు వచ్చెల బంగారు కాంతులతోడ’ - 10-167

గుండక్రియ రాగమున

‘ఘనుఁ డాతఁడా యితఁడు కలశాపురముకాడ’ - 9-13

ఇట్లా యీ రాగములయందు నన్నమయ్య కీర్తనల రచించి హనుమంతు నారాధించినట్లు తెలియుచున్నది. అందు గుండగానక్రియ కొక ప్రత్యేక చరిత్ర కలదు.

భక్తితత్త్వమున హనుమంతునిఁ బేర్కొనుట సహజము. రామభక్తిని లోకమునఁ జూచి నాతని రూపున వచ్చిన శివుఁడే కావున నా విషయము జగ ద్విదితము. అంతేకాక సంగీతమున హనుమంతుఁడు మేటి యయి నట్లుఁ దెలియుచున్నది. తుంబుర నారదులు తమలో నెవరు గొప్పయను విషయమునఁ దగవుపడి వారి వివాదముఁ దీర్చి సంగీతమున సమర్థు నెన్నగలవాఁడు హనుమంతుఁడే యని యాతనికడకు వచ్చి ‘తమలో శ్రేష్ఠు’నెన్ను మన హనుమంతుఁడు గుండక్రియగాన మొనర్చి తనకడ నున్న చిరుతలు తన గానముచే కరఁగిన శిలయం దదిమి మిన్నకుండి ‘గానముచే వానినిఁదీసినవాఁడు మీలో శ్రేష్ఠుఁ’డనగా నిర్దుత్తశక్తికొలది గాన మొనర్చి శిలలు కరుగునంతటి గానమాధురిఁ జూపలేక ఇర్వరు హనుమంతునే సంగీతమున నధికునిగా మెచ్చుకొనినట్లు, ఆరీతి హనుమంతుఁడు నారద తుంబుర గర్వభంగమొనర్చినట్లు 31వ పటలమున శ్రీవరా శరసంహితయందుఁ జెప్పఁబడినది. కావున నట్టి సంగీతజ్ఞునిఁ దన సంగీతమువ్వారా సేవించి తరించిన అన్నమయ్య హనుమంతునిద్వారా గానము చేయబడిన గుండక్రియగానముచేఁ గూడఁ గీర్తించెను. అన్నమయ్య కీర్తనలవ్వారా హనుమంతునిఁ బొగడుటయే కాక తన

కీర్తనలయందు వాల్మీకమును నవాల్మీక మయిన హనుమత్కథ నంతను జెప్పెను. అరీతిగ నమగ్ర హనుమత్కథను సూత్రప్రాయముగ వ్రాసిన వాఁడన్నమయ్య. మఱి యేరి రచనయందు నింతటి చరిత్ర సూచితము గాదు. వాల్మీకమునగు నంశముల గాంచిన కిష్కింధాకాండ గాథను

11-1-165 'అంజనేయ అనిలజ' - అను కీర్తనతో 'నీ మూలమునఁ గాదె సుగ్రీవుఁడు రామునిఁ గొలిచె' నని రామసుగ్రీవ మైత్రినిఁ జెప్పెను. సుందరకాండ గాథను 9-132 'అంపిన యప్పుడె అంబుధిదాటితి' 11-1-230

చలవట్టి జంగ చాచి జలధి దాఁచినవాఁడు-దీమసాన అంక సాధించి ఉంగ రముఁ దెచ్చె నని యుంగర మిచ్చుట;

11-1-204 'ఉదధి అంఘించినాఁడు వుబ్బున మైనాకముచే

బొదలి నట్టవడుమఁ జూజ నున్నాఁడు' - అని మైనాకగాథ,

11-1-172 'నిండు నిధానపులంక నిముషాన నీరుసేసె' నని అంకాదహనము;

2-216 మాయాబలము చొచ్చి మగుడి యంబుధిలోని

భాయాగ్రహముఁ జంపి చయ్యన దాటి

అయెడ లంకిణిఁ గొట్టి యంతలో జానకిఁ గని

యని సురస, సింహిక, లంకిణిల గాథ

2-207 వివరించి సీతకు విశ్వరూపము చూపుతా అని సీతదర్శనము;

సీతను పెదకి వచ్చి చెప్పిన యాతం డితఁడా

అక్షయమర్దనుఁ డితఁడా' - అని లంకఁబోరు సూచించెను.

యుద్ధకాండ గాథను

11-1-48 అలుకతో రావణుని యుద టణచె నతఁడు.

తలచి మైరావణుని దండించె నితఁడు - అని రామగాథ;

11-1-188 లంక సాధకుఁడు లక్ష్మణ ప్రబోధకుఁడు-అని లక్ష్మణ మూర్ఛ;

మగడిమి మించగ మందులకొండకు నిగడ్డికో యనుభునిబంట్లు

9-232 సంజీవికొండ దెచ్చి సౌమిత్రి బ్రతికించితి.

అని సంజీవివర్జితము తెచ్చుట;

1-69 చంగున జలధి దాటి జంబుమాలి నిలమీద

కుంగఁదొక్కి పదములంగుమ్మె గా నీబంటు-అని జంబుమాలివధ;

9-13 పెడ చేత లోచేత పెరసి కొందరిఁ గొట్టె

అడరి దానపుల హనుమంతుడు
 బెడిదంఘ్రి బెనుదోక బిరబిర దిప్పి మొత్తె
 అడంగ మాల్యవంతు హనుమంతుడు
 దాకాల మోకాల దాటించె గొందరి
 పైకొని భుజముల బడ దాకె
 అరుపుల నురుపుల నందరి బాఁగఁ దోలె

ననుచు మాల్యవదాదుల వధను. హనుమంతుని యుద్ధవిధానమును మనోహరముగఁ గన్నులముం దుంచెను. ఇట్లు యుద్ధకాండ గాథను వాల్మీకముగాఁ జెప్పుటయ కాక అవాల్మీకము లగు ననేక గాథలఁ దన కీర్తనలందు నన్నమయ్య పేర్కొనెను.

అవాల్మీకము లగు నంశములతో నన్నమాచార్యులు హనుమద్గాథ నంతను దెలియఁజేసెను.

10-29 లో 'మరిగి రుద్రుడై హనుమంతుడౌ యను

11-1-167 'అంది రుద్రవీర్యము దానై హరుడైన'

అని యవతారమునకుఁ గారణ మగు అజైకపాద రుద్రాంశ సూచించి

11-1-148 లో అంజనీతనయుఁ డౌ యనిలజుడు

10 85 లో పుట్టుఁ గొపీనము మహద్భుత యజ్ఞోపవీతము గుట్టు చూపని కనక కుండలములు

2-207 లో కనకకుండలాలతో కౌపీనముతోడ

10-167 లో అట్టి వాయువునకును అంజనాదేవికిని పుట్టినాడు కలశాపుర హనుమంతుడు' అని జననమును గీర్తించెను.

9-132 పుట్టిననాడే భువనములెరఁగఁగ వట్టితి సూర్యునిఁ బండునుచు'

9-133 కఁజొప్ప ఫలహాస మన హనుమంతుడు

1-11-49 బాలార్క బింబము ఫల మని వట్టిన

11-1-37 'ఓ రవిగ్రహణ'

ఇత్యాదికముచే సూర్యుని మ్రింగిన చరిత్ర దెల్పును.

9-230 వదలక దేవతల వర మందినాడు

1-11-149 తూలని బ్రహ్మాదులచే వరములువోలిఁజేకొనిన ఓ హనుమంతా' యని సూర్యుని నరీతిఁ దెల్పుచు

11-1-230 ఇప్పుడు ప్రాణముతోనే యిల దేవుడై నవాడు

11-1-172 ఇహమున రాముని బండ్లై యిప్పుడూ నున్నవాడు

2-32 చిరంజీవి యీతఁడా జితేంద్రియుఁ డితఁడా'

అని హనుమంతుని చిరంజీవత్వముఁ జొగిడెను.

11-1-175 'తుద సూర్యమండలముతోడ మోము దిప్పుకొంటూ

పెదవు లెత్తి చదివెఁ బెద్ద హనుమంతుడు'

10-158 'తూర్పుఁ బడమరాను దొడ్డగా జంగ జాచి

సారెకు నర్కునివద్దఁ జదివీ వాడె'

11-1-198 'చదివె రవితో సర్వశాస్త్రములు'

11-1-230 'మొగి సూర్యునిచే శాస్త్రములు చదివినవాడు'

ఇత్యాదులచే నాతని విద్యాభ్యాసముఁ బ్రస్తుతించెను. అన్నమాచార్య కీర్తనలఁ బట్టి చూడ నీ నాటికిని లభింపని పరాశర సంహితాదుల నా నా డాతఁడు చూడఁగల్గె నని స్పష్టమగును. అట్టి మరుగున నున్న గాథ లెన్నిటిలో యీతఁడు తన కీర్తనలందు సూచించెను. అతఁ డందించిన గాథలఁ బట్టి హనుమంతునియెడఁ బ్రత్యేకశ్రద్ధతోఁ గృషి జేసి యుండు ననియుఁ దోచును. ఉదాహృతికిఁ బై కీర్తన లన్నియు ననగాఁ బుట్టక, సూర్యునిఁ గబళించుట, చిరంజీవిత్యము;

11-1-164 వంటి కీర్తనలచే నిరూపిత మగు సర్వదేవాత్మకత వంటి విషయము లన్నియుఁ బరాశర మైత్రేయ సంవాదరూప మయి ఈనాటికిఁ జాల గ్రంథము వెలుగుఁ జూడక వ్రాతప్రతులలో ప్రమగ్నమన్న శ్రీ పరాశరసంహితయందు 5, 6 పటలములందుఁ గన్పట్టును.

'ప్రాణవాయు సంబంధి పరమాత్ముడు అట్టె' - 10-145 వంటి వానిచే సూచిత మగుఁ బరమాత్మ ధ్యానము ఇరువదియొనిమిదవ పటలమునఁ గాననగును.

'గుండు గరఁగఁగఁ బాడె కోరి యీతఁడు' - 11-1-148 అను తుంబుర నారద గర్వభంగ ఘట్టము ముప్పదియొకటవ పటలమునఁగనవచ్చును.

'పాతాళములోపలి మైరావణు నాతలఁ జంపిన' - 1-11-149

'పాతాళంకా పతి విభాళా' - 1-336 వంటి కీర్తనల గాథ సంహితలో 44, 45, 46, 47 పటలములందు వ్యాప్తమై యున్నది.

‘దారుణపు వినతా తనయాదులు గారవింప నిటు గలిగితిగా’ - 11-1-161
అనునది సంహిత నలుబదియెనిమిదవ పటలములోని గరుడ గర్వభంగ
వృత్తాంతము సూచించును.

‘అలర నన్ని యుఁజేసి అజనిపట్టానకు నిలుచున్నాఁడెవో నీబంటు’ - 1-169

‘ముందట నేలే పట్టమునకు బ్రహ్మయినాఁడు’ - 11-1-167

‘పంకజసంభవు పట్టము గట్టను’ - 5-182

‘గట్టిగ బ్రహ్మపట్టానకుఁ గాచుకొన్నాఁడు’ - 11-1-178

‘పని పూని ఇటమీఁది బ్రహ్మపట్టమునకు’

‘ఎక్కుడు బ్రహ్మపట్టాన కిదె కాచుకున్నాఁడు’ - 10-158

పంటి వానిచేఁ దెలియఁదగు భవిష్యద్బ్రహ్మ కథనము పరాశరసంహితలో
నేబదినాల్గవ పటలమునఁ గలదు.

‘తేరీమీఁద నీ రూపుఁ దెచ్చి పెట్టి యర్జునుఁడు’ - 11-1-183 అనునది పదు
నాఁవపటల విజయచరిత విషయము.

‘సారెకు భీముఁడు పురుషామృగముఁ దెచ్చుచోట’

‘నీ రోమములు కావా నిభిలకారణము’ - 11-1-183 అనునది పురుషమృగా
హరణోపాయ కథనమునకు సంబంధించిన యేబదియొకటవ పటలమునఁ
జెప్పఁబడినది.

‘తలఁచరో జనులు ఈతని పుణ్యనామములు సుతభముననే సర్వశుభములు
గలుగు; హనుపంతుఁడు, వాయుజుఁ, డంజనాతనయుఁడు, వనధిలంఘన
శీల వైభవుడు’ - 11-1-188 అను కీర్తనము ‘హనుమా నంజనాస్థాను
ర్వా యువుతో మహాబలః’ అని మొదలుగా గల స్కాందపురాణ రేవాండ
మందలి 83వ అధ్యాయమునఁగల ద్వాదశనామ స్తోత్రమున కనువాదమే
యనిపించును. ఈనాటికిని ప్రయాజాపి శుభకార్యము లన్నిట నాద్వాద
శనామములు పఠించుచునేగి నాచారము గలదు. వాని విశిష్టత గుర్తించి
యనుసరించినవాఁ డగుట నొకకీర్తన వానికై లిఖించెను. ‘భంజించెఁ
గాలనేమిని పంతమున నితఁడా - 2-23 అను కీర్తన మందలి కాలనేమి
వృత్తాంతము అధ్యాత్మరామాయణమందుఁ గాననగును. ఈ వృత్తాంత
మును ఆంధ్రరామాయణకర్తలు భాస్కర, రంగనాథాదులుఁ జెప్పిరి.

ప్రేమదేవారు స్వీకరించిరి. జానపదవాఙ్మయ మంతట నీ గాథ విశేష ప్రచార మందినది 'తమితోడ దాసులను తప్పక కాచే నని; అమర నభయ మిచ్చిన హనుమంతుఁడా' 7-16 అను నీ వాక్యము రామరహస్యో పనిషత్తులో 'ఐహికే నమనుప్రాప్తి మాం శ్మరే ద్రామసేవకమ్' అని యభయ మిచ్చిన హనుమంతుని వాగ్దానమును గుర్తుచేయును.

హనుమద్భక్తి తత్పరుడై ఆ స్వామినిగూర్చి అన్నమయ్యచేసిన వర్ణనలు కూడ యెన్నియో కలవు. 'జెరబిరు దిన్నిటాను నీబంటు-వారసె గగన మదివో నీ బంటు" - 11-2-87 అని సంజీవ వర్షతోద్ధరణమున, 'చెల్లె నీచేతలు నీకే చేరి మేడెగుడిదిన్న నల్లడె కంటిమి నిన్ను హను సుంతరాయ' - 11-1-118 అని సముద్రలంఘనమున హనుమంతుఁడు చూపిన విరాడూపమును అన్నమయ్య తన కీర్తనయందుఁ జక్కఁగ వర్ణించెను.

“పెడచేతలోచేత బెరసికొందరిఁగొట్టె

అడరి దానవుల హనుమంతుఁడు

తెడిదంపుఁ బెనుదోక బిలబిర దిప్పిమొత్తై” 9-13

నని యిట్టివానియందు యుద్ధవర్ణన మొనర్చెను.

అన్నమయ్య కీర్తించిన హనుమంతులు మువ్వురు

1. కలకాపుర హనుమంతుఁడు

2. నుతంగాద్రీ హనుమంతుఁడు

3. మంగాంబుధి హనుమంతుఁడు

అందుఁ గలకాపుర హనుమంతుఁడూపమిట్లు వర్ణితము.

“పిడికిటఁబట్టినవి పెద్ద పండుల గొలలు

అడరి యెత్తినది మహావాళము” - 11-1-211

“పెనచి పండ్లగొల పిడికిలిండుకున్నాఁడు

ధ్రువమండలము మోక దోక యెత్తుకున్నవాఁడు

సవరైన పెనుజంగ చాచుకున్నాఁడు” - 11-1-191

“పెడమచేతఁ బట్టె నిదివో పండ్లగొల

కుడిచేత రాకాసిగుంపులఁ గొట్టె

తొడిఁబడ నూరువులతోఁ దూరుపుమొగ మొన్నాఁడు” - 10-167

అనురీతిగా మొదటిస్వామిని వర్ణించెను. పంగజాచి తోకఁ బై కెత్తివండ్ల
గల బట్టి యున్న రూపమాతనిది. రెండవ మతంగాద్రి స్వామిని గూర్చి

“మతంగవర్వత మాడ మాల్యవంతము నీడ

అతిశయిల్లిన పెద్ద హనుమంతుఁడు” - 2-223

‘పిక్కటిల్లి సంతోసిన పెద్ద హనుమంతుఁడు’ - 10-158

“అతఁడా యీతఁడు పెద్ద హనుమంతుఁడు” - 10-141

“అల్లదివో మించె పెద్ద హనుమంతుఁడు” - 11-1-206

“బెడిదపు మహిమల పెద్ద హనుమంతుఁడు” - 11-1-175

ఇట్లు మతంగాద్రి హనుమంతునిగూర్చి వర్ణించిన చోటే పెద్దహనుమంతుఁ
డని చెప్పును.

‘మంగాంబుధి హనుమంతుని శరణము’ - 1-11-49

“అల శ్రీ వేంకటవతి యండనె సుంగాంబుధి” - 11-1-163

‘బలిమి శ్రీ వేంకటేశ బండ్లై మంగాంబుధి” - 11-1-167

ఇత్యాదులచే మంగాంబుధి యాంజనేయు నభివర్ణించెను. కలశా
పురమువలె మంగాంబుధికూడ స్థలవిషయమున వివాదగ్రస్తముగ
నున్నది. మంగాపురమునందలి, అందును శ్రీనివాస మంగాపురము కాక
అలిచేలు మంగాపురమునందలి హనుమంతునే ఈతఁడు కీర్తించినట్లు
తెలియును. మతంగాద్రి కిష్కింధప్రదేశ మందలిది. స్థలౌచిత్యముఁ
బాటించుటనే విజయనగర, మతంగాద్రి ప్రదేశముల హనుమ ద్వర్ధన
మున నాతఁడు విద్యాభ్యాస మొనర్చిన విధానమును వర్ణించెను. ఇట్లు
హనుమద్భక్తి ప్రత్యేకముగ, విశేషముగఁ గల్గినందుననే కేవల హనుమ
త్పరము లగుఁ గీర్తనల నెన్నిటిలో రచించెను. హనుమంతుఁడు నాతని
కిష్టదైవ మయియుండుట నిక్కము. ఆ స్వామి రచనకాకున్నను అటనట
నన్నమయ్య యితర రచనలందును హనుమంతుఁడు తొంగి చూచుచునే
యుండును. ‘కల దిదివో సుఖము కలిగినను గర్భము నిలువక మానునా
అను 104 8-22 కీర్తన కేవల మాధ్యాత్మికవిషయ మండించునదియ.
అందు మొదటి చరణమే ‘పరగ నింద్రజిత్తుఁడు హనుమంతుని బ్రహ్మ
స్త్రంబునఁ గట్ట; అరయ నందుపై మోకులు గట్టిన నల బ్రహ్మస్త్రము
వదలె’ నని చెప్పెను. ప్రపత్తిమార్గమున హరి నాశ్రయించిన పిదప

మరల విశ్వాసహీనుడై కర్మమార్గ మవలంబించుట తగదు. వ్యర్థము. ఆ దెట్లన నా విషయమున హనుమంతుని వృత్తమునె యద్ధాంతరన్యా సౌలంకారముగాఁ జెప్పెను. అట్లు అన్నమాచార్యుల కవిత్వమందు హను మంతుఁడు ప్రత్యేక స్థాన ముంది యా వాగ్గేయకారునిచేఁ గీర్తింపఁబడెను.

త్యాగరాజ కీర్తనలు - హనుమంతుఁడు

అంధ్రవాఙ్మయమున వాగ్గేయకారులలో ప్రత్యేక స్థానము నందిన వాఁడు త్యాగరాజు. ఈతఁ డనన్య రామభక్తుఁడు. సర్వజిత్ నామ సంవత్సర వైశాఖ శుద్ధ షష్ఠి సోమవారం జనించిన త్యాగయ్య సంకీర్తనము ద్వారా తరించి ఆ మార్గములో కలకాలము భక్తులు, గాయకులు తరించుటకు మార్గము చూపెను. 17వీ ఈతని కాలము. అంతటి రామభక్తుఁడయ్యు 'యత్ర యత్ర రఘునాథ కీర్తనం' అన్న హనుమంతునిపై నొండు రెండు మాత్రమే పూర్తి కీర్తనలుగ రచించినవి కావచ్చును. రామకీర్తనలందు మాత్రము హనుమంతుని స్మరించుట బహుధా కానవచ్చును. హనుమంతుని చనువు, సాన్నిహిత్యము కోరవారు కాన 'మనసు దెలిసి కలిసి హనుమంతుఁ డుండగా

చనువు మాట లాడఁచుండె సార్వభౌముఁడు'

అని ఖరహరప్రియ రాగము త్రిశ్రీలఘు తాళమున ననును. ఇందు సీతా లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్ను హనుమంతుల మాత్రము దెల్పుచు హనుమంతుని పట్టాభిరామ ముఖ్యునిగ భావించెను. అందుననే కుంతలవరాళి రాగము దేశాది తాళమున

“చెంతనే సదా యుంచుకోవయ్యా

మంతు కెక్కు శ్రీమంతుఁ డౌ హను

మంతు రీతిగా శ్రీకాంతః”

అని ప్రార్థించెను. కేవల హనుమత్పరముగా సురటిరాగమున దేశాది తాళముననే

“గీతాత్థము సంగీతానందము

“నీ తావునఁ జూడరా ఓ మనసొ ||గీతా||

సీతాపతి చరణాబ్జము లిడుకొన్న

వాతాత్మజునకు బాగ తెలుసురా ||గీతా||

అనిన కీర్తనలోఁ దత్త్వశాస్త్రము, సంగీతశాస్త్రములయొక్క పరమార్థ

మొక్కటియే యని గీతార్థ జ్ఞానము నాద బ్రహ్మోపాసనలవలని యనుభవము ననుమని యందు కాదర్శముగ త్యాగయ్య హనుమంతుని నిలిపెను. ఆత్మానుభవము, సంగీతానందముల నొక్కటిగా నెఱిగి బ్రహ్మనందము ననుభవించుటలో నాంజనేయుఁ డాదిగురు వని యభిప్రాయము. అనంతర చరణము

“హరి హర భాస్కర కాలాది కర్మము

లను మతముల మర్మముల నెఱిగిన

హరివర రూపుఁడు హరిహరయ వినతుఁడు

వర త్యాగరాజ వరదుఁడు సుఖిరా”

అనును. దీనికి కల్లూరు వీరభద్రశాస్త్రి విశేషించి చేసిన వ్యాఖ్య గ్రాహ్యము. ‘ప్రపంచమునకు నధిష్ఠాతలైనవారు హరిహరులు, భాస్కరుఁడు వీరి చేష్టయైన కాలశక్తి ఈ దృశ్యప్రపంచమును చిత్రించి పరిణామగతిని కల్గించునది. ప్రపంచ మందలి సకల మతములు పై వివరించిన హరిహరాది తత్త్వవిభాగము కల్గియున్నవి. అట్టి కాల కర్మ స్వభావ తంత్రములను తెలిసి హరిహరాత్మకమైన దైవతత్త్వమును ఆత్మయందు సందానము చేసికొన్న హరిహరరూపుఁడు, ఇంద్రాదులచే స్తుతింపఁ బడు హనుమంతుఁడే బ్రహ్మనంద మొంది సుఖించువాఁడు. సకల మతభేదములకు నేకైక సమన్వయ మీయగల తత్త్వవేత్తవీని తత్త్వచింతనా బ్రణాళిక అందఱకు రాజమార్గము. అంజనేయుఁడే ప్రాణశక్తి స్వరూపుఁడు కావున ప్రాణవాయు బలముచే మనసు ధ్యానభూమికను పొందగలదు. అట్లునుని రథకేతనమున అంజనేయుఁడుండి కృష్ణుఁడు వదేశించిన భగవద్గీత నంతను ధారణచేసి తా నొక భాష్యము వ్రాసినట్లు ప్రసిద్ధి. ఇక ‘కర్తాసంగీతశాస్త్రస్య హనుమాం శ్చ మహాకవీ’ అని సంగీతశాస్త్ర ప్రవక్త హనుమంతుఁడు కావున గీతార్థము, సంగీతార్థము అనందముగా ననుభవించి ఒకే లక్ష్యమున భావించి జీవన్ముక్తుఁడైన మహాసీయుఁడు హనుమంతుఁడు. కావున ‘ఓ మనసా! నదా అంజనేయుని ప్రసన్నానుగ్రహము నర్థించి కృతార్థత చెందవలె నని పై కీర్తనయందు మానసబోధఁజేసెను. ఇట్టిదే పూర్తి హనుమత్పుర మగుఁ గీర్తన వసంతవగాళి రాగమున రూపక తాళమున నెట్లు చెప్పెను.

పొహి రామదూత జగ - త్రాపణ కుమార మాం ||పా||

వాహిని శ తరణ దశ - వదన సూను తను హరణ ||పా||

ఘోరా సుర వారానిధి - కుంభతనయ కృతకార్య

పారిజాత తరునివాస - పవనతుల్య వేగ ||పా||

పాద విజిత దుష్టగ్రహ - పతిత లోకపావన

వేదశాస్త్ర నిపుణ వర్య - విమలచిత్త సతతం మాం ||పా||

తరుణారుణ వదనాబ్జ - తపనకోటి సంకాశ

కర ధృత రఘువర సుచరణ - కలి మ లాభ గంధవహ ||పా||

కరుణారస పరిపూర్ణ - కాంచనాద్రి సమదేహ

పరమ భాగవత వరేణ్య - వరత్యాగరాజ నుత ||పా||

ఇది పూర్ణ సంస్కృత కీర్తనము. ఇందు హనుమత్పుర మగు ముఖ్య శ్లోకమును

శ్లో॥ అంజనేయ మతి పాటలాననం - కీ॥ తరుణాబ్జవదనాబ్జ

కాంచనాద్రి కమనీయ విగ్రహం - కాంచనాద్రి సమ దేహ

పారిజాత తరు మూల వాసినం - పారిజాత తరు నివాస

భావయామి పవమాన నందనం - జగత్పాణి కుమార

అని కీర్తించినట్లు తెలియును. త్యాగరాజు తిరుపతినుండి తన వర్యుటనలో మడికాచల క్షేత్రమునకు వచ్చి యోగాంజనేయస్వామిని దర్శించి అట నీ కీర్తన మాలపించెను. ఈ కీర్తనయందు వాయుకుమారత, అక్షహననము, సముద్రతరణము, శ్రీరామ పాదసంసేవనములు మాత్రముజెప్పిన త్యాగరాజు హనుమత్కథాసూచనఁ గావించుచు 'అంతకారి నీ చెంతఁజేరి హను మంతుఁడై కొలువలేదా ||ఎం॥ అని హరికాంభోజి రాగము దేశి తాళమునఁ గీర్తించెను. ఇందు రుద్రాంశ సంభూతత్వ విషయము సూచితము. తోడి రాగమున నాది తాళమునఁ జెప్పిన

“చేసిన దెల్ల మరచితివో ఓ రామ రామ!

సీతాభామ మాటలు తెల్పు

భీమాంజనేయు బ్రహ్మ !చేసినదెల్ల!

కీర్తనమున భీమసోదరత్వము, భవిష్య ద్ర్భహ్మత్వము నాశబ్దములతో సూచించినవాఁ డయ్యెను.

త్యాగరాజు తన కీర్తనమునం దెల్లెడల హనుమంతుని పవననంద
నునిగనే చెప్పుట కానవచ్చును వాతాత్మజుని శబ్దభేద మున్నను
ఆ యర్థమునే ఎక్కుడు గ్రహించెను.

పవనజ శబ్దమునకు :

“దుష్కర్మలను కొండ లెగయ రామ

నిష్కల్మషపవనజుండ నదయ”

అని ధన్యాసి రాగము చాపు తాళమునఁ బల్కుటలో సంజీవ వర్షతోత్పా
టన కౌశలము సూచితము. శంకరాభరణమున ఖండలఘువు తాళమున
“సీతా కల్యాణ వైభోగమే పవనజ స్తుతి పాత్ర పావన చరిత్ర” అనుచు
బెండ్లినాటికి లేని హనుమంతుని పెండ్లిపాటలోఁ గీర్తించుటలో సీతారామ
శబ్దములతోనే హనుమ చృబ్బ మవినాభావ సంబంధము కలదని సూచించు
టకీ. ‘హుసేని రాగము త్రిశ్రీలఘు తాళమున “సర్వలోక దయానిధే
సార్వభౌమ దాశరథే” కీర్తనయందు పవనకుమారుఁడు బంధైన వాడవు
నీ వనును. జిలహరి రాగము దేశాది తాళమున ‘కనుగొంటిని శ్రీరాముని
నేడు పవమానసుతుఁడు పాదములఁబట్ట నేడు కనుగొంటి’ ననును. ఈ కీర్త
న కావేరియందు త్యాగయ్యకు శ్రీరామ పంచాయతనము లభించిన కుభ
వేళ చెప్పినది. “భవనుత నా హృదయమున రమింపుము బడలిక దీఱ
పవనసుత ప్రేయ తనకై తిరిగిన బడలిక దీఱ నని కొనియాడెను.

‘వాతాత్మజ’ శబ్దమునకు : శ్రీరాముఁడు హనుమంతునకు సులభసాధ్యుఁ
డను నిశ్చయమున త్యాగరాజు పల్కుచుండును. ‘శ్రీరామరక్ష’ యందు
రక్షణిలకముఁ బెట్టుటఁ గూర్చి ‘రక్షఁబెట్టరె దొరకు రక్షఁబెట్టరే’ యనుచు
భైరవి రాగమున నాది తాళమున ‘వాతాత్మజునకు చెయి వశమైన
దొరకు రక్షఁబెట్టరె’ యని పాడును. హుసేని రాగమున నాది తాళమున
‘భజ భామం సతతం మానస’ ॥భజ॥ ‘వాతాత్మజ సులభం వరసీతా
వల్లభం’ అనును. భైరవి రూపకమున ‘ఉపచారముచేసే వారున్నా రని
మరచితివో’ యనుచుఁ దొలుత ‘వాకిటనే వదిలంబుగ వాతాత్మజుఁడున్నా
డని’ అని ‘నే నవసరము లే దనుకొన్నావా? యని ప్రార్థించును. నిందా
స్తుతిఁ జేయుచు యమకులకాంభోజి రాగముననాది తాళమున త్యాగరాజు

“ఏ తావున నేర్చితివా - రాము! ఎందు కింత గాని సీతా లక్ష్మణ భరత రిపుఘ్న వాతాత్మజాదులతో నాడే నాటక || మే తావున ||

నని రాముని దొక నాటకమని యందు హనుమంతుని పాత్రనుకూడ చూపెను. ఎచ్చటయినను రామునితో సీతను, సోదరులను, హనుమంతుని గూర్చి పలుకుట కాననగును. శ్రీరాముని సేవింప నేర్చినవాడు హనుమంతుడే యను నిశ్చయము కలవాడు త్యాగరాజు. కేదారగౌళ రాగము చాతాళమున “కరుణాజలధి దాశరథి” యని యారంభించి ‘త్యాగరాజ వినుత ఘృణాసాగర సమీరతనయ సేవిత’ అని పొగిడెను. ఇందు సమీర తనయ యని చారుకేశి రాగము దేశాది తాళమున

“చదువు లెన్ని దెలిసి శంకరాంకుడై
సదయుఁ డాశుగ సంభవుఁడు మ్రొక్క
కదలు తమ్ముని బల్కఁజేసితివి
గాకను త్యాగరా జేపాడిమాట”

అనును. ఆశుగసంభవ శక్తియు ప్రయోగించిన యిట హనుమంతుని జ్ఞానినా మగ్రగణ్యత, దుద్రాగశ సంభూతత్వము, దయార్ద్రతచెప్పుటయ కాశ కిష్కింథాకాండయందు హనుమద్రామ ప్రథమ సమావేశమున రాముఁడు తానుగా మాటాడక లక్ష్మణునిచే మాటాడించిన విషయమును చెప్పుచు నంతటి హనుమంతునితోనే మాటాడని వాడ వని రాము ననుటలో హనుమంతుని విశిష్టత బ్రకటించెను. విశేషవ్యచారమందిన ‘సీతమ్మ మాయమ్మ శ్రీరాముఁడు మాదు తండ్రి’ యను లీత రాగ రూపకతాళమున ‘వాతాత్మజ సౌమిత్రి వై నతేయ రిపు నుద్దన తాత భరతాదులు సోదరులు మాకు ఓమనసా’ యని పరివారమును చెప్పుకొనెను. రామబాణముకన్న రామభక్తియే మిన్న యని హనుమంతుఁడు నిరూపించెను. అప్పటి రామభక్తియొక్క గొప్పతనమును పంతువరాళి రాగము రూపక తాళమున నిట్లు చెప్పెను.

‘అప్ప రామభక్తి యెంతో గొప్పరా మా || అప్ప ||

కపి వారధి దాటునా కలికి రోటికి గట్టునా!

అపరాధి త్యాగరాజు కానందము చాటునా మా || అప్ప ||

శ్రీ రాగము నాది తాళమున

‘ఎందరో మహానుభావులు’ కీర్తనను వినని తెనుగువాఁడుండఁడు. ఆ కీర్తనయందు సంగీతశాస్త్ర ప్రవర్తకులు మహావిద్వాంసులు నగువారిని దెల్పుచు

“పరమ భాగవత మౌనివర శశి విభాకర

సనక సనందన దిగ్విజయ సుర కింపురుష కనకకశిపు

సుత నారద తుంబురు పవనసూను బాలచంద్రధర”

అని హనుమంతుని సంగీతకళా విదునిగఁ గీర్తించెను. అదే రీతిగ మాయామాళవగౌళ రాగము దేశా తాళమున

‘విదులకు మ్రొక్కెద సంగీతకో విదుల”

కమలా గౌరీ వాగీశ్వరీ విధి - గరుడధ్వజ శివ నారదులు;

అమరేశభరత కాళ్యవచండి - శాంజనేయ గుహ గజముఖాలు;

సమృకండుజ కుంభజ తుంబురు వర - సోమేశ్వర సార్వదేవ నంది;

ప్రముఖులకు త్యాగరాజ వంద్యులకు - బ్రహ్మనంద సుధాంబుధి మర్మ

“విదుల”

నని హనుమంతుని సంగీతకోవిదునిగఁ గీర్తించెను. ఏ దైవకార్యమున కయిన, హరికథాదుల కయిన చిట్టచివరికి హరితి నిడుచుఁ బాడు నేకైక కీర్తన బహు ప్రశస్త మగు త్యాగరాజు కీర్తన

“నీ నామ రూపములకు నిత్య జయమంగళం

పవమాన సుతుఁడు పట్టు పాదారవిందములకు

నీ నామ రూపములకు నిత్య జయమంగళం”

అనునది సౌరాష్ట్రరాగమున నాదితాళమున గానముచేయబడినది. అసలీ కీర్తన ‘పవమానసుతుఁడు పట్టు’ ననియే ఆరంభించుట సహజము. ఇట్లు త్యాగరాజు రామపదములతోఁ బాటు హనుమత్పదములఁ బట్టి ఆంధ్ర వాఙ్మయమునకు చెనలేని సంగీత సాహిత్య సేవ చేసెను.

రామదాసు కీర్తనలు - హనుమంతుడు

రామదాసుగా ప్రసిద్ధినందిన కంచర్ల గోపన్న ప్రముఖ వాగ్గేయ కారులలోనొకఁడు. ఈతడు భద్రాద్రి రామునకు పరమ భక్తుడు. అలయ నిర్మాత. బాల్య మాదిగా రామభక్తితోఁబాటు రచనా సామర్థ్య ముంధిన వాఁడు. ఈతఁడు 17వ శతాబ్దివాడు. అంతా రామమయం ఈ జగమం

తా రామమయం” అని సమస్త మును రామమయముగ భావించిన రామ దాసు కీర్తనలను వినని యాంధ్రుఁడుండఁడు. “సీతమ్మకుచేయి న్ని చింతా కు వతకము” వంటి కీర్తనల వినిని భక్తుఁడుండఁడు. గోపరాజు దాశరథీ శతకము కవితా మార్గమునను బ్రశంసితము. ఇంతటి రామభక్తుఁడై రామదాసుగా విఖ్యాతుఁడైన గోపన్న అట్టి రామభక్త హనుమంతునకు కూడ తన పదజాలమున నెక్కుడు చోటియక తన కవితనుకూడ అంతా రామమయముగఁ జేసెను. రామ కీర్తనలందే అంజనేయ నామ సముచ్చారణము కాననగును. బాల్యముననే రచించిన ఆనందభైరవి రాగమున నేకతాళమునఁగల ‘ఆశ పుట్టె శ్రీరామునితో ఆహా! నే పుట్టనైతి రము రామునితో నే పుట్టనైతి’ నను కీర్తనలో ‘అంజనేయాంగద ముఖ్యాదుల వారలతో గూడి వెదుకుదు గదః’ అని సీతాన్వేషణ విషయముఁ జెప్పును.

“బ్రహ్మాదులు హరి ప్రస్తుతించగా

తల్లి మారుతి దండ వేయగా

నా తల్లి యప్పుడు నాకు వేయునుగద

కష్టపడితి నని కడుపించుచును”

అని హనుమంతుని కృత కృత్యతః బరోక్షముగ నుతింగును.

వరాళి రాగము రూపక తాళమున.

“ఎంతో మహానుభావుఁడవు

ఎంతో చక్కని దేవుఁడవు

వీరిని జేసితి వీ లోకమందున” అనుచు

తొలివేల్పు జాంబవంతుని చేసినావు (బ్రహ్మ)

తొలి వేల్పు పవనజుగాఁ జేసినావు (శివ)

నారాయణా! నీవు నరుండ వై నావు (విష్ణు)

అను కీర్తనయందు హనుమంతుని శివస్వరూపత సూచించెను. మధ్యమావతి అట తాళమున “బిడియ మేల నిక మోక్ష మిచ్చి నీ వడుగు దాటి పోరా” అను కీర్తనయందు “అరుదు మీర లని నెగురువేయ నే హనుమంతుండ గాను” అనుటలో రామదాసు శ్రీ హనుమంతుని యవ్యాజము, అమాయకము నగు భక్తినిఁ బ్రకటించెను.

సౌరాష్ట్ర రాగము : చాపుతాళమునఁ బల్కు కీర్తన ‘రామచంద్ర నన్నేల రక్షింపవో నేనెఱుగ’ ననుచు మొదలిడి బలిమితో హనుమంతుని వలె పా

టు వడనేర" నని కీర్తించును. ఇట్లే శత్రుత్వశత్రు నామప్రతిపాదక చూర్ణికలో శ్రీరామ పరమహంస జెప్పుచు "శబరియుడదేశ పంపాతట హనుమ సుగ్రీవ సంభాషితం" అని యందే "దత్తముద్రికాగ్రత స్సమ గ్రాంజనే య వినయ వచన రచనాంబుధి లంఘనోల్లంఘిత లంకిణీ ప్రాణోల్లంఘన జనకజా దర్శనాక్ష కుమార మారణ లంకాపురీ దహన తత్ప్రతిష్ఠిత సుఖప్రసంగ ధృష్టద్యుమ్నం"

అని హనుమచ్చరిత్ర నొక్క వాక్యమునఁ జెప్పెను. ఇట్లు రామ దాసు సందర్భవశమున హనుమంతుని జెప్పుట తప్ప హనుమత్పురమగు రచనలఁ జేయలేదు.

వాసుదాసకీర్తనలు - హనుమంతుడు

శ్రీ వాసు దాస స్వామిగా ప్రఖ్యాతులైన వాలిలికొలనుసుబ్బారావు గారికి ఇష్టుడగు హనుమంతుఁడు ఒంటిమెట్టసంజీవరాయుడు. ఆయనపై వాసుదాసుగారు కొన్ని కీర్తనలు రచించిరి. భక్తులయందు విశేష ప్రచారమందిన యవి

1. హిందూ స్థాని రాగము - ఆది తాళము నందలి

దయఁ గనుమా మారుతీ—మారుతీ

దయఁగనుమా మారుతీ!

శయముగ నిను మది ననయము గొలుతును ||దయ|| అనునది;

2. స్వామి యొంటిమెట్ట-సంజీవరాయా!

ప్రేమముతో మమ్ము -వీక్షింపుమయ్యా||స్వామి||

నీపాద సేవకు నిలిచితిమయ్యా

పాపములను బాపి-పాలింపవయ్యా ||స్వామి|| యనునది;

కాంభోజరాగము-ఆది తాళము నందలి

3. 4. సంజీవరాయ నీ కంజలి మోడ్చెద-సుంజనావర నందనా

అంజిక దీర మా-సంజలీఁబాపుము-కొంజికనతచందనా ||సం||

అను కీర్తనయను అట్లే ప్రసిద్ధమగు మంగళహారతి

4. రామచంద్రదాసాయ భూమి జార్జినాశాయ

కామ రోషవర్జితాయ-స్వామిమంగళం ||రామ||

1. వాసుదాసకీర్తనలు పుట 11 3. వాసుదాసకీర్తనలు పుట 2

2. వాసుదాసకీర్తనలు పుట 11 4. వాసుదాసకీర్తనలు పుట 68

వాసుదాస హృదయకమల-వాసాయ పంచవదన

భాసాయ కీశలోక-వాలమంగళం || రామ || అనునది.

వాసుదాసు భక్తికార్యక్రమముల నిర్వహణకేర్పాటు చేసిన సంస్థ శ్రీ కోదండరాను ధర్మసేవక సమాజము. దాని కధ్యక్షుడే ఒంటిమెట్ట సంజీవ రాయుడు. అదే విషయమును పంతువరాళి రాగమున నాది తాళమున రచించిన 'అదిగో ఒంటిమెట్ట-కోవెల-ఇడిగో కనుఁ గొనుడి!' అనుకీర్తన యందు 'మహిరామసేవా సమాజాధ్యక్షుడు రహిగను సంజీవరాయుం డుండెడి ||దదిగో|| అని తెలియజేసిరి. అట్లే సింహేంద్రమధ్యరాగం ఆట తాళమున

2 "శ్రీ రామ మత ధర్మముల్ చెప్పెద వినుడి" యనుచు "శ్రీ సీతా హనుమాను - పూరుషాకారులు దాస జనుల కెల్లను; దాసజనులెఱ్ఱి దాశరథికి దెల్పి వాసిగఁ బోవంగఁబలుకుచుందురు పేర్మ || శ్రీరామ || అని శ్రీరామునిఁ జేరుటకు హనుమదనుగ్రహవశ్యకతఁబల్కిరి. శంకరాభ రణమం దేకతాళమున 3 "జనని జానకమ్మ జనకుడురాముడు" కీర్తన 'చనవారుచుట్టము సంజీవరాయుండు మనకేమి తక్కువ సఖులారా!' అ నును. శ్రీహనుమంతునిపై వాసుదాసు లాలిపాట రచించిరి. శ్రీరాగమున ఏకతాళమున విరచితమైన

4 లాలి శ్రీ హనుమంత-లాలిగుణవంత

లాలి యశోవంత-లాలి ధీమంతా' యనుకీర్తన యందు

"వాసుదాసుని నేకళిలకు రప్పించి

కొనలేసునికార్యములను దీర్పించి" యని యందురు.

మద్యాసులో నుద్యోగమున నున్న వీరిని స్వప్న సాక్షాత్కారము ద్వారా ఒంటి మెట్టకు పిలిపించుకొనెను. ఆకారణమున నా సంజీవరాయుడి ప్పుడయ్యెను. వానినే తమ సమాజాధ్యక్షునిగాజేసికొని భక్తికార్యక్రమము ల నిర్వహించిరి. వీరి వ్యచరణలును ఆసమాజముపేరనే వ్యక్తమింప బడట గుర్తింపగలము. నీలంరాజు అదినారాయణదాసు-శ్రీ వీరాఁ జనేయ సంకి ర్తనలు అనుపేర

1. వాసుదాస కీర్తనలు పుట 16

2. వాసుదాస కీర్తనలు పుట 14

3. వాసుదాస కీర్తనలు పుట 105

4. వాసుదాస కీర్తనలు పుట 6

1. నాటరాగం-జంపెతాళమున-జయజయహనుమంత
2. దర్బారురాగం-అటతాళమున-వీరాంజనేయ నిను వేమారు గొలిచె
3. కళ్యాణీరాగం చాపుతాళమున-సీతప్రాణదాతవని ప్రఖ్యాతి తెండితి
4. మధ్యమావతి-అటతాళమున-జయమంగళం నిత్యశుభమంగళం
అను కీర్తనలను రచించెను.

ఇతర కీర్తనలు - హనుమంతుడు

హనుమత్సేవ పత్రికద్వారా వెలువడిన హనుమత్పురమగు గేయములు, కీర్తనలు ఎన్నో కలవు. అవి భక్తిప్రధానములై హనుమచ్చక్రియు క్త్యనుగ్రహములను చాటును. అట్టి రచనలు క్రింద ఈయబడుచున్నవి. వానిలో

కొలచిన గౌరీశంకరమ్ గారి రచనలు :

1. జయ హనుమంతుడు - అంజనీసుతుడు	జూన్ 1984
2. అమిత బలమునకు సరిలేనివాడు	జూన్ 1984
3. కడలేని అబ్బిని చిన్న మడుగువలె	జూలై 1984
. మనసువోలే - వేగముగలవాని	జూ 1984
. శర్వానిష్ఠ - నివారణశీలుడు	ఆగ 1984
. ఓ హనుమంతా - జయ హనుమంతా	ఆగష్టు 1984
7. నీవే దిక్కుగ - నమ్మినభక్తుడ	ఆగష్టు 1984
8. నిరతము నినునే తలచుచుంటిని	నవంబరు 1984
9. రాక్షసజాతికి - అతడు పిడుగు	నవంబరు 1984
10. శ్రీవర! అఖిలవేద స్వరూపా	ఫిబ్రవరి 1985
11. ఒక హస్తముతో అభయము నిచ్చును	మార్చి 1985
12. ఏతీరుగ నను ఆదరింతువో	
ఓ హనుమంతా! తెలియనుగ	మే 1985
13. వానర నరసింహ - గరుడ వరాహ	
అశ్వముఖములు - కలిగినవాడు	జూలై 1985

అరుణప్రియగారి రచనలు :

1. జయ జయ మహాదేవ సత్యశౌర్య ధౌరేయా ఏప్రియల్ 1985
2. అతిశయ విజేతా - అద్భుత తేజ స్వముపేతా జనవరి 1985

3. జయ జయహో వీరాంజనేయా విక్రమోజ్జ్వల వీరచరితా మే 1985
 4. అరుణారుణ ప్రభాకలిత కరుణాలయ సురుచిరమూర్తి మే 1986
 5. విద్యున్నాలికా నిభాననమ్ పంచముఖాత్మకమ్ మార్చి 1985
 కొండూరు సూర్యనారాయణభట్ గారి రచనలు :

1. వనజసన్నిభ వక్తృ పత్నావకాక్షు-పటుతర
 మనగాత్రు కనకవర్షు మార్చి 1984
 2. వాంఛిత ఫలప్రదాత! యోపవనతనయ ఆర్తజన
 వరిరక్షణా ఏప్రియల్ 1984

అమరవాది చందలూరి మహాలక్ష్మీవత్సల్ గారి రచనలు :

1. హనుమా కరుణించుమా ఏప్రియల్ 1985
 2. హనుమత్సేవ చేతము రారండి ఏప్రియల్ 1988

సి. హెచ్. సావిత్రి బాలక్రిష్ణ గారి రచన :

1. మరవనీకుమా ఓ రామా నీ నామ మెప్పుడు ఆగస్టు 1985

శ్రీమతి టి. వి. రత్నావళిగారి రచన :

1. ప్రేమతోనే హనుమంతుని పిలువనంపే రామస్వామి జనవరి 1986
 2. సూర్యనారాయణగారి రచన :

1. హరితి వట్టెద హనుమ నిముస ముండు మే 1984

డా॥ పులిపాక వేంకటసుబ్బారావుగారి రచన :

1. అంజనిసుత మము కాపాడుమయ్యా జూన్ 1983

వ్యాంసాని రాజశేఖరం

వాయునందనుని పేడరా ముక్తిమార్గమును చూడరా సెప్టెంబరు 1982
 పాలకోడేటి సూర్యనరసింహారావు

రామ హనుమన్ - శ్రీరామ హనుమన్

వైశాఖ మాసాన - కృష్ణ వక్షమున మే 1982

బూరెల సత్యనారాయణమూర్తిగారి రచనలు

1. శరణు శరణన్న వారల కరుణతోడ ఫిబ్రవరి 1986
 2. పరమపావన! సుచరిత్ర వాయుపుత్ర డిసెంబరు 1985
 3. శ్రీరఘుద్భవుసేవ కి జీవితమును అక్టోబరు 1985

దేశి సారస్వతము - హనుమత్కథ

దేశి సారస్వతమున బహుళ ప్రచార మందినవి స్త్రీలపాటలు. తెలుగునాట రామభక్తి త్యాగరాజ రామదాసాదులచే బహుళప్రచార మందక పూర్వమే స్త్రీల పాటల రూపమున రామకథద్వారా హనుమత్కథయు నెన్నోరీతుల వ్యాపించినది. ఒకరినుండి మరియొకరుగా పాటలు కాలాంతరములకు నిలచినవి తప్ప రచయితలు లేదా రచయిత్రులు మాత్రము తెలియరారు. స్త్రీల రామాయణపు పాటలను పేర వీనిని సేకరించి ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు ప్రకటించెను. అట్టి స్త్రీల పాటలందు హనుమద్విషయము లనేకములు కన్పట్టును, 'సంక్షేపరామాయణ' మను గేయమున రామాయణగత హనుమత్కథ సంక్షిప్తముగఁ గలదు. 'సీతాదేవి అనవాళ్ళు' అను గేయము కలదు.

2 "శ్రీకాంత రూపమ్ము మాకు ఎరిగించి

అతివ మెచ్చేటట్టు అనవా లిమ్ము"

అను హనుమంతుని ప్రశ్న ఆధారముగా ఈ గేయ మంతయు రామునిచే హనుమంతునకుఁ జెప్పఁబడెను. ఇందు

"ఎప్పుడూ శ్రీరామ యని దలచు చుండు;

మన సీత ఔనయ్య - మత్స్యవల్లభుడా!"

అని రాముడు మత్స్యవల్లభునిగా హనుమంతుని సంబోధించెను. మత్స్యవల్లభుడు హనుమంతుని పుత్రుడుగా మైరావణచరిత్ర చెప్పుచున్నది. సముద్రలంఘనమునఁ బడిన హనుమంతుని స్వేదబిందువువలన చేప ఆ పుత్రుని కనె నని యా ఐతిహ్యము. అట్టి చేపకుఁ బతి యను నూహతో హనుమంతునే మత్స్యవల్లభునిగఁ బ్రయోగించినట్లు భావింపవలయును. రామాయణమున హనుమంతునకు సీత పూర్వవృత్తాంతముల గుర్తుచేయఁ జెప్పును. స్త్రీలు తోటి స్త్రీచే నిట్టి శృంగారవిషయములు చెప్పించుటయం దభిమానపడి కాకాసుర వృత్తాంతము కూడ రామునిచేతనే చెప్పించిరి. 'సీతచెఱ' యను గీతమున దీనికి తగినటులే సీతచే 3 'ఏమోయి హనుమంతవ స్తివీ-మాకుఏమిఅనవాళ్ళుతె స్తివీ' అనియడిగించును. అందే 'ఇట్టి

1. ల రామాయణపు పాటలు - పుట 1

2. ల రామాయణపు పాటలు - పుట 124

3. ల రామాయణపు పాటలు - పుట 132

అడవులలోకి హనుమంతా-మీరు-ఎట్లు వస్తారయ్య హనుమంతా అని, సగౌరవముగ సీత యాశ్చర్యము వ్యక్తపఱచును.

1 'సీత ముద్ర' అను గీతమున 'వే మారుతాత్మజు డబ్బినీ కాలవవఱ దాటి' అని చెప్పెను. ఇందు హనుమంతుడు శంకుపావృక్షమున దాగి సీతకడ రామనామాంకిత ముద్రక బడవైచును. ఆమె దానితో 'వినవె ముద్రక! నాటి వింతలు' అనుచు తన పతితోడి క్రీడావిహారము లన్నియు జెప్పి 'ఉంగ్రమా! మారు పలుక వేమి' యనగా 'శుభము కలిగెనమ్మా' శోక మిం కేలనమ్మ; నీ పతికి హితుడనమ్మా - బంటునై యుండునమ్మా యనుచు హనుమంతుడు ప్రవేశించి భాషించును. 'సుందరకాండము' అను గేయమును కాపగోపాలుడు రచించెను.

ఇట్టిగేయముల గానవచ్చునది 'లంకాయాగ' మనునదొక్కటి. ఇందు హనుమంతుని బలమును గుర్తించి రావణుడు 2 "వనచరుడు నీ వంటి బంటు నాకుంటేను నొక్కడే బంటు చాలు; మూరురాజ్యా మనక మావద్ద కొన్నాళ్ళుకొలిచి నిలిచే యుండుమా' యనుట విశేషభావనము. రాజ్యమున సగభాగ మిత్తు నని ప్రలోభపెట్టును కూడ. ఈ కల్పన మంతయు హనుమంతుని విశేషశక్తి, గుణముల బరిణమించును. ఇందే హనుమంతుని తోకకు నిప్పువెట్ట నెన్ని వస్త్రములు తెచ్చినను చాలలేదు. చివఱకు 'సీతచీరా యని రావణుడు దలచితే చివుకునా తోక ముడిచె' యని చెప్పుట చమత్కారయుతమై సీతామతల్లి యందలి మారుతిభక్తిని చాటుచున్నది. అంగదుడు తన రాయబారమున హనుమంతుని గూర్చి 'నీ లంకకాల్చి నా హనుమన్న మాదావ' అని రావణునితో ననుట; 'వచ్చె మీ మేనల్లుడు' అని సుగ్రీవునితో ననిపించుటల చుట్టరికముల వ్యవహారము స్త్రీల పాటలకే చెల్లును. విశేషానుభూతి గల్గించును.

ఇందు హనుమద్విజయ మగు కాలనేమి వృత్తాంతముకూడ చెప్పబడెను. సంజీవి వర్షతనూ గొనివచ్చు హనుమంతుని సూర్యునిగ భ్రమించి రాము డస్త్రము ప్రయోగింప నుంకించుటయు చెప్పబడెను.

3 'సీత అగ్నిప్రవేశ' మను గేయమున సీత నగలను హనుమంతుడు

1. స్త్రీల రామాయణపు పాటలు - పుట 134

2. స్త్రీల రామాయణపు పాటలు - పుట 152

3. స్త్రీల రామాయణపు పాటలు - పుట 167

తెచ్చి యిచ్చినట్లు కలదు. మూలమున నుగ్రీవుడు తెచ్చి యిచ్చెను. సీత అగ్ని ప్రవేశము చేయబోవుచు 'హయభుక్తా! నీవు వడిగాను పోయి అగ్ని గావింపుమీ అతిశీఘ్రముగను' అని చెప్పుట కలదు. మూలమున దీనిని లక్ష్మణుఁ డేర్పరచెను. ఇట్టి ప్రాధాన్యతలు కన్పట్టును. రాముని రాకను గుహభరతులతోఁబాటు శబరికిగూడ హనుమంతుఁడు చెప్పును.

1 'సేతుమాహత్య' మను పాటయందు హనుమంతుఁ డేడుగడియల లోపల లింగంబుదెచ్చితిని. నన్ను వృథ చేయట న్యాయంబుగాదనుట వలన రాముఁడు 'హనుమంతుఁడు దెచ్చిన లింగము నర్చింపక రామ లింగము జూడ నర్హంబు గా'దని, తీర్థఫలము లేదని వర మిచ్చెను.

2 'గుహభరతుల అగ్ని ప్రవేశ' మను గేయమున సీత గుర్తుచేసి గుహని విషయముగూడ హనుమంతునకుఁ జెప్పించును. 3 'శ్రీరామ వట్టాబిషేక' మను గేయమున హనుమ తృప్తానము వర్ణింపఁబడెను. అనర్హ

హరమును రాముడిచ్చిన దానిని సీత

"నా యాత్మబంధుండ జీవరక్షకుడ"

మాయన్న హనుమంత రమ్మనుచు బీఱచి" యాయ

"సంజీవవర్చతం బెత్తిన హస్తములా

సుమిత్ర వచ్చలాకడియాలు పెట్టె

బంగారు అందెలు బెట్టె కొనల్య"

అని యిట్లు గారవించుట చెప్పఁబడెను. 4 'సీతసురదీ' యందు సీతము శ్రీరాముఁడు హనుమంతుని సాహసకృత్యములు పొగడి సర్వమునకు నీపె కారకుడ వని షడ్రసోపేతమగు భోజనము దనతో బెట్టింప రాము భుక్త శేషము గొంపోయి అవి సెచ్చెట్లుపై పెట్టుకొని ద్వాదశికి ఒకముద్ద కొమ్మపై నుంచెను. రాముఁడు పీలువ రామబిలుకవలె బేతిపై వ్రాలి ధరణిపై దించి హనుమంతునకు ముత్యాలహారము లొనఁబడు పై చెను.

5 "లక్ష్మణ దేవలన" వ్యక్త వింతపాట. లక్ష్మణుని నన్నకు కారణ

1. స్త్రీల రామాయణపు పాటలు - పుట 177

2. స్త్రీల రామాయణపు పాటలు - పుట 187

3. ల రామాయణపు పాటలు - ట 208

4. ల రామాయణపు పాటలు - ట 11

5. ల రామాయణపు పాటలు - ట 225

మెవరికివారు తమ లోపము నెంచియే యనుచు భావించుకొనిరి. హనుమంతుడు 'పెద్దవాడి నెంతయిన పేరులకు పెద్ద; పడుచువానిచేత పట్టుబడితిననుచు నవ్వె'నని భావించెను. ¹ 'ఏ పుణ్యపురుషుడో దీనిని వ్రాయవై శాఖపురవాసి కలగర్ల వెంకటరామయ్య పూడిపెద్ది కులాబ్ది పూర్ణసోముని చక్కగా నీ వదము సమకూర్చు డని వ్రాసెనట. ² 'లంకాసారథి గేయమున లంకలో రావణునెదుట ఘనవాలముగద్దెగాఁ జూట్టి కూర్చుండినటుల టెప్పఁబడెను. ఇట్లు రామాయణ మూలమున లేక జనశ్రుతిగల యనేకాంశము లీ పాటలందుఁ జోటు చేసికొనెను. వీనియందు సర్వత్ర పూర్తిగఁ దెనుఁగుదన ముట్టిపడుచు నాత్మీయతఁ గూర్చునవై ఆయాపాత్రలఁ దాదాత్మ్యతఁ జేకూర్చును. పతివ్రతా శిరోమణియగు సీతయందు సానుభూతి సహజము. అర్హవృద్ధయులగు స్త్రీలకు సీతపాత్రయందాత్మీయత అధికము. అట్టి సీతకు సంరక్షకుఁడగుట స్త్రీలోకమంతకు సీతకువలె హనుమంతునియెడఁ బ్రేమాతిశయము లధికములు. స్త్రీలపాట లన్నిట హనుమత్పాత్రయగు దాప్రేమాతిశయ గౌరవములు కన్పట్టును.

ఇట్లు ఆంధ్రవాఙ్మయమునకుఁ బ్రాచీనసంపద యనఁదగు స్త్రీల పాటలందు హనుమత్పాత్ర ప్రత్యేకస్థానము నందియున్నది. ఇట్టివాని యందు బద్ధిరెడ్డి కోటేశ్వరరావు కృతమైన లక్ష్మణమూర్తి పదము; యమ్. సూర్యనారాయణశాస్త్రి మరియు పనగాడ సన్న్యాసి రచించిన శతకంఠ రామాయణములు; కంభంమెట్టు సోభనాచలపతిరావు హనుమ దృఢజన కీర్తనలు; దంటు వీరరాఘవయ్య రచించిన హనుమద్విజయము అను గేయములు ముద్రితములై నట్లుగా ఆంధ్రవాఙ్మయసూచిక వలన తెలియుచున్నది.

1. తెనుఁగు జానపదగేయ సాహిత్యము - పుట 101

2. స్త్రీల రామాయణపు పాటలు - పుట 361

అంధ్రనాటకములు - హనుమంతుడు

శ్రీ రామాంజనేయ యుద్ధం

అంధ్రదేశమున రంగస్థల నాటకముల యందుఁ బ్రఖ్యాతమైన నాల్గైదింటి రామాంజనేయ యుద్ధ మొకటి. ఈ ప్రసిద్ధ రామాంజనేయ యుద్ధ నాటక కర్త తాండ వేంకట సుబ్రహ్మణ్యం. ఈతఁడు నరసింహ శాస్త్రి కోటమాంబల పుత్రుఁడు. వేంకటేశ్వర భక్తుఁడు. ఇది కల్పితేతి వృత్తమని కవియే కావ్యాదిని అంజలియందుఁ జెప్పుకొన్న 'కథ అంతా ఒక అభూత కల్పనయేనా లేక ఒకానొక కవి చమత్కారమే చరిత్రగా చలామణి అవుతున్నదా అనే జిజ్ఞాస నా కింత పరిమాణము వదలలే' దనుట వఃన దెలియుచున్నది. కానీ² దీనిని బ్రహ్మాండపురాణాంతర్గతముగ చివరికవి తెల్పెను. పాత్రలు పారాణికములు సుప్రసిద్ధములును, నాటకముగా బహుళ ప్రచారమందినను యుద్ధసమయమందలి నిందలు ఆ సుప్రసిద్ధ పాత్రలకుఁ గొంత న్యూనభావముగల్గించునవై యున్నవి.

ఇందు పదిరంగములుకలవు. ప్రథమార్థమున హనుమ త్ప్రవేశమే లేదు. ఆరవ రంగమున హనుమంతుఁడు ప్రవేశించును. నాటకారంభము కలహ భోజనుండగు నారదుని ప్రవేశముతో నొనర్చుట యుద్ధనాటకము నకు తగియున్నది. ఆరవరంగమున రామేశ్వరక్షేత్రమున నుషఃకాలము న ధ్యాన నిమగ్నుడైన అంజనేయుడు ప్రవేశించును. ఆనందర్థమున హనుమంతుఁడొనర్చిన ప్రార్థనగా

3. "భండన భీముఁ డార్తజన బాంధవుఁ డుజ్వల బాణ తూణ కో
దండ కళా ప్రచండ భుజ తాండవ కీర్తికి రామమూర్తికిన్"

అను పద్యము స్వీకరింపఁబడెను. ఇది కంచర్ల గోపన్న విరచితదాశరథి శతకమందలి పద్యము. అందలి "దాశరథీ! కరుణాపయోనిధిః" యను మకుటస్థానమున నాటకకర్త "సదావిశదంబుగ విశ్వవీధులన్" అని మార్పు చేసెను. భక్తిబోధకముగను "దండ డడాండడాండ నినదంబు లజాండము నిండ" నని

1. . రా. యుద్ధం - అంజలిపేరా 2
2. రామాంజనేయము - విజ్ఞాపనము
3. రా. యుద్ధము పుట 26

మొక్కయింపుగ నుండఁటవలన స్వీకరించి యుండవచ్చును. అరవ
రంగమున సుగ్రీవాదులతోఁ గూడియున్న ఆంజనేయుని యయాతి
శరణువేడుట, హనుమంతుఁ డభయమిచ్చి రామునితోడి వైర మెఱిగి
పెక్కుభంగుల విచారించుట, జాంబవదాదు లాలోచించి అంగదుని రాము
నికడకు రాయబార మంపుటతోఁ బూర్తి యగును. ఇందు యయాతి
చలన రామునితోడి యుద్ధ మేర్పడనున్న బైఱిగిన ఘట్టమున నద్భుత
రసమూ, అనంతరము హనుమంతుఁడు

“నిన్ను స్మరింపక నీరంబె గ్రోలని
వాడనే ని న్నెదురాడు బెట్లు
సంజీవి తెచ్చి నిన్ సాకితి సౌమిత్రిః
గదబూని నీతోడ కలహ మెట్లు
భరత శత్రుఘ్ను లే పాపం బెఱుంగరే
పోరాట మెట్లునిష్కారణముగ
సీతా మహాసాధ్వి! నా తండ్రి నెదిరించి
పాపినై మొగ మెట్లు చూపగలను

అర్క చంద్రాదులార! మహాత్ములార!
బ్రహ్మ రుద్రాదులార! దిక్పాలులార!
సత్యవా క్పాలనార్థమై స్వామితోడ
సమర మెంచితి నా గ్రహచార మేమొ”

యని మూర్ఖిల్లుటలోఁ గరుణరసము చక్కగ పోషింపఁబడెను. రంగాది
హనుమ త్సంకీర్తనము భక్తిరసపూర్ణము. వానరుల బాధామయస్థితి గమ
నించి వారి మాటల విని వెడలిపోనున్న యయాతితో హనుమంతుఁడు
2 ‘ఆగుము. ఆడినమాట తప్పు అథః పతనము రాలే దీ హనుమంతునకు
అది రామాంజనేయ యుద్ధమే అగుగాక; అత్మనాశనమే యగుగాక;
సత్య ప్రమాణమును విస్మరింపఁ డీ ఆంజనేయుఁడు.’ అనుటలో పాపని
సత్యవా క్పరిపాలనము, శరణాగత రక్షణము, దృఢ దీక్షయు వ్యక్త
మగుచున్నవి. అప్పుడు పల్కిన

1. శ్రీ. రా. యుద్ధం - పుట 29
2. శ్రీ రా. యుద్ధం - పుట 32

1 “కులగిరు లెల్ల దద్దరిలి కుంభిని గూలిన ఆదిశేషుడే

కలబడి నాల్కలన్ పొగల గ్రక్కిన, సందము లెల్ల పొంగినన్
ప్రళయము నాపురించినను భాస్కరుడే యవరాబ్ధిబుట్టినన్
చలనము లేదు నే సలిపినట్టి ప్రతిజ్ఞకు ప్రాణబాంధవా!”

యనుటలో సత్య దయా వీరముల స్థాయి యగు సుత్సాహము చక్కగఁ
బోషింపబడెను. ఏడవ రంగము నారద ప్రవేశముతోను, ఎనిమిదవ
రంగము అంగద రాయబారముతోను పూర్తికాగా తొమ్మిదవ దగు యుద్ధ
రంగమున లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నుల బాణములకు సుగ్రీ వాంగద
జాంబవంతులు పడిపోదురు. అనంతర మాంజనేయుఁడు ప్రవేశించి పడి
పోయినవారిని చూచి విలపించి దేహత్యాగమునకు సిద్ధమై మరల శపథ
మును తలచి యుద్ధసన్నద్ధుఁ డగును. అంజనేయుని ముష్టిహాతమున
లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులబడవేయు ఘట్టమున హనుమంతుని యందు
యుద్ధవీరము బోషింపబడెను. పదవ రంగము రామాంజనేయు లెదు
ర్కొన్న రంగము.

2 “శ్రీరామ నామ! రఘువంశ వయోధి సోమ!

కామాది షడ్విపు విరామ! వికుంఠధామ!

కగదర్ప కోటి సమ సుందర దివ్యమూర్తే!

శ్రీరామచంద్ర చరణౌ శరణం వ్రవద్యే”

యని హనుమంతుఁడు రామునకు నమస్కరించుచుఁ బ్రవేశించును.
ఈ క్లౌక మీ నాటకము కారణముగా మిగుల ప్రఖ్యాతి నందెను. ఈ ఘట
మున హనుమంతుని భక్తి నంతను రాముఁడు కవటముగఁ దలచును.
‘రఘురాముని భక్తుడ నగు నేనే సత్యపదము దప్పితి నని లోకము
గ్రహించును కాన యయాతిని వీడ’ నను మారుతి మాటకు రాముఁడు

3 “మారుతీ! ఇది నీ యుక్తివాదముగాని భక్తిమార్గము గాదు. ఈ పాటి
న్యాయాన్యాయములు మేమెఱుంగనివి కావు.

“ధర్మము ధర్మమం చిటు వితండ వితర్కము లాడె దేల, ఆ

మర్మము నేనెరుంగు దణుమాత్రము సందియమేల? నిన్నుదు

1. శ్రీ. రా. యుద్ధం - పుట 32

2. శ్రీ. రా. యుద్ధం - పుట 36

3. శ్రీ. రా. యుద్ధం - పుట 32

వేర్వేరుల పాలుజేయుదు ? కాన త్యజింపు యయాతి వానిదో
 కర్మను మార్చగా తగిన కర్తవు నీవొకా మారుతాత్మజా!''
 యనును. ఈ పద్యము తెనుగునాట ప్రతిపల్లె జనుడు కూనిరాగములు
 దీయుచు పాడునంతటి ప్రచార ముండినది.

అట్లు మాటలు పెరిగి రాముడు 'అందులకే వనచరులు అతితెలివి
 గల మూర్ఖులు. నీ యొక్కని మాట యేమి? జాతిలక్షణమే యుది' యనగా
 హనుమంతుడు వ్యంగ్యముగఁ జెప్పిన

''సీతమ్మ జాడ మీ చెవి వేయ మైతిమా

నాటితో రామాయణంబు నున్న

సేతుబంధన మాకు చేతగా దంటిమా

యుద్ధంబు లంక నబద్ధ మగును

మైరావణుని ప్రాణమర్మంబు దెలుపమా

రావణుం డిందాక రాజ్య మేలు

నిశిరాత్రివేళ సంజీవి తే మైతిమా

సౌమిత్రి స్వర్గాన సఖలు దీర్చు

ఆలుబిడ్డలె మాకు ప్రాణాల టంచు

అప్పుడు కిష్కింధ వీడి రా మైతి మేని

కదన విజయంపు మాట యుగాలు దాటు

యింత జేసియు మిమ్ము రవ్వంతయైన

ప్రతిఫలల బెంచకుంట మూర్ఖత్వ మయ్యె

జాతిలక్షణ మెరుగరే కోతి నగుట

ప్రాత చుట్టంబు నే గాదె రామచంద్ర!''

అను పద్యము హాస్యరస స్ఫోరకము. పై శ్లోక పద్యములతోబా టిదియు
 గ్రామఫోను రికార్డులద్వారా వాడవాడల ప్రచార ముండినది. తిరుపతి
 వేంకటకవుల ఉద్యోగవిజయ పద్యములతోబాటు ప్రతిపల్లె జనుడు రాగా
 లాపన చేయుచు బాడుకొనునట్టిది. సాష్టాంగపడిన తనను తన్ని నను
 హనుమంతుడు రామపాదముల నొత్తుచు 'ఏ పాదపద్మ మాశించి మానీ
 శ్వరుల్ సతత నిష్ఠా గరిష్ఠాత్ములై రి' యనుచు బ్రస్తుతించును. అందు

హనుమద్భక్తి పారవశ్యము, కవిరచనా దక్షతయుఁ బ్రకటమగుచున్నవి. రాముఁడు విరాట్స్వరూపముఁ జూపి యప్పటికైన యయాతిని వీడుమని సత్యవాక్పాలనకు నిలచిన హనుమంతునిపై దివ్యాస్త్రముపైచి మూర్ఛితు జేసి యయాతిపైకి సన్నద్ధుఁ డగునంతలో మరల హనుమంతుఁడు లేచి నిలువ నింతలో యుద్ధ మాపుఁ డనుచు నారద విశ్వామిత్రులు వచ్చి యుద్ధమును చాలింపఁజేయుదురు. శ్రీరాముఁడు 'స్వస్తి స్రజాభ్యః' శ్లోకముతో భరతవాక్యము పల్కును. ఇట్లు, రసభరిత మగు రచనతో హనుమంతుని భక్తితత్పరత, శరణాగత రక్షణ, సత్యవాక్పాలనల నిరూపించుచు నీ నాటకము విఖ్యాతమై యున్నది.

శ్రీరామాంజనేయము : శతావధాని, పద్మపురాణాంధ్రీకర్త యగు పిఠుపాటి చిదంబరకవి ప్రణీత మీ నాటకము. ఘటికాశత గ్రంథ కవనధుర్యుఁ డగు నీతని తలిదండ్రులు కనకాంబా సీతారాములు. దీనికి మూలముగా

1 "నారదస్తు తత స్సర్వం ప్రోవచ ధరణీభృతే
రామోద్వేగం కౌశికేన చోడితం చ శనై శృణ్వైః"
ఉక్త్వా దైన్య సమావిష్టం - రుదంతం చ ముహూర్ముహూః
కృపాపాం శ్చోదయామాస హనూమ ద్ధర్మనాయ పై
హనూసుతోపి రామస్య సం గామోఽభూ ద్భయంకరః!"

అనునది యందీయఁబడిన బ్రహ్మాండపురాణ విషయము.

నాందీ ప్రస్తావనాది సర్వనాటక లక్షణ లక్షితమైన ఈ నాటకమున నేఁడంకములు కలవు. హనుమ ప్రత్నస్తావన శృతీయాంకమున వచ్చినను ఈ నాటకమున చతుర్థాంకమున హనుమంతుఁడు ప్రవేశించును. అంగదునితో హనుమంతుఁడు చెప్పిన

2 "జ్ఞానము లేని భక్తియు రసంబునకున్ వెలియైన కైతయున్
దానములేని సంపదయు ధైర్యములేని బలంబు మానమున్

బ్రాహ్మణజుచింపు నెడఁబాసెడి మైత్రియు నాడితప్పగాఁ

బూను రసజ్ఞయున్ యశము నందని జన్మము వ్యర్థముల్ సుమీ"

యను సుభాషితము హనుమంతుని నిర్ణయాచరణముల కద్దముపట్టుచు

1. శ్రీ రామాంజనేయము - విజ్ఞాపనము

2. శ్రీ రామాంజనేయము - పుట 45

సూర్యార్థ సూచనమై బహుశార్థ సాధక మగుచున్నది. యుద్ధ పర్యవ సాయి యగు నీ నాటకమున ప్రధానరసము వీరము. శరణాగత రక్షణ కారణ మగు నీ వీరము దయావీర ప్రాధాన్యతఁ దెల్పుచు యుద్ధవీరము నానుషంగిక మొనర్చుచున్నది.

1 “పొరలెడుఁగాక మీఁదికి సముద్రము లన్నియు దండుతోడ నం గర మొనరింప నా ప్రళయకాలుఁడు వచ్చెడుఁగాక భా నభోం తరములు గ్రుంగుగాక యిక దప్పక యిప్పుడె తారకా నిశా కర రవి వహ్ని సాక్షికముగా నిను రక్షణ సేతు నెచ్చెల్లి!”

అను హనుమంతుని యుత్సాహము నాదయావీరమునందే పరిణమించును. రామునియెడ భక్తి, వైరములమధ్య నలిగిన హనుమంతుని కరుణపూర్ణ మగు పాత్రచిత్రణము హృదయ స్పర్శిగాఁ జేయఁబడెను. రచనము, సంభాషములందు శ్రీరామాంజనేయయుద్ధమువలెగాక ఔచిత్యముపాటింపఁ బడెను. అంజనేయుని

“కళకళ లాడుచుండగ జగంబున నెందునఁ బాడివంటలున్ గలిగి సమస్త భాగ్యములు కాశరముం పొనరించుగాక! ని చ్చలు రఘురామచంద్ర పద సారసభక్తి లభించుగాక! ని ర్మల కవితామృత మ్మనుపమానగతిఁ బ్రవహించుఁ గావుతన్”

అను భరతవాక్యముతో నాటకము ముగిసెను. స్థితి నాటకముగా తాండ్ర చారి నాటకమువలె విశ్వాతము గాకున్నను రచనాసామర్థ్యమున నీ నాట కము కవి పండితాదరపాత్ర మైనది. ఇందు హనుమంతుని యనన్యమగు రామభక్తి రాసుబాణ సమశక్తిగా నిరూపిత మయ్యెను.

యమాంజనేయ యుద్ధము : ద్వాపరయుగ సంబంధమగు నితివృత్త మిది. యయాతరక్షణకై యుద్ధరంగమున రామున కెదురు నిల్వవలసి వచ్చినరీతిగా అర్జునురక్షణకై యిందు యమునితో యుద్ధ మొనర్చిన గాథ చెప్పఁబడెను. దీని కర్త ప్రతిగొడువు రాఘవరావు. ఈ నాటకము భగవాన్దాస్ హిందీ రచన కనునాడము. ఇది యారు రంగముల నాట కము. ధర్మజుని యశ్వమేధ యాగాశ్వము కృష్ణార్జునులు వెంటరాగా చంపావతీ నగర ప్రాంతముఁ జేరెను. ఆ నగరము నధిపడు భారికిర్తి.

అతని యల్లుఁ డగు యమధర్మరా జా యశ్వమును పట్టగా నర్జునునితో యుద్ధము జరిగి కపిధ్వజము నేలఁగూలెను. పూర్వ మర్జున రక్షణకు మాట యిచ్చియున్న కతన హనుమంతుఁడు యమునితో దలఁబడెను. యమని ప్రాణాపాయస్థితికిఁ దెచ్చి గర్వభంగము గావించి యెల్లరచేఁ గొని యాడఁబడి శ్రీరామ సందర్శన మందిన హనుమత్కథ యిందలి యితి వృత్తము.

మొదటి రంగమున, రెండవరంగమునను హనుమ శ్రుతివన మాత్రము కలదు. యమునితోడి సంభాషణమున నారదుఁడు హనుమంతుని పొగడి యమునకుఁ బొరుషము కల్గించి వా రిర్వురిమధ్య యుద్ధ మేర్పడుటకు బీజము వైచెను. మూడవ రంగమున హనుమంతుఁడు ప్రవేశించెను. ప్రవేశించుచు రాముఁ గీర్తించుటలో హనుమంతుని రామ భక్తి ప్రకటితము. నారదుఁడు ప్రవేశించి

1 “స్వస్తి దురంత రాక్షస నిషంగ భుజాబల భాగ్యశాలికిన్
స్వస్తి సమస్త యోగిజన సన్నత దివ్య మహత్వశీలికిన్
స్వస్తి దిగంత కీర్తి ధనవంతునకున్ రఘురామ దూతకున్
స్వస్తి స్వయంప్రకాశునకు సద్గుణమూర్తికి పాయుసూతికిన్”

అని స్వస్తి వల్కిన పద్యమున హనుమ చ్ఛక్తియుక్తులు ప్రకటితములు. రామాంజనేయ యుద్ధమున రామభక్తి - శరణాగత రక్షక సత్యవాక్పాల నమూల మధ్య హనుమంతుఁడు సందిగ్ధ తి సంద నిందు గురుభక్తికి అభయవాక్య పాలనమూల మధ్య సంది, స్థితి సందెను. యమార్జునుల మధ్యఁయేర్పడిన యుద్ధస్థితిచెప్పి యర్జునునకిచ్చిన యభయవాక్యమును గుర్తుచేయుటవలన హనుమంతుఁడు గురుద్రోహము చేయవలసి వచ్చి నందుకు మిక్కిలి విచారించెను, యమఁడు సూర్యనుతుఁడు. సూర్యుఁడు హనుమంతుని గురు వగుటవలన గురుపుత్రునితో, యుద్ధ మేర్పడుటకు దుఃఖించుటలో గురుభక్తి ప్రకటితము. రెండవ రంగముననే కృష్ణరాయ బార వైఫల్యము చెప్పఁబడెను.

నాల్గవ రంగపు యుద్ధరంగమున హనుమంతుఁడు ప్రవేశింపక ఇధవ రంగపు యుద్ధరంగమున హనుమంతుఁడు ప్రవేశించును. హను

1 యమాంజనేయ యుద్ధము - పుట 293

మంతుని యుద్ధమునకుఁ బ్రేరేపించుచుఁ గృష్ణుఁడు పల్కుచు 'ఘన
సముద్రము పిల్లకాల్వ గా భావించి తోక యూడింపుచు దూకినావు' అను
పద్యమున హనుమంతుని హాసకృత్యము అన్నియు వర్ణించఁబడెను. యుద్ధ
మునకు సిద్ధమైన హనుమంతునియందు

‘భండనమున నీ పాపము

పండి కపిధ్వజము నిట్లు పడ గూల్చితివా?

దండధరా: న న్నోర్చెడి

గుండె గల్గినేని రమ్ము క్రొవ్వడగింతున్’

అను పద్యము జెప్పించిన కవి యుత్సాహము నిరూపించెను. గదా
యుద్ధమున యమునిఁ బడవైచి గొంతు నులిమి గ్రుద్దుచుండెను. అరవ
రంగమున హనుమంతుఁడు రాముని నుతించుచు బ్రవేశింప యముని
భార్య యగు సుమాలినీదేవి

“అంకిణీ ప్రాణనాశాయ రాక్షసాంత

కాయ! శ్రీరామ దూతాయ! కర్మదీక్షి

తాయ! పాతక హరణాయ! ధర్మదూష్య

హంతకాయ! నమోఽస్తు వీరాంజనేయ!”

అని ప్రార్థించుచుఁ బతిభిక్ష వేడెను. శ్రీకృష్ణుఁడును శ్రీరామునిగా దర్శన
మిచ్చెను. సుమాలిని రామునికూడ పతిభిక్ష వేడెను. రాముఁడు పిలువగా
యముఁడు స్వస్థుడై వచ్చెను. వారదుఁడు ఆంజనేయుని ప్రసన్నునిఁ
జేసికొమ్మని యమునితోఁ జెప్పుటవలన యముఁ డాంజనేయునకు నమ
స్కారమిడి రక్షింప వేడెను. హనుమంతుఁడు యమున కభయ మొసఁ
గెను. ఇట్లు యమాంజనేయయుద్ధమున హనుమంతుఁడు జయశ్రీగ
నందఱవేఁ గొనియాడఁబడెను.

ఆశ్చర్యచూడామణి : వాఙ్మయమున నద్భుతరస ప్రాధాన్యత ప్రతి
పాదించు నాటక మాశ్చర్య చూడామణి. దీనిని సంస్కృతమున శక్తి
భద్రుఁడు రచించెను. ఇందుఁ బ్రతియంకమున నద్భుతము ప్రకట
మగును. దీనియం దేడంకములు గలవు. దీని నాంధ్రీకరించినవారు
శ్రీ కుప్పా ఆంజనేయశాస్త్రి మచిలీపట్నవాసి హిందూకళాశాల పండితులు.
ఈ నాటకమునకు పీఠిక కర్త విశ్వనాథ సత్యనారాయణ.

అంగుళీయకము దెచ్చి చూడామణిని సీతనుంచి రామునికడకుఁ గొంపోవు । పథానఘట్టమును నిర్వహించిన హనుమంతుఁ డిందు షష్ఠాంకముననే ప్రవేశించును. ¹ 'భుజగసీమంతిని భోగమందిర మబ్ధి బంధుమైనాక పర్వతము దాటి లంక కేఁ జేరివాఁడ నిశ్శంకవృత్తి' యనుచుఁ దనరీతిఁ దెల్పుకొనుచుఁ బ్రేక్షకులకుఁ బరిచయము చేసికొనురీతిఁబ్రవేశించుట నాటకచిత్రముగ సముచితముగ నున్నది. సంపాతి మాటలను జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని శంభుపావృక్షముకల క్రీడావనమునన్వేషించుచు నటహనుమంతుఁడు జేరును. చంద్రుని సంబోధించుచు విలపించు సీతాలాపముల వలన వామెను గుర్తించి యరుంధతీసంబోధనతోడి యాలాప మాధారముగాఁ బ్రవేశించుటలో హనుమత్రవేశము రమ్యముగ జరిగెను. అది సీత కద్భుత జనకము. ² 'మనోహరవచన సృష్టికర్త యీతఁడెవఁడో, యని యాశ్చర్యపడుటలో హనుమంతుని వాఙ్మేళన పుణ్యము నిరూపితము, సీతకు హనుమంతుఁడు రామవృత్తాంతమంతయుఁదెల్పును, సీతాన్వేషణకై వానరుల సంఘనెడ ³ 'అంత సమస్త వానర వీరు బున్నను ప్రప్రథమమున దర్శించిన విశ్వాసమున నేకాంతమునఁ బిలిచి నాకు నిచ్చియుఁ జెప్పియుఁ బంపె ననుటలో నంగుళీయక మిచ్చుటలోఁ గారణము సముచితముగ సమర్థింపఁబడెను. ⁴ 'నీ పితృపాదులు విశ్వమున కెల్లఁ బ్రాణము. నీవుమాత్రము నాకుఁ బ్రాణము పైతి' వని సీతచే మారుతి ప్రశంశింపఁబడెను. షష్ఠాంకముననే చూడామణిని సీతవలనఁ గొని హనుమంతుఁడు బయల్పెడలు ప్రధానఘట్టము చెప్పఁబడెను.

ఇదీ నాటకమును శ్రీ ఊటకూరు ఆంజనేయశర్మయు ననువదించెను. బీసెంటు దివ్యజ్ఞాన కళాశాల - మదనపల్లె యుం దధ్యాపకులు వీరు. ఇందు హనుమత్ప్రవేశము ⁵ 'కరమం దూర్మికవెల్ల, రాఘవు పృషత్కంబట్లు, మైనాక భూధరముం దాఁటితి లంకాపురిఁ జేరుకొంటి!,' అను పద్యముతో జరిగెను. ఆశ్చర్యచూడామణియందు సప్తమాంకమునను రెండు వాక్యములు హనుమంతుఁడు పల్కును. సీతకు దండన విధింపు మనుచు

1. ఆశ్చర్యచూడామణి - పుట 87

4. ఆశ్చర్యచూడామణి - పుట 98

2. ఆశ్చర్యచూడామణి - పుట 89

5. ఆశ్చర్యచూడామణి - పుట 61

3. ఆశ్చర్యచూడామణి - పుట 95

రామనకుఁ జెప్పు నచ్చటి హనుమ దభిప్రాయము వాల్మీకియొక్క హనుమంతుని యభిప్రాయమునకు భిన్నముగ నున్నది. ఈ రీతిగా నీ నాటకమున హనుమంతుని పాత్ర ముఖ్యముగ షష్ఠాంకమున గోచరించును.

మైరావణ : మైరావణ నాటక కర్త ఆయ్యగారి విశ్వేశ్వరరావు. పదునైదు రంగములు గల యీ నాటకమున మూడవ రంగమున హనుమంతుఁడు ప్రవేశించును. ఈ నాటకమునందలి యితివృత్తము హనుమత్ప్రధానమైనను నిం దా ప్రాధాన్యత మిక్కిలిగఁ గనపట్టును. రావణుని దుస్థితికి పాపము దలచు నుగ్రీవునితో మాటలాడుచు 'కర్మసిద్ధాంత స్థాపన మొనర్చుట, విభీషణుఁడు హనుమంతునితో 'నిజముగా నీవు కోతివి కావు రామచంద్రునిబాటిట ఆకా జ్యోతి' వనుటలు హనుమంతుని వ్యక్తిత్వము బెంచుచున్నవి. పాతాళలంకయందుఁ బ్రవేశించిన హనుమంతుని చూచి మాయారూపుఁ డగు రాక్షసునిగ శంకించిన ద్దీ నాటకమునఁజెప్పఁబడెను దాని నెఱిగిన వారఁడు

3 “చేరంగరాని లంక కిటు చేరి శ్రమంబుల నొందినట్టి యీ
మారుత కష్ట మెంచుటకు మాటలు చాలవు వాఙ్మయంబులో
కిరితి గొన్న సేవకుని 'కిం' 'చ' 'తు' లాలన చేయుకుండుటల్
కూరిమికాదు; మారుతికి కొండలుబెండులు గావె చూడఁగన్”

అనుట, లక్ష్మణుఁడు అంజనేయుని మన్నింపఁ గోరుటలు హనుమంతుని మహోన్నతస్థాయికి చేర్చుచున్నవి. హనుమ త్సహాయమున రాముని చేరగోరిన యామె మతంగి పేరు గల మైరావణు భార్యగానిందుఁ జెప్పఁబడెను.

హనుమాన్ పాతాళవిజయము అను మైరావణ : ఈ నాటక కర్తలు కవి మిత్రులు నాగశ్రీ దరిశి వీరారాఘవస్వామిగారలు. ఇది ఐదంకములలోఁ బండెండు రంగములుగా రచింపఁబడెను. రెండవ రంగమునఁ బ్రవేశించు హనుమంతుఁడు నాటకాంతమువఱకు నుండును. ఇందు ఆహిరావణ మైరావణు లిర్వురు ప్రతినాయకులు కలరు. ఆనంద రామాయణమున నిట్లీర్వురు చెప్పఁబడిరి. హనుమ త్సహాయమున రాముని చేరగోరిన

1. మైరావణ - పుట 17

2. మైరావణ - పుట 12

2. మైరావణ - పుట 19

యామే మైరావణుడు వెలుబట్టిన చంద్రసేన యనుగంధర్వకన్యగాఁ జెప్పబడెను. ¹ 'అల విశ్వకర్మచే యజ్ఞోపవీతాది కౌపీన ధారణఁగాంచ లేదె' యనుగు నంగదుఁడు పొగడినట్లు హనుమంతుఁడు సర్వసమర్థునిగా నిందుఁజిత్రింపఁబడెను.

² "తారలు రాలుగాక; వసుధా తల మంతయు గ్రుంగుగాక; యీ వారిధి లింకుగాక; కులవర్పతముల్ మఱి వ్రచ్చుగాక; కా మారి సురారిహ ప్రముఖు లందఱు సంగర మాడుగాక నే వీరుఁడనేని రామప్పధిపతులన్ గొనిరాకఁబోదునే?"

వంటి పద్యముల హనుమంతునియందు వీరోచిత మగు నుత్సాహము ప్రకటము గావింపఁబడెను. హనుమ త్పుత్తుఁడగు మత్స్యవల్లభునే పాతాళ లంకా రాజ్యమున కధిపతిని గావించిన డ్లిందుఁ గలదు. ఈ రీతిగాఁబేరు నందే కల హనుమత్ప్రాధాన్యత నాటకమున నిరూపిత మయ్యెను.

శబరి : శబరి నాటక కర్త చింతా దీక్షితులు. హనుమత్పాత్ర కిందు విలక్షణత కలదు. 1. ఉపదేశము 2. సాధన 3. పరివర్తన 4. నిరీక్షణ 5. సిద్ధి యను నైదురంగములు గల యీ నాటకమున రెండవ రంగమునఁ బ్రవేశించిన హనుమంతుఁడు నాటకాంతమువఱకు నుండుటయ కాక ప్రముఖపాత్రగఁ జూడ నుండెను. ఇందు హనుమంతుఁడు ఇర్రి యను నొక సవరకన్యతో నాడుకొనుచుఁ బ్రవేశించును. ఆ కన్య నాడు మనుచు బాడు మనుచు బలవంతము పెట్టుచుండును. పావురాల ద్వారా శబరి తెలిసికొను రామవార్తలను హనుమంతుఁడు తెలిసికొనుచు నిరిక్కిరాముని విశిష్టత, నామముఁజెప్పును. రాముని రాకకు నిరీక్షించుచు వనస్థితుల ననుకూల మొనర్చును. రామలక్ష్మణులు ఫలము లాస్వాదించుచుండ, కోకిల చిలుకలు, ఇర్రీ పాటలు పాడుచుండ హనుమంతుఁడు శంఖమూదును. శబరి రామునకు నమస్కరించుచు సంతరిక్షమునఁ జనుట హనుమంతుఁడు ఇర్రికిఁ జెప్పును. రామలక్ష్మణులను ఋష్యమూకమునకుఁ గొంపోవలెనని ఇర్రితోఁ జెప్పి హనుమంతుఁడు వెడలిపోవును. నాటక నానుప్రసాద 'శబరి' యైనను శబరిని మించి యిందు హనుమత్పాత్ర వ్యాపించి విల

1. హనుమాన్ పాతాళవిజయము - పుట 69

2. హనుమాన్ పాతాళవిజయము - పుట 69

క్షణత సంతరించుకొనుట గానవచ్చును.

వీరాంజనేయము : వీరాంజనేయము నాటకకర్త పండిత పామర్తి సూర్య ప్రకాశశర్మ. ఇది ఆ రంగముల నాటకము. ఇందు నాందిగా

“శ్రీనాథుం దీనవంశ జాతుఁ డయి స్వః శ్రేయః ప్రదుండై యనం
తా నాథుం డగు రాఘవేభ సుతుడై తా ధాత్రి జన్మింపగా
నానా దైత్య విమర్దనంబునకు జన్మంబందు వీరాంజనే
యానూనాహ్వయుఁ డేకపాదుఁడు మిమున్ హర్షంబుతోఁ బ్రోచెడున్.

గోకర్ణక్షేత్ర సమీప మున్యాశ్రమమున హామద్రవ్యము పాడుచేయు
కోతిని తరుముఁ డనుచుఁ గాత్యాయనుఁడు ప్రవేశించుటతో నాటక
మారంభ మగును. తనను కొట్టఁజూచు మునిబాల్కర గ్రుద్దుచు హనుమం
తుఁడు ప్రవేశించును. భరింపఁజాలక శపించుటకు ఉదకముఁ గొనునం
తలో గర్గుఁడు ‘మున్నుం దీతనిచే దేవకార్యము జరుగవలెగాన శపింప
వల’ దన శక్తి తెలియకుండునట్లు శపించెను. అందున భయమంది హను
మంతుఁడు వెడలుటతోఁ బ్రథమాంకము పూర్తికాగా ద్వితీయాంకమున
చిత్రరథ విశ్వావసు సంభాషణావశమున హనుమజ్జననము తెలియఁతృప్తి
యాంకమున రామసుగ్రీవ సఖ్యము గూర్చుట కలదు. చతుర్థాంకమున
లంకాదహనవర్యంత కథ కలదు. పంచమాంకమున యుద్ధవిజయము.
మహాదరుఁడట పెండ్లికి పెండ్లికుమారుఁడెట్టివాడో యీరామరావణ యుద్ధ
మునకాంజనేయుఁడెట్టివాడని హనుమత్ ప్రాధాన్యత వివరించెను. అహి
మహి రావణుల నుండి రామలక్ష్మణులను హనుమంతుఁడు రక్షించెను.
షష్ఠాంకమున శతకంఠరావణవధ వృత్తాంతము కలదు. హర బహుకర
ణము కాగా కాత్యాయన శాపవిమోచనము గావింపుఁడని రాముఁడు వశి
ష్ఠుని ప్రార్థింప విమోచనము గావింపఁబడెను. రాముఁడు ‘ముసీంద్రా!
ఈ యాంజనేయు నాశ్రయించువారల కైహి కాముష్మిక కార్యంబు
లన్నియు నిర్విఘ్నముగా నిరవేలునట్లు అను గ్రహింపుఁడన వసిష్ఠుఁడు
తథాస్తు అనెను. ఆంజనేయుఁడు రామభజన చేయుచుండ నందఱు భజ
నను కలుప తెర వాలును. ఇట్లు హనుమత్కథ గూ నాటకమున సంపూర్ణ
ముగ నిబంధింపఁబడెను.

రామ రావణ సంగ్రామము : ఐ దంకముల యీ నాటకమును పసుమర్తి

యజ్ఞనారాయణకాస్త్రి రచించెను. యుద్ధకాండ విషయ మిందుఁ గలదు. వట్టాభిషేక సమయమున హనుమంతుని కౌగలించుకొని ప్రశంసించుటను కవి హృదయంగమముగ నడపెను. వీరిదే సీతాన్వేషణ మనునాటకము కూడ కలదు.

మారుతి మైరావణ సంగ్రామము : మైరావణ వ ధేతివృత్తమే యిందుఁ జెప్పఁబడెను. దీని కర్త గుంటూరు బ్రహ్మయ్య. ఇందు నై దంకములు గలవు. అంకము లన్నిట హనుమత్ప్రాధాన్యత కానవచ్చును. ఈ కవి యే మారుతి విజయము కూడ రచించెను.

లంకా దహనము : దీని కర్త వేంకటనారాయణ. ఇది ఐదంకముల నాటకము. జానకీ వియోగ దుఃఖముతో నాటక కథ ఆరంభము చేయఁబడెను”

“సర్వ వ్యాపకుడై ప్రభంజన హిత స్సాంగోద్భవుం డౌచుదు
ర్గర్వ చేచ్చదన దక్ష వీక్షణ సదాగ త్యద్భుత శ్రీదుండై
యుర్వీజాత భయాపహర నిపుణోద్యోగ ప్రవీణుండు నై
గుర్వర్థ ప్రతిపాదకుం డయిన రక్షో హంతకుం డోముతన్”

అని యిందు నాందియే హనుమత్పరమగఁ జెప్పఁబడి రామాయణాంతర్గత ప్రసిద్ధ లంకాదహనము కథగా నీ నాటకము రచింపఁబడెను.

శ్రీరామోద్యోగము : దీని కర్త ద్రోణరాజు సీతారామారావు. ఇది ఐదంకముల నాటకము. మూడవ అంకమున సుగ్రీవమంత్రిగా హనుమంతుఁడు ప్రవేశించును. రామాయణ మితివృత్త మైనను హనుమంతునకు సముచితస్థాన నీయఁబడినది. ఇందు నాంది

“హనుమంతున్ గుణవంతు నేలుచును సుద్య ద్భూరి కారుణ్యతన్
దిననా థాత్మజఁ బ్రోవగాఁ దలచి యర్థిన్ వాలినిం గూల్చి యా
తనికిన్ బట్టము గట్టినట్టి విలస ద్దాక్షిణ్యభాషించు శ్రీ
మనుపంశాంబుధి పూర్ణచంద్రుఁడు మిమున్ బాలించి రక్షించుతున్”

అని రచింపఁబడెను.

లంకా దహనము : లంకా దహన నాటకమున నై దంకములు కలవు. దీని కర్త కాశీనాథుని వీరమల్ల య్యారాధ్యుఁడు. రాముని సీతావియోగ దుఃఖముతో నాటకారంభము జరిగెను. హనుమంతుని మలిపలుకులతోనే నాటకము ముగియును. చివఱకు హనుమంతుఁడు

“లంకను జొచ్చినాడ పదిలమ్ముగ సీతను జూచినాడ ని
శృంకముగా సమూలము విశాలవనమ్ముఁ బెకల్పినాడ సా
తంక మొకింత లేక ప్రభు దానవసైన్యముఁ గూల్చినాడ సా
లంకృత మందిరమ్ము లనలమ్మున దగ్ధము చేసినాడ నే
నింక నొనర్చగాఁ దగిన దేదియు లేదు పురంబు సేరెదన్”

అనును. ఇందలి ఐదు పాదములందు నాటకముయొక్క అయి దంకముల
హనుమద్గాథఁ దెలియఁజెప్పుట విశేషము.

లంకా దహనము : దీని కర్త మతుకుమల్లి నరసింహశాస్త్రి. ఇదియు

నై దంకముల నాటకము. నాట కాది నిష్టదేవతా ప్రార్థనముననే

“శ్రీ జనకేశ పుత్రఁ గని చిత్తము రంజిలఁ బ్రీతి నామె కా
రాజిత కీర్తి కాలి రఘురాముని సేమఁ దెల్పి లెంక ని
స్తేజసుగా దహించి వడి సింధువు దాటిన వాయుసూతుఁ డ
వ్యాజ కృపా కటాక్షున నారయు నీ కృతి నెల్ల వేళలన్”

అని హనుమంతుని నుజించెను. బంగరు లేడిని వెంబడించు రాముని
ప్రవేశముతో నాట కారంభము జరిగెను. ద్వితీయాంకమున సుగ్రీవునితో
హనుమంతుఁడు ప్రవేశించును. రామాయణ కిష్కింధాకాండ కథ యిందు
నడచును. తృతీయాంకమున

“నేను శ్రీరామ సేవనా నిరతి రామ

కార్య పరతంత్ర మతి నయి క్రాలువాడ

నేని మన్మాత యా సీత నెమకుకొఱకుఁ

గంధి నవలీల దాటుదుఁగాక నిపుడె”

యనుచు సముద్రము దాటును. చతుర్థాంకమున లంకలోఁ బ్రవేశించును.
ఇందు మైనాక, సురస, సింహాకాదుల వృత్తాంతములు లేవు. నాట కాను
చిత్రము లని చెప్పకపోవచ్చును. రచయిత యిందు సంభాషణలకై పద్య
ములే కాక రాగములతో కీర్తనలను కూడ రచించెను.

ఉదా :- లంక - వదరకు చెదరకు నిలు ప్లవగా

హనుమ - కారులు | పేలకు కాలునిఁ జేర్చెద.

పంచమాంకమున అజ్ఞాదులతో యుద్ధము కలదు. హనుమంతుఁడే ఇందు

“భూమి సస్యసమృద్ధి గాంచుత భూమినాథుల నెల్లెడన్

ప్రేమ నేలవలెం బ్రజావశిరీతి నెల్లఁ బ్రజావశిన్

క్షామ డామరము ల్పొసించుత క్షామతం బలె మానిసుల్
 భూమి నొప్పుచు నుండ్రుగావుతఁ బ్రోచు నీశ్వరుఁ డెల్లరన్
 అని భరతవాక్యము పల్కెను.

లంకా దహనము : ద్రోణరాజు సీతారామరావు విరచితము నొక్క
 'లంకాదహన' మను నాటకము కలదు. పై పలెనె నడచిన యీ నాటకాం
 తమున

“లంకం జొచ్చితి రాము పంపునను నాహ్లాదంబుగా సీత నా
 తంకం జేమియు లేక చూచి వన విధ్వంసంబు గావించి ని
 శ్చంకన్ దైత్యులఁ గూల్చి ఈపురమునున్ చండాగ్నిపా లేసి నా
 నింకన్ రామునికిన్ వచించుటకునై నే నేగెదన్ వేగమే”

అని నిష్క్రమించును. ఇదియు నై దంకముల నాటకము.

సంపూర్ణాంజనేయము : సంపూర్ణాంజనేయము నాటకము భక్తిరస
 ప్రధాన నాటకము. దీని కర్త కొడాలి సత్యనారాయణరావు. ఇందు నాం
 దియందు

“శ్రీరామున్ భజియించి ధన్యుడయి కీర్తిన్ గాంచి పాపంబులన్
 బాజన్ దోలుగు నెల్లకోతికల దీర్చన్ బాలు ధీశాలియై
 పూరుండై చిరకాల జీవి యయి యే శుద్ధాత్ముఁ డింపొందె నా
 ధీరుం డా హనుమంతుఁ డీ ప్రజల కర్థిన్ గూర్చుతన్ భద్రముల్”

అని హనుమంతుఁడు కీర్తింపబడెను. బదంకము లిందుఁ గలవు. ఇంద్ర
 వజ్రమునఁ గొట్టబడి పడిన హనుమంతుని యొడిలోఁగొని బాధ, కోపము
 వ్యాపించియున్న వాయుదేవుఁడు ప్రవేశించుటతో నారంభమై హనుమ
 త్కథ యంతయు నిందు నడచును.

మారుతి సేవ : మారుతి సేవ నాటకరచయిత ముక్కామల పున్నయ్య.
 ఇది అయి దంకముల నాటకము. సీతాహరణ మొదిగా సీతా వార్త హను
 మంతుఁడు తెచ్చువఱకు నీ నాటకకథ నడచును. అంజనేయుఁడు లంకకి,
 అక్షయకుమార, రావణాదులతో భాషించినరీతి పాటలుగా వ్రాయబడెను.
 దీనికి భరతవాక్య మాంజనేయుడే పల్కెను. నాటకాంతమున రాముఁడు
 'అంజనేయా: నీ ఋణం బెట్లు దీర్చగలను? నీ పాంథితం బెరిగింపుమనగా
 హనుమంతుఁడు

“ఎల్లవారలు నీ భువి నుల్లమందుఁ

గపటబుద్ధులు విడనాడి కలుష మడచు

మీదు నామంబు నిత్యము మోదమలర

గాన మొనరింప వర మిందు కమలనయనః”

అని కోర రాముఁడు ‘తథాస్తు’ అనుటతో మంగళము చెప్పఁబడెను.

అన్వేషణ : ఆగస్త్య ‘84 నుండి సెప్టెంబరు, 88 వఱకును ‘హనుమత్సేవ’ మాసపత్రికయందు వెలువరింపఁబడిన నాటక మిది. దీని కర్త కె. సూర్య నారాయణ. సుందరకాండయందు సీతా భాషణమువఱకుఁ గల యియ్యతి చృత్రమును పదిరంగములలో రచించెను. మొదటి రంగమున సముద్రోల్లంఘనమున కప్పు లెల్లరు దమ తమ శక్తులఁ బ్రకటించుట; హనుమ ద్విశ్వరూప ప్రదర్శనము, సింహకాదుల వృత్తాంతము తెరలోఁజెప్పబడుట కలదు. రెండవ రంగమున లంకిణీ, శంఖిణిల భాషణ, మూడవ రంగమున లంకిణీ కాపవిమోచనము; ఐదారు రంగముల రాక్షసస్త్రీ, రావణ భాషణములు; ఏడవ రంగమున రావణు డర్బారున హనుమంతునిభాషణ. ఎనిమిదవ రంగమునఁ దోక నంటింప మారుతి లంకాదహనము గావించుట; తొమ్మిదవ రంగమున నా హనుమ ద్వృత్తాంతమును సరమ సీతకు జెప్పుట కాగా పదవరంగమున గిష్కింధానగరమున తెరలో హనుమంతుని రాక వార్త చెప్పఁబడగా తెర పడును. ఇట్లు సీతాన్వేషణాపర మగు సుందరకాండకథ రమ్యముగ నాటకరీతిఁ జిత్రికరింపఁబడెను.

పాపిట బొట్టు : కె. సూర్యనారాయణకృతమగు నీనాటకము ‘హనుమత్సేవ’ మాసపత్రికయందు 1988 జూలై నుండి 1989 ఫిబ్రవరి వఱకు ధారావాహికముగ వెలువరింపఁబడెను. ఈ నాటికకు మూలము ‘హనుమ ద్విషయ సర్వస్వము’ అను గ్రంథములోని సిందూరము-తైలాభిషేకము -మంగళ వార విశిష్టత అను సంశయములుగా నవి నాటకాదిని తొలిమాటలు చెప్పుకొనెను. మంగళాచరణముగా

“దాశరథి బంటు, దాసుండు‘ దానవారి

అతులిత బలధాముండు రుద్రాంశభవుడు

మంగళకరుండు కరుణాంతరంగమూర్తి

రక్ష యోగాక ధరణి యెల్లరకు హనుమ”

అనునది ఆరంభపద్య మిందుఁ జెప్పఁబడెను. రాజాంతఃపుర సౌధోపరి భాగమున హనుమ కూర్చొనియుండి ప్రవేశము. ఆతలితో మందిరమున ప్రవేశించి సీతను 'అమ్మా' తినుట కేదయినా పెట్టు 'మని' అకలిగా నున్నదన - 'నీకు ఆకలియగుట విచిత్రమే. ఇది ఏదో పరీక్ష కాదుకదా యనుచు స్నానానంతరము అన్నము పెట్టెదననును. ఈలోగా దాసి మదనికతో హనుమంతుని భాషణము కలదు.

సీత భోజనమిడుచుండ పాపిటబొట్టు పరిశీలించి 'అది ఎందుకు ధరించినా' వన 'భర్తకు పూర్వాయురారోగ్యాల' కనును. అట్లే హనుమంతుఁడు సింధూరము ఒడలనిండ పులుముకొని వచ్చి సభనంత ఆశ్చర్యపఱచుట, యథార్థమెరిగి హనుమంతుని భక్తి తత్పరతనెల్లరు మెచ్చుట యిందలి గాథ. చాలకొద్ది యితివృత్తమును స్వీకరించి చక్కని నాటికగ దీనిని సూర్యనారాయణ తీర్చిదిద్దెను. హనుమత్ప్రస్తావన కల నాటకములుగానివి కన్నట్లును.

రావణవధ : చివుకుల సత్యనారాయణశాస్త్రి ఆరంకములలో రచించిన నాటకము. రావణసభతో నారంభమై యిందు యుద్ధకాండ విషయము ప్రదర్శింపఁబడెను.

శ్రీరామవిజయం : వేంకటరమణరాయ ప్రణీతమైన ఈ నాటకమున నేడంకములు కలవు. మాయలేడి వృత్తాంతముతో నారంభమై యుద్ధానంతరము అయోధ్య చేరువఱకుఁ గల కథ యిందుఁ జిత్రింపఁబడెను.

విజయరామము : మంగిపూడి శ్రీరామచంద్రశాస్త్రి ఈ నాటకకర్త. ఇందైదంకములు కలవు. హనుమంతుని రాకకై రాముఁడు నిరీక్షించుచు బ్రవేశించును. హనుమంతుఁడు సీతావార్తఁగొనివచ్చిన దాది యుద్ధకాండ గాథయంతయు నిందుఁగలదు. ఇంకను

సుందరకాండ - నిగమాంత సిద్ధాంతి

మైరావణ చరిత్రనాటకము - యు. వెంకటసుబ్బయ్య

మారుతిమైరావణ సంగ్రామము - గూడూరు కోటేశ్వరరావు

మారుతివిజయము అను లంకాదహనము - గూడూరు కోటేశ్వరరావు

మారుతి విజయము - కోవల్లి వెంకటరత్నకవి

లంకా దహనము - అవసరాల శేషగిరిరావు

లక్ష్మణమూర్ధ - సోమరాజు రామానుజరావు
 గరుడ గర్వభంగము - ద్రోణరాజు సీతారామరావు
 రామ దూత - మల్లాది ఆచ్యుతరావశాస్త్రి
 సీతా విజయము - పసుపులేటి వెంకన్న
 హనుమ దభ్యుదయము - దేవినేని సూరయ్య
 హనుమ ద్రామ సం గ్రామము - ద్రోణరాజు సీతారామరావు
 మైరావణ నాటకము - పోకూరి సుబ్బయ్య
 రామాయణ లక్ష్మణ మూర్ధ నాటకము - బి. రామానుజాచార్య
 శతకంఠ రామాయణము - ద్రోణరాజు సీతారామరావు
 లంకా పతనము - గోపాలకృష్ణారావు
 జెండాపై కపిరాజు - (ఏకాంకిక) కె. సూర్యనారాయణ

చంటివి కలవు. ఇట్లు ఆంధ్ర నాటక సాహిత్య రంగమున హనుమంతుడు
 చింతస్థానము నంది యుండెను.

వచనవాఙ్మయము - హనుమత్కథ

హనుమదాచార్యోపదేశము

ఇది వావిలికొలను సుబ్బరాయ విరచితము. ఈ రచనము శ్రీ కోదండరామ సేవక ధర్మసమాజ సభ్యుల నుద్దేశించి నడచును. తన యా వచనకావ్య నాయకునిగూర్చి కవి 'అయన మణియెవ్వఁడో కాఁడు. మన సమాజాధ్యక్షుఁడే. సంజీవరాయుఁడే' యనును. దీనివలన పై సమాజాధ్యక్షుఁ డొంటిమెట్ట సంజీవరాయ హనుమంతుఁ డని తెలియును.

హనుమంతుని తగ్గడియగు వాయుఁడేవుఁడు దిక్పాలకుల నొక ఁడగు వాయవ్యమూలకుఁబాధికారి కాఁడని, వర్షవ్యాపియై జగత్ప్రాణమై జీవభూతమై యుండు సూత్రాత్మయు, 'ఓం తద్వాయుః సహోవాచ వాయు రై' ఇత్యాది వేదవాక్య వాఙ్మయని చెప్పఁబడెను. సూర్యశరమున శుద్ధ చతుర్దశినాఁడు హనుమంతుని జనన మని యిందుఁ గలదు. కాని వైశాఖ బహుళ దశమిగా హనుమజ్జననము గూర్చి పరాశరుఁడు దెల్పెను. దానినే సర్వులు స్వీకరించిరి. హనుమంతుని జీవితవిశేషము లన్నియు గ్రమముగ నిందుఁ జెప్పఁబడెను. హనుమంతుఁ డగుటకుఁ గారణమైన కథ కలదు. సూర్యునికడ విద్యాభ్యాస మొనర్చిన రీతి

1. "పుట్టు మలనుండి గ్రుంకుడు

గట్టు దనుక సూర్యతోడఁ గడు వడిఁ జనుచున్

బట్టుగ వ్యాకరణంబును

గట్టిగ వల్లించె"

నని యగస్త్యుఁడు శ్రీరామునకుఁ జెప్పినవిషయ మిం దీయఁబడెను.

2. 'నిషిద్ధకాలముల భార్యాసంగమము చేయకుండిన బ్రహ్మచర్య నిష్ఠుడే యగు. ఇట్లు నైషిక్త బ్రహ్మచర్యవ్రత మూని హనుమంతుఁడు తల్లిదండ్రుల యాజ్ఞచొప్పున సుగ్రీవునొద్ద మంత్రియై యుండె'నని హనుమంతుని గృహస్థునిగాను, సుగ్రీవమంత్రిగను వాసుదాసు తెల్పెను.

హనుమంతుని యాచార్యత్వము విశిష్టాద్వైతు లంగీకరించి రనెను.

1. హనుమదాచార్యోపదేశము - పుట 14

2. హనుమదాచార్యోపదేశము - పుట 22

ద్వైతులు నంగీకరించిన రీతి యిట్లు వివరించెను. 'వటిత్వా తద్వపు
షేథాయీ దర్శతమ్ దేవస్య భర్గః' అను ఋష్యంత్రమున మధ్వాచార్యుల
వ్యాఖ్య ననుసరించి శ్రీశచంద్ర విద్యారణ్యులవా రాంగ్లమున నిట్లు
వ్యాసించి.

Note : The first function of vayu or christ is that of Hanumat or wisdom. It is the angle that brings the message of hope to the desponding soul as Hanuman carried the words of Rama to Sita.

The word 'Han' denotes wisdom, therefore, Hanuman means he who possess wisdom the word 'mati' also means he who possesses wisdom.

ఇట్లు హనుమంతునియం దాచార్యత్వము చెప్పబడెను. హనుమం
తుఁ డీ యాచార్యకృత్యము ముమ్మారు గావించెను.

1. రామ సుగ్రీవుల కై కృము

2. సీతారాముల కై కృము

3. రామభరతుల కై కృము.

ఈ యాచార్యకృత్యము నెరపిన రీతి యిందుఁ గలదు. హనుమం
తునివలన నభీష్టములు నెరవేరు రీతి, దుష్టశిక్షణ చేయుటలో కాలనేమివధ
యిందుఁ జెప్పబడెను. సమాజ సభ్యుల సంబోధించుచు సువన్యసించిన
రీతిగ నడచిన డీ గ్రంథము. గ్రంథాంతమున హనుమంతుఁడు సంపా
దించిన యోగ్యతాపత్రికలుఁ జెప్పుచు వారు వారు మెచ్చినరీతి నిట్లు
చెప్పెను.

2 "వానరలోక నాయక! భవత్కృత మన్య దురాసదంబు నీ

యూనిన కార్యముం జలుప నొయ్యనఁ బొమ్ము శుభంబు గల్లు నె
వ్వారికి ధైర్యమున్ మతియు వారక దాక్ష్యము దృష్టి నీవలెన్
జానుగఁ గల్గు వారికి నసాధ్యము లే దది యెట్టి కార్యమేన్"

ఇది దేవతల వాక్యము. ఈవె సూర్యుండవు నీవె సమర్థుండ వీవె ప్రాజ్ఞుఁ
డవు కపింద్ర చంద్ర సామాన్య వానరుగా మది నమ్మంగఁ జాల' ఇది
సీతాదేవి వాక్యము.

1. హనుమదాచార్యోపదేశము - పుట 25

2. హనుమదాచార్యోపదేశము - పుటలు 28, 29

“నాకు గలట్టి సర్వము ధనంబు నొసంగివఁ గాని పోదు హృ
ద్వాన్ములతా విధంబు, ధనవంతుడఁ గా నింక మాటు మేలు నే
నే కరణిం ఘటింపఁగల నియ్యెడఁ గావున నాదు కౌగిలిన్
గైకొనవయ్య దాని ప్రతిగా మహితాత్మక మారుతాత్మజా!”

ఇది శ్రీరామ వాక్యము.

“అతిలక్షణ సంపన్నం

బతి మాధుర్య గుణ భూషణాంబితమును స

మ్మత మష్టాంగయుతం బగు

మతి యొప్పఁగ నీవ నేర్తు మాటాడంగన్”

“అనిలునకున్ సుతుండవు మహాత్మపరం బగు ధార్మికుండవున్
ఘన బల శౌర్య సత్త్వ శ్రుత కాంతి పరాక్రమ ధీరతా క్షమా
వినయ ధృతి ప్రశస్తగుణ విశ్రుత దాక్ష్యగుణాదు లెల్ల నో
యనఘ త్వ దాశ్రయంబున మహాతుచి సంపదఁ దాల్చి వెల్లెడిన్”

ఇవి సీతాదేవి వాక్యములు.

“శౌర్యము నయసాధనమును

ధైర్యంబు పరాక్రమంబు దాక్ష్యము బలమున్

స్థైర్యము ప్రాజ్ఞత మహిమయు

సౌర్యగుణాన నెలవుకొనియె హనుమంతు నెడన్”

ఇది రామవాక్యము.

“ ర్య ధైర్య పరాక్రమ క్రమ సౌహసంబుల శౌర్యగాం

ర్య బుద్ధులఁ జాతురీ నయ వీర్య యుక్తుల సూక్తిమా

ధుర్య కార్యధురీణతా జనతుష్టి కారణచర్యలన్

సూర్యశిష్యున కి ప్రభంజనసూతికెన్ సము లుందురే”

ఇది యగస్త్యమహర్షి వాక్యము. ఇట్లు హనుమంతుని విశిష్టత స్పష్టము
గావింపఁబడెను. హనుమంతునియెడ వాసుదాసు నభిమానమున కి వచన
కావ్య మద్దము పట్టుచున్నది.

ఆర్యచరిత్ర రత్నావళి

హనుమంతుని చరిత్రము

బాలురు నైతము గ్రహింప గల్గునట్లు వావిలికొలను సుబ్బారావుగారు ఆర్యచరిత్ర రత్నావళి పేర కొందఱు మహనీయుల చరిత్రలు రచించిరి. వానిలో హనుమంతుని చరిత్ర యొకటి. నాతికరిన శిష్ట వచనరచనమున నిది నడచును. అటనట పద్యములును గలవు. వివాదాంశము లున్న తావున తండ్రి తనయుల సంభాషణము, అమ్మణ్ణి తండ్రి సంభాషణ ముల ద్వారా వివరణ మీయఁబడెను. ఎడనెడఁ జిత్రములుఁ గలవు. వాల్మీకి రామాయణాంతర్గత హనుమత్కథతోఁ బాటు అవాల్మీకము లగు కాలనేమి వృత్తాంతము, మైరావణ చరిత్ర, భీమ గర్వభంగము వంటివి యు నిం దున్నవి.

సూర్యుని కబళింపఁబోయిన ఘట్టమున హనుమంతునకు సకల శాస్త్రముల విద్య నొసగుదు నని వర మిడుట, తల్లి యాజ్ఞపై సూర్యుని కడ విద్యాభ్యాస మొనర్చుట, సుగ్రీవునికడ మంత్రిపదవి నడపుట యీ కావ్యమునఁ గలవు. “నీ వెవ్వరి దర్శించిన నవ్యాజమై పరిపూర్ణమై భక్తి యుదయించి కడుపులోని ప్రేవులు కరిగిన దైవోవునో యాయ నకు నీవు దాస్యము చేయు” మని యంజన చెప్పి పంప రామునికడ నాయనుభూతి నంది యాతని సేవలో నున్న చరిత్ర యంతయు నిందుఁ జెప్పఁబడెను.

ఇట్టి వచనరచనయందు హనుమంతుని వాల్మీకావాల్మీకాంశముల చరిత్ర సంక్షిప్తముగను, సులభబోధకముగను నడచెను.

మైరావణ చరిత్రము : హనుమ త్ప్రతాపవిజయ మగు మైరావణ చరిత్ర యితివృత్తము ఆంధ్రవాఙ్మయమునఁ బలుపురచేఁ బలురీతుల విరచిత మయ్యెను. విపులముగా దీనిని మైరావణ చరిత్ర మను పేర వచనమున పురాణం పిచ్చయ్య రచించెను. ఈ కావ్యమున నాయకుఁడు హనుమంతుడే. సమీరకుమార విజయమునందుఁ బరాశర సంహితయందువలె సూచీముఖుఁడు గలడు. రెండవవాఁడు సంహితయందు మూషికముఖుడు, సమీరకుమార విజయమున ఘటకుఁడు కాగా నిందుద్దీర్ఘదంతుఁడుకలఁడు.

పిచ్చయ్య గ్రంథమును విస్తరించుటలో గొన్ని కల్పవల నొనర్చెను. ఇందు ముందుగ హనుమంతుఁడు విభీషణు ననుమానించును. అందుకు చివరకుఁ బశ్చాత్తప్తఁ డగును. పరాశర సంహితయందలి కథను గ్రహించి విపుల మొనర్చినట్లు సూక్ష్మాంశపరిశీలనమునఁ దెలియును.

1. 'తయో రుపరి చిక్షేప సిద్ధౌషధ వనస్పతీన్' అని సంహితయందుఁ జెప్పబడిన దానిని సుచ్చుపొడి చల్లినట్లుచెప్పి యా పొడి ప్రభావమునకెంతో పాత్ర కల్పించెను. 2. 'త త్రైక వద్మినీనాశ విధి రస్తర వద్ధతిః' ఇత్యాది వాక్యము లాధారముగా 1వ పుటయందుఁగమలనాశముఁ గూర్చి తత్త్వ వేశమునుగూర్చి విశేషముగఁ జెప్పెను. హనుమంతుని కుమారుఁడు మత్స్యవల్లభునిగానె చెప్పబడెను. దుర్దండి యను మైరావణుని సోదరి పేరు దోర్దండిగా వచనకావ్యమునఁ గలదు.

విభీషణునిచేఁ జెప్పబడిన తామరపూవు అన్యులు స్పృశించిన ముడుచుకొని లోపలకుఁ బోవునది. అట్లు పోయినఁ బ్రవేశమార్గము కలుగదు. కాని హనుమంతుఁ డొక్కమాటుగఁ బూవును కొరికివైచును. సంహితయందువలె దుర్దండికాక యిందు ముందుగ మత్స్యవల్లభుఁడు చెప్పబడెను. హనుమంతుని స్వేదమువలన బుట్టినజ్జీ సంహిత, వచనకావ్యముల నున్నను తల్లియగు మత్స్యము దీర్ఘదేహి యనియు, మతంగ మహాముని శాప మందిన గంధర్వకన్య యనియుఁ బిచ్చయ్యకావ్యమున లేదు. అనామకమత్స్యముగనే చెప్పబడెను. 3. 'అభేద్యమగు పాతాళ లంక మాత్రము విశేషముగా వర్ణింపబడెను. కమలనాశమునఁ బోగా దుర్గమారణ్యము, అది దాటగా మూడు యోజనముల నిప్పుల యగడ్డ, మూడు యోజనముల ఫలసల కాగు నీళ్ళయగడ్డ, సప్త ప్రాకారముల పాతాళలంకా పట్టణము, అవియు రాళ్ళు, ఇనుము, సీసము, ఉక్కు, రాగి, వెండి, బంగారములతో నిర్మింపబడి ప్రతియొక్కటి రాక్షసకోటులచే రక్షింపబడుచు నుండుట చెప్పబడెను. ఇట్లు చెప్పుట వీని నధిగమించిన హనుమంతునియొక్క కౌర్య ధైర్యములయందు పరిణమించుట యుద్దేశ్యము. మత్స్యవల్లభుఁడు నమ్మకున్న నిటగూడ సముద్రలం

ఘన సమయ బృహద్రూపముఁ జూపుట కలదు. ఇది సంహితయందు హనుమంతుఁడు మత్స్యవల్లభుని శక్తి కాశ్చార్య మందెను తప్ప వెఱుగ లేదు. కాని పిచ్చయ్య 'పుత్రా దిచ్చే త్వరాజయమ్' అన్న రీతిగా మత్స్య వల్లభునివలన హనుమంతుఁడు శక్తిహినుఁడయినట్లు చెప్పెను.

ద్వారపరిశ్రమన త్రాసు సంహితయందువలె నిందును కలదు. కాని తులాభంగ మగు నెడ పెద్ద శబ్ద మగుట వచనకావ్యమునఁ జెప్పఁ బడలేదు. పరుడు వచ్చిననట్లు శబ్ద మగురీతి యాధునికమగు Alaram Si-
stam అలారం విధానమును పోలి యున్నది. పిచ్చయ్య మైరావణుని మాయలఁజెంచి మాయామైందద్వివిదులు, రామలక్ష్మణబలి వంటి వానిని కల్పించెను. భద్రకాళి హనుమంతునకు సహకార మొనర్చిన రీతి వచన కావ్యమున నెక్కుడు చెప్పఁబడెను. మైరావణ ప్రాణరహస్యమును సంహితయందు దుర్దండి చెప్పనిందు భద్రకాళియే చెప్పెను. అందు మైరావణు నెడమపొదమునఁ ద్రొక్కియుంచి కుడిపొదమును ప్రసరింపఁజేసి తుమ్మెదలఁ జంప నిందుఁ దోకఁజూట్టి మైరావణుఁ గొంపొయి తుమ్మెదల దీసికొని వచ్చి చంపి మైరావణునిపైఁ బడవైచి హనుమంతుఁడు నాల్గు సముద్రముల స్నానము చేసి వచ్చి వాని కళేబరమును చూచెను. అంతట వాని ప్రాణోత్క్రమణము జరిగెను. ఈ విషయమే నల్లొండపొంతియ మగు కిష్టయ్య గేయమున సేతుస్నాన మాచరించి వచ్చినటులఁ జెప్పఁ బడెను. దుర్దండి కుమారుఁడు నీలమేఘునకు పాతాళలంకాధిపత్య మిచ్చి మత్స్యవల్లభు నాతని మంత్రిగా నుంచి మూర్ఖుఁడైరని రామలక్ష్మణులఁ బ్రాతః కాలములోపల సుగ్రీవాదులకడకుఁ గొంపొయెను. చివరకు రావణ సంహార, రామపట్టాభిషేకములు, హనుమత్ప్రశంసలును చెప్పఁబడెను. శిష్ట రచనతో కావ్యము నడిపిన పిచ్చయ్య వర్ణనాదులయందు, నద్భుతరస పోషణమున, యుద్ధవర్ణనల మిక్కిలి శ్రద్ధఁ జూపి కథాకథనముగా కాక వచనకావ్యముగా తనగంభమును నిల్పెను.

మారుతి విజయము లేక హనుమంతుఁడు : ఇది పేదం నుందరరాజశర్మ విరచితమైన వచనకావ్యము. పూర్తిగ గాంధికభాషలో విరచితమైన నూటవీబది పుటల గంభ మిది. వాల్మీకి రామాయణముతోఁబాటుగ నితర పురాణేహసముల నుండియుఁ జిత్తరంజకము అగు కథలఁ బేర్చి కూర్చి

నట్లు కవియే స్వయముగఁ జెప్పికొనెను. బాలుర కత్యంతము సీతీబోధ కమనియు భక్తివ్రద మనియు భాషాభివృద్ధికరమనియుఁ దలంచి తిథించినట్లు విజ్ఞప్తియందుఁ దెల్పుకొనెను. సుందరరాజశర్మ సింహపురి వాస్తవ్యులు. హిందూ ధియలాజికల్ హైస్కూలునం దాంధ్రపండితులు. పట్టాభిషేకపర్యంత రామాయణాంతర్గత హనుమత్కథ ||1|| పుటలలో నడచెను. ఇందు కాలనేమి, మత్స్యనల్లభ, మైరావణ, రామలింగేశ్వరవృత్తిష్టాది వృత్తాంతములును చెప్పఁబడెను. అనంతరము శతకంధరుని వృత్తాంతము, పంచముఖాంజనేయావతారములు కలవు. అగిసెచ్చెట్టుకథ, దినచర్య, వంటివి; గరుడ, సత్యా, తుంబురు, నారద, అర్జున, భీమ గర్వభంగములు చెప్పఁబడెను. భీమాంజనేయ వృత్తాంతములు, సౌగంధికాకుసుమ, పురుషమృగముల గాథలు రెండును చెప్పఁబడెను. ఇట్టి వచనకావ్యము మంత్రభాగము దప్పించిన సమీరకుమారవిజయ కావ్యమునకుఁ వచనరూప మనిపించును. గాంధికరచన, పదవ్రయోగసామర్థ్యముల నిది తెనుఁగునఁగల కొద్దిమాత్రపు నుత్తమ వచనకావ్యములలోఁ బరిగణింపఁదగినది.

సహస్రకంఠ రామాయణము : పురాణం పిచ్చయ్యకవి కృతమగు సహస్రకంఠ రామాయణమున హనుమంతునకు నధికప్రాధాన్యత యియుఁ బడెను. అది వచనకావ్యము. అందీగాథ ఈరితిగఁగలదు. శ్రీరాముడు రాజసూయయాగ మొనర్ప చింతించి యాగాశ్వమును వీడగా దానిని సహస్రకంఠుడు అపహరించును. సుముహూర్తములోపల దానిని తెచ్చుట యసాధ్య మని యెంచిన రాముడు పరిహారముఁ దెలియఁగోరి యగస్త్యదులఁ బిలిపింప నగస్త్యుడు విజయము తథ్య మని ముహూర్తము దాటక యాగము పరిసమాప్త మగునని దివ్యదృష్టితోఁ జూచి ధైర్యము చెప్పెను. సహస్రపదనుఁ డెట్టివాఁ డనఁ దెల్పుచు వానిని కశ్యపునకు దితియందుఁ బుట్టినవాఁ డని చెప్పెను. కాని యద్భుతోత్తర రామాయణమున విశ్రవసునివలనఁ గైకసికిఁబుట్టిన యిర్వురు సహస్రకంఠరావణ, దశకంఠరావణు లని చెప్పఁబడెను. పుష్కరద్వీపము నాశ్రయించి యుండుట రెండిట సమానము. ఇందుఁ జిత్రవతి యనుఁ బురము నిర్మించి యందుఁ గశ్యపుం డుంచినట్లు చెప్పఁబడెను.

వాడు బ్రహ్మగూర్చి తప మొనర్చి ముల్లోకములు దనకు వెఱగం
దైన ట్లువరమందెనుఅయ్యు నారాయణునిచే మాత్రము మరణముకలదని
చెప్పబడెను. కొంతకాలము దుర్మార్గప్రవృత్తుడై విరక్తిజెంది వైకుంఠ
ముజన నారాయణుగూర్చి తప మొనర్చి ప్రత్యక్షముకాగా నారాయణుని
తానెల్లప్పుడు వహింపఁగోరెను. కాలాంతరమున శేషుడవై యిట్టి వరఫల
మందఁగల వనుచు నీలోగా యావృత్తాంతము విస్మరించి యుండునటులఁ
బల్కెను. అంతవాఁడు విజృంభించి రాముని యాగాశ్వ మపహరించెను.
కాపున యుద్ధము కావించి విజయమందు మనెను. శ్రీరాముఁడు 'హనుమా
యాగాశ్వమును నీవ తేఁగలవు కానీ నాచే వాఁడుచచ్చుట విధినిర్ణయము.
కాన యుద్ధసన్నద్ధుల మగుటకై సుగ్రీవ విభీషణుల ససైన్యముగ
రమ్మను' మనగా నాంజనేయుఁడారీతి నొనర్చెను. యుద్ధమునకు బయలు
దేరిరి. సముద్రమును సమీపించి సేనను దాటించు డెట్లా యని రాముఁడు
భీన్నుఁడు కాగా నా కారణము గుర్తింపక నెల్లరు గలసి హనుమంతు
వా విషయ మెఱుగ నిర్ణయించిరి. హనుమంతుఁ డా కారణ మెఱిగి తానే
చేర్చఁగలనని నిర్భయముగా నుండు మనెను. ముందుగా రాయబార
మంద నిర్ణయించుకొని యెల్లవారు నందుకు హనుమంతునే తగినవానినిగా
ఏక గ్రీవముగా నిర్ణయించిరి.

హనుమంతుఁడు పెద్దగా దేహముఁబెంచి సముద్రము దాటుచుండ
దేవతలు సురస నంపిన నాటివలె నేటి సాధకశక్తిని పరీక్షింపవలెనని దేవ
దత్తుఁడను వానినిఁబురికొల్పిరి. వాఁడు మాయరాక్షసుడై మహాకాయుడై
అడ్డగింప కార్యమొనర్చుకొనివచ్చి వాని కోగిరముగాఁ గాగలనని సామ
మునఁ జెప్పెను. వాఁడు విశ్వసింపక నిందకుఁ బూనుకొనగా హనుమం
తుఁడు విజృంభించెను. వాఁడు పలురూపము లంద వాయువుకూడ హను
మంతునకుఁ దోడుకాగా హనుమంతు నెదిరింపఁజాలక నిజరూప మంది
కారణమును వివరించెను.

హనుమంతుఁడు చిత్రవర్ణ శుకమై చిత్రవతీనగరముఁజేరెను. ఈలో
పల వ్యర్థముగా రాక్షసయుద్ధముతో సమయభంగ మగునని యట్లొనర్చి
ప్రహసకంతుని కొలువుకూటమి నొక కగబముపై నిలచెను. వాఁడు దాని
రూపునకు నచ్చెరువడి 'దానిఁబట్టి తె' మ్మనునంతలో వాని సింహాసనము

పై ననే వ్రాలెను. వాడు దానిని పట్టబోగా చిన్న కోతి యయ్యెను. వాడి మాయ ననుమానించి గదతో గొట్టబోవునంతలో బెద్ద రూప మందగా రక్కసిమూక అంతయు విస్మయమంది భయమున మూర్ఛ నుదెను. హనుమంతుడు వాలమును కుండలీకృత మొనర్చి దానిపై కూర్చుండెను. తేరిత సహస్రకంఠుడు. 'నీవెవ్వడవో చెప్పుము. లేకున్న యీగదతో చంపెద' ననగా మాకుతి తాను శ్రీరాముని బంటు ననుచు రాముని పొగిడి రావణాదులయెడఁ దమ సాహసంబుల జ్ఞప్తిజేసెను. రాముడు చెప్పుచున్న మాటలను చెప్పెను. మఖాశ్వము నిచ్చి క్షేమ ముగానుండు మనెను. వాని దుర్మితిని, రాముని సుగుణములను చెప్పుట వినజాలక 'నిన్నిచ్చుడే చంపెద' ననుచు వాడు కత్తితో వేయునంతలో హనుమంతుడెగిరి వాని శిరస్సులపై దూకిన వాడు నిల్వజాలక సింహాస నము నుండి క్రిందపడెను. ఒక్క పిడికిటిపోటున వానిని మూర్ఛిల్లఁజేసి తనపైకివచ్చిన రక్కసిమూకలందునిమి ఎగిరివచ్చిరామునిచెంతవ్రాలెను. జరిగిన దంతయు రామునకుఁజెప్పి 'వాడు దండోపాయసాధ్యుఁడనెను.

సేనను సముద్ర మవలకుఁ జేర్చు భారము హనుమపై నుంచఁ బడగా నాతఁడు మహాకాయుడై వింటిబద్ధవలె వంగి చేతుల నావల పెట్టి పంతనవలె నుండి సర్వ సేనలను వెడలు మనెను. అవటఁజేరి విక్రమిం చిన శ్రీరాముని ననుజసహితముగా నామాయావి గొంపోగా హనుమంతుఁ డే వారిని వెదకి గుర్తించెను. ఆకాశవాణి పలుకుల ననుసరించి వారి మాయ తొలగువఱకుఁ గెండు జాములు వేచియుండి రామాదులఁ గొని వచ్చెను. యు మున శ్రీరామునితోఁ బాటు వశిష్ఠమద్వారమును ముట్టడిం చెను. ఆ యు మునఁ గుంభదంభులతో దంభుని సంహరించెను. యుద్ధ విజయానంతంము మరల సేన నంతను హనుమంతుడు సముద్రము దాటించెను. అశ్వ మేధయాగము పూర్తికాగా నెల్లరు వెడలిపోయిరి కాని హనుమంతుఁ డటనే యుండెను. చివఱకు రాముడు సరయూనడిం జేరి వైకుంఠ మేగ హనుమంతుడు గంధమాదన వర్వతమునకు వెడలెను. ఇట్లు పురాణం పిచ్చయ్య సహస్రకంఠరామాయణము వచనకావ్యమున హనుమత్కథ నడపెను.

సహస్రకంఠరామాయణము : దీనికి మూలము అద్భుతరామాయణము. అందలి యుత్తరభాగమున నీ సహస్రకంఠ రావణవధ కలదు. జనమంచి

వెంకటసుబ్రహ్మణ్యశర్మచే నీ యద్భుతోత్తర రామాయణ మాంధ్రీక రింపబడి వచనముగా రచింపబడెను. అందలి ఇది యార్షమును, వాల్మీకి యంబును, ఆదికావ్యంబును నగు శ్రీరామాయణము నందు అద్భుతోత్తర కాండమున'' అని యుండుటచే నిది వాల్మీకికృతముగాఁదెలియుచున్నది. శతకోటి ప్రవిస్తర రామాయణాంతర్భాగముగా నిది చెప్పబడెను. ఇందు గొన్ని యద్భుతాంశముల గమనింపఁగలము. పృథమ సహవేశమున హనుమంతునకు శ్రీరాముఁడు నిజస్వరూపమున చతుర్భాహువుల శంఖ చక్ర గదా పాణియై దర్శన మిచ్చినటులఁగలదు. ఇటు హనుమంతునకు రాముఁడు ఆత్మవిద్య నుపదేశించెను. ఉపనిష్కథను, భక్తియోగమును, తన దివ్యశక్తిని గూర్చి చెప్పెను. గీతాచార్యు డర్జునకు వలె హనుమంతుఁడు రామున కుపదేశించెను. ఇట్లు మూల పూర్వ రామాయణ గాథ చెప్పబడిన యనంతరము రామునికడ కగస్త్యాదుల చెప్పబడెను. వారికి సీత తన కాల్యమున విప్రుడు చెప్పిన సహస్రకంఠ వృత్తాంతముఁ దెల్పెను. శ్రీరాముఁడు వానిఁ జంపనెంచి హనుమదాదులతోఁ బుష్పకముపై బయలుదేరి వెడలెను. రాముఁడు మూర్ఖు నంద సీత విజృంభించి శక్తిరూపము దాల్చి వానితో యుద్ధ మొనర్చి సహస్ర కంఠుని సంహరించినట్లు చెప్పబడెను. ఇందు హనుమత్ప్రశస్తి యేమియు లేదు.

శ్రీరామదూత చరితము :- దీని కర్త - అనుముకొండ తులసీరావు. ఇది బందరు తాలూకా చిట్టిపాలెం గ్రామాన వేంచేసియున్న శ్రీ వీరాంజనేయ స్వామి పాదపద్మములకు అంకితము చేయబడినది. ఇందు ఆంజనేయ స్వామి జన్మవృత్తాంతం ఆరంభించి శ్రీరామాజ్ఞతో గంధమాదన పర్య తము మీదకు తపోనిమిత్తము వెడలువరకు గలదు. ప్రథమమున పార్థివ తో ఆరంభమగును. రాగము - కేదార

“హనుమాన్ ! అంజనీపుత్ర ! పవనతనయ ! మహాబల !

శ్రీరామదూత ! పార్థుని సఖుఁడ ! మెరయు కన్నుల

వాడ వింత వికృముఁడ అని ద్వాదశ నామావళిని తెల్పెను. రాగనిర్దేశముతో గేయాలు వ్రాసి అనుసంధానమునకు వచనము విని యోగించెను. రాగము - యమన్ కళ్యాణి ‘ఆంజనేయుని చరితము పాడెద; ఆజ్ఞాంతము ధన్యత గాంచెద’ అని కుంజరునకు పుంజికన్ఠ

అంజన గాఢుట్టుట మొదలు రామపట్టాభిషేక పర్యంత రామకథ నడిపి, ద్వాపరయుగ భీమ గర్వభంగము, అర్జున గర్వభంగము, గరుడ సత్యా - గర్వభంగముల నడిపి గ్రంథాంతాన - సింధుభైరవి రాగం - తీన్ తాళము “మంగళహారతి గొనుమయ్యా మము కాపాడుము ఓ హనుమయ్య” అని మంగళ గానమును చేసెను.

శ్రీ హనుమత్కథా తరంగిణి :- శ్రీ అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్యశర్మ దీని కర్త. హనుమ త్పుంబంధమును చరిత్ర నంతను రామాయణ, పరాశరసంహితా, పురాణాదుల నుండి స్వీకరించి, కల్పితవర్తనాధికముగ - రచించిన వచన కావ్య మిది. కవికల్పనాశక్తితో, బ్రత్యేకత సంతరించుకొన్న, దీ కావ్యము. వీరే సుందరకాండ గాధను హనుమద్విజయ మను పేర వచన రచన గావించిరి.

హనుమచ్ఛరితం - స్వామి కృష్ణదాసేశీ కర్తృకము. ఇది రామాయణాంతర హనుమచ్ఛరితయే ప్రధానముగా కలది. తుదిని భారతాంతర్గత భీమగర్వభంగ వృత్తాంతము కలదు.

మహావీర హనుమాన్ - శ్రీ శ్రీ శ్రీ ప్రభుదత్త బ్రహ్మచారిశీ మహారాజ్ గారి హిందీమూలమునకు శ్రీ పురాణపండ రామమూర్తి గారి అనువాదము. రామాయణ భారత కథా భాగములు మాత్ర మిందు గలవు.

హనుమజ్జయన్తి - బొమ్మరాజు వెంకటసుబ్బయ్య - రామాయణాంతర హనుమత్కథను సవిమర్శముగఁ జెప్పిన రచనము. ప్రశ్నోత్తర ధితోఁ జెప్పు నరిశముల మురళి, తండ్రి సంభాషణ చూపబడెను. వీరే సుందరకాండ విషయమును శ్రీహనుమ త్తముద్రోల్లంఘనము పేర రెండు భాగములుగ వచన రచనము గావించిరి.

సుందరకాండ మెందుకు సుందరమైనది - దీని కర్త శ్రీ అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్యశర్మ. సుందరకాండయందలి విశేషాంశములన్నింటిని బ్రతిపాదించు రచన మిది. సుందరకాండ పారాయణ విధి, ఫలములు నిలదీయబడెను.

వేదాలలో హనుమంతుడు - కర్త అన్నదానం చిదంబర శాస్త్రి ఆయా మూల గల హనుమదంశముతో బాటు హనుమ త్తాపనిమోపనిషత్తు నిండియుండెను.

శ్రీ అంజనేయ చరితము - సి. హెచ్. శ్రీరామమూర్తి రచించిన గ్రంథం. పేజీల చిన్న పొత్తు. ఇందు రామాయణమందలి హనుమత్కథతోబాటు భారతమందలి భీమగర్వభంగ వృత్తాంతము కూడ కలదు. ఇంకను వాఙ్మయమున ననేక సంకలన గ్రంథములు కన్పట్టుచున్నవి.

సంకలనములు - హనుమత్పురమగు సాహిత్యమున నిది యొక ప్రత్యేక విభాగము. శ్రీ పరాశర సంహితాధారమున ఆంధ్రమున నిట్టి అనేక గ్రంథములు వెలువడినవి. ఇవి యన్నియు హనుమత్పురమగు గొంత విషయము కొన్ని హనుమత్పురమగు ప్రోత ధ్యాన శ్లోకములు, పూజా విధానాదులు కలవి. అవి ఈ క్రింద నియజ్ఞుచున్నవి.

1. శ్రీ సుందర హనుమ ధ్యేయము - శ్రీ శిష్టా చంద్రమౌళిశాస్త్రి
వీరి హనుమద్విలాసము, హనుమద్రవ్యతజ్ఞయంతి పంటి గ్రంథము లును గలవు.
2. శ్రీ హనుమ దుపాసన - మహామండలేశ్వర్, శ్రీరామశరణ్ - శ్రీ కుర్రదుర్తి వెంకటనరసయ్య పాకయాజిగారు వీరిదే హనుమన్నిష్ఠ యను గ్రంథము నీకోవకు జెందినది.
3. శ్రీ హనుమ న్మహావిద్యా ప్రకాశిక - శ్రీ లంకా వెంకటేశ్వరశాస్త్రి - (హనుమద్దాసు)
4. శ్రీ హనుమ లిలాతరంగిణి - శ్రీ కుంటముక్కల రామరావుగారు
5. శ్రీ హనుమ చ్చరితామృతము - శ్రీ అవ్వారి గోపాలకృష్ణమూర్తిశాస్త్రి
6. శ్రీ హనుమచ్ఛర్మిత - డా. బుడ్డిగ ఆదినారాయణమూర్తి
7. శ్రీ సుందర హనుమ తత్త్వము - శ్రీ చింతలపాటి వీరభద్రరావు
8. శ్రీ సుందర మారుతి వైభవ చరిత్ర - శ్రీ వరిగొండ లక్ష్మీనరసింహం
9. శ్రీ సుందర హనుమ త్కథాసుధ - శ్రీ శనగల వెంకటప్పయ్యశాస్త్రి
10. శ్రీ హనుమద్విషయ సర్వస్వము - అన్నదానం చిదంబర శాస్త్రి
11. హనుమత్సేవ - శ్రీ మారుతి శరణి చయనం శ్రీనివాసరావు
12. హనుమదర్చన - శ్రీ యమ్. సత్యనారాయణ సిద్ధాంతి
13. శ్రీ భక్తాంజనేయ వైభవము - శ్రీ యమ్. శ్యామసుందరశాస్త్రి
14. శ్రీ మదాంజనేయ చరిత్ర సంగ్రహము - శ్రీ చిన్నయరామదాసు

ఈ గ్రంథములు భక్తకోటి యందు విశేష ప్రచారము నొంది యున్నవి. ఇంకను వచన వాఙ్మయమున

అంజనేయ ఖడ్గము - K. భైరవికవి

అంజనేయ జనన చరిత్రము - M. సుబ్బయ్య

కాలనేమి - శిరోభూషణం వెంకటరంగాచార్యులు

మైరావణ చరిత్రము - రామరాజు

మైరావణుడు - మంత్రీప్రగడ భుజంగరావు

శతకంఠరామాయణము - కస్తూరి శివశంకరకవి; నేటూరి సుబ్బరామశాస్త్రి

సంజీవరాయ చరిత్రము - డి. సూర్యనారాయణ

సంజీవి - K. జోగారావు

సహస్రకంఠ రామాయణము - ఎన్. వెంకటసుబ్బశాస్త్రి

సీతారామాంజనేయ సంవాదము - జి. సూర్యనారాయణ

సుందరకాండ - గట్టువల్లి శేషాచార్యులు

హనుమంతుడు - గొర్తి సూర్యనారాయణశాస్త్రి

హనుమంతుని జీవితము - భోగరాజు నారాయణమూర్తి

అంజనేయ చరిత్రము - కొప్పరపు వెంకట్రమణయ్య

అంజనేయ చరిత్రము - బేతపూడి భగవంతురావు

మారుతి చరిత్ర - పై. వెంకటకృష్ణశాస్త్రి - అను కావ్యములు హనుమత్పురములు కలవు.

పత్రికా సాహిత్యము - హనుమంతుడు

పత్రికారంగమునందును హనుమంతునకు స్థానము కలదు ఆంధ్రమున వెలసిన హనుమత్సంబంధమగు పత్రికలును ప్రస్తుత వ్యాసమునకు పరిశీలనార్హములు. హనుమత్పురముగ పత్రికలందు 'మారుతికళ' యను నాధ్యాత్మిక మాసపత్రిక యొక్కది. ఈ పత్రిక బాపట్ల యందలి శ్రీ మారుతి ప్రణవాశ్రమము-బాపట్ల నుండి వెలువడినది. 1940లో నారంభింపబడి 1950 వఱకు పదేండ్లు అవిచ్ఛిన్నముగా నడచినది. అనంతరము ఆయా సందర్భముల వెలువరింపబడుచున్నది. తమకు లభ్యమైన పత్రిక వరాశర సంహిత చాలకాల మిందు ధారావాహికముగ వెలువడెను. పై పత్రిక వ్యవస్థాపకులు శ్రీ కంభంమెట్టు మధుసూధనరావు.

'హనుమత్సేవ' యను నాధ్యాత్మిక పత్రిక 1975 నుండి నేటివఱకు నవిచ్ఛిన్నముగ వెలువడునట్టిది. ఇది విజయవాడ శ్రీ హనుమత్సేవా సమితివారిచే వెలువరింపబడు నాధ్యాత్మిక మాసపత్రిక. దీనియందు హనుమత్పురములగు నెన్నో విషయములు కవితలు వెలువడుచుండును. దీని వ్యవస్థాపకులు శ్రీ యస్. యస్. లక్ష్మణరావు.

మరో హనుమత్పత్రిక 'సుందరప్రభ.' ఇది శ్రీ హనుమ దాచార్య పీఠం, చండ్రపాడు నుండి వెలువడినది. ఇది 1985 ఉగాదివారం నానా రంభం పంపిణీ చేసింది. రెండు సంవత్సరాలు మాత్రము వెలువడినవి. దీని వ్యవస్థాపకులు శ్రీ చండ్రపాటి కొండ్రాజు.

'హనుమద్వాణీ' యను పత్రిక నెల్లూరు నుండి వెలువడునది కలదు. కాని అది వ్యక్తి నామమున సారస్వత ప్రయోజనార్థ మారంభింపబడినదే కాని హనుమత్పత్రికమున నెలకొల్పబడినది కాదు. దీని వ్యవస్థాపకులు శ్రీ జి. వి. నరసింహం.

ఆంగలకుదురు నుండి వెలువడు భక్తి సంజీవని శ్రీ కోదండరామ సేవక ధర్మసమాజము తరపున వెలువరింపబడునది. ఆ సమాజాధ్యక్షుడు శ్రీ హనుమంతుడు గుంట విశేషము. వాసుదాసున కారాధ్యక్షుడు సంజీవరాయుడు. అతని అధ్యక్షతన నీ పత్రిక భక్తి సంజీవనిగా 1981లో నారంభింపబడి వెలువడుచున్నది. దీని స్థాపకులు శ్రీ వాసుదాసస్వామి.

'హనుమత్ప్రభ' అను త్రైమాసికపత్రిక హనుమంతుని గూర్చిన విశేషకృషి కై స్థాపింపబడినట్టిది. దీని ప్రకాశకులు శ్రీ N. V. రమణారావు - హైదరాబాదు; సంపాదకులు శ్రీ అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రి.

హనుమన్నిష్ఠులగు నాంధ్రకవులు

కవి తన భావమున కనుకూలమగు వస్తువు స్వీకరించి కవిత్వముఁ జెప్పును. తాత్కాలిక కావ్యప్రయోజనము తప్ప ఆ వస్తువుతో నా కవికి శాశ్వతసంబంధ మేమియు నుండదు. కాని తమ యిష్టదైవముపై కవిత్వము వ్రాయువారే కాక వస్తువు వేరు స్వీకరించినను యిష్టదైవమును స్మరింపుచు నిత్యసంబంధముతోఁ గొందఱుందురు. అట్టి కవులలో హనుమంతునియం దిష్టముకల కవు లనేకురు కలరు. అట్లు హనుమ దిష్టులు హనుమన్నిష్ఠులు నగుఁగవుల పరిశీలనము ప్రస్తుత పరిశోధనకుఁ బరిపూర్ణత చేకూర్చునది.

అట్టివారిలోఁదొలుతఁ జేర్కొనఁదగినవాఁడు భట్టుమూర్తి. అతఁడు "హనుమత్ప్రసాదలబ్ధ కవి తాసార సారస్వతాలంకారు" ఇత్యాదిగా నరస భూపాలీయము; 'ఇది శ్రీరామచంద్ర చరణారవిందవందనవచన నందన ప్రసాద సమాసాదిత' అని వసుచరిత్రము లందుఁ గావ్యాంత గద్యలు రచించి తన హనుమద్భక్తి తత్పరత నెలుగెత్తి చాటెను. భట్టుమూర్తి, రామరాజభూషణులిర్వురు నొక్కరే కాక యను వివాదమున్నది. వారి

ర్వురొక్కరనుటకు వారెండు కావ్యములఁ గల హనుమత్పరమగు గద్యతే ప్రబలతార్కాణము. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన మందలి ¹ “వనధి లంచున కృపావర్ధితో భయ కవితా కళారత్న రత్నాకరుండు” అను నదియు దానినే నిరూపించుచున్నది. అట్లే ² “నను శ్రీరామ పదారవింద భజనానందున్ జగత్ప్రాణనందను” నను పద్యము కూడ నాతని హనుమ నిష్ఠకు నిదర్శనము. అందుననే వానిలి వెంకటనరసింహరావుబిట్టు మూర్తిని ³ అచ్చమయిన అంజనేయోపాసకుఁడుగాఁ జెప్పెను. సంగీత కళాకోవిదుఁడగు హనుమంతుని భక్తుడై సంగీతకళా రహస్యనిధి యయ్యెను. అంతియకాక ‘రామాయణ మహాలారత్నమని’ కీర్తించ బడిన హనుమంతునకుఁ దన కావ్యమునను మధ్యమజిస్థానమిడి సమ్మానించుట విశేషము ⁴ “అనిలకుమారకుండు” అను పద్యము వసుచరిత్రను గ్రంథగ్రంథి యనఁదగిన ముఖ్యస్థానమున నున్నది.

ఇట్టి హనుమన్నిష్ఠ కారణముగఁదప్పక భట్టుమూర్తి రామరాజభూషణులొక్కరేయని తెలియును. అందుననే వజ్రలచిన సీతారామకాష్ఠిగారును ⁵ ‘రెండు గ్రంథములఁ జేసిన వారాంజనేయ ప్రసాదలబ్ధ కవిత్య వైభవపుల మని వ్రాసుకొనుటచే నిర్వురొక్కరే యని స్పష్టమొనర్చిరి. లక్ష్మణసార సంగ్రహకర్త చిత్రకవి పెద్దన హనుమద్భక్తుడు. ఆ లక్ష్మణ గ్రంథముననే హనుమోదాహరణమును రచించెను. ఈతఁడు హనుమ చృతక రచయితకూడ,

సమీరకుమార విజయ కర్త పుష్పగిరి తిమ్మన ఎంతటి హనుమ నిష్ఠు డనుదాని కాకని సమీరకుమారవిజయమే సాక్షి. హనుమంతుఁడే స్వప్నమున “తత్త్వమ స్యాది వాక్యముల కర్ణబోధ చేసిన గురుం”డని చెప్పుకొనుచు నంతటి కావ్యము నాతఁడు వ్రాసెను. ఇట్లే చిత్రకవి యనంతకవి “శ్రీ హనుమ ద్వర శ్రీ లబ్ధ సుకవిత్య చతురుండ”నని చెప్పుకొనినవాఁడు. ఈతఁడు ఇందుమతీపరిణయ ప్రబంధ కర్త హరి శ్చంద్రనలోపాఖ్యానకర్త. 1620 కాలమువాఁడు. ఆధునికయుగమున ననేకులు హనుమద్భక్తపులు కన్నట్టుదురు. హనుమత్పరములగు శత

1. హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము 1-46
2. వసుచరిత్ర 1-16
3. భూషణకిరణావళి - పుట 121
4. వసుచరిత్ర 3-139
5. వసుచరిత్ర విమర్శనము పుట 5-2
6. తెలుగు సాహిత్యము - రామకథ

కీములు, సంకలన గ్రంథములు వాగ్గసినవా రెల్లరు హనుమంతునియందుఁ బ్రత్యేక శ్రద్ధాభక్తులు కల్గిన కవులే.

కవిసమ్రాట్ విశ్వనాథ సత్యనారాయణ హనుమంతునియందుఁ బ్రత్యేక నిష్ఠ కల్గియున్నకవి. విశేషించి హనుమ దుపాసకులు. వీరి యనుష్ఠానమంతయు అపదుద్ధారక విరాడ్రూప వంచవ క్త్వాంజనేయము. రామాయణ కల్పవృక్షమున సాక్షాత్కరింపఁజేసిన వంచముఖాంజనేయ స్వామి యీ యుపాస్యమూర్తియే. వారి రామాయణ కల్పవృక్షమున కిష్కింధకాండ పూర్తి అయి సుందరకాండ రచన జరుగుచున్న కాలమున 1952లోఁ బుట్టిన కుమారునకు పావని యని నామకరణ మొనర్చుటయు వీరి హనుమన్నిష్ఠకుఁ తార్కాణము. వీరు మరణించుటకుఁ బూర్వము మూడు నెలలు దీక్షగా హనుమంత మొనర్చి ఏరోజు తా మెంత యనుష్ఠించినదియు డైరీయందు వ్రాసిరి. వీరి నివాసము విజయవాడయందలి మాడుతినగర్. సమీప మాచవర దాసాంజనేయుఁడు వీరి మొగ్గుకు లంది నవాఁడు. రామాయణ కల్పవృక్షమునందే కాక ఇతర రచనలందును ఏదో నందర్భమున విశ్వనాథ హనుమత్ప్రసక్తి తెచ్చుట కాననగను. 'విష్ణు శర్మ ఇంగ్లీషు చదువు చివరలో' "నా కి ఉద్యోగం ఎందు కయిం దేమిటి? కలలో నయితే నేమి? మాచవరం ఆంజనేయస్వామికి వంద కొబ్బరి కాయలు కౌట్టాను" అనును. కలలో కొట్టినా ఆ ఆంజనేయుఁ డంత యను గ్రహించు నని విశ్వనాథవారి విశ్వాసము. అనార్కలి నాటకమున నాందిగా "శైవాంశంబని" మొదలగు పద్యమున హనుమంతుఁడే నుతిం పఁబడెను. అందు 'నన్నా పేశించిన' యనుటలో 'దేవో భూత్వా దేవం యజేత యన్నట్లు అనుష్ఠాతగా తాను హనుమదాదిష్టు లగుట ప్రకటించును ఇట్లు విశ్వనాథ సత్యనారాయణ ప్రత్యేక హనుమన్నిష్ఠులుగఁ దెలియును.

'మదువనము' కర్త దివాకర్త పేంకటావధాని. తాను నిత్యము సుందరకాండ పారాయణము చేయుచుండు నని, ఆ ప్రభావమే తత్కావ్య రచనకు దోహదకారి యైన దనియుఁ గావ్యాదినిఁ జెప్పుకొనెను.

"అభినవజయదేవ" చల్లా పిచ్చయ్యకాశ్త్రీయు హనుమన్నిష్ఠులు. వీరు తమకు సత్కవిత్వము ప్రసాదించిన హనుమంతునకే తమ తొలి వందనము లిడుచు శ్రీహనుమ చ్చరిత్ర గ్రంథమును వాగ్గసిరి. వీరి సీతారామ హనుమచ్ఛతకము కూడ రచించిరి.

‘తెలుగు సాహిత్యము - రామకథ’ కర్తయగు రావూరి దొరస్వామి శర్మయు హనుమద్భక్తి తత్పరుడు. ఆ కావ్య మంగళాశాసనమున

‘తెనుగు సాహిత్య రామకథను రచింపఁ
దలపుఁ గూర్చి కృతార్థుని సలిపినట్టి
రామభక్తి కృత స్వాంతుఁ బ్రబల శాంతు
అలఘు మతిమంచు హనుమాంతు నభినుతింతు’

నని కొనియాడుటే కాక వెంటనే ‘వలికెడిది రామకథయట పలికెంచెడి వాఁడు రామభక్తుండట’ యనును. పుష్పగిరి తిమ్మనఁ గూర్చి వ్రాయు నెడ ‘ఈ రచయితకు, నాకు హనుమద్భక్తి యవరిమితము’ అని స్పష్టముగఁ జెప్పుకొనెను. తాను ఘటికాచ లాంజనేయ భక్తునిగా ఘటి కాచలాంజనేయ శతకమును రచించెను.

‘స్తోత్రసుంజరి’ కర్త బిట్రా ఆంజనేయులు హనుమద్భక్తుడు. ఆ గ్రంథాదిని

“విమల దిట్టాన్వయంబున బిచ్చయాభ్య
కనకమాంబల సుతుండనై మనత గాంచి
యాంజనేయునికృప విద్య లభ్యసించి
యాంజనేయాహ్వానమునఁ జెన్నందివాఁడ”నని స్వయముగఁ

జెప్పుకొనెను.

‘సీతాన్వేషణము’ (సుందరకాండము) కర్తయగు వాడేల వెంకట శేషగిరిరావు హనుమద్భక్తకవి.

కలలో దర్శన మొసరియు

సలలిత సద్గంధ రచన సాగించి యశః

కలితుం జేసిన మారుతి

తలచెద త త్పాదరజము దాల్చి శిరమునన్”

అని చెప్పుకొనుటవలన నీ కవియుఁ బుష్పగిరి తిమ్మనవలె స్వప్నాంజనే యానుగ్రహము కలవాడని తెలియును.

2 “ఇది శ్రీమద్ధనుమ కృపా

పదముదఁ గైత యుబుకంగ వ్రాసిన కబ్బంబిది”

అని వ్రాసిన హరికులామోదము కర్త చల్లా సూర్యకామేశ్వరరావు హను మద్భక్తిచేఁ గైత నందినవాడు. ఇట్లు హనుమదనుద్రహపాత్రులాంధ్రవా జ్ఞయమున నెందరో కానవత్తురు.

1. తెలుగు సాహిత్యము - రామకథ - పుట - 198

2. హరికులామోదము - పుట VI

అంధ్ర వాఙ్మయము - హనుమత్కథ

తు రీ య సో పా న వః

సంస్కృత వాఙ్మయము - హనుమంతఁడు

సంస్కృత రామాయణములందు రామాయణము - వాల్మీకము, తత్త్వసంగ్రహ రామాయణము, వాసిష్ఠ రామాయణము, వసిష్టోత్తర రామాయణము, ఆధ్యాత్మ రామాయణము, అద్భుత రామాయణము, అనంద రామాయణము వంటి వెన్నియో యుండి హనుమ త్కథ ననేక రీతులఁ జాటుచున్నవి. అట్లే కావ్యములు రామాయణపరములై హనుమ త్ప్రశస్తి లేదా ప్రశక్తి కలవి: రఘువంశము - కాళిదాసు; రావణ వధ - భట్టి; జానకీ హరణము - కుమారదాసు; చంపూ రామాయణము - భోజ రాజు; ప్రసన్న రామాయణము - దేవయార్జుఁడు (అంధ్రుఁడితఁడు); రామాభ్యుదయము - సాకున నరసింహరాజు; రామోల్లాసము - మాధవ విద్యారణ్యులు; రఘునాథ చరితము - వామన భట్టబాణుఁడు; రామాయణ మంజరి - క్షీమేంద్రుఁడు; ఉదారరాఘవము - శాకల్యమల్లుఁడు; రామాయణము - మధురవాణి; రామచరిత - రఘునాథుఁడు; రామచరిత - అభినందనుఁడు; అభినవ రామాభ్యుదయము - అభిరామ కామాక్షి; రామ కథ - రాజచూడామణి దీక్షితుఁడు; రామచరిత - విష్వక్సేనుఁడు; కళ్యాణ రామాయణము - శేషకవి; భద్రదాద్రి రామాయణము - వీరరాఘవుఁడు; రామచంద్రోదయము - వేంకటేశ పండితుఁడు వంటివి చంపూ, వద్య కావ్యములు కాగా వాసుదేవుని రామకథ, వరదదేశిక రామాయణము గద్యకావ్యములు.

అనేకార్థక కావ్యములలోని రామకథయందును హనుమత్ప్రశక్తి యుండును. అట్టివి - కవిరాజు - రాఘవ పాండవీయము; హరదత్త సూరి - రాఘవ నైషధీయము; సోమేశ్వరకవి - రాఘవ యాదవీయము చిదంబరకవి - రాఘవ యాదవ పాండవీయము; అనంతర్యుని - రాఘవ యాదవ పాండవీయములు; చెరుకూరి వెంకటేశ్వర పండితుని చిత్ర బంధ రామాయణము, శిష్టు కృష్ణమూర్తి - కంకణబంధ రామాయణములు చిత్ర కావ్యములు. ఈ రచయిత లిరువురు నాంధ్రులు.

అట్లే సంస్కృత నాటకములు :- అభిషేక నాటకం; భాసనాటకము మహావీర చరితము - భవభూతి; ఆశ్చర్యచూడామణి - శక్తికథఁడు;

అనర్థ రాఘవము - మురారి; ప్రసన్న రాఘవము - జయదేవుడు;
అద్భుత రామాయణము - మహాదేవకవి; ఉదాత్త రాఘవము - మాయ
రాజు వంటి వానియందును హనుమద్దర్శన మగును. హనుమంతుడే
కర్తగాఁ జెప్పఁజుడు హనుమన్నాటకము పదునొకండవ శతాబ్దమున వెల
సెను. ఇవి రామకథద్వారా హనుమద్విషయము కల గ్రంథములు కాగా
కేవల హనుమత్పురమగు సోహిత్యము కూడ సంస్కృతమున చాల కలదు

సంహితలలో శ్రీహరాశర సంహిత పూర్తిగ హనుమత్పురమైనది.
అట్లే సుదర్శన సంహిత; పురాణాంతర్గతము లగు ఉమాసంహిత;
అగస్త్య సంహితలు; అట్లే శౌనక సంహితయు హనుమద్విషయమున
మంత్ర తంత్ర కథాత్మకములై యున్నవి.

ఇట్టి గ్రంథము లాధారముగా గొని లభించినవి, స్వీయములును
అగు స్తోత్ర, కవచ, దండకాదు లనేకము కలవు. ఆదిశంకరాచార్య కృత
మగు హనుమ త్పంచరత్న స్తోత్రము ప్రసిద్ధము. ఇంకను శ్రీ హనుమ
త్కాలాగ్ని స్తోత్రము; శ్రీ హనుమన్నాలాపంత్రస్తోత్రము; శ్రీ హనుల్లాం
గూలాస్త్రశత్రుంజయస్తోత్రము; శ్రీ హనుమత్ స్తోత్రము; శ్రీ హనుమద్బృ
హానలస్తోత్రము; శ్రీ హనుమద్బంజరస్తోత్రము; శ్రీ హనుమదేకము
కవచస్తోత్రము; శ్రీ హనుమదాపదుద్ధారకస్తోత్రము; శ్రీ హనుమదఘోర
స్తోత్రము; శ్రీ పంచముఖహనుమత్ స్తోత్రము; శ్రీ హనుమత్కవచము;
శ్రీ హనుమత్కృత రామసర్వస్వ స్తోత్రము, వంటి పెన్నియో సంస్కృత
స్తోత్రములు లోకమునఁ గలవు.

హనుమదుపాసన; పై శాచకాష్యమ్ - (శ్రీమద్భగవద్గీత); శ్రీసుహ
శంభు శ్రీహనుమాన్ - (శుకసంహితా చతుర్థపాదం); శ్రీ హనుమద్దుర్గమ్
(అధర్వ వేదోక్తము); శ్రీ పంచముఖ హనుమత్కవచం (శ్రీహనుమత్సం
హితోక్తం); శ్రీ హనుమ త్సహస్రనామస్తోత్రం; శ్రీహనుమత్పంచాంగం;
స్తోత్రతకుసుమాంజలి - (శ్రీ షష్టాచార్య); శ్రీ హనుమదష్టకం (శ్రీభరత
దాసాచార్య); శ్రీహనుమ ర్చనవిధానం (శ్రీయుగలలిహోదభిహారిశర్ణర)
శ్రీ హనుమన్నిత్యత్వకథం - శ్రీమద్వాల్మీకీయ సంహితా; శ్రీ హనుమ
త్ప్రతిష్ఠావిధి; (వాయుసందన మిత్ర); శ్రీ హనుమన్మంతోద్ధార; (ఆనం
దవన); శ్రీ మారుతిస్తవ; (శ్రీ రాఘవానందాచార్య); శ్రీ హనుమజ్జన్మో

త్వవ నిరూపణం (శ్రీరామానందాచార్య); శ్రీ హనుమజ్జన్మస్తుతిః (శ్రీ రామకుమారదాస); శ్రీ హనుమత్పూజావిధిః (శ్రీ గోపాలానందస్వామి); శ్రీ హనుమద్రహస్యం (శివదత్త మిశ్ర); శ్రీహనుమత్స్తవః (శ్రీహనుమదాచార్య); వంటివి కానవచ్చుచున్నవి. ఇట్లు సంస్కృతవాఙ్మయమున హనుమత్కథ పరివ్యాప్తమై యున్నది.

హిందీసాహిత్యము :- హిందీసాహిత్యమున రామాయణకర్తగనే కాక హనుమత్పురమగుఁ గవిగాఁ గూడఁ జెప్పఁదగినవాడు తులసీదాసు. శ్రీ రామచరితమానస్ నందు రామాయణగాథతో హనుమత్కథను మనోహరముగ వర్ణించెను. తులసీదాస కల్పనలును కొన్ని గలవు. సీతాన్వేషణలో లంకయందుఁ తులసీదాసముఁ గనిన హనుమంతుఁ డచ్చెరువంది యట కేగగా విభీషణుఁడు కానవచ్చుట, వారుభయులు మాటాడుకొనుట వంటి విందు కుదాహరణములు. శ్రీరామచరితమానస్ను మించి విశేషప్రచారమందినది తులసీదాస కృతమగు హనుమాన్చాలీసా. అట్లే హనుమాన్ బాహుక్, బజరంగబాజ్ వంటి కేవల హనుమద్రాసనల నొనర్చిన హనుమత్కవిగా హిందీసాహిత్యమున తులసీదాసు నెన్నవచ్చును. అందుకు దాహృతులగు నెన్నియో సంఘటన లాతని జీవితమునఁ గానవచ్చును. కాశీలోని ప్రసిద్ధ సంకటమోచన హనుమంతుని ప్రతిష్ఠించినవాడు తులసీదాసే. మరో ప్రసిద్ధకవి సూరదాసుకూడ హనుమత్పాత్ర చిత్రణమును మనోజ్ఞముగ నొనర్చెను. సూరసాగర కావ్యమున నది స్పష్టమొనర్చెను. ఆధునిక కావ్యమగు 'రామ-రాజ్య' కావ్యమునను బలదేవ ప్రసాద్మిశ్ర హనుమంతుని రచ్యముగఁ జిత్రించెను. హిందీసాహిత్యమునను హనుమత్పురమగు రచన లనేకము లొనర్పఁబడెను. అవి

హనుమన్నాటక - శ్రీ హృదయరామ్జీ

శ్రీ హనుమాన్ నాటక్ - శ్రీరామస్వరూప్జీశర్మా

శ్రీవరవిలాస్ - శ్రీరామాజీ చతురదాస్

హనుమాన్ నాటక్ - శ్రీ జుగల కిశోర్జీ

బజరంగ్ బతీసీ - శ్రీ జానకిప్రసాద్ రసక బిహారీ

రుద్రాపతార హనుమాన్ - శ్రీరామచంద్రజీ మాలవీయ

శ్రీ మహావీర పురాణ్ - శ్రీనఃదకిశోర్దాస్జీ

శ్రీహనుమద్విలాస - రామఅంజనేసహయ
 హనుమాన్ ఉపాసనా - శ్రీరామకృష్ణ రసిక్
 బజరంగవిజయ రామాయణ్ - రామప్యారేనందజీ
 మహావీరహనుమాన్జీ - రూపనారాయణ్జీ పాండేయ
 మహావీరహనుమాన్ - శ్రీజగదీశజీరూ
 మహావీరహనుమాన్ - హనుమాన్శతక్ - శ్రీప్రభుదత్తజీ బ్రహ్మచారి
 హనుమత్శతక్ - శ్రీలక్ష్మణప్రసాద్ రామాయణీ
 హనుమన్త శతక్ - లఘీరామ్కవి
 హనుమాన్జీకీజీవనీ - ప్రజరత్నదాస్జీ
 భక్తరాజ్హనుమాన్ - శ్రీశాన్తనునివిహరిజీ ద్వివేదీ
 హనుమాన్ - శ్రీసత్యనారాయణ్జీ
 హనుమాన్జీ కా జీవనచరిత్ - సుఖరామ్దాసజీ చౌహాన్
 హనుమాన్చరిత్ - శ్రీగణేశదత్తజీశర్మా
 హనుమాన్ - శ్యామ్లాల్హిరాలాల్
 శ్రీరామచరితమానస్ మే హనుమాన్జీ - శ్రీజానకిరామ్జీ జనక్
 శ్రీహనుమచ్ఛరిత్రమ్ - శ్రీత్రివేణీప్రసాద్జీ శర్మా
 సర్వశోకనివారక్ శ్రీహనుమత్పూర్ణనా - శ్రీసియారామశరణ్జీ
 శ్రీహనుమద్వినోద్ - శ్రీచంద్రశేఖర్జీ పాండేయ
 శ్రీహనుమజ్జన్మోత్సవ్ - శ్రీగంగాసహాయ్జీ ప్రేమీ
 శ్రీహనుమజ్జన్మ బధాళ - శ్రీమైథిలీచరణ్జీ వేదాంతాచార్య
 శ్రీహనుమ ద్యశతరింగిణీ - శ్రీరసరంగమణిజీ
 శ్రీహనుమాన్జీ కే జంజీరా తథాయన్త్ర-మన్త్ర - అపధకిశోర్ దాస్జీ
 క్యాహనుమాన్జీ వానర్ థే: - జె.పి. చౌధరి
 హనుమత్-దూత్ - శ్రీనిత్యానందజీకాస్త్రీ
 హనుమాన్సారికా - శ్రీబలదేవదాస్జీ
 మారుతిస్తోత్ర - శ్రీముక్తానందజీస్వామి
 శ్రీ కష్టభంజన హనుమాన్జీ కా స్తోత్ర - సిద్ధానందజీస్వామి
 చవనంజయ - ఓంకారనాథ్జీ 'దినకర్'
 అంజనేయ - ఠాకుర్ సుదర్శనసింహజీ

జయహనుమాన్ - శ్యామనారాయణ్ జి

వీరహనుమాన్ - శ్రీవాసుదేవనారాయణ్ సిన్హా

ఇక హిందీసాహిత్యమున ప్రధానపాత్రగా కాక సామాన్యపాత్రగా హనుమంతునిఁ జిత్రించిన కావ్యములు స్త్రోత్రాధికము లెక్కుట మిక్కిలిగా కలవు.

మరాఠీసాహిత్యము :- సమర్థరామదాసస్వామివలన విశేష హనుమత్ప్రచారము జరిగిన ప్రాంతము మహారాష్ట్రప్రాంతము సాహిత్యసేవను మించి యా ప్రాంతమున విగ్రహప్రతిష్ఠాపనము, ఆరాధనము ప్రచురమయ్యెను. రామాయణములద్వారా హనుమచ్ఛరీత్ర తెలియదగు ముఖ్య గ్రంథములు: నరహరిసోనార్ కవి - రసాశరామాయణము; సమర్థరామదాసస్వామి - సుందర, యుద్ధకాండలు; మహారాష్ట్ర కవిసార్వభౌమ మోరోపంత్ - మంత్రరామాయణ, పద్మరామాయణ, రామరామాయణములు; హంసరాజు - రామాయణము ఆభంగములుగా, వేదాంతపరముగ రచించెను. ఇట్లు రామాయణముద్వారా కాక కేవల హనుమత్పరములగు గ్రంథములు మరాఠీయందును చాల కలవు. అవి

హసామారుతి - డి.యస్. శిఖరీ

మారుతీ చా ఓటా అధవాడాకా ఉపాసకాచే

స్వగత ఉద్గార్ - బాలక్రిష్ణభా ఉజ్జోషీ

మారుతిభ్రమ నిరసన్ - భాస్కరవి నాయక కానిట్ కర్

మారుతీ చీ కథా - మోదేశ్వర్

మారుతి ఉపాసనా, మారుతి స్తోత్ర - శ్రీరామదాస్

శ్రీమారుతీ ఉపాసనా - కేసవబికాజీ ధవలే

శ్రీమారుతీచా భుభుకార్ - వాసుదేవపురుషోత్తమ సాథే

బజరంగబలీ కే జయ్ - శంకర్ ఫౌండే

సుందరకాండాంతర్గత శ్రీ మారుతీమహాత్మ్య - శ్రీధరజీ స్వామి

అకరాహనుమంతాశీ హితగుజ్జీఅధవా - దేవతావిజ్ఞానాచా బుద్ధివాద్ -

సదాశివకృష్ణ ఫకడే

శ్రీహనుమచ్ఛరీత్ర - కాలచంద్రజీనదత్త శాస్త్రి ఉపాధ్యాయా

మారుతి చరిత్ర - కృష్ణాజీ ఆబాజీ గురూజీ

శ్రీహనుమన్త లీలామృత కుసుమ - కృష్ణజీ వామన తలవలకర్
అంజనేయ - దేవధర్

పవనవిజయ మల్హార్దాస్

శ్రీమారుత్ చరిత్రహస్య - పి వి. దామ్రే

హనుమన్నాటక్ - ఇందుప్రకాష్

శతముఖరావణకథా - హనుమన్త నాటక్ - అనామభూపతివాధ్

వందివి ప్రసిద్ధములై యున్నవి.

గుజరాతీసాహిత్యము :- ఈ సాహిత్యమున హనుమత్పరములుగా

శ్రీహనుమాన్చరిత్ర - బండిన్రామ్ కృష్ణరాయ్ జి భట్టి

భక్త వీర హనుమాన్ - జగుభాఈ మోహనలాల్ రావత్

బజరంగి హనుమాన్ (నాటకం) - జేల్లాల్ చౌధరి

హనుమాన్ గరుడ్ సంవాద్ - దయారామ్

మారుతి భజనావళి - ధీరజ్లాల్ సేథి

జయబజరంగ్ - నటవర్లాల్ విభవాల్

హనుమాన్ - విభీషణ్ - నానాభాఈభట్టి

హనుమత్ స్తవ్ - ముక్తానందజీ

హనుమాన్ చరిత్ర - కాశీసుత శేర్జీ

హనుమాన్జీ నాచన్ - బీన్దాస్

సీతాహనుమాన్ - ప్రసంగ్

పై నాల్గుగ్రంథములు హస్తలిఖితరూపముననే యున్నవి.

హనుమాన్ ఉపాసనా - రామశంకర్జీ జోషి

హనుమాన్ యశగీతా - హరిహరపుస్తకాయ వ్రాశితము

హనుమద్బాబూపంవాద్ - ఉపదేశాత్మకం - సప్తసాహిత్యమండల్

ప్రకాశితము

హనుమాన్జీ కా కీర్తన్ - శ్రీ బ్రహ్మానందజీ స్వామి

వీరహనుమాన్ - జీవరామ్ జోషి

రామ హనుమాన్ యుద్ధ్ (నాటకం) నృసింహప్రసాద్ నారాయణభట్టి

మున్నగునవి కానవచ్చుచున్నవి.

వంగభాషాసాహిత్యము :- వంగసాహిత్యమున కృత్తివానశిరూ విరచిత రామాయణము ప్రసిద్ధము. అద్భుతాచార్య (నిత్యానంద) అద్భుత రామాయణము శతకంఠ రామాయణముగఁ జెప్పఁబడును. అట్లే చంద్రావతి-రామాయణగీత; రామశంకరదత్తు రామాయణము (అధ్యాత్మము) నకును వివరణము; శంకరకవిచంద్ర-విష్ణుపురీరామాయణము; జయప్రసాదరామ ప్రసాదులు (పితృపుత్రులు)-రామాయణము; గిరిశచంద్రఘోష - రావణచధ (నాటకము); మైకేల్ మధుసూదనదత్త-మేఘనాథవధ; తరంగిణీదాసీ - సుగ్రీవ మిలన్(నాటకం); జోతిరింద్రనాథరావు - మహావీరచరిత (నాటకం); వంటిరామాయణకథాకావ్యముల హనుమచ్ఛరితము కానవచ్చును.

వంగరచయితలలో సుప్రసిద్ధులగు మహామహాపాధ్యాయ శ్రీ రఘునందన భట్టాచార్య తన 'కృత్యతత్త్వ' నిబంధనమున హనుమద్విషయమందించెను. మహామహాపాధ్యాయ శ్రీ కృష్ణానంద ఆగమవాగీశుల ప్రసిద్ధ తాంత్రికగ్రంథ మగు 'తంత్రసారము'న తృతీయపరిచ్ఛేదములో హనుమదుపాసనావిధి కలదు. అతి గుహ్యములగు సాధనలందుఁ గలవు. అట్లే ఆ సాధనద్వారా రాత్రి నాల్గవజామునస్వామి దర్శనమిడు విధానమును, ఇతర ప్రయోజనము లందు విధానమును చెప్పఁబడెను. ఇంకనూ హనుమత్పురమగు సాహిత్యము.

రామాయణీహనుమాన్ చరిత్ర - శ్రీ చంద్రనాథ్ చటోపాధ్యాయా నర్వజ్ఞాన మంజరీ - నందకుమారదత్త

హనుమన్మహానాటక్ - అనువాదములు :- 1. చంద్రకుమార్జీ భట్టాచార్య
2. కాశీకృష్ణ బహదుర్
3. మధుసూదన మిశ్ర
4. రామగీత్ భట్టాచార్య

వంటివారి అనువాదములే కాక ఈ నాటకమునకు వంగభాషలో టీకలును 1. చంద్రశేఖరవిద్యాలంకార్; 2. కాశీవదతర్కాచర్య, మున్నగువారివి కలవు. హనుమానేర్ న్వప్న జిత్వాది - రాజశేఖరబసు రచించెను. ఇట్లు హరిగీయ హనుమత్సాహిత్యము కానవచ్చుచున్నది.

ఓధ్రసాహిత్యము :- ఒరియా భాషయందలి సరళదాసు - లింగరామాయణము; బలరామదాసు - రామాయణము; వకీరుమోహనసేనాపతి -

రామాయణము; అభిమన్యు, వినకువ్ జంటకవులు భజన నాటకముగా రచించిన రామకథలయందు నాయా సుప్తముల హనుమత్కథ చెప్పబడెను. ఈ భాషయందుఁ గేవల హనుమద్రచనలు -

హనుఅర్జున్ కలి - శ్రీకృష్ణదాస్ జీ

హనుమాన్ చాలీసా - శ్రీరామచంద్ర

మహానాటక్ - శ్రీమధుసూదనజీ మిశ్ర

హనుమన్మహానాటక్ అనువాదం - శ్రీగోపినాథ్ కర్

సచిత్రమహానాటక్ - అజయ్ కుమార్ ఘోష్ సంపాదితములు కలవు. అష్టే హనుమాన్ పర్వశ్చ గ్రంథము ఉత్కల ప్రెస్, కలకత్తాయందు ముద్రితము కలదు. ఇట్లు ఓధ్ధాసాహిత్యమన హనుమత్కథ కన్పట్టును.

పంజాబీ సాహిత్యము :- ఈ భాషయందు 'రామలీల' నాటకము ప్రఖ్యాతము. అందు హనుమత్కథ కలదు. ఇంకను హనుమత్పురముగా హనుమాన్ నాటక్ (పౌరాణిక నాట్యకథ) శ్రీశివనాథ్ జీ హనుమన్నాటక్ (అనువాదము) హృదయరామ్ మల్లా హనుమాన్ నాటక్ (పంజాబీటీకా) శ్రీరామదాసబాధవా హనుమాన్ జ్యోతిష్ - బాఈజోధసింహ్ గ్రంథములు కానవచ్చును.

కాశ్మీరీ సాహిత్యము :- ప్రకాశరాముఁ డని ప్రసిద్ధి నందిన దివాకర ప్రకాశభట్టు విరచితమగు రామావతారచరిత్రయందు హనుమత్కథ రమ్యముగాఁ జిత్రింపబడెను.

రాజస్థానీ సాహిత్యము :- ఈ ప్రాంతమున మండలాకారముగ నేర్పడి భక్తులు హనుమద్గీతము లనేకము పాడుచుందురు. ఇది సామాన్యముగా ప్రతిబావికడ హనుమన్నందిర ముండును. నీరు తోడువారందఱు

“జయ హరిహర బలాకారీ బాల్ వంద్యాలా పాణి

పాణీల్యా వతాలకా - జీప్తే తేరా బాలకా”

అని పాడుచుందురు. “ఓ బలవంతుఁడవగు హనుమంతుఁడా! నా త్రాడు వెంట్రుకవలె బలహీనమైనది. కాని దీనితో నీవు పాతాళంలోని నీటిని పైకి తెచ్చి యిమ్ము. ఎందుకన నీ పిల్లలమగు మేము ఆనీటితోనే జీవింపవలెను. ఇట్లు వారికి హనుమంతునితోడ నిత్యసంబంధము కలదు.

తమిళ సాహిత్యము :- తమిళ కవిచక్రవర్తి బిరుదాంకితుడగు కంబన్ 'రామావతారం' కంబరామాయణముగఁ బ్రఖ్యాతము. అందు హనుమ త్కథను చక్కగఁ జిత్రించెను. స్వయంవరా త్పూర్వమే సీతారా ముల పరస్పర వీక్షణానురాగములు సంభవించుటఁ గూర్చి హనుమంతు నకే రాముఁడే అంగుళీయక మీడు సందర్భమునఁ జెప్పినట్లు వాల్మీకాం శముఁ జెప్పెను. కంబన్ మహాకవి కావ్యాదినీ హనుమంతునిగూర్చి విశే షముగఁ బార్థించెను. అది

“అజ్ఞోలే ఓనుగ్రి పేట్రాన్ అజ్ఞోలే ఓనైగ్రి త్తావి

ఆ లే ఓనుగ్రి ఆరాగ్ ఆరియరక్కాగ ఏగి

ఆ లే ఓనుగ్రి పేట్ర్ అణంగు కణ్ణు అయలార ఊరిల్

ఆ లే ఓనైగ్రి పై త్తాన్ అవన్ ఎమ్మై అలిత్తుకాప్పాన్”

ఐదింట నొకదాని పుత్తుఁడు ఐదింట నొకదానిని దాటి ఐదింట నొక మార్గములో ఆర్యులకొఱకై ఏగి ఐదింట నొకదాని కూతురును చూచి విజనుల క్షేత్రములో ఐదింట నొకదానిని అంటించిన యతఁడు మనలను రక్షించుగాక!

ఇందెవ్వరిపేరును లేదు కాని యిది హనుమత్పూర్ణనము. ‘ఐదు’ అను నది పంచభూతములకు గుర్తు. వానిలో నొకదాని (వాయు) పుత్తుఁడు (హనుమంతుడు) ఒకదానిని (నముద్రము) దాటి ఒకమార్గము (ఆకాశ మార్గము)నఁ జని. ఒకదాని (ప్రథివి) కూతురుఁ (సీత) జూచి ఒకదానిని (అగ్నిని) అంటించెను. భావము నెంతో మనోజ్ఞముగఁ జిత్రించెను ఇంకను హనుమత్పూరముగ

హనుమనై అనుభవిత్ర ఆజవారకల మకమ్పనాట్టాజావారమ్ - గోపాల కృష్ణనాయుడు

శ్రీ హనుమతప్రభవమ్ - బాలసుబ్రహ్మణ్యఅయ్యర్

లక్ష్మీయావీరనహనుమాన్ - యన్.యన్. రాజన్

మున్నగు గ్రంథములు కానవచ్చుచున్నవి.

కన్నడ సాహిత్యము :- కన్నడరామాయణములగు పొన్నకవి - భువ నైక రామాభ్యుదయము; నాగచంద్రిండు - రామచంద్రవరిత పురాణం (జైనరామాయణం); కుమారవాల్మీకి - తొరవెరామాయణము, మైరావణన్

కోళగ; కనకదాసు - రామధ్యానచరిత; దేవచంద్రకవి - రామకథావతోరము; నందశివే లక్ష్మీనారాయణప్ప - అద్భుతరామాయణము; మున్నగు వానియందు హనుమత్కథ వర్ణితము. నాగచంద్రుని జై నరామాయణమున హనుమంతుడు రావణుని మేనల్లునిగఁ జెప్పబడెను. హనుమంతుడు రావణకృత్యములవలన రోసి విభీషణునితోఁబాటు రామశరణాగతియయ్యెను. విమాన మెక్కి సముద్రను దాటినట్లు, తన విద్యాబలముచే లంకను దహించినట్లు నిందు వర్ణింపబడెను.

ఇంకను కన్నడమున 'హనుమద్విలాసలు' అను కావ్యమును తిప్పనార్యుడు, బేటరామ్మదీక్షితకవియు పేర్వేరుగ రచించిరి. పురందరదాసు ఇరువది హనుమత్కీర్తనలు రచించెను. ఇతఁడు

“హనుమన మతవే హరిమ మతవో
హరిమ మతవే హనుమన మతవో”

అని వైష్ణవ మతాన్నే హనుమన్మతముగఁ గీర్తించెను. వీజయనగరాధిపతి శ్రీకృష్ణదేవరాయలు గురువగు వ్యాసరాయలు దేశమంత వర్యుఁడై పతి ఏడువందల ముప్పదిరెండు అంజనేయవిగ్రహములఁ బ్రతిష్ఠించెను. వ్యాసరాయలు హనుమంతునిపై సుందరగేయమును రచించెను. “జాణనీ నహుదో గురుముఖ్య ప్రాణనీ నహువో” అను నీ గేయము ప్రసిద్ధము. ఆధునిక మహాకవియగు ‘కుర్వేపు’ తన రామాయణ దర్శనము నహనుమత్సముద్రోల్లంఘన ఘట్టము నొక మహాయోగముగఁ జెప్పెను. ప్రముఖ కన్నడ రచయిత D. B. గుండప్ప తన ‘వాలిగొందునవికే’ గ్రంథమున హనుమంతుని భారతీయులకు నాదర్శగురువుగఁ జెప్పెను. ఇట్లు కన్నడ సాహిత్యమున హనుమత్కథ గాననగును.

మళయాళ సాహిత్యము :- రామకథాకావ్యములగు రామపణ్ణికర్ కల్లిశరామాయణం; ఎళుత్తచ్చన్ - అథ్యాత్మరామాయణం; పునం నంబూద్రి - రామాయణచంపువు; కొట్టరకారతంబురాన్ - రామనాట్యం (అట్టి కథ)లద్వారా హనుమత్కథ వర్ణింపబడుటయ కాక
కళ్యాణ-సౌగంధికమ్ - యస్. పరమేశ్వరయ్యర్
కళ్యాణ-సౌగంధికమ్ తి స్వాతిరప్పాట్టు - కావ్యము
కళ్యాణ-సౌగంధికమ్ పట్టముకిరతవమ్ - కావ్యము

కళ్యాణ-సౌగంధికమ్ - కుచనవామ్యార్

హనుమానుమ్ విభీషణుమ్ - రామమేననపుతజత్తూ

వంటి గ్రంథముల ద్వారా హనుమత్కథ వర్ణింపఁబడెను.

పై శాస్త్రీభాషలోని కథాసరిత్సాగరమున రామకథ కలదు.

అంగ్లభాషా సాహిత్యము :- అంగ్లవ్యాఖ్యానామామాయణము లనేకములు కాక

1. Hanuman and Jatayu — Nuldasoja

2. An and horship of the daring Hanumant in Orissa -

Sri Sarat Chandrajai Mitra

3. Hanumat Mahanatak, a dramatic history of king Ram -

Kali Krishnaji Bahadur

4. The fright of Hanuman - C. N. Mehata

మున్నగు రచనలు అంగ్లభాషయందు హనుమత్కథను చాటుచున్నవి. ఇట్లు హనుమత్కథ అంగ్రధేతరమగు దేశవిదేశభాషలందెల్లఁ బ్రచలితమై కానవచ్చుచున్నది.

భారతీయేతరభాషల హనుమత్కథ :- భారతీయ భాషలలోనే కాక మలయా, జాపనీస్, చీనా, టిబెటన్ భాషాకుటుంబమునకుఁ జెందిన తాయ్ భాషలో రామకియన్ (రామాయణము)కలదు. అందు హనుమత్కథ కలదు.

రష్యన్ భాషలోనికిఁగూడ రామాయణ మనువదించఁబడెను. ఇండో నీషియాలో రామకథ బహుశవ్యాప్తి నందినది. అటనే రామాయణము జరిగినదని వారి యభిప్రాయము. ఆ కథకు భారతీయకథతో సామ్యభేదములు కలవు. వీరి రామాయణమున సీతాస్వేషణకై బయలుదేరుటకు హనుమంతుఁడు, నంగదుఁడు నిర్దురు సిద్ధముకాగా వారినడుమ వివాద మేర్పడెను. తుదకు నంగదుఁడు హనుమంతుని గొప్పదనము నంగీకరింప నతఁడు Alengaka - అలెంగక - లంకచేరి వెదకి వెదకి పరిచారికల సంభాషణలద్వారా సీత గల ప్రదేశ మెఱిగెను. లంకాదహనము గావించెను. **ఉర్దూభాషా సాహిత్యము :-** మహమ్మదీయులలో హనుమద్భక్తు లనే కులు కలరు. ఉర్దూభాషయందు శ్రీమన్ హనుమన్ సీతా ముకమ్మల్ జీవన చరిత్ర అను గ్రంథము సుఖరామ్ దాస్ జీ రాకూర్ రచించెను.

ఉద్యమనిర్వహణలో హనుమంతుఁడు :- భారతదేశమున ధర్మయుద్ధములు, ఉద్యమములందు హనుమంతుని ఆదర్శమొంతగనో స్వీకరించుట

కానవచ్చును. కురుక్షేత్ర సంగ్రామమున “జెండాపై కపిరాజు” అని తిరుపతిచేంకటకవులన్నటుల హనుమత్పతాక విజయుని విజయకారణము కాగా హిందూ సామ్రాజ్య స్థాపనోద్యమమున సమర్థరామదాసు హనుమంతునే ఆరాధ్యునిగా స్వీకరించి కృతకృత్యుఁడగుట స్పష్టము.

భారత స్వాతంత్ర్యోద్యమమున గాంధీమహాత్ముఁడు తన పర్యటనలలో యువకులముందు హనుమంతు నాదర్శముగా నుంచి హనుమంతుని కేవలం శరీరబలముకొఱకే ఆరాధించుదుము. అట్లు శరీరబలమున కైనచో రావణునిమూర్తిని ప్రతిష్ఠింపవచ్చు. అట్లుకాక మారుతిని స్వీకరించుటలో శరీరబలముతో బాటు ఆత్మబలమును కూడ ‘దృష్టియందుంచుకొనియే’యని యుద్బోధించువాడు.

స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్రయందు స్వర్ణాక్షరముల లిఖింపఁబడిన యాంధ్రచరిత్ర మెంతయో కలదు. అందు నాంధ్రరత్న శ్రీ దుగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్య ఉద్యమకృషికి నాదర్శము హనుమంతుఁడు. హనుమంతుని యందలి నిస్వార్థసేవ నాదర్శముగఁగాని శాంతియుతముగ నుద్యమము నడుప ‘రామదండును’ స్థాపించెను. ‘అందలి సభ్యులందఱు ఆంజనేయచిత్రముకల పతాకను ధరింపవలెను. రామదండు సభ్యులు చెంగావిధోవతి, చెంగావిచొక్కా, తలపాగా, కుంకుమతలకము, రుద్రాక్షతావళము, అంగవస్త్రము, తామ్రపాత్ర. దండము, తాళపుచిరతలు, ఒకపచ్చని రెమ్మయు, హనుమత్పతాకము ధరింపవలెను. ది. 30-3-1921న విజయవాడలో జరిగిన అఖిలభారత కాంగ్రెసు మహాసభలు మహాత్మాగాంధీ, చిత్తరంజన్దాస్ ప్రభృతుల నేతృత్వమున జరిగెను. లక్షలాది ప్రజలు పాల్గొన్న ఆ సభలలో మొదటిరోజు సంక్షోభ మేర్పడెను. మరుసటి దినమునకు వేయిమందితో రామదండు ప్రత్యేకమగు రైలులో వచ్చినది. నాటినుండి రామదండు సేవానిర్వహణలో కృమిక్షణాయుతముగా ఉద్యమసభలు నిర్వహింపఁబడుటతో నెల్లూరు రామదండును ప్రశంసించిరి. ఆ సంవత్సరమే కారాగారశిక్ష పడి జైలుకేగు రామదండు నాయకులు “పదవే భద్రాద్రికి పాపిష్టిమటమా” యని పాడుకొనుచు వెడలిరి.

చిన్న సంప్రదాయముల హనుమత్కథ

“ఎందరో మహానుభావు” అని త్యాగరాజన్నటుల మహనీయులెందరో సమాజమునందు మార్గదర్శనము చేసినవారు కలరు. వారు చూపిన మార్గములే భిష్ణు భిన్న సంప్రదాయములుగా ప్రసిద్ధములై వారి వారి అనుయాయులచే ననుసరింపఁబడుచున్నవి. ఇట్టి సంప్రదాయములన్నియు హనుమంతుని ఆదర్శముగాను, ఆరాధ్యునిగాను స్వీకరించుట కాననగును. ఆయా ప్రాంతీయుల అంధ్రదేశమునకు వచ్చుటద్వారాను, ఆంధ్రులారా ప్రదేశముల కేగుటవలనను అట్టి మార్గములు, సంప్రదాయములు కొన్ని కొన్ని కొందఱు కొందఱుగా నాంధ్రులకును అనుసరణీయమై కానవచ్చుచున్నవి. అట్టి భిన్న సంప్రదాయములందలి హనుమత్కథనుకూడ పరిశీలించుట ప్రకృతవిషయ పూర్ణత కావశ్యకము.

మధ్యసంప్రదాయము :- ఆంధ్రమునకు, హనుమంతునకు మిక్కిలి దగ్గఱి సంప్రదాయ మిది. వీరు ద్వైత మతానుయాయులు. ద్వైతమత స్థాపకులు మధ్వాచార్యులు. ఈ సంప్రదాయమువారికి హనుమంతుఁడు ముఖ్యుడై వసు మధ్వాచార్యులవారు హనుమదవతారమని చెప్పుదురు. వీరి కార్యక్షేత్రము కర్ణాటకదేశమైనను వీరు ఆంధ్రదేశమునకు సంబంధించినవారే. ‘వీరి యింటిపేరు ‘నడుమింటి’వారు. సంస్కృతీకరించి దానిని ‘మధ్యగేహ’ యనుచు మధ్వాచార్యుని పూర్వులను మధ్యగేహులని పిలుచువారు మధ్వాచార్యుని పూర్వాశ్రమ మాత్ర వేదమతి. ఆమెకు శ్రీహరి ప్రత్యక్షమై వాయుదేవు ననుగ్రహమున సంతానము కల్గినని చెప్పెను. వాసుదేవుఁ డను నామధేయమునఁ బెరిగిన యాతఁడే మధ్వాచార్యుఁడయ్యెను. చిన్న నాటినుండి యాతనిని హనుమద్రూపునిగ భావన చేయువారు. అట్టి శక్తియుక్తు లందుకు కారణములు. ఈ సంప్రదాయము వారికి హనుమంతుఁడందుననే యిష్టదైవ మయ్యెను.

“ప్రథమో హనుమాన్ నామ - ద్వితీయో భీమ ఏవచ

పూర్ణపంక్జ స్మృతీయస్తు - భగవత్కార్యసాధకః”

అని ప్రతేత ద్వావర కలియుగముల హనుమద్భీమ మాధ్వులు వాయుంశగల యేకాత్ములని వీరి భావనము. అనంతకోటి బ్రహ్మాండ నాయకుఁడగు విష్ణువున కనన్యభక్తుఁడైన వాయుదేవుఁడు

శ్రీరామావతారమును - హనుమంతునిగా

శ్రీకృష్ణావతారమును - భీమునిగా

వేదవ్యాసావతారమును - మధ్వాచార్యునిగా

సేవించి ధర్మరక్షణ గావించెను. 'బాహ్యో బలాత్ జ్ఞానబలాచ్చ రక్షో ధర్మః' అను వీరి మతము బుద్ధిబలము, బాహుబలముల మేటియగు హనుమంతు నారాధ్యునిగ స్వీకరించెను ఈ సంప్రదాయమందుఁ గాన నగు హనుమచ్ఛబ్దార్థమే సర్వత్ర గ్రాహ్యముగఁ దోచును. ఆ రామ భక్తుని నామము లన్నిట హనుమచ్ఛబ్దమే ప్రశస్తముగఁ గానవచ్చుచున్నది. వజ్రాయుధమునఁ గొట్టఁబడుట మాత్రమే దాని యర్థమైన నంతటి విశిష్టత భావింపజాలము. మధ్వాచార్యులు తమ ఐతరేయభాష్యమున "హనుశబ్దో జ్ఞానవాచీచ - హనుమానితి శబ్దతః" అని వివరించిరి. ఈ రీతిగా నీ సాంప్రదాయమున నీతఁడు బుద్ధిమతాం వరిష్టునిగా విశేష భావన నందెను. అంతియకాక మధ్వసంప్రదాయ యగు శ్రీనారాయణ వండితాచార్యులు రచించిన 'సమధ్వవిజయము' అను గ్రంథమున

“యే యే గుణా నామ జగత్ప్రసిద్ధాః

యం తేషు చ వినిర్దిశన్తి

సాక్షా న్మహాభాగవత ప్రవాహం

శ్రీమంత మేనం హనుమంత మాహుః”

అని హనుమంతునకు చక్కని వివరణము కలదు. ఇంతటి విపులార్థమును దృష్టియందుంచుకొనియే వాల్మీక్యాదులు హనుమచ్ఛబ్దమున కంతటి ప్రాధాన్యత నిచ్చియుందురు. వీరును హనుమంతుని “చిరంజీవిగ” గ్రహింతురని

“అసా విదానీంచ నిషేవరూణో

రామం పతిం కిం పురుషే కిలాస్తే”

అను 'సమధ్వవిజయ' వాక్యము తెల్పుచున్నది. మాధ్వులు విద్యాధనాదు లన్నింటికై హనుమంతుని ప్రార్థింతురు. అందుకు మధ్వాచార్య వాక్యమే ప్రమాణము.

“విద్యా వాపి ధనం వాపి - రాజ్యం వా శత్రునిగ్రహం

తక్షణా దేవ చాప్నోతి-సత్యం సత్యం సునిశ్చితమే॥” (తంత్రసారము)

అంధదేశమునందు కడప మండలమున మంత్రాలయమను ప్రసిద్ధ క్షేత్రము కలదు. అందు రాఘవేంద్రస్వామి బృందావనము, తదారాధ్యుడగు పంచముఖ హనుమద్రావము ఆరాధ్యములు. ఇది మధ్యసంప్రదాయులకు ప్రధానక్షేత్రము. మధ్వాచార్యుని హనుమదవతారత్వమును

“భవిష్యన్తి కలౌ ఘోరే జీవా హరిబహ్మభాః
రామాజ్ఞా హనుమాం శ్చైవ మధ్వాచార్యః పృథాకరః
శంకర శృంకరః సాక్షాత్ వ్యాసో నారాయణ స్వయం
శేషో రామానుజో రామో రామదత్తో భవిష్యతి”

అను సదాశివసంహితా వాక్యము స్పష్టము చేయుచున్నది. ఇట్టి హనుమత్సంప్రదాయ స్థాపకులగు మధ్వాచార్యులవారు నడిమింటి తెలుగువారగుట విశేషము.

పై ఖానస సంప్రదాయము :- ఈ సంప్రదాయమునఁ బ్రామాణిక గ్రంథమును, బ్రహ్మకుఁ బుత్రుఁడు, శిష్యుఁడును అగు మరీచిచే రచింపఁబడిన “విమానార్చనాకల్ప”మను గ్రంథమున హనుమద్దర్శనముఁ గూర్చి యిట్లు కలదు. “(రామస్య) దక్షిణే పురతోఽఽంజనేయః శ్వేత వస్త్రధరః, కపిరూపః సర్వాభరణ భూషితో ద్విభుజో దక్షిణహస్తే నాస్యంపిధాయ వామహస్తేన వస్త్రం పిదా యావనత గాత్ర్యః స్థితో వార్తా విజ్ఞాపనవరో మృగవాహనో దండధ్వజో మహానాథః శ్రావణేమాసి శ్రవణజాతః కలార్ద్యక్షర బీజో హనుమాన్ - కపిరాజం హనుమంతశ్చైవరాశిం మహామతిం ఇత్యాదికముచే హనుమంతుని వర్ణము నలుపని, వస్త్రము తెలుపని యిట్లు స్వరూపము తెలియుచున్నది”

ఇందు శ్రావణమాసము శ్రవణనక్షత్ర మనుటచే శ్రావణ పౌర్ణమి నాఁడు జనన మని తెలియును. కాని వాల్మీకమున ఆశ్వీనమాసము, స్వాతి నక్షత్రము అని యుండుటఁబట్టి వాల్మీకికృత రామాయణసంబంధి కల్పమునకు పూర్వకల్ప విషయమును పై ఖానస సంప్రదాయము గ్రహించె నని తెలియును. పొచ్చినకాలముగా ఈ పై ఖానసాగమమున హనుమదుపాసన కలదు. హనుమ దర్శనోత్సవవిధి యను గ్రంథమును బట్టి వీరి యర్చన, ఉత్సవవిధి, బ్రహ్మోత్సవాదులుఁ దెలియును.

రామదాస సంప్రదాయము :- ధర్మముతో పాటు దేశమును కూడ సముద్ధరించుటలో ముందునిలిచినదీ సంప్రదాయము. అట్లు రాష్ట్రగురు స్థాన మలంకరించినవాడు సమర్థరామదాసు. వీరి గురుపరంపర

“అదినారాయణం విష్ణుం - బ్రహ్మణంచ వసిష్ఠకం

శ్రీరామం మారుతిం వందే - రామదాసం జగద్గురుమ్”

అని నుతివేబడును. వీరి గురుపరంపరలో హనుమంతుడు కలడు. 29 ఏండ్ల ప్రాయముననే హనుమంతుడు సమర్థునకు రామనామ గురు మంత్రము చెప్పి సాక్షాత్కారము చేయించినట్లు చరిత్ర తెలుపుచున్నది. నాసికకడ సమర్థుడు 13కోట్ల జప మొనర్చుచు ప్రపంచము చేయు చుండ స్వయముగ హనుమంతుడుకూడ వాయుసరూపమున వచ్చి విను వాడట. అటనే రామదాసు హనుమద్రూపము నొకదానిని స్థాపించెను. హిందూధర్మ, హిందూసమాజముల దుస్థితి చూచి అతడు హనుమదుపాస నియము సంజీవని మహాతంత్ర మిడి దానిద్వారా హిందువులలో ఆత్మ విశ్వాసము నింపెను.

ఆ పేరణతో ధర్మసంరక్షణార్థము కొన్ని వేల స్థలములలో శక్తికి ప్రతీకయగు హనుమంతుని భవ్యమూర్తులను స్థాపించెను. వానిలో పాద ములతో రాక్షసులను మర్దించు రూపములను నిల్పి ధైర్యము నిరూపించెను. కాశీ హనుమాన్ఘాట్, ఢిల్లీ, సింహళములలోనే కాక మహారాష్ట్ర లో విశేష ప్రచారము జరిగెను. హనుమంతుడు లేని గ్రామము లేదను రీతిగా అంతటను సమర్థుని శిష్యుల విగ్రహప్రతిష్ఠలు వెలుగొందెను. అందుఁ బ్రత్యేకము పదునొకండు మందిరము లత్యంత ప్రాధాన్యత నందినవి. వీనిలో ప్రతాపమారుతి, దాసమారుతి యొక్కడు. సమర్థుడు తన ‘మనోబోధ’లో 87వ శ్లోకము, దాసబోధలోని 16వ దశకము, కిష్కింధ, సుందర, యుద్ధకాండల రామాయణములందు హనుమంతుని గొప్పగ వర్ణించుటయ కాక పై పదునొకండు మందిరముల మూర్తులపై స్తోత్రములు వ్రాసెను. కొన్ని అభంగములు, నాల్గు ఆరతులు, రామ దాస కృతములు నేటికిని విశేష ప్రచారమున నున్నవి.

ఈ సంప్రదాయమువారు నిత్యకార్యమున దాసబోధ పఠించిన పిదప హనుమత్పరములగు నారు శ్లోకములు పఠింతును. అందు హనుమం

తుండే తమ కులపురుషునిగను, ముఖ్యదేవతగను చెప్పుకొందురు. హనుమ దుపాసనే తమ నియమముగఁ జెప్పుదురు.

గొడియ వైష్ణవ సంప్రదాయము :- ఈ సంప్రదాయమున దాస్యభక్తి యందు హనుమంతుఁ డాదర్శముగఁ బూజితుఁడు. ఈ మతప్రవర్తకుఁ డగు చైతన్యమహాప్రభు ప్రధానపరికరుఁడగు మురారిగుప్తను హనుమద వతారముగఁ జెప్పుదురు. 16వ శతాబ్దినాటి కవికర్తవూరుఁడు తన గౌర గణోద్దేశ దీపికా గ్రంథమున “మురారిగుప్తో హనుమా - నంగదః శ్రీ పురందరః” అని చెప్పెను. వారి వైష్ణవవందనయందు

“పందిబో మురారిగుప్త భక్తి శక్తి మన
పూర్వ అవతార్ యార్ - నామ హనుమన్త”

అని కలదు మురారిగుప్తకు తరచు హనుమదావేశ మేర్పడుచుండెడి దట. ఒక్కమారు చైతన్యుని యాదేశముపై వారిని, గౌరాంగుని చంకలోని కెత్తుకొని పోయి వారి పొంగణమున దించెను. ప్రసిద్ధ గొడియవైష్ణవా చార్యుఁడు రూపగోస్వామి కృతమగు పద్యావళియందు “భక్తానాం మాహత్యం” అను ప్రకరణమున “శ్రీవిష్ణోః శ్రవణే పరీక్షి దభవత్....కపివతి ర్దాస్యే” అని దాస్యభక్తునిగ హనుమంతుఁడు చెప్పఁబడెను. జీవగోస్వామియుఁ దన భాగవత ‘క్రమసందర్భటిక’ యందు నట్లే చెప్పెను. అందలి హనుమత్కృత రామచంద్రస్తుతి (5-9-1-8) కి గంభీర వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. శాండిల్యుని భక్తిసూత్రము 44 లోని 10 విశేష లక్షణముల నేడవదగు ‘తదర్థప్రాణస్థాన’మునకు వ్యాఖ్యాకారుఁ డగు స్వప్నేశ్వరుఁడు హనుమంతు నుదాహరణముగ నిరూపించెను. ఇట్టి సంప్రదాయమున హనుమంతుఁడు దాస్యభక్తి కాదర్శము.

నాథసిద్ధ సంప్రదాయము :- ఈ సంప్రదాయమున హనుమజ్జననగాథ విశేషముగఁ జెప్పఁబడెను. అంజన, కేశరియు హైర తప మాచరించు చుండ శివుఁడు ప్రత్యక్షమై “అంజనా! రేపటి యుదయము సూర్యనారా యణున కభిముఖముగ నంజలిఘటించి యుండుము. అం దేదిపడిన దానిని స్వీకరింపుము. దానిచే మహాతేజస్వి యగు బుత్తుఁ డుదయించు” ననెను. ఆమె యట్లే చేసెను. ఇంతలో దశరథుని పుత్రకామేష్టియం దగ్నిహోతునిచే నీయఁబడిన హవిస్సులో గైకెయి కిడిన భాగము నొక

గర్భ తన్నుకొనివచ్చి యంజన యంజలిఁ బడపై చెను. అందుచే హనుమంతుఁ డుదయించెను. ఇట్టి విశేషగాథ అనందరామాయణమునఁ గానవచ్చును.

వల్లభ సంప్రదాయము :- శ్రీపురుషోత్తమునివలననే ఆరంభమైన దను నీ సంప్రదాయమున “కింపురుషాణాం హనుమాన్ - విద్యాద్రాణాం సుదర్శనః” (భగ, 11-18-19) అని భగవద్గీతయందలి కృష్ణభగవానుని వాక్యము. “కింపురుషే వర్షే పరమభాగవతో హనుమాన్” (భాగ ౧-19) అను భాగవతమందలి వ్యాసభగవానుని వాక్యముల ననుసరించి హనుమంతుఁడు నారాధ్యుఁడయ్యెను. ఈ సంప్రదాయమున నాద్యాచార్యుఁడు వల్లభమహాప్రభువుయొక్క భారతభ్రమణమునఁ జిత్రకూటముపై రామాయణపారాయాణ మొనర్చుచో హనుమంతుఁడును గద్గద హృదయుఁడై వినుచుండువాడట. వల్లభాచార్యుఁడు తమ జన్మజినమున మార్కండేయ పూజనారంభించి చిరంజీవిగ హనుమంతునికూడా నారాధించువాఁడు.

“అంజనిగర్భ సంభూతః - కపింద్ర సచివోత్తమః!

రామప్రియ! నను స్తుభ్యం - హనుమాన్! రక్ష సర్వదా”

అనునది వీరి ప్రధాన హనుమద్ధ్యావము. శ్రీ వల్లభాచార్యుల అంతిమ కేంద్రం కాశ్మీరులోని హనుమాన్‌ఘాట్ నందలి హనుమత్పన్నిధానమే. వారు తమ పుత్రద్వయమున కంతిమసందేశ మిడుట, మౌనసన్యాస ధారణము, భౌతికదేహ త్యాగము నటనే యొనర్చిరి. వల్లభాచార్యులవలె తత్సంప్రదాయులును అవకాశము కల్గినపుడెల్ల హనుమంతు నర్చింతురు. వల్లభసుతుఁడు గోసాయివిరలనాథుఁడు అష్టభాషేశవులచే విరచింపఁజేసిన కీర్తనలలో హనుమంతునకు చితస్థానము కలదు. ఆ కీర్తనలు నేటికిని ప్రచారమున నున్నవి. తిలకాయతు లనబడు నీ సంప్రదాయ గురువులు హనుమదారాధన మొనర్చుటయకాక వారి వారి స్థానముల హనుమత్పూజ తిష్ఠలఁ జేసిరి. వీరి యతు దిన జయహోష యందు హనుమత్పూరణయుఁ గలదు. శ్రీకృష్ణునే తప్ప యన్యుల భజింప రను నీ సంప్రదాయమునఁ గూడ హనుమంతునకు సముచితస్థానము కలదు.

రామానంద సంప్రదాయము :- ఈ సంప్రదాయమున హనుమంతునకు విశిష్టస్థానము కలదు. అందులు హనుమంతుని రామదూతగ భావింప వీరు

శ్రీరామమంత్రమునకు ప్రధానాచార్యునిగా స్వీకరింతురు. శ్రీరామతారక మంత్రమును రాముడు సీత కీయ నామె హనుమంతున కుపదేశించెను. హనుమంతుడు బ్రహ్మదేవున కుపదేశించగా నది పరంపరాగతముగ విస్తృత మైనట్లు వీరి మతము.

“జానకీ తు జగన్మాతా - హనుమంతం గుణాకరం

శ్రావయామాస నూనం హి - క్రమా దస్మా దవాతరత్”

(వాల్మీకిసంహిత)

ఈ సంప్రదా యాచార్యులు శ్రీమ దనంతాచార్యులును “హనుమంతం సదా వందే - రామమంత్ర ప్రచారకమ్ (సిద్ధాంతప్రదీపకం) హను మంతుని శ్రీరామమంత్ర ప్రవర్తకునిగఁ జెప్పిరి. వీరి సంప్రదాయమున హనుమదుపాసన ఆవశ్యకమే కాదు అనివార్యము.

హనుమత్పర మాచార్యం - వినాఽచార్యో నకో ఽపి చ

కతి పద్ధతి నిర్ణీతం - పూర్వోక్తం చ మహోదితమ్

ఆచార్యం చ హనుమంతం - త్యక్త్వా హ్యన్య ముపాసతే

క్లిశ్యంతి చైవ తే ముగ్ధా-మూలహః పల్లవాశ్రితాః॥ (మహాశివసంహితా) అని వీరి ప్రమాణము. నారద భక్తి సూత్రముకూడ హనుమంతుని భక్తికి ఆచార్యునిగా, ‘ఇత్యేవం వదంతి..... హనుమ ద్విభీణాదయో భక్త్యా ఆచార్యాః (నా.భ. సూ-లి) అని చెప్పుచుచున్నది. వీరు “రాం రామాయ నమః” మంత్రముతోనే “హనుమతేనమః” మంత్రము చెప్పి అనివార్య ముగా రామ మంత్రగాయత్రితోబాటు “అంజనేయాయ విద్మహే మహా బలాయ ధీమహి తన్నో హనుమాన్ ప్రచోదయాత్” అను హనుమద్ధాయత్రి జపింతురు. ఇతర సంప్రదాయములవలె స్వతంత్రముగఁ బూజించుట కాక

“శ్రీరామస్య ప్రసాదో హి - ఖంక్తే శ్రీ మారుతాత్మజః

అతః కపిపూజాయాం - హరే రర్చిత మర్చయేత్”

అని శ్రీరామార్చిత వస్తువే హనుమంతున కర్పింతురు.

“స్వాత్మాం కుజే కై వతిథౌ తు కార్తికే” (శ్రీవైష్ణవమతాబ్జభాస్కరం-81)

అనుదానినిబట్టి ఈ సంప్రదాయం ప్రకారం హనుమదవతారము కార్తిక మాసమునందు జరిగెను. హనుమంతునకు జన్మలేదు. కేవల అవతారము.

గర్భజన్మాది దుఃఖం మే అననుభూయ స్థితాః సదా
సీతారామప్రియాః శశ్వ త్తే హనుమ న్ముఖామాతాః॥”

శ్రీవైష్ణవ మతాబ్జ భాస్కరం - 138

శ్రీవిష్ణు మహాయాగ, రుద్ర మహాయాగములవలె వీరి మతమున శ్రీ
మారుతి మహాయజ్ఞము కలదు ఇట్టి హనుమత్పూర్ణధాన్యత కల దీ సంప్ర
దాయము.

శ్రీస్వామి నారాయణ సంప్రదాయము :- శ్రీకృష్ణునే పరబ్రహ్మపురు
షోత్తమునిగ నెంచి యన్యదేవతల గణింపని వీరును హనుమంతునియెడ
భక్తిని కల్గియుందురు. స్వయముగ స్వామి నారాయణుడే
“భూతా ద్యుపద్రవే క్వాపి - వర్మ నారాయణాత్మకం

జవ్యంచ హనుమ న్మంత్రో - న జవ్యః క్షుద్రదేవతా॥” (శిక్షాపత్రిక-85)
అని హనుమంతుని జపమును విధించెను. వీరి సకామోపాసనలో హనుమ
త్పరమగు శ్రోత్రమంత్రములు కలవు. ఈ సంప్రదాయ యోగిరాజు శ్రీ
శతానందస్వామిఃకృతమగు ‘శ్రీ సత్సంగీ జీవనము’ అను గ్రంథమున
గల యొక శ్రోత్రమును పదునొకండువేల పత్యాయము లొనర్చిన శక్తి
నాశము చెప్పబడెను. శ్రీ ప్రేమానందస్వామి కృతమగు హనుమంతుని
అరతిని పాఠ స్సాయం సంధ్యలందు నీ సంప్రదాయమువారు పాడు
చుందురు.

ఇట్లే రామస్నేహినంత సంప్రదాయమువంటివి కూడ హనుమంతున
కుచితస్థాన మిచ్చియున్నవి. అఘోర సంప్రదాయమునను అఘోరాంజ
నేయ జపవిధి కలదు. ఇట్లు సర్వసంప్రదాయముల వారికిని హనుమం
త్తుడు ముఖ్యుడు.

జైనసంప్రదాయము :- జైన సంప్రదాయానుసారము ప్రతికల్పము
నందు నిరువది నల్వారు తీర్థంకరులు, ండ్రెండుగురు చక్రవర్తులు,
నిరువదినల్వారు కామదేవులు నుందురు. ఈ కామదేవుల జన్మతోనే ముక్తులై
వరమాత్మ యగుదురు. శ్రీహనుమంతుడు పదునెనిమిదవ కామదేవుడు.
అతడు కోతి కాదు. అది యొక వంశము. వానరవంశముని దానిపేరు.
జైనమతానుసారుల రాజధ్వజమునందు కోతిచిహ్నము కలదు. కావున
వారివంశము వానరవంశముగఁ విఖ్యాతి నందెను. వీరి మతము ప్రకా

రము హనుమంతుని తండ్రి పనసకుమారుడు, తల్లి అంజన. చిన్నతన
మన హనుమంతుడు తన మామతో విమానమున నాకాశమార్గమున
వెళ్ళుచు నాటలో జారి క్రింద పర్వతముపైఁ బడ నాతని కేమియు దెబ్బ
తగులలేదు కాని పర్వతము బద్దలయ్యెను. అతఁడు వజ్రాంగుఁడు. విద్యా
ధరుఁడు. మంత్రసిద్ధివంటివి కలవు. బాలబ్రహ్మచారికాఁడు. గృహస్థాశ్ర
మము చివరి సర్వసంగ పరిత్యాగియై తపమొనర్చుచు శ్రీరామునివలె ఆ
జన్మమందే ముల్లోకములఁ బూజితుఁడై అనంతకాలీనుఁడగుఁ బరమాత్మ
గా నయ్యెను. ఇట్లు హనుమంతుఁ డవైదికమతములందును ప్రశంసి
తుఁడు. సర్వసంప్రదాయ ప్రశంసితుఁ డగు హనుమంతుఁ డాంధ్రదేశ
జాతుఁడయ్యు శక్తియుక్తులచే విశ్వఖ్యాతుఁ డయ్యెను.

శిరిడిసాయిసంప్రదాయము : 'శిరిడి సాయిబాబా మనీషునుండి బయటకు
వెళ్ళేటప్పుడు మారుతి ఆలయానికిఎదుట ఆగి ఏమో గొనుగుతూ మారుతి
వైపు తిరిగి ఏవో భంగిమలు చేసేవారు. ¹సోమనాథునికి శ్రీ సాయి
మారుతి రూపంగా దర్శన మిచ్చాడు.

హనుమంతుఁడు ఆంధ్రుఁడు

ఆంధ్రవాఙ్మయము సవిస్తరముగ హనుమంతుని సంపూర్ణచరిత్ర
ను ప్రదర్శించుటలో గారణ మనఁదగిన ప్రధానమగు నాత్మీయత
యొక్కటి కలదు. అది హనుమంతుఁడు ఆంధ్రుఁ డగుట. హనుమంతుఁ
డాంధ్రుఁడనుటకు నాతని జనన, జాతి, దేశవిచారమే ప్రధా నాధారము.
హనుమంతుని నాటి జన్మస్థలము ఈనాటి ఆంధ్రదేశ మగుటవలన హను
మంతుఁ డాంధ్రులకు సంబంధించినవాఁడుగఁ బరిగణింపవచ్చును. అట్టి
ఆంధ్రదేశీయ మగు హనుమ జ్ఞాన్మస్థల విషయమును హనుమద్గ్రంథము
లన్నియు నెలుగెత్తి చాటుచున్నవి. అందుకుఁ బురాణప్రమాణములును
స్పష్టముగఁ గలవు.

స్కాంద పురాణాంతర్గత మగు వేంకటాచల మాహాత్యమున నిట్లు
కలదు. తన ననుగ్రహించిన మతంగ మహామునితో నంజన ¹విప్ర

1. శిరిడిసాయిబాబా జీవితచరిత్ర - పుట 119

2. శిరిడి సాయిబాబా జీవితచరిత్ర - పుట 82

3. శ్రీ వేంకటాచల మాహాత్యము - పుట 180, 191

మహాపురియయిన కిష్కింధయందు పుత్రసంతానము లేక దుఃఖించిః
వివిధ వ్యతముల నాచరించితిని....” అని చెప్ప నా మహాముని “సువర్ణ
ముఖీనదికి శత్రుభాగమున వృషభావలము, దాని అగ్రభాగమున
స్వామి పుష్కరిణీయుఁ గలవు. ఆ నదిలో స్నానమాడి వరాహునికి నమ
స్కరించి వేంకటేశునికిఁ బ్రణమిల్లి ఆకాశగంగా తీర్థమున కభిముఖముగ
నుండి వాయుదేవుని గూర్చి తపమాచరింపు” మని చెప్పెను. ఆమెయు
నట్లే యొనర్చి శ్రీహనుమంతుని బడసినట్లు కలదు. పై వాక్యములఁగల
స్థలములఁబట్టి యవి నేటి ఆంధ్రదేశమందలి తిరుపతి-తిరుమల పర్వదేశము
లని స్పష్టము. కావున నాంధ్రదేశ సంజాతునిగ హనుమంతుని భావించ
వచ్చును.

ఈ విషయమునే పరాశరసంహితయందలి “తతః కాలే మహాదేవః
వర్యట స్పృథివీ మిమాం, పార్వతీసహిత శ్రీమాన్ - వేంకటాఖ్యం గిరిం
గతః” అను వాక్యము, బ్రహ్మాండ పురాణమునందలి తీర్థఖండమున గల

2 “అంజనే! త్వంహి శేషాద్రా - తప స్తప్త్యా సుదారుణం
పుత్రం సూతవతీ యస్మాత్ - లోకత్రయ హితాయ వై ॥
ప్రసిద్ధం యా తు శైలోఽయ మంజనే! నామత స్తవ
అంజనాచల ఇత్యేవ-నాత్ర కార్యా విచారణా॥
అను వాక్యములు ననేకములు ప్రమాణముగ నుండ

3 “తిరుపతి నుండి తిరుమలకు వెళ్ళు మార్గమున గల ఏడుకొండలలో
అంజనాదేవి తపస్సుచేసిన పర్వతము అంజనాద్రీ”

అని స్పష్టముగ సంకలన గ్రంథములు తదితరములు నెన్నియో చెప్పు
చున్నవి. ఇట్లు జననప్రదేశ మాండ్రముగ స్పష్ట మగుచున్నది.

సుంగ్రీవ మంత్రిగా వసించినపర్వదేశముఁబట్టి కూడ అతఁడాంధ్రుఁ
డనియే భావించవచ్చును. ఆంధ్రప్రాంతమున కొక యంచున జననము
కాగా మఱియొక యంచున నివాసము. అట్టి నివాస స్థల మగు కిష్కింధ
బళ్ళారి ప్రాంతమునకుఁజెందినది. కొమరాజు లక్ష్మణరావుగారిది యిదే
యభిప్రాయముగా 4 ‘కిష్కింధ, పంచవటి స్థలనిర్ణయ’మను శీర్షికవలనఁ

1. ప, నం - 6-21

2. బ్రహ్మాండపురాణ - తీర్థఖండం 5-64, 65

3. రామచరణ్ రామాయణము - పుట 262

4. భారతి - ఫిబ్రవరి 1929 కలగూరగంప

దిలియును. బళ్ళారి ప్రాంత మాండ్ర మనందగినది. ¹ 'అంధ్రులెవరు? హ్యసమున కర్త గాదె నరసింహరావు బళ్ళారి ప్రాంతమువారి నాంధ్రులు గందెల్పెను. సురవరం ప్రతాపరెడ్డి యీ విషయమునే ² 'బళ్ళారి జిల్లా లోని చుట్టుపట్లనే పంప, ఋష్యమూకాద్రి ప్రదేశాలున్నాయని స్థానికు లందు' రనుచు లాంగ్ హస్తు గారు రామాయణములో వర్ణింపబడిన కిష్కిం ధ హంపీ ప్రాంతములోని దనుటలో సందేహము లేదు.' అనిరి. కాన పంపాతీరమే పంపానరస్సు అది ఆనెగొందెవద్ద కలదు. తుంగభద్రకే ప్రాచీనకాలమున పంప యని పేరు. ఋష్యమూకపర్వతం నిజాము రాజ్యం సరిహద్దులో కలదు. మతంగపర్వతం హంపివద్దనే యనెను. హనుమత్కథా తరంగిణీయందెదేవిషయమును స్పష్టపఱచుచు ³ 'కిష్కిం ధారాజ్య మాంధ్రులది. వాలి సుగ్రీవు లాంధ్రులు. హనుమంతుడు నేటి తిరువతికొండమీద నాకాశతీర్థముచెంగట జనియించినాడు. తిరువతి ఆంధ్రులది. హనుమంతుడు నాంధ్రజాతీయుడే' యని అవ్వారిపారు వివరించిరి.

ఇక నీ జాతినిగూర్చి ప్రతాపరెడ్డి ⁴ 'రామాయణ పానరులుకోతులు కా రనియు వారుదక్షిణాపథమం దుండు ఆటవికులని నాఅఖిప్రాయము' అనెను. కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యకూడ వీరు శాఖామృగములు కానేరరని, హీననాగరికత కల్గియుండు నొక తెగ మానవు లనియుఁజెప్పిన దానిని ఖండించుచు గోవరాజు రామదాసు ⁵ "అందఱికిందె పెద్దతోక గల హను మంతునికే బుద్ధి తక్కువైతే అంతవని ఎటుల చేయగల్గును? అని దానిని ఖండించెను. ⁶ అంతియకాక వానరులు సవరజాతివా రనియుఁ జెప్పఁ బడెను. ⁷ "ఋష్యమూకలోని 'మూక' ద్రవిడపద మనియు 'రా' అనగా

1. భారతి - ప్రభవ భాద్రపదం 1927
2. రామాయణ విశేషములు - పుట 265
3. హనుమత్కథా తరంగిణీ పుట - 21 పాదదీపిక
4. రామాయణ విశేషములు - పుట 296
5. భారతి 1928 మార్చి రామాయణమునందు వానరులెవరు?
6. సప్తగిరి జూన్ 1988 - పుట 20
7. భారతి 1928 ఏప్రియల్ రామాయణమునందు వానరులెవరు?

సవరభాషలో నేనుఁ గనియు నాపదమును కిష్కింధలోని కిండాన్ అను సవరభాషా పదమునకు 'వెనుక ప్రక్క కష్టసాధ్యంగా వెళ్ళదగినది' కిష్కింధ అనియు వివరించెను. చిన్నవారు పెద్దవాని భార్యను పెండ్లాడుట, ఆకులదొన్నెలతో కల్లుత్రాగుటలుకూడ సవరజాతి ఆచారములని వివరింపఁ బడెను. చింతా దీక్షితులు 'శబరి' నాటకమున సవరకన్యతో నాడుకొను చునే హనుమంతుఁడు ప్రవేశించును.

1 'రామాయణమునందలి వానరులెవరు? వారేరి? అను కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యకాశ్రి వ్యాసములో వీరభద్రరావుగారి వానరులు అను పేరా లో అంధ్రులే ఆ వానరు లన్న విషయము గలదు. హనుమంతుఁడు లంకను చూచినవారలలో మొదటివాఁడు. ఒక్క తెనుఁగులో మాత్రము 'లంక' యనగా చుట్టు నీటిచే చుట్టబడియుండు భూప్రదేశ మనుచుఁ గూడ గోపరాజు రామదాసు హనుమంతుని యాంధ్రునిగా గ్రహింపఁ జెప్పెను. కాపున పురాణాదిక ప్రాచీనప్రమాణములవలనను, ఆధునిక విమర్శల ఆధారమునను హనుమంతుఁడు తిరుపతి జన్మస్థలమగుటవలన కిష్కింధా వరిసర నివాసాదుల వలనను అంధ్రు డని గ్రహించుటలో ననౌచిత్యము ఉండదని భావింపవచ్చును.

రామాయణ దైవతము - హనుమంతుఁడు

శ్రీమహావిష్ణువు త్రేతాయుగమున ధర్మవిగ్రహుఁడు శ్రీరామ చంద్రునిగా నవతరించెను. పరమశివుఁడు శ్రీహనుమంతునిగా నవతరించెను. వీరిలో రామాయణమున దైవస్వరూపముగా హనుమంతుఁడే కానవచ్చుట గమనింపఁగలము. శక్తి దైవశక్తి, రాక్షసశక్తి రెండు విధముల నుండ దైవశక్తిఁ జూపినవాఁడు హనుమంతునిగనే కన్పట్టును. 'అత్మానం మానుషం మనే' అని రాముఁడు మానవమాత్రునిగానే జీవించెనుతప్ప దైవముగ జీవించలేదు, దైవికశక్తులను ప్రదర్శింపలేదు. అట్లుదైవముగానుండుట అవతార లక్ష్యమునకు భంగకరము.

2 'రామున కాత్మవిష్ణుత్వ జ్ఞానములేదు. అట్లుండుట బ్రహ్మ రావణునకిచ్చిన వరములకు ప్రతిబంధకము. అట్టియెడ నవతార ప్రయోజ

నము తూన్యము. 'పై గా రావణవధ యగునంతవరకు రామునితో నెవ్వరు నాతఁడు భగవంతుడని పృత్యక్షముగఁ జెప్పినట్లు వాల్మీకిమున రచితముకాదు. ఈ భావనము దృష్టియం దుంచుకొనినట్లే విశ్వనాథ విభీషణునిచే

2 “తాను భగవంతుడని చెప్పెఁ గాన నీతఁ
డతఁడు భగవంతుఁ డని చెప్పుటయ్యె నిచట
వాడె భగవంతుడో మఱి వీఁడు నగునా

వార్ధిమాతృము దాదినవాఁడు వీఁడు” అనిపించునట్లు తోచును. ఇదియు న్యాయస్థానమున న్యాయవాదిగాఁ బల్కిన మాట.

భారతమున శ్రీకృష్ణుఁడు రామాయణమున హనుమంతుఁడు దైవ శక్తులు చూపినవారుగ కన్పట్టుటయ కాక తులనాత్మక పరిశీలనమున నమజీవన విధానము కల దైవతములుగా కూడ తోచును. శ్రీకృష్ణుఁడు ద్వాపరయుగమున కురుక్షేత్ర సంగ్రామమునఁ దోడై నరునకు విజయ మొసగ. హనుమంతుఁడు శ్రీతాయుగమున రామరావణ సంగ్రామమున ధర్మపక్షమునకుఁ దోడై నరునకు విజయము చేకూర్చినవాఁడు. వారిరువురు నాయా పురుషయత్న ములకుఁ దోడై న భగవ చ్ఛక్తులు.

భగవంతుని లీలలు వర్ణనాతీతములు. భాగవతమునఁ గృష్ణుని బాలలీలలవలె రామాయణమున నద్భుతలీలలు హనుమంతునియందే చూడగలము. బాల్యమునఁ దృణావర్తునిచేఁ గొంపోబడి యాకాశమున కెగిరినవాఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు కాగా సూర్యుని పండుగ భ్రమించి యాకాశమున కెగిరినవాఁడు హనుమంతుఁడు. శ్రీకృష్ణుఁడు పూతనను సంహరింప హనుమంతుఁడు సింహికను బరిమార్చెను. శ్రీకృష్ణుఁడు గోవర్ధనగిరి నెత్త హనుమంతుఁడు సంజీవవృక్షము నెత్తి చరిత్ర సృష్టించెను. ధర్మజ పక్షము నుండి హస్తి నాపురి కేగి దుర్యోధనునకు హితము చెప్పబోయిన కృష్ణుని దుర్యోధనాదులు కట్టఁజూచి విఫలు లయిరి. అట్లు లంకానగరమున కేగి హనుమంతుఁడు కట్టఁబడి లంకఁ గాల్చి వచ్చెను. ద్వాపరమున

విశ్వరూపముఁ జూపినవాఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు కాగా తేత్రాయుగమున ఉగ్ర
రూపముఁ జూపినవాఁడు హనుమంతుఁడు. మృతుఁ డగు గురుపుత్రుని
బ్రదికించుకొని కృష్ణుఁడు రాగా, మృతుఁడగు గంధమాదనుని బ్రదికించు
కొని వచ్చిన గాథ హనుమచ్చరితయందు కాననగును.

భగవంతుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు చిన్మయుఁడు నానందమయుఁడయి
నటుల హనుమంతుఁడుఁ జిన్మయుఁడు నానందమయునిగనే కన్పట్టును.
శ్రీకృష్ణుఁడు గీతాబోధకుడు కాగా హనుమంతుఁడు గీతాపైశాచికభాషా
వ్యాఖ్యాకారుఁడు అదినుండి భారతమున లేకయుఁ గీలకపాత్ర వహించి
నట్లు రామాయణమున హనుమంతుఁ డాదినుండి లేకయు రామాయణ
మహాలా రత్న మై కీలకపాత్ర వహించెను. ఇంతటి శక్తి యుక్తులు
కల్గియు హనుమంతుఁడు రాముఁడను నరునకు సేవకునిగనే యుండెను.
కాని భగవంతుఁడు కాఁడనఁజాలము. శ్రీకృష్ణుడు పైతము అర్జునునకు
సారథియై సేవకజనముగఁ బరిగణింపఁదగు చోదకునిగనే యుండెను.
ఇట్లు రామాయణమున హనుమంతుఁడే భగవచ్చక్తిని ప్రదర్శించినట్లు
గుర్తింపగలము.

ఆంధ్రదేశమున వివిధ హనుమదాలయముల

విశేషము

1 “బ్రహ్మ విష్ణు శివాంశత్వాత్ - త్రిమూర్తి రతి విశ్రుతః
సర్వ దేవాంశ సంభూతేః - సర్వ దేవమయః స్మృతః
హనుచు త్పూజయా తస్మాత్ పూజితా స్సర్వ దేవతాః
ప్రతి గ్రామ నివాస శ్చ - భూయా ద్రక్షో నివారణే”

హనుమంతుని యందు బ్రహ్మ విష్ణు శివాంశ ముండుట వలన త్రిమూర్తిగాఁ జెప్పఁబడును. సర్వదేవాంశలతోఁ బుట్టుటవలన సర్వదేవమయుఁడుగాఁ గీర్తింపఁబడును. కావున అంజనేయుని పూజించిన దేవత లందఱును పూజించినట్లే. రాక్షస పితౄచాదుల బారినుండి రక్షణకై హనుమంతునకు ప్రతిగ్రామమున ఆలయము లేర్పడును” అని సాక్షాత్తు బ్రహ్మదేవుఁడు పల్కినను. విధిచాక్యము మీరరాని దయినటుల నూరూర హనుమదాలయములు వెలయుచున్నవి. అందును ఆంధ్రదేశమున హనుమదాలయములు విశేషముగఁ గలవు. ప్రత్యేక పరిశీలనమున చాల హనుమదాలయములనుండి హనుమత్సంబంధమగు సాహిత్యము వెలువడుట గుర్తింపఁగలము అన్యప్రాంతీయ హనుమదాలయములకంటె నాంధ్రదేశీయ హనుమదాలయములందుఁ బ్రత్యేకత కన్పట్టును. ఒక్కొక్కచోటి యాంజనేయుఁ డొక్కొక్క ప్రత్యేక నామమున వ్యవహరింపఁబడుచుండుట విశేషము. అట్టి ప్రత్యేకనామముల వెనుక యెంతయో చరిత్రకూడ యున్నట్లు తెలియును. వస్తు విస్తరము గాకుండుటకై స్థూలముగ నా విశేషాంశముదహరింపబడుచున్నది.

2 “వినుకొండఁ గల హనుమంతుని టపా అంజనేయస్వామి, గుండి అంజనేయస్వామి, చెట్టు అంజనేయస్వామి యనియు నందురు. ‘ఓం టపా అంజనేయాయ నమః’ అని నామములు చెప్పునంతటి ప్రసిద్ధి. గుండి అంజనేయస్వామి స్వయంభువ విగ్రహము. తపాలా సౌకర్యము లేని రోజులలో ఆ సౌకర్యం కల్గించాడట స్వామి. అందుచేత ఆ స్వామిని

టపా ఆంజనేయస్వామివా రని అన్వర్థంగా పిలుస్తారు'' ఆంజనేయస్వామి వారి కోవెల పొంగడముతో శతాధికవత్సర వయఃపరిమితి గల వేపచెట్టు గలవు. ఒక చెట్టు కొమ్మపై శ్రీ ఆంజనేయస్వామి ప్రాకుచున్నట్లు మూర్తి స్వయంభువమై అలరారుచున్నది కావున చెట్టాంజనేయస్వామిగాఁ జెప్పబడుచున్నాడు. టపాఆంజనేయస్వామినిఁగూర్చి మూఢభక్తులు చెప్పుకొనుట కాక ఆంధ్ర కమ్యూనిస్టుపార్టీ నిర్మాణ వ్యవస్థాపకులలో నొకరగు పులుపుల వెంకటచివయ్యయే తమ పలనాడు వెలలేని మాగాణి అను గేయంలో

“నమ్మకొను భక్తులను వమ్ముచేయక తాను

బంట్లోతుయ్యె టపా మోసి ముచ్చటదీర

అన్నిగవిడుల వెలసెరా!”

అని కీర్తించుట విశేషము. ² వినుకొండ గ్రామము మధ్య శ్రీ చలివేంద్ర ఆంజనేయస్వామి కోవెల యున్నది.

ప్రకాశంజిల్లా పావులూరున వెలసియున్న ఆంజనేయస్వామిని పొలిమేరాంజనేయస్వామి యందురు. ఈ స్వామి పావులూరునందొక కాలు, ఇంకొల్లునందొక కాలు నుంచి రెండుగ్రామముల పొలిమేరలో నుండుట వలన నీ స్వామిని పొలిమేరాంజనేయస్వామి అందురు. ఇంకొల్లు నందుఁ గల మరో ఆంజనేయస్వామిని తటాకాంజనేయస్వామి యందురు. పొలిమేర ఆంజనేయస్వామిపై అచ్చాదనము నిలువకుండుట విశేషము. ఎన్నోమార్లు పైకప్పు వేయ యత్నించి విఫలమైరి. ఒకమారు ఆస్వామి అలయనిర్మాతలయం దొకరి స్వప్నమునఁ గన్పడి తాను ఎండ వానలలో నుండ వలదని, అచ్చాదన వలదని చెప్పెను. కావున మహామంటపము నిర్మించియు నా స్వామిపై మాత్రము కాశీయుంచిరి.

ప్రకాశంజిల్లాలోనే మరొక్క ప్రసిద్ధ ఆంజనేయుఁడు సింగరకొండ క్షేత్రమున నున్న స్వామి భవనాని తట సమీపమునఁగల ఈ స్వామి భక్త కామితార్థ ప్రదుఁడుగా ప్రతీతి. అది ముఖ్యముగ నృసింహస్వామి క్షేత్రము. ఆ స్వామికి కొండపై ప్రతిష్ఠలు జరుపు కోలాహలము జరుగు చుండ క్రింద నేదో యద్భుత శబ్దమై క్రిందకు చూచునంతలో నొక సాధు పుంగవుం డా తుభముహూర్త మున ఆంజనేయుని ప్రతిష్ఠించి వెళ్ళెనట. శ్రీనారసింహుని మించి విశేషముగ నా యాంజనేయుఁడు భక్తసం సేవకుఁ బాత్రుఁడగుచున్నాడు. ఇట్లే

నూజివీడు - అడవి ఆంజనేయుఁడు

జంగారెడ్డిగూడెం - మద్ది ఆంజనేయస్వామి

తెనాలి - చిట్టి ఆంజనేయస్వామి

విజయవాడ - దాసాంజనేయస్వామి

మణికావలం - యోగాంజనేయస్వామి

తిరుపతి - బేడీ ఆంజనేయస్వామిగా ప్రసిద్ధులు. ఇట్లు వారు నామ ప్రత్యేకత కల్గియున్నారు.

వినుకొండ తాలూకా గోకనకొండ దేవాలయమున ముఖమండప మధ్యమున శ్రీచక్రము కలదు. చోళచక్రవర్తుల కాలమున నట మహానిధి కలదు. ఆ నిధికి హనుమదగ్రక్షణ యుండుట విశేషము. ఆ చక్రమునుండి సుమారు సమానదూరమున నెనిమిది దిశల నెనిమిది ఆంజనేయులు ప్రతిష్ఠితులైరి. ఆ శ్రీచక్రమున కెనిమిది దిశల గల హనుమంతులు తూర్పున గొట్టెపాడు; ఆగ్నేయమున - మైలవరం అగ్రహారం, దక్షిణమున - పెద్ద జమ్మలమడక; నైఋతిదిశ - పురిమెట్ల; వడమర-పువ్వాడ, ఉత్తరం - నాగులవరం; ఈశాన్యం - కూకట్లపల్లి లలో కలరు. వీనిలోనెక్కుడు రూపములు నాకే రీతిని గలవు. హనుమ ద్వీగ్రహములలో నెక్కుడు పగ్గన న్నాంజనేయ, వీరాంజనేయ రూపముల నుండును. ప్రసన్నాంజనేయమే అభయాంజనేయ మని, ప్రపత్తి ఆంజనేయము భక్తాంజనేయ మనియుఁ జెప్పబడును. హనుమ న్నవావతారములలోని యారెండు కాక పంచము ఖాంజనేయస్వామి తెనాలి, ఒంగోలు వంటి కొన్ని తావులఁ గానవచ్చును. ఒంగోలులో హనుమంతుని తొమ్మిదియవతారములకు క్షేత్రములు నిర్మింపఁబడినవి. ఆ నవావతారముల చిన్న మూర్తులు తెనాలియందుఁ బ్రతిష్ఠితమైనవి.

శ్రీ హనుమ న్నవావతారములు కాక యన్యరూపములలో మూడి పాడున శ్రీ సత్యానందేంద్ర సరస్వతీ స్వామి ఏకాదశముఖ వీరాంజనేయస్వామి, పతాకాంజనేయస్వాములను ప్రతిష్ఠించిరి. తమకు తాలూకా తీవణునందు ఏకముఖి, త్రిముఖి, పంచముఖి, సప్తముఖి, అష్టముఖి, ఏకాదశముఖి, త్రయోదశముఖి మూర్తులు కలవు. మన పొగొంతమందలి యనేక ఆలయములద్వారా నేదో యొక హనుమదగ్రవన వెలువడుట విశేషము. కసాపురం నెట్టిగఁటి ఆంజనేయస్వామి, కరీంనగర్ జిల్లా కొండ గట్టు వీరాంజనేయస్వామి, సికింద్రాబాదు తాడ్పాడు వీరాంజనేయ స్వామియు ప్రసిద్ధివడసిన మూర్తులు. పొన్నూరునందలి పెద్ద ఆంజనేయస్వామి ఆంధ్రదేశమందలి హనుమద్వీగ్రహములలో కెల్ల పెద్దది. ఇట్లు ప్రసిద్ధ హనుమత్క్షేత్రములు ఆంధ్రమునఁ గానవచ్చుచున్నవి.

ఆంధ్రమహాన పరివ్యాపమైయున్న హనుమన్మంత్ర సాహిత్యము

ఆంధ్రవాఙ్మయమున హనుమచ్ఛాంత్ర విశేషముగ వ్యాపించి యున్నటులే ఆంధ్రదేశమందలి ఉపాసకులయందు ననేక మంత్రములు అనుష్ఠింపబడుచున్నవి. ఆయా గురుపరంపరలయందు దా యా మంత్రములు అవిచ్ఛిన్నముగ నుపాసంపబడుచుండుట కాననగును. అట్టి సంప్రదాయములందుఁగల భిన్నమంత్రముల నందజేయుటయుఁ బ్రస్తుత వ్యాస పరిపూర్ణతకు దోహదకారియగును. కాన మంత్ర ప్రధానాంగములు మాత్రమీయబడుచున్నవి. విశ్వనాథవారు పంచముఖ హనుమన్మంత్రముఁ బ్రదర్శించినట్లే మంత్రములకు శాస్త్రప్రాధాన్యమే కాక సాహిత్య ప్రాముఖ్యము కూడ కల దనుట గమనార్హము.

సుందరహనుమన్మంత్రము :-

ఋషి-వాల్మీకి; ఛందస్సు-అనుష్టుప్; దేవతా-శ్రీ ఆంజనేయః; బీజం-మారుతాత్మజః; కీలకం-అంజనాసూనుః వాయుపుత్రః; వినియోగము-సర్వాఽష్ట నివారణార్థము.

ధ్యానం :-

శ్లో॥ బాలార్కాయుత తేజసం త్రిభువన ప్రక్షోభకం సుందరం
సుగ్రీవాది సమస్త వానరగణై స్సంసేవ్య పాదాంబుజం
నాదేనై వ సమస్త రాక్షసగణా స్సంతాగ్ర సయంత్రం ప్రభుం
శ్రీమద్రామపదాంబుజ స్ఫుటి రతం ధ్యాయామి వాతాత్మజం.

మంత్రవిషయమున, 'ఆంజనేయోపాసన' యందు "హనుమా నంజనా సూనుః వాయుపుత్రో మహాబలః" ఇత్యాది శ్లోకములు కలవు. కాని 'సుందరకాండ మెందుకు సుందర మైనది' యను గ్రంథమున ¹ "జయ త్యతిబలో రామో-లక్ష్మణ శ్చ మహాబలః" ఇత్యాది శ్లోకములు స్వీకరింపఁబడినవి.

1. ఆంజనేయోపాసన - పుట 198

2 సుందరకాండ మెందుకు సుందరమైనది? పుట-199

¹ స్వప్నాంజనేయ మహామంత్రము :-

ఋషి-భగవాన్ బ్రహ్మ; ఛందస్సు-గాయత్రి; దేవత-అంజనేయః; బీజం-ఓం; శక్తి-స్వాహా; కీలకం-హ్రీం; వినియోగం-స్వప్న హనుమద్దేవతా ప్రసాదేన కాలత్రయ విజ్ఞాన సిద్ధి.

ధ్యానం :- సమాగ తానాగత వర్తమాన

వృత్తాంత విజ్ఞాన భద్రాత్త్రిలోక్యః

దూరత్రుతిం దూరగతి స్సద్వృష్టిం

స్వప్నే హనుమన్ మమ దేహి నిత్యమ్''

మంత్రం :- ఓం దూరదృష్టి దూరశ్రవణ సమాగ తానాగత వర్తమాన

సర్వలోక వృత్తాంత విజ్ఞానం హనుమన్ మహ్యం దేహి స్వాహా.

శ్రీహనుమ ద్వాదశాక్షరి మహామంత్రము :-

ఋషి-ఈశ్వరః; ఛందస్సు-అనుష్టుప్; దేవత-అంజనేయః; బీజం-హ్రీం;

శక్తి-హ్రీం; కీలకం-హ్రూం; వినియోగం-ఇష్టసిద్ధి.

ధ్యానం :-

I అంజనేయ మతిపాట లాననం - కాంచనాద్రి కమనీయ విగ్రహం

పారిశాత తరమూల వాసినం - భావయామి పవమాన నందనమ్॥

II మర్కటేశ! మహాత్మాహ! - సర్వశత్రు నివారకః

శత్రూ న్నంహర మాంరక్ష - శ్రియం దాపయ మే ప్రభో!

III వందే వానర నారసింహ ఖగరాట్ కో డాశ్వ వక్త్రాంచితం

వానాలంకరణం త్రిపంచనయనం దీదీప్యమానం రుచా

హస్తాబై రసి భేట పుస్తక సుధాకుం భాంకు శాద్రీ హలం

ఖట్వాంగం ఫణి భూరుహం దశభుజం సర్వారి గర్వాపహమ్॥

మంత్రం :- ఓం శ్రీం హ్రీం క్లీం హరిమర్కట మర్కటాయ స్వాహా.

ఈ మంత్రమే మూలమంత్రముగ హనుమత్సంబంధమున చెప్పబ

డుచు విశేషప్రచారమంది అనుష్ఠింపబడునది. ఈ మంత్రమునకు సాహ

త్యమవ గల ప్రాముఖ్యము విశ్వనాథవారి రామాయణ కల్పవృక్ష

సుందరకాండయందుఁ గాననగును. ² శ్రీఅంజనేయ ద్వాదశాక్షరిగా

1. పరాశరసంహిత 58-3 చూడుడు-అనుబంధము III - యంత్రము

2. అంజనేయోపాసన - పుట 208

“హం హ్రేస్విం హ్రీస్విం హ్రౌస్విం హ్రేస్విం హ్రౌస్విం హనుమతేనమః” అను మంత్రము ఆంజనేయోపాసనయందు, గలదు. ఋషి చంద్ర ధ్యానాదు లన్నియు వైవానికి భిన్నములు. అందే ద్వాదశాక్షరిగానే “హం హనుమతే రుద్రాత్మకాం హుం ఫట్” అను మనువు కూడ చెప్పి టడెను.

హనుమద్ద్వారదశాక్షర మహామంత్రముతోఁబాటు సప్తమంత్రాత్మక
మంత్రోద్ధారము పరాశర సంహితోక్త విధానమున ౧ హనుమన్నహా
విద్యా ప్రకాశికయందుఁ గలదు. ఆ పంచముఖాంజనేయ మహామంత్ర
ము లిట్లు చెప్పఁబడినవి.

I ఓం నమః పంచవదనాయ పూర్వ కపిముఖే సకల శత్రు సంహరణాయ ప్రహేలమహాబలాయ స్వాహా; II ఓం నమః పంచవదనాయ దక్షిణముఖే కరాళనృసింహాయ క్రైం సకల భూత ప్రమథనాయ స్వాహా; III ఓం నమః పంచవదనాయ పశ్చిమముఖే వీరగరుడాయ క్రైన్యం సకల విషహరాయ స్వాహా; IV ఓం నమః పంచవదనాయ శత్రురముఖే అదివరాహాయ గ్లం సకల సంపత్కరాయ స్వాహా; V ఓం నమః పంచవదనాయ ఉర్ధ్వముఖే హయగ్రీవాయ హ్సం సకల జన వశీకరణాయ స్వాహా; VI ఓం నమో భగవతే అంజనేయాయ మహాబలాయ హనుమతే స్వాహా; VII 'ఓం హరి మర్కట మర్కటాయ స్వాహా' యము పై చెప్పిన హనుమద్ద్వాదశాక్షరి తొలిమనువుగా కలిగి ఇది సప్తమంత్రాత్మక విద్యగా కొనియాడబడుచున్నది.

2 సప్తాక్షరీ మంత్రము :-

ముషి-శౌనక; చందస్సు-గాయత్రీ; దేవత-శ్రీఅంజనేయః; బీజం-మాతృతా
త్వజ; శక్తి-అంజనానూనః; కీలకం-వాయుపుత్రః; వినియోగం-ధర్మార్థ
కామమోక్షఫలసిద్ధి.

ధ్యానం :- చింతితార్థ ప్రదం దేవం - శాంతాకారం మహాప్రభుం;

సంతతం భావయే చ్చిత్తే - హనూమంత మనూపమమ్॥

మంత్రము :- ఓం ॐ హనుమతే నమః.

1. శ్రీహనుమన్మహావిద్యావ్రకాశికా - పుట 13

2. ఆంజనేయోపాసనా - పుట 203

పంచాదక్షరీ మహామంత్రము :-

ఋషి-భగవాన్ ఈశ్వరః; ఛందస్సు-పంచత్రి; దేవత-పంచవక్త్ర
వీరాంజనేయః; బీజం-ఈశ్వరః; శక్తిః-స్వసింహః; కీలకం-ఫట్; విని
యోగం-ప్రపంచమఖి వీరాంజనేయ ప్రీత్యర్థం; ధ్యానముగా “వందే
వానర నారసింహ.....” శ్లోకము. మంత్రముగా ‘ఓం హ్రీం క్షౌం
హరిమర్కట మర్కటాదు స్వాహా’ అనియుఁ జెప్పఁబడినవి.

1 అష్టాదక్షరీ :-

ఋషి-ఈశ్వరః; ఛందస్సు-అనుష్టుప్; దేవత-పవనకుమార హను
మాన్; బీజం-హం; శక్తి-స్వాహా

ధ్యానం - తప్త చామీకర నిభం-భీష్మం సంహితాంజలిమ్ చల త్కుండల
దీప్తాస్యం-పంచాక్షం చూడుతిం స్మరేత్

మంత్రం - ‘ఓం నమో భగవతే ఆంజనేయాయ మహాబలాయ స్వాహా.’

2 దశాక్షరీ మంత్రం :- పై ఋషిఛందాదులే కల్గియున్నది.

ధ్యానం :- ధ్యాయే దృఢే హనూమంతం-సూర్యకోటి సమప్రభం

ధావంతం రావణం జేతుం-దృష్ట్వా సత్త్వర ముద్ధితం

లక్ష్మణం చ మహావీరం-ఫణితం రణభూతలే

గుం చకోభ ముత్పాద్య గృహీతం గురువర్షతం

హాహాకారైః సదర్పైశ్చ-కంపయంతం జగత్త్రయం

అబ్రహ్మాండం సమావ్యాప్య-కృత్యాభీషం కళేబరమ్॥

మంత్రము :- ‘హం పవన నందనాయ స్వాహా’

కరువది అక్షరమల మంత్రము :- ఋషి చ్ఛందాదులు వెనుకటివలె

మంత్రము :- ‘ఓం యో యో హనూమంత ఫల ఫలిత ధగద్ధగిత

ఆయురాష పరుడాహ’

శృంఖలాబంధ మోచకము :-

‘ఓం నమో భగవతే ఆంజనేయాయ అముకస్య

శృంఖలాం త్రోటయ త్రోటయ బంధమోక్షం కురుకురు స్వాహా’

కామ్యసాధకము :-

“ఓం హ్రీం క్రౌం క్లౌం గ్లాం హ్లాం మహాబలాయ నమః పంచవద
నాయ హనుమతే భేభే హుం ఫట్ స్వాహా”

కష్టవారకము

“ఓం ఐం హ్రీం శ్రీం నమో భగవతే హనుమతే మమ కార్యేషు

జ్వల జ్వల వ్రజ్వల ప్రజ్వల అసాధ్యం సాధయ సాధయ

మాం రక్ష రక్ష సర్వ దుష్టేభ్యో హుం ఫట్ స్వాహా”

కార్యసిద్ధికి :- ‘హం హనుమతే నమః’

అష్టసిద్ధులకు :- ‘హం హనుమతే రుద్రాత్మకాయ హుం ఫట్’

పిశాచ నివారణకు :- “ఓం హ్రీం హనుమతే వరవర అంజనావరపుత్ర

అవేశయ అవేశయ ఓం హ్రీం ఫట్ స్వాహా”

సప్తముఖ హనుమన్మంత్రము :-

“ఓం హ్రీం క్షౌం గ్లాం వం హ్సాం ఘ్నం శ్చం సప్తముఖాయస్వాహా”

శక్తిపాద వీరహనుమన్మంత్రము :- ఓం హ్రీం యం ఘం శక్తిహను

మంతా శార్దూలముఖ సన్నిభ శక్తి ఉచ్ఛాటనే శంభువ్రసాదనే అస్య

శ్రీ పాద శిఖరీ వీర హనుమంతా శీఘ్రంమమ వశ్యం కురు కురుస్వాహా”

వంటి మంత్రములు కన్నట్టుచున్నవి వంచముఖ ద్వాదశాక్షరీ మంత్ర

ములవలె ప్రసిద్ధ మంత్రము.

సువర్చలా హనుమద్ద్వాదశాక్షర మంత్రము :- దీనికి ఋషి-పరాశరః;

ఛందస్సు-గాయత్రి; దేవత-శ్రీసువర్చలా సమేత హనుమాన్; బీజం-

మారుతాత్మజ; శక్తి-అంజనాసుత. కీలకం-వాయుపుత్ర; వినియోగం-

శ్రీసువర్చలేశ హనుమత్ప్రసాదసిద్ధి.

గ్యానం :- సువర్చలాధిష్ఠిత వామభాగం

వీరాసనస్థం కపిబృంద సేవ్యం

స్వపాదమూలం శరణం గతానామ్

అభీష్టదం శ్రీహనుమంత మీడే॥

గ్రంథాంతరే - భక్త కల్పతరుం సౌమ్యం - లోకోత్తర గుణాకరం; సువ

ర్చలావతిం వందే - మారుతిం వరదం సదా॥

మంత్రము :- ‘ఓం శ్రీం శ్రీ సువర్చలాహనుమన్నమః

శ్రీహనుమత్ పొడకార్దవ మంత్రము :-

ఋషి-అగస్త్యః; ఛందస్సు; దేవత-సువర్చలావల్లభ హనుమాన్

బీజం-పింగళనేత్రః; శక్తి-మహాబలః; కీలకం-ధనంజయ సఖా; విని
యోగం-సువర్చలావల్లభ హనుమత్ప్రసాదసిద్ధి.

ధ్యానం: ఏకే నా భయదం పరేణ వరదం భోజ్యం పరం చాపరే
అన్యే నాపి సువర్చలా కుచయుగం హస్తేన సంభిభ్రతః
కాధున్యామృత పూర్ణలోచనయుగం పీతాంబరాలంకృతం
రమ్యం వాయుసుతం చతుర్భుజయుతం ధ్యాయే హనుమత్ప్రభుమ్॥

మంత్రము:- ‘ఓం శ్రీం శ్రీం శ్రీ సువర్చలావల్లభాయ హనుమతే స్వాహా,
మదనక్షోభానివారక మంత్రము :-

ఋషి-బృహ్మ; ఛందస్సు-గాయత్రి; దేవత-హనుమాన్; బీజం-
హ్రీం; శక్తి-శ్రీం; కీలకం-కోం.

ధ్యానం :- అంజనేయ మతిపాటలాననం-కాంచనాద్రి కమనీయ విగ్రహం
పారిజాత తరుమూల వాసినం-భావనామై పవమాన నందనం

మంత్రము :- “ఓం నమో భగవతే మమ మదనక్షోభం సంహర సంహర
ఆత్మతత్త్వం ప్రకాశయ ప్రకాశయ హుంఫద్ స్వాహా”

² నవఖండ హనుమన్మంత్రము :-

ఓం శ్రీం నమోభగవతే శ్రీహనుమతే వానర నృసింహ తార్ఖ్య
వరాహ హయ పావక షణ్ముఖ ధరాయ సహస్రభుజ సహస్రాయుధ
ధరాయ కోలాహల మహాభైరవాయ సకలశత్రు సంహరణాయ భక్తజన
రక్షణాయ సహస్రశ్య రథ వాహనాయ శ్రీ సువర్చలాప్రియాయ అనేక
యువతీ సహితాయ దేవసదీ విహారాయ సకల మనోరథాని మహ్యం దేహ
దేహి స్వాహా”

³ సంతాన హనుమన్మంత్రము :-

“ఓం శ్రీం శ్రీం శ్రీం హనుమన్ మమ తనయం దేహి దేహి స్వాహా”
హుంకార హనుమన్మంత్రము

“ఓం రాం యం నమో వాయుపుత్ర హనుమతే సర్వరాక్షస సంహర

కారణాయ సర్వభయ నివారణం కరుకురు హం హం హం ఘో
స్వాహా'' అని యింకను పంచరత్నమంత్రములు అంజనేయ శ్రీవిద్య,
అస్త్రములు, మాలామంత్రములతో పాటు సుగ్రీవాంగదులు అంగదేవత
లగుట వారి మంత్రములును హనుమద్భద్రయ, పంజర, ఖడ్గ, బథబానల
కవచములను హనుమ దుపాసనయందు కలవు. ఇంకను ప్రథమ సోపా
నమున మంత్రశాస్త్ర విషయమున వివరింపబడినది. ఇట్లు ఎన్నో హను
మంత్రములు విస్తృతముగ నుపాసకులచే ననుష్ఠింపబడుట కాన
వచ్చును. ఈ మంత్రములకు శాస్త్రప్రాధాన్యమే కాక సాహిత్య ప్రాము
ఖ్యము కూడ కల దనుట గమనింపదగినది.

హనుమన్త వావతారములు

“పరితాడాయ సాధూనాం - వినాశాయ చ దుష్కృతాం

ధర్మ సంస్థాపనార్థాయ - సంభవామి యుగే యుగే॥

అని శ్రీకృష్ణభగవానుడు భగవద్గీతయందుఁ జెప్పినటుల దుష్టశిక్షణ,
శిష్టరక్షణల నిమిత్తమై హనుమంతుడుకూడ ఎన్నియో అవతారములెత్తి
నటులఁదెలియును. అవి ప్రసన్నాంజనేయ, వీరాంజనేయ, అభయాంజ
నేయ, యోగాంజనేయ, పంచముఖ, షడ్ముఖ, సప్తముఖ, ఏకాదశ ముఖాంజ
నేయా ద్యవతారము లనేకములు కన్పట్టుచున్నవి. ఈ విషయము ననే
పరాశర మహర్షి

1 “గుణావతార నామాని - సుబహూని హనుమతః

బ్రహ్మాండవ దనంతాని - విద్ధి మైత్రేయ తత్త్వతః

అని హనుమంతున కనంతావతారము లున్నట్లు తెల్పెను. వానియందు
నుపాస్యమూర్తులుగా తొమ్మిదింటిని ప్రత్యేకించి తెల్పెను. వానినే హను
మన్త వతారము లందురు. అవి

2 “ఆద్యః పృథస్థ హనుమాన్ - ద్వితీయో వీరమారుతిః

తృతీయో వింశతిభుజః - చతుర్థః పంచవక్త్రకః॥

పంచమోఽష్టాదశభుజః - శరణ్య స్సర్వదేహినాం

సువర్చలాపతి షష్ఠః - సప్తమ స్తు చతుర్భుజః॥

1. పరాశరసంహిత - 60-5

2. పరాశరసంహిత - 69-6, 7, 8, 9 చూడుడు అనుబంధము-II

అష్టమః కథితః శ్రీమాన్ - ద్వాత్రింశద్భుజ మండలః

నపమో వానరాకారః - ఇ త్యేవం నవరూపధృత్

యశ్య శ్రవణమాత్రేణ - జంతు ర్ణన్మఫలం లభేత్॥'

అని చెప్పబడినవి. ప్రతి అవతారమునకు నొక్కొక్క ఇతిహాసము కాన వచ్చును ఆ యా అవతారచరిత్ర యిట్లున్నది

I ప్రసన్నాంజనే యావతారము :- ఇది అనుగ్రహమూర్తిగా గదాయుధమును నేలపై నుంచి అభయ మిడుచు నుండు మూర్తి. విజయుడను క్షత్రియుఁ డీ ప్రసన్నాంజనేయు నుపాసించినట్లు

1 "విజయ స్తు మహాహరః - క్షత్రియో లోకపాలకః

ప్రసన్న హనుమ ద్ధానా - త్సం సారాభి మతితరత్"

అను శ్లోకమువలనఁ దెలియును. "ఓం హ్రం ఆంజనేయాయ నమః" అను అష్టాక్షర మహిమంత్రోపాస్యమూర్తిగా ప్రసన్నాంజనేయమూర్తినుగ్రహ చరిత్రము శ్రీవరాశరసంహిత పదునైదవ పటలమునందలి విజయచరితమువలనఁ దెలియును. ఈ మూర్తి ధ్యానము :-

2 ఆంజనేయ మతిపాటలాననం - కాంచనాద్రి కమనీయ విగ్రహం;

పారిజాత తరుమూల వాసినం - భావయామి పనమాన నందనమ్॥

అనునట్టిది. హనుమంతునకు

3 "కుండినం నామ నగతం - శ్రీభద్రం కుశతర్పణం

పంశతీరం చంద్రకోణం - కాంభోజం గంధమాదనమ్॥

బ్రహ్మవర్త పురంచైవ - బార్హస్పత్యపురం తథా

మాహిష్మతీపురం చైవ - నైమిశారణ్య మేవ చ॥

సుందరీనగరం చైవ - రమ్యం శ్రీహనుమత్పురం

ఏతాని హనుమద్భక్త - పుణ్యస్థానాని నిత్యశః

యస్మిన్ శ్రావిత రుత్థాయ - భుక్తిం ముక్తిం చ విందతి॥"

అని పదమూడు పీఠము లున్నవి. ఆ హనుమత్పీఠములందు 'చంద్ర కోణ' మను పుణ్యస్థాపరమున నీ ప్రసన్నాంజనేయావతారమును హనుమంతుఁడు చాలెప్పుడు.

1. వరాశరసంహిత - 80-13

3. వరాశరసంహిత - 37-40

2. వరాశరసంహిత - 15-14

II వీరాంజనేయావతారము :- ఇది శక్తి ప్రకటన మొనర్చునదై, గదను ధరించి యుండును. మైండుడను భక్త వరుఁ డీ వీరాంజనేయు నుపాసించి సాక్షాత్కార మందినట్లు

1 “మైందో వేదవిదాం శ్రేష్ఠః - ధ్యాత్వా పై వీరమారుతిం
క్షిప్త్వా నాకాం సరి నృధ్యే - బహుచిద్రాం సవిస్మయమ్”

అను శ్లోకమువలనఁ దెలియును. “ఓం నమో భగవతే ఆంజనేయాయ మహాబలాయ స్వాహా” అను అష్టాదశాక్షరి మహామంత్రో పాస్యమూర్తిగా వీరాంజనే యానుగ్రహచరిత్రము శ్రీపరాశరసంహితయందు మువ్వదియై దవ పటలమందలి మైందచరిత్రవలనఁ దెలియును. ఇది సుందరినగర మను హనుమత్పీఠ చరిత్రము. వీరాంజనేయ ధ్యానము -

2 “చింతితార్థపరం దేవం - శాంతాకారం మహావ్రభుమ్
సతతం చింతయే చ్చిత్తే - హనుమంత మనూపమమ్॥
మనోజవం మారుతతుల్య వేగం
జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠం
వాతాత్మజం వానరయూధ ముఖ్యం
శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి॥”

అనునట్టిది. ఈమూర్తియే పై మంత్రమునకు ముందు శ్రీ హనుమతే యనునది కలిసి “ఓం శ్రీహనుమతే ఓం నమోభగవతే ఆంజనేయాయ మహాబలాయస్వాహా” అను నిరువది నాల్గక్షరముల మంత్రముచే నుపాస్యఁ డగు హనుమంతుఁడును ఈ వీరాంజనేయావతారమూర్తియే యని తెలియును.

III వింశతి భు జాంజనే యావతారము :- ఇది ఇరువదిచేతులు. నిరువది యాయుధములతో విరాజిల్లు మూర్తి. బ్రహ్మదేవుడే యీ వింశతిభుజ హనుమంతు నుపాసించినట్లు

3 “పురా బ్రహ్మ మహోత్సాహ-శ్చతుర్ముఖ ఇతి ప్రతపః
మారుతిం వింశతిభుజం - ఉపాస్యోపి ప్రజాపతిః”

అను శ్లోకమువలనఁ దెలియును. ఈ వింశతిభుజాంజనేయావతారమును హనుమంతుఁడు బ్రహ్మలోకమునఁ జూపెను. ఈ అవతారరూప ధ్యానము

1 “భక్తం, భేటక, భిండివాల, పరశుం, పాశ, క్రికూల, ద్రుమాన్
చక్రం, శంఖ, గదా, ఫలాంకుశ, సుధాకుంభాన్, హలం, పర్వతం
టంకం, పుస్తక, కార్ము కాహి డమరూ, నేతాని దివ్యాయుధా
న్యేనం వింశతిహానుభి శ్చ దధతం ధ్యాయే హనుమత్ప్రభుమ్”

వింశతి భు జాంజనేయావతార చరిత్ర శ్రీ పరాశరసంహితయందలి ఏబది
మూడు, ఏబదిన్నాలవ పటలములఁ గలదు. హనుమంతుఁడు భవిష్యద్భవి
హ్యయైన కారణ మీ చరిత్రమే.

IV పంచముఖాంజనే యావతారము :- ఇది ఐదు ముఖములు, పది
చేతుల, పది ఆయుధములు కల అవతారము. ఐదు ముఖములందుఁ
దూర్బున వానరముఖము, దక్షిణదిశ నృసింహముఖము, పశ్చిమమున
గరుడముఖము, ఉత్తరమున పరాహుము, ఉద్ధ్వమున హయగ్రీవము
నై దిబ్బుఖమూర్తిగా నుండి ప్రతి ముఖమునందు మూడు నేత్రములతో
పూర్ణ రుద్రావతారమూర్తిగా నుండును. విభీషణుని కుమారుఁడగు నీలుఁ
డీ పంచముఖాంజనేయు నుపాసించినట్లు

2 “విభీషణ సుతో నీలః - సతతం సాధు పూజితః

పంచవక్త్ర హనుమంత - ముపా స్యాసీ త్సమృద్ధిభాక్”

అను శ్లోకమువలనఁ దెలియును. “ఓం హరిమర్కట మర్కటాయ
స్వాహా” అత్యాది 3 సప్త మంత్రాత్మక పంచముఖాంజనేయ మహామంత్ర
ములచే నుపాసించదగిన పంచముఖాంజనేయావతార చరిత్రము శ్రీ పరా
శరసంహిత 4, 5 పటములముల సోమదత్త, నీలచరిత్రలవలనఁ దెలి
యును. మాహిష్యతీపుర మను హనుమత్ప్రచరిత్ర యందీ పంచముఖాం
జనేయావతారము కన్పట్టును. ఇట్టి పంచముఖాంజనేయుని ధ్యానము -

4 “వందే వానర నారసింహ ఖగరాద్రోడాశ్వ వక్త్రాంచితం

నానాలంకరణం త్రిపంచనయనం దేదీప్యమానం రుచా

1. పరాశరసంహిత 54-9

2. పరాశరసంహిత 80-14

చూడుడు : అనుబంధము II చిత్రము 4; అనుబంధము III యంత్రము

3. ఈ మంత్రములు హనుమత్పూజముల శీర్షికలో నీయఁబడినవి.

4. పరాశరసంహిత - 2-41

హస్తాజ్ఞానసి ఖేట పుస్తకసుధాకుంభాంకు శాద్విన్వలం

భట్వాంగం ఘటేభూరుహంచ దదతం సర్వారి గర్వాసహమ్"

శ్రీపంచమూఖాంజనేయస్వామి సోమదత్త సింహలకు సాక్షాత్కరించినట్లు వారి చరిత్రవలనఁ దెలియును.

V అష్టాదశభుజాంజనేయావతారము :- ఇది పదుదెనిమిది చేతులఁ బదు నెనిమిది యాయుగములు దరించియుండు మూర్తి. దూర్వారము హాముని యా యష్టాదశ భుజాంజనేయస్వామి నుపాసించినట్లు

“ఓపాస్యాష్టాదశభుజం - హనుమంతం మహాప్రభుం

తేభే పరమలోభిత్వం - దూర్వా సో లో కవిశ్రుతః"

అను శ్లోకమువలనఁ దెలియును. అట్టి యుపాసనాబలముననే హియసము ద్రం ఒడల బూయించుకొని లోభమున లోకవిఖ్యాతి నందఁగల్గెను. శ్రీ పరాశరసంహితయందలి ఆరువదియనటలమున నీ యష్టాదశ భుజావతార రూపధ్యాన మిట్లు చెప్పఁబడెను.

I “శక్తింపాశంచ కుంతం పరశుపాపి హలంతోమరం ఖేటకంవా

శంఖం చక్రం త్రిశూలం ముసలమపి గదాం పట్టిసం ముద్గరంచ

గాండివం చర్మపద్మం ద్వి నవభుజవరైః భద్రమప్యాదధానం

పంచీహం వాయుసూనుం సురరిపు సుధనం భక్తరక్షానుదక్షమ్

VI సువర్చలాంజనేయావతారము :- సూర్యసుతయగు సువర్చలవామ భాగమున గల్గియుండుమూర్తి యిది. ధ్వజదత్తుడను భక్తాగ్రేసరుఁడి సువర్చలాంజనేయు నుపాసించి సాక్షాత్కార మందినట్లు, సర్వసంపదల బడసిన

2 “ధ్వజదత్తుస్తువి ప్రేంద్రః - సర్వశాస్త్రవిశారదః

సువర్చలా హనుమంత - ముపాస్యధనికోభవత్"

అను శ్లోకమువలనఁ దెలియును. “ఓం శ్రీం శ్రీ సువర్చలా హనుమ న్నమః అను సువర్చలాహనుమద్ధ్వాదశాక్షర మహిమంత్రోపాసనమూర్తి యగు శ్రీ సువర్చలాంజనేయ అవతార చరిత్రము శ్రీ పరాశరసంహిత యందు 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, పటములన్నిట వ్యాపించియున్న విస్తృతచరిత్రము. హనుమత్పూజములలో బ్రథమ పీఠమగు కుండిన

నగర పీఠ చరిత్ర మిది. సువర్చలాహనుమ స్మృతి ధ్యానము

1 “సువర్చలాధిష్ఠిత వామభాగం - వీరాసనస్థం కపిబృంద సేవ్యం
న్వపాదమూలం శరణం గతానాం - అభీష్టదం శ్రీహనుమంత మీశే”

గ్రంథాంతరమున

“భక్త బల్పతరుం సౌమ్యం - లోకోత్తర గుణాకరం

సువర్చపతిం వందే - మారుతిం వరదం సదా॥ అనునది.

VII చతుర్భుజాంజనేయావతారము : అభయ వరద హస్తములఁగూడిన

నాల్గుచేతులు గల స్మృతి యిది. కపిలుఁడను వేదవేదాంగవేత్త చతుర్భు
జాంజనేయు నుపాసించి సాక్షాత్కరింపఁజేసికొన్నట్లు

2 “కపిలస్తు మహాతేజాః - బ్రాహ్మణో వేదపారగః

చతుర్భుజ హనుమన్ - ముపాస్యాసీద్విముక్తిగః”

అను శ్లోకమువలనఁ దెలియును. ‘ఓం హ్రీం శ్రీం శ్రీ సువర్చలావల్లభ
హనుమతే స్వాహా’ అను షోడశార్ణవ మహామంత్రోపాస్యమూర్తిగా చతు
ర్భుజాంజనే యానుగ్రహ చరిత్రము శ్రీవరాశరసంహిత 10, 21 పటల
ములఁగల కపిలచరిత్రవలనఁ దెలియును. హనుమత్ప్రేరముల నొక టగు
బార్హస్పత్యపురమున సాక్షాత్కరించిన యీ అవతార రూపధ్యాన
మిష్టాపును.

3 “ఏకే నాభయదం పరేణ వరదం భోజ్యం వరం చావరే

అన్యే నాపి సువర్చలా కుచయుగం హస్తేన సంబిభ్రతః

కారుణ్యమృత పూర్ణలోచనయుగం పీతాంబరాలంకృతం

రమ్యం వాయుసుతం చతుర్భుజయుతం ధ్యాయే హనుమత్ప్రభుమ్

VIII ద్వాత్రింశద్భుజాంజనే యావతారము : ఇది ముప్పదిరెండు

చేతుల ముప్పదిరెండు డాయుధములు కల్గిన విరాడ్రూపము. సోమదత్తు
డను రాజు ద్వాత్రింశద్భుజ స్వామి నుపాసించి పూర్వము పోయిన
రాజ్యమును మరల పొందినట్లు

4. “సోమదత్తో మహారాజో - ద్వాత్రింశద్భుజ మారుశేః

రాజ్యభ్రష్టగ తాశంకో - భూయో రాజ్య మవాపహ॥”

1. పరాశరసంహిత - 60-2

3. పరాశరసంహిత - 20-10

2. పరాశరసంహిత - 60-12

4. పరాశరసంహిత - 60-18

అను శ్లోకమువలనఁ దెలియును. శ్రీపరాశరసంహితయందలి 4, 5 పటలముల గల సోమదత్తుని చరిత్రమున ద్వ్యాత్రిశద్భు జాంజనే యానుగ్రహము తెలియఁదగినది. అట్టి మూర్తి రూపధ్యాన మిట్లు చెప్పఁబడెను

1 “ఖడ్గం ఖట్వాంగ తైల ద్రుమ వరతు గదా పుస్తకం శంఖ చక్రే
పాశం పద్మం త్రిశూలం హల మునల మటా న్దంక శ క్త్యక్షమాలాః
దండం వా కుంత చర్మా చలిత కుశవరా పట్టిసం చాప బాణాన్
ఖేటం ముష్టిం ఫలం వా డమరు మభిభజే బిభ్రతం వాయుసూనుమ్.

IX వానరాకా రాంజనే యావతారము : ఇది కేవల మర్కటరూపము. గాలుడను కిరాతుఁడీ వానరాకారు నుపాసించి అవారోగ్యమునుండి రక్షింపఁబడి మోక్షసిద్ధినిసైత మందినట్లు

2 “ఉపాస్య వానరాకారం - గాలో నామ వనేచరః
ప్రాప్తవాన్ పరమాం సిద్ధిం - ఆరోగ్యప్రముఖా మహి॥”

అను శ్లోకమువలనఁ దెలియును. హనుమత్ప్రేరములందలి నైమిశారణ్య పుణ్యస్థావరచరిత్రమిది సువర్పలాహనుమ ద్ద్వాశాక్షర మంత్రోపాసనా ఫలముగ గాలున కీ రూపమున హనుమంతుఁడు సాక్షాత్కరించి యనుగ్రహించెను. శ్రీ పరాశరసంహితయందు గాలచరిత్రము 10, 11, 12 పటలములందుఁగలదు. అట్టి వానరమూర్తి ధ్యానముగా

‘నమోఽస్తు తే వాయుసూతాంజనేయః

నమోఽస్తు తే శ్రీ హనుమ న్మహాప్రభోః

నమోఽస్తు తే వానరవీర నిత్యం

నమోఽస్తు తే రాఘవ ముఖ్యభక్తః”

యను శ్లోకము గ్రహింపదగినది. ఇట్లు హనుమంతుని నపావతారముల చరిత్ర కన్పట్టును.

1. పరాశరసంహిత - 60-1

2. పరాశరసంహిత - 60-15

హనుమత్పురమగు విశేషగాధలు

హనుమత్కథకు సంబంధించిన యవాల్మీకాంశము తెన్నో కలవు. వానిలో మైరావణ, కాలనేమి చరిత్రలు విశేషప్రచార మందినవి. విస్తృతప్రచార మందని మఱికొన్ని హనుమత్కథాంశములు ఆంధ్రసారస్వతమునను గన్పట్టుచున్నవి. వాని పరిశీలన మావశ్యకము.

సువర్చలోదంతము : లోకమున హనుమంతుడు బ్రహ్మచారి యని ప్రసిద్ధి కలదు. కాని మంత్రశాస్త్ర గ్రంథముల నుపాసనాభాగములందు హనుమంతుడు సువర్చలాపతిగా కన్పట్టుచున్నాడు. హనుమంతునకు సూర్యసుతయగు సువర్చలతో జ్యేష్ఠతద్ద దశమినాడు కల్యాణము జరిగినట్లు హనుమత్పురస్వ మగుఁ బరాశరసంహిత చెప్పుచున్నది. అందలి శ్రీసువర్చలా హనుమద్వాదశాక్షర మంత్ర కథన మను సప్తమపటలము, సూర్యసుతాకథన మను దశమపటలము వంటి వీ విషయమును నిరూపించుచున్నవి.

1. “సువర్చ లాధిష్ఠిత వామభాగం
 వీరాసనస్థం కపిబృంద సేవ్యం
 స్వపాదమూలం శరణం గతానాం
 అభీష్టదం శ్రీహనుమంత మీదే.”

వంటి ధ్యానములు కలవు. హనుమంతుని నవావతారములలో¹ ‘సువర్చలాపతి స్వప్నః’ అని సువర్చలాంజనేయావతారము హనుమంతుని ఆరవ అవతారముగఁ జెప్పఁబడెను. రామాయణ సారోద్ధారమున. శ్రీ రామోత్సవ కల్పలతాభాగమున,² “శౌనకసంహితాయాం ‘అగచ్ఛహనుమద్దేవ! త్వం సువర్చలయా సహ’ అని మొదలుగ ‘జ్యేష్ఠతద్ద దశమ్యాం చ భగవాన్భాస్కరో నిజాం సుతాం సువర్చలా నామ ప్రాదాత్ప్రిత్యా హనుమతే ఆత స్తస్యాం తిథౌ భక్త-వివాహోత్సవ మాచరేత్’” అనువర్ణంతము సువర్చలాహనుమ త్కల్యాణము నిరూపిత మైనది. ఆంధ్రభాషయందు వెలువడిన సంకలనగ్రంథములు దాదాపు అన్నియు నీసువర్చలోదంతమును గూర్చి తెల్పుచున్నవి. అవియే కాక విశేషముగ కొన్ని ప్రత్యేక గ్రంథ

1. ప. సం. 1-18

2. శ్రీరామోత్సవ కల్పలతా - పుట 173

2. ప. సం. 60-7

ములును ఈ యితివృత్తమున వెలసినవి. అచ్యుతుని వెంకటాచలపతిరావు కృతమైన 'బాలాంజనేయము' హరికథకు సువర్చలాంజనేయ కల్యాణమని యుపనామము. అందు భాస్కరుడు

“ ఈ మీ మాటలె తెల్పు నా యభిమతం బింకేమి? మీ నోటనే నే మామన్; గురుదక్షిణాక్రమము మున్నే తీరెఁబో; మీదు మా జామాతల్ సుమి! ను త్తనూరుచిర తేజ స్సార సంజాత క న్యా మాణిక్య సువర్చలామణి వివాహం బాడవే ధీమణి!”

అని బ్రహ్మచర్యనిష్ఠకు భంగము కా దని యభయ మిడచునే సువర్చల నిడ కల్యాణ మొనర్చినట్లు చెప్పెను.

అంజనేయ భక్తమండలి నరసాపురమువారి పరీకాశనమున శ్రీ సువర్చలాహనుమ త్కల్యాణము వెలువడెను. అందు నాల్గు వ్యాకరణములు నేర్చిన హనుమంతునకు మిగిలిన ఐదు వ్యాకరణములను సూర్యుడు చెప్పవలెనని. గృహస్థులకు మాత్రమే చెప్పవలసిన వానిని బ్రహ్మచారియగు హనుమంతునకుఁజెప్పటకై వివాహము చేసికొన నంగీకరింపఁజేసి తన కుమార్తెయగు సువర్చల నిచ్చి వివాహ మొనర్చి ఆ వ్యాకరణములను చెప్పినట్లు ¹ కలదు. ఈ హనుమత్కల్యాణము గూర్చి పరాశరసంహిత, భగేంద్రసంహిత, సుషేణసంహిత, శౌనకసంహితలలో విపులముగ వర్ణింపబడి యున్నదని యందే చెప్పబడెను. అందు పుష్య శుద్ధ చతుర్దశినాడు సువర్చలా హనుమ త్కల్యాణము జరిగినట్లు కలదు.

ఇట్టిదే గురజాడ పూర్ణచంద్రశర్మ కృతమగు శ్రీ సువర్చలాంజనేయము కూడ. క్లౌక భావములతో నున్న ఈ రచనమున తొంబదియైదు క్లౌకములు కలవు. పుల్లవంతుల వేంకటరామశర్మ కృతమగు హనుమత్కల్యాణ స్తవమున జ్యేష్ఠశుద్ధ దశమి భానువారమున కల్యాణము జరిగినట్లున్నది. అందు “గురు నానతిఁబాలించుటకు సువర్చలను బరిగ్రహించి గృహస్థుఁ డాయెనే కాని హనుమంతుడు తన పవిత్ర బ్రహ్మచర్యమును వదలక పాలించుచుండును.” కావున న మృహాత్ముఁడు గృహస్థ బ్రహ్మచారిగా నొప్పురుచు రామభక్తి పరాయణుడై భక్తసులభుడై చిరకాల జీవయై నెగడుచుండును” అని చెప్పబడెను.

1. బాలాంజనేయము - 89 పుట

2. శ్రీ సువర్చలా హనుమత్కల్యాణము - పుట 28

శనగల వెంకటప్పయ్యశాస్త్రి కృతమగు శ్రీ సుందర హనుమత్కథా సుధ యందు ఆ వివాహసంబంధ మగు ప్రవర, పాంగళాష్టకము, చూడ్చికలును గలవు. ప్రతాప హనుమయ్యయు పై విషయములు సూచించుచు దమ ప్రసన్నాంజనేయమున¹ శ్రీ పరాశరసంహితా పాఠములు నిన్ను గొప్ప గృహస్థుగాఁ జెప్పినారు.' అని శుభముహూర్తము జ్యేష్ఠ శుద్ధ దశమి అనియుఁ గల్యాణాంశములఁ జెప్పెను. ఇట్లు సువర్చలోదంతము పండిత గ్రాహ్యమై కన్నట్టును.

శ్రీ హనుమ ద్రవ్యతము:- ఇది మాతృశిర శుద్ధ త్రయోదశినాడు నిర్వహించు హనుమత్పరమగు వ్రతము. పంపాసరోవరమున జరుపవలసిన దగుట వలన పంపాకలశ వ్రతిష్ఠ చేసి అనంతరము వ్రతము జరుపుట యీ వ్రత విధానమునఁ బ్రత్యేకత. ఈ విధానమునకును మూలము పరాశరసంహితయే. ఈ వ్రతమునుగూర్చి 'శ్రీ హనుమద్రవ్యత జయంతి వ్రదక్షిణ కల్పము, అను పేర శ్రీ శిష్టా చంద్రమౌళిశాస్త్రి, హనుమద్రవ్యత కల్పము అని శ్రీ చల్లా లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి, శ్రీ హనుమద్రవ్యత విధానము అని అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రియు గ్రంథములుగా రచించిరి.

హనుమద్వాలము - పార్వతి:- రాక్షస సంహారార్థ మవతరించు శ్రీరాముని సేవింపదాను నంజనాగర్భమున వానర రూపమున జన్మింపబోవు చుంటి నని శివుఁడు పార్వతితోఁ బల్కెను. ఆమె "మీ శరీరమున నర్థభాగ మా క్రమించుకొని యున్న నన్ను విడిచి వెళ్ళదగునా? యన శివుఁడు² "పరాశక్తి వగు నీవు నాయందు లీనముగాకున్న దైత్యుల నంతమొందించు శక్తి నాకెట్లుగల్గును? నీవు నా వాలము నాశ్రయించి నాకు శక్తిని కల్గింపు" మనెను. కావున హనుమంతుని వాలము పార్వతీదేవియే.

భగవద్గీతావ్యాఖ్యాత-హనుమంతుఁడు:- హనుమంతుఁడు అర్జునుఁడు కోరిన ప్రకారము రథముపై నుండగా శ్రీకృష్ణభగవానుఁడర్జునునకు భగవద్గీతా జ్ఞాన ధర్మముల నుపదేశించెను. వాని నన్నిటిని అంజనేయుఁడు పై నుండి వినియున్నా నని చెప్పుటచేత శ్రీకృష్ణభగవానునకు కోపము వచ్చి

1. శ్రీ సుందర హనుమత్కథాసుధ - పుట 116

2. ప్రసన్నాంజనేయము - 92. 97

3. శ్రీ సుందర హనుమద్వాలపూజ - పుట 14

నది. అందువలన అంజనేయుని పితాచమగునట్లు శపించెను. తరువాత భగవద్గీతకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసినపుడు నీ పితాచత్వము పోవునని చెప్పగా నాంజనేయుడు ¹ 'భగవద్గీతకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసి శాపవిముక్తి నొందెను. 'గీతార్థము సంగీతానందము వాతాత్మజునకు బాగ తెలుసురా' అన్న త్యాగరాజు కీర్తనోద్దేశ్యమిదియే.

మహానాటక కర్త - హనుమంతుడు : హనుమంతుడు రామకథ వస్తువుగా నొక నాటకము రచించెను. దీనినే మహానాటక మని, హనుమన్నాటక మనియు నందురు. పది యంకముల యీ నాటకమున విదేశాతనయా లాభము మొదలుగా శ్రీరాముడు స్వర్గమున కేగువఱకుగల రామకథాభాగ మంతయు సంగ్రహముగా కలదు. ఇది సంస్కృత భాషయందు లిఖింపబడెను. గ్రంథాదినఁ గల

² "ఏష శ్రీ హనుమాతా విరచితే శ్రీమన్మహానాటకే

మిశ్ర శ్రీ మధుసూదనేన కవినా సందర్భ సజ్జికృతే"

యను శ్లోకమువలన హనుమంతుడు దీనిని రచించెనని, మధుసూదనమిత్రుడు సందర్భించితముగా సవరించె నని తెలియును. దీనిని హనుమంతుడు రచించె నని నాటకాదిన గల "వాల్మీకే రుపదేశతః స్వయమహా - వక్తా హనుమాన్ కవిః" అను సూత్రధారవాక్యము స్పష్టమొనర్చు చున్నది.

మరికొన్ని విశేషాంశములు : ³ 'అహల్య శాపమువలన అంజనాదేవికి కోతి ఆకారముగల కుమారుడు జన్మింపవలెను. కాన అంజనేయుడు వానరుడయ్యెను ⁴ శ్రీరాముని బాల్యముననే అంజనేయుని రామునికడకు తీసుకొనివచ్చిరి. శ్రీరామాంజనేయులు కొన్నిరోజు లాట లాడుకొనిరి.

⁵ వారధి నిర్మాణార్థము గోవర్ధనగిరి పర్వతముఁ దెచ్చుహనుమంతునకు వారధి పూర్తి అయినట్లు తెలిసి యొక్కచోఁ బడవేయ నది దైవ

1. శ్రీమదాంజనేయ చరిత్ర - పుట - 35

2. సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్ర - 2వ భాగం - పుట 418

3. శ్రీమదాంజనేయ చరిత్ర - పుట - 4

4. శ్రీమదాంజనేయ చరిత్ర - పుట - 7

5. శ్రీమదాంజనేయ చరిత్ర - పుట - 11

కార్యమున కుపకరింపని నేనేల? సముద్రముననే పడవేయు" మనగా నా విషయమును హనుమంతుడు రామునకుఁ జెప్పెను. రాముఁడు 'తాను ద్వాపర యుగమున శ్రీకృష్ణుడనై ఏడు రోజులు వ్రేలిపై నా పర్వతమును మోసెద నని చెప్పు'మనెను.

¹ రామేశ్వరమునఁ బ్రతిష్ఠించుటకు స్వయంభూ లింగముఁ దెమ్మన రామాజ్ఞపై కాశీ వెడలిన హనుమంతునకు నెటుచూచినను శివలింగములే కన్పడెను. స్వయంభూలింగము తెలియక విచారించుచుండ ఒక గరుడపక్షి వచ్చి ఒకలింగము యొక్క పై భాగమున తిరుగుచుండెను. ఒక బల్ల పలుకు కూడా విన్నడెను. అదియే స్వయంభూలింగ మని దానిని గొంపోనుండ క్షేత్రపాలకుఁడు కాలభైరవుఁడు ఎదుర్కొని యు ము చేయ దేవతలది లోకకల్యాణార్థము గొంపోవుచున్నాఁడని యు ము విరమింపఁజేసిరి. అప్పుడు కాలభైరవుఁడు కాశీవరిధిలో నెగురకూడ ని గడుడునకు పలుకరా దని బల్లికి శాప మిచ్చెను.

² సీతాదేవికి స్వయముగ వంట చేసి అంజనేయునకు వడ్డింపవలెనను కోరిక కల్గి యట్లు చేసెను. అంజనేయుఁ డానందముతో భుజించుచు వండిన పదార్థము లన్నియు పూర్తి అయినను చాలు నశకుండుట చూచి యాతనిశివావతారత్వమును గుర్తుచేసికొనిస్తుతించి అంజనేయునిశిరమున 'ఓం నమశ్శివాయ' అని వ్రాసెను. అంతట నాతఁడు తృప్తుఁడయ్యెను.

³ అశ్వమేధ యాగాశ్వమునకు రక్షకుఁడుగ నేగిన హనుమంతుఁడు కుశునితోడి యుద్ధమున మూర్ఛిలైనను. వినోదముగ తననుసీతకడకుఁ గొంపో నెంచిన లవునిమాటవిని తాను తేరుకొనియు మూర్ఛనటించుచునే యుండి సీతకడకుఁ గొంపోఁబడెను. తన నీ స్థితిలో చూచిన అభిమానచంతుఁడగు సీతఁడు నిర్భీవుఁ మరణించును. కాన వెంటనే రణరంగమున విడిదిర మ్మని పంపెను. ఆ వి, దుష్టశిక్షణ, శిష్టరక్షణలకు సంబంధించినవియు నగు హనుమద్గాథ నిర్మియో కాననగును.

1. శ్రీ మదాంజనేయ చరిత్ర - పుట - 14; కాశీయాత్ర - పుట 70

2. శ్రీ మదాంజనేయ చరిత్ర - పుట - 18

3. జై మిసీ భారతం - 36-85 నుండి 76

హనుమత్కథలోని అంతర్ధృతత్వము

అంజనేయునకు సంబంధించిన నామములలో హనుమంతుడు అనునది ముఖ్యనామము. హనుమంతుడు తననుగూర్చి చెప్పుకొనునప్పుడు తనచుగ నా నామమునే తెల్పుకొనును,

‘హనుశబ్దో జ్ఞానవాచీ - హనుమానితి శబ్దతః’ అని ఐతరేయోపనిషద్భాష్యముల మాధ్వలన్నటుల నట్టి హనుమచ్ఛబ్దమునకు జ్ఞానవంతుడని యర్థము. ‘జ్ఞానినా మగ్గగణ్యం’ అని హనుమంతుని స్తుతించుట ప్రసిద్ధము సర్వజ్ఞ నామధేయము శర్వునకే చెల్లును కాన నట్టి శివావతారతను కూడ నా శబ్దము నిరూపించును.

హనుమంతునియెడఁ బ్రయోగింపఁబడు ‘అగ్ని సంభవ’ ‘వాయు నందన’ వంటి శబ్దములును, ‘యా సృష్టిస్సృష్టు రాద్యావహతి’ యను నజ్ఞాన శాకుంతల నాందీ క్లౌకమందు కాళిదాసుచే ప్పినటుల శివతనువులనే ప్రకటించుచున్నవి.

ప్రాణశక్తి వాయువు. ప్రాణసాధన యోగము. దానివలన మోక్షోపాధి జ్ఞానము లభించి జ్ఞానాన్మోక్షము లభించును. కావున ప్రాణ - జ్ఞాన - మోక్షములు హనుమంతుని విషయమునఁ గానవచ్చు నాధ్యాత్మిక కర్మము. బుద్ధి మాయావరణము బొందక పుట్టినయట్లున్న తిన్నగ భగవంతునను గ్రహించు నను విషయము ‘ధ్యేయస్సదా సవితృమండలమధ్య వర్తినారాణః’ అని చెప్పఁబడు సూర్యుని హనుమంతుడు మ్రింగఁబోవుటలో నున్న విశేషము. మనస్సను నిందుఁడు మాయయను వజ్రాయుధమున దెబ్బతీయుటతో మాంసదాకినవాడై లోకమునఁ బడెను. మరల మాయా ప్రమాదమునుండి బయల్పడుటకు ప్రాణసాధనే కర్తవ్యమయ్యెను. వాయు స్తంభనమున కుంభక విధాన మొనర్పఁబడెను. దానిచే ననంత శక్తులు దేవతలవరముల రూపమున హనుమంతునకు లభించెను. యోగసాధనా లభ్యమగు నణిమాద్యష్టసిద్ధులచే గర్వించువాఁడు పతనమందునట్లు దేవతల వరములచే నతిశయించిన హనుమంతుడు శాపగ్రస్తుడై భిన్నుడయ్యెను.

కావున మరల గురుసేవనమునఁ దనయందు లోపించిన జ్ఞానశక్తిని అనంత జ్ఞానమునుండి స్వీకరింప నెంచెను. ‘ధియో యో నః ప్రచో

దయాత్ అని బుద్ధికోధనకు కారకుడగు సూర్యునే గురువుగ స్వీకరించెను. 'గుకారస్త్యంధకారస్పృశ్యత్ రుకారస్తన్నిరోధకః' అను అంధకార నిరోధకుని స్వీకరించుట, అజ్ఞానాంధకారమును తొలగించువానిని చేరుట సముచితము. వేదాధ్యయనాదుల బ్రహ్మచారిగా నిష్ఠతోనున్న యాతనికి బ్రహ్మవర్చస్సు, సువర్చస్సు చేకూరుట సహజము. అందుకు కారకుడగురువే. అట్టిగురువగు సూర్యునివలన సువర్చలనందు కొనుటలో సంతరార్థ ముదయే.

విశుద్ధతత్త్వము నానందమున కనుసంధించుటలో భగవదన్వేషణావరమగు బుద్ధి ఉపకరించుటయే రామసుగ్రీవమైత్రి కూర్చుట. సీత ప్రకృతి. రాముండు పురుషుండు-ఆనందరూపుడగుఁబరమాత్మ-ప్రకృతి పంచజ్ఞాన + పంచకర్మ = దశకంధరవశమై యున్నదాని నన్వేషించి దానికి ఆనందతత్త్వమగు రామతత్త్వము దెల్పి ఆత్మసాయుజ్యము సమకూర్చు ఘటనమే హనుమంతుని సీతాన్వేషణాదిక గాఢగా నంతరార్థ రామాయణము తెల్పుచున్నది. బుద్ధితమస్సును దెబ్బతీసి చోటుజేసికొన్న బ్రహ్మజ్ఞానము కల్గుననుట లంకిణికి హనుమంతుని దెబ్బతో బ్రహ్మవాక్యముల స్మరించుట సూచించును. తమోనిలయ విధ్వంసనము లంకాదహనము. అనంతర సాత్త్విక సుఖానుభవము మధువన సుఖవిహారము. మాయచే దెబ్బతీని మూర్ఖుల్లిన లక్ష్మణునకు సంజీవకరణిగా బుద్ధి సహకరించెను.

ముందు హనుమద్దర్శనము చేసి ఆలయమున రాముని దర్శించుట బుద్ధింద్రియ ద్వారమువనే ఆనందరూప భగవద్దర్శనమగుట. 'యోబుద్ధేః పరతస్తు సః' అన్న గీతావాక్యార్థ సమన్వయ మిది. 'జ్ఞానాదేవమోక్షః' అని మోక్షము జ్ఞానము వలననే లభించును అనగా జ్ఞానము కల్గినపిదప 'అహం బ్రహ్మాస్మి' వంటి వహోవాక్యముల పరతత్త్వ మెఱిగి తానేబ్రహ్మమనుకొనుట, అట్లగుట జరుగును. కావున జ్ఞాని అనంతరదశ బ్రహ్మమే. కావున హనుమంతుడు భవిష్యద్బ్రహ్మ యనుటలో నాంతర్య మిదియే. అట్టి బుద్ధి యవినాశి కావున బుద్ధి జ్ఞాన రూపుడగు హనుమంతుడు చిరం జీవిగా లోకమును జ్ఞానరూపమున రక్షించుచున్నాడనుటయంతరార్థము. శ్రీమదాంధ్రవాల్మీకి రామాయణము హనుమంతుని ఉపదాచార్యత్వము

నిరూపించుచుండ హనుమచ్ఛతకము ఆత్మయగు రాముని కానందమగు సీతను గూర్చుటలో హనుమంతునకు నిధిధ్యాన స్థానము నిడుచున్నది.

రామకథారసవాహిని గ్రంథాదిని భగవాన్ సత్యసాయి బాబా అభిప్రాయమున 'ప్రభాంతి' అను సముద్రముదాటి బ్రహ్మజ్ఞాన మనుసీతను గుర్తించి ఆనందధాముడగు రాముని చేరిన ధైర్యము హనుమంతుడు. షోడశరామాయణ రహస్యము లందు హనుమంతుడు సాధకుడగు మహాయోగిగను సుబుమ్నానాడిగను సుందరకాండ కుండలినీ యోగముగను చెప్పబడెను. పెయ్యేటి లక్ష్మీకాంతమ్మ అంతరార్థరామాయణమున హనుమంతుడు సత్సంగశర్మగా వర్ణితుడు.

హనుమంతుని కథ యందలి అంతరార్థమును ఖగోళజ్ఞులిట్లు భావించురు. స్వాతి వాయుదేవతాకము తులారాశి దాని స్థానము, అనగా వాయు స్థానము, దానికి పంచ స్థానము సంతాన స్థానమగును. అది కుంభము. తద్గత పూర్వా భాద్ర హనుమజ్జన్మ నక్షత్రము. ఇట్లు వాయు, హనుమంతులు తండ్రి కొడుకులగుట కగోళ సిద్ధము. హనుమంతునిది కుంభరాశి. ధానికి కళత్ర స్థానమగు 7వ రాశి సింహరాశి. సింహరాశిలో ఉన్న శత్రురా నక్షత్రమున హనుమత్కల్యాణం జరుగుట హనుమంతుని కళత్ర ప్రాప్తిని సూచిస్తుంది. సింహమున కధిపతి సూర్యుడు. తత్స్వరూపతేజః పుంజమే సువర్చల. సూర్య సుత్రీకకు, వాయు పుత్రునకు కల్యాణమగుట పరీకృతి సిద్ధము.

ఇట్లు హనుమత్కథ యందంతరార్థము లనేకరీతుల నాయా కవి పండితులచే భావించబడుచు హనుమత్కథయందలి యాధ్యాత్మికతత్త్వమును బోధించుచున్నది.

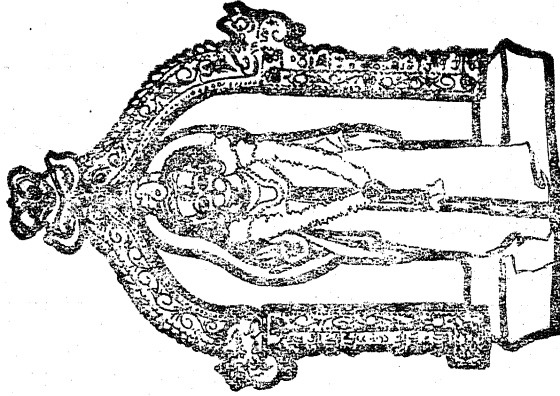
అంధ్ర వాఙ్మయము - హనుమత్కథ

అనుబంధములు

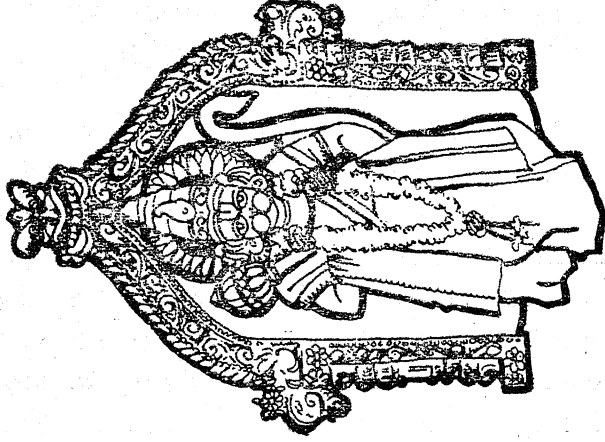

పై ఆకునందు రెండు హనుమంతుని చిత్రములు కలవు. ఇట్లు ప్రతి ఆకునందు సహజముగ హనుమన్నూర్తిద్వయము ఉండెడిచెట్టు ప్రకృతిలో నొకటన్నది. శ్రీహనుమంతుడు ప్రకృతిసిద్ధముగనే చిత్రం పఁబడియుండు ఆకులు గల ఆ చెట్టు హనుమద్బీర. ఇది శ్రీశైలము అడవులలోగలదు. ఇలా ప్రకృతిలోనే హనుమంతుఁ డాచెట్టు ఆకులపై చిత్రం పఁబడియుండుటకు కారణం ¹ 'ఎవరై నా భక్తుఁడు ఆ చెట్టు క్రింద కూర్చొని అంజనేయస్వామిని గూర్చి తపస్సు చేస్తూ అందు స్వామిని ఆవాహనచేసి యుండవచ్చు' అని నీసి సంగీత వేత్త శ్రీ పి. బి. శ్రీనివాస్ అభిప్రాయము. హనుమత్పరమగు నా ప్రకృతి విశేషమగు హనుమద్బీర ఆకుకు సంబంధించిన ఛాయాచిత్ర మియనుబంధమున నీయబడినది. ఇది కృత్రిమము కాదనుటకు బ్రహ్మాణము సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు నందలి 8వ సంపుటమున 47వ పుటలో "హనుమంతబీర - వి. వృక్ష విశేషము ఒక జాతిచెట్టు అని కలదు. అందే "సీ. హనుమంతబీర మంకెనగిరి కర్ణిక పెదమల్లెకాండ ముప్పిడియుగోలి" అని హంస వింశత్కుదాహరణము నీయబడినది.

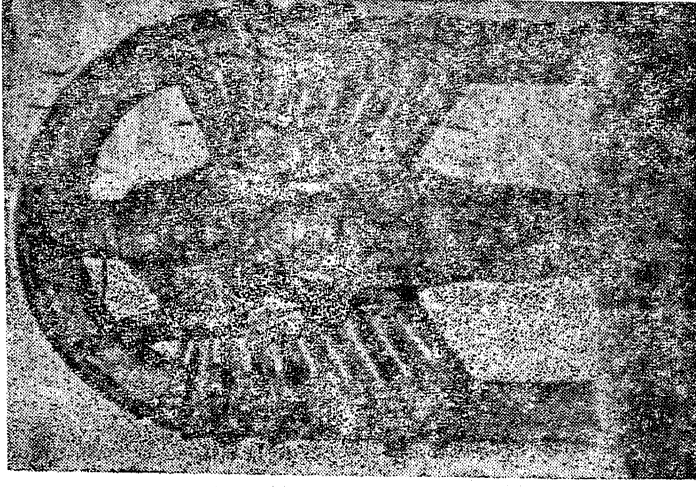
అనుబంధము - II హనుమన్న వావతారములు

1. శ్రీ పృథ్వీరాజునియస్వామి
అవతారము

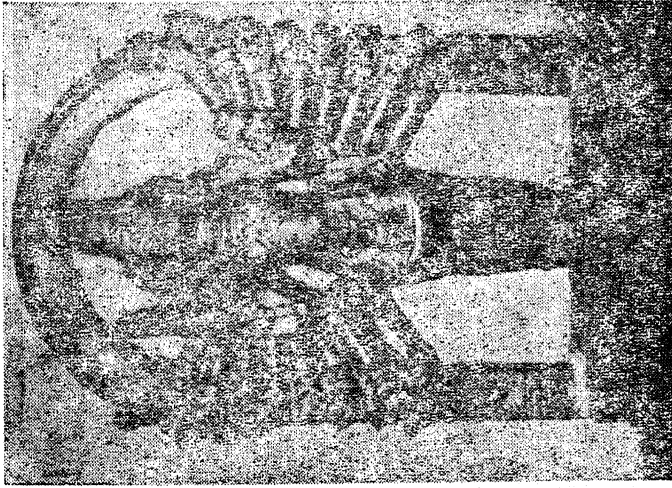
2. శ్రీ వీరాంజనేయస్వామి
అవతారము

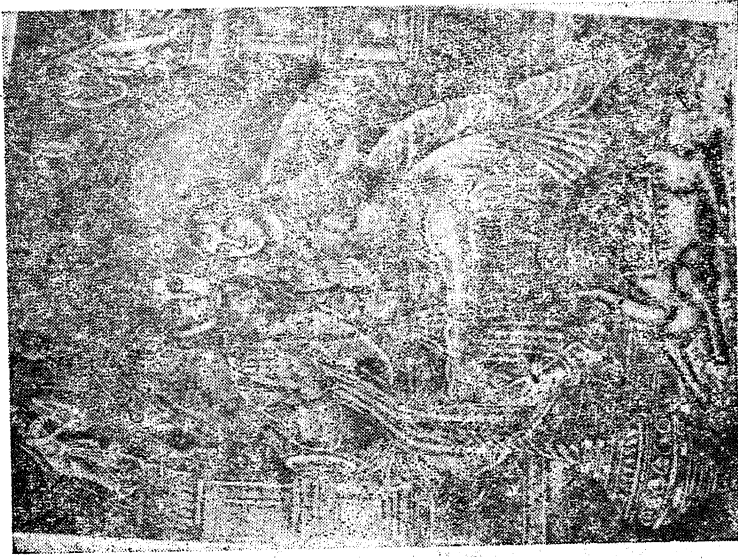
3. శ్రీ వింశతి భుజాంజనేయస్వామి
అవతారము

4. శ్రీ పంచముఖాంజనేయస్వామి
అవతారము

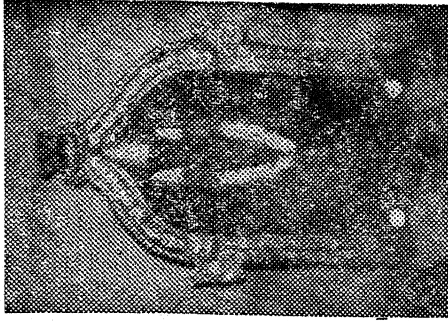
5. అష్టాదశభుజాంజనేయస్వామి
అవతారము

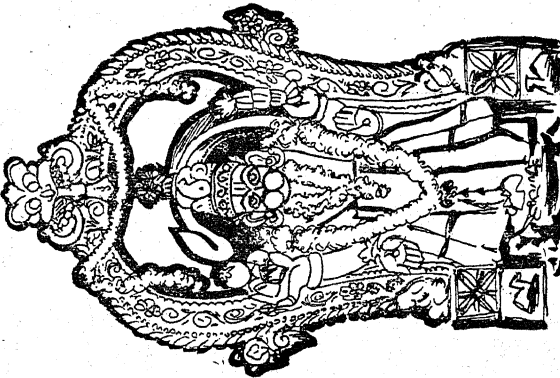
6. శ్రీ సువర్పలాంజనేయస్వామి
అవతారము

9. శ్రీ వాసరాకా రాంజనేయస్వామి
అవతారము

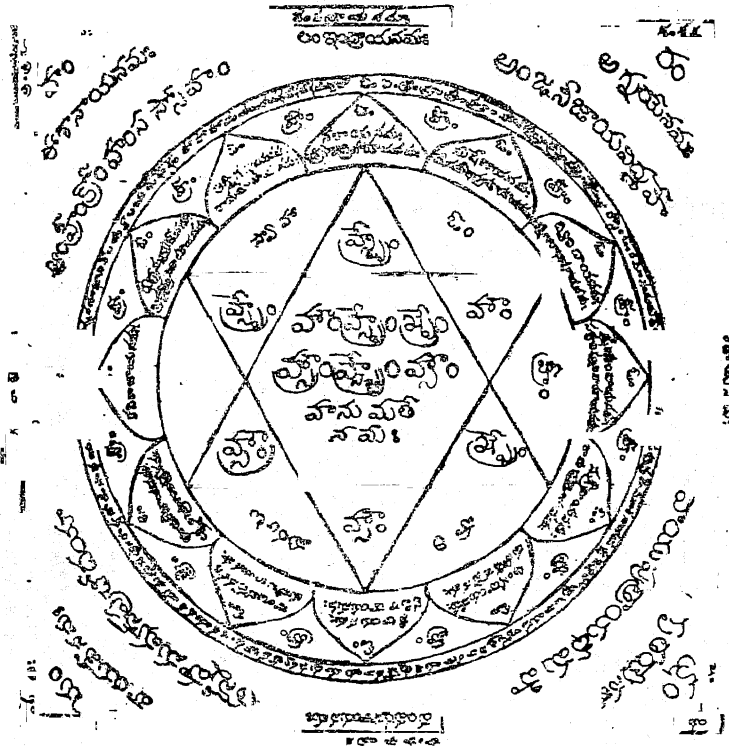
8. శ్రీ ద్వాత్రింశ
ద్భుజాంజనేయస్వామి
అవతారము

7. శ్రీ చతుర్భుజాంజనేయస్వామి
అవతారము

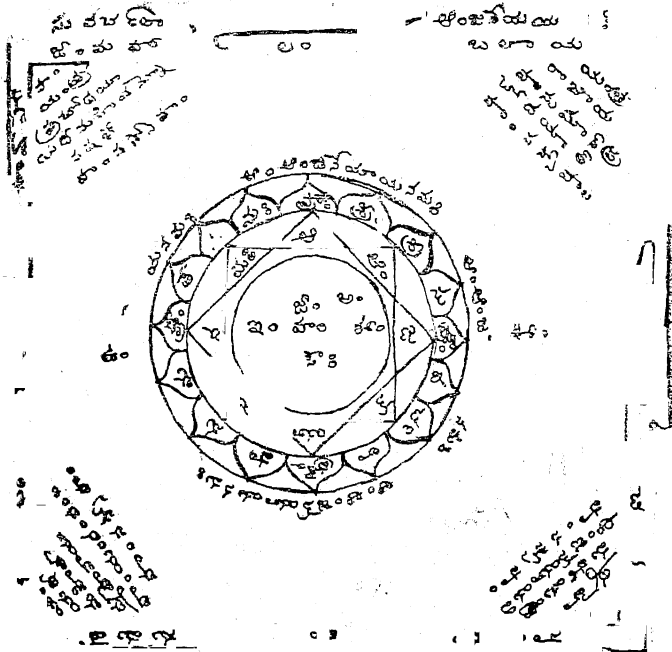
అనుబంధము - III

1. శ్రీ ఆంజనేయ యంత్రము

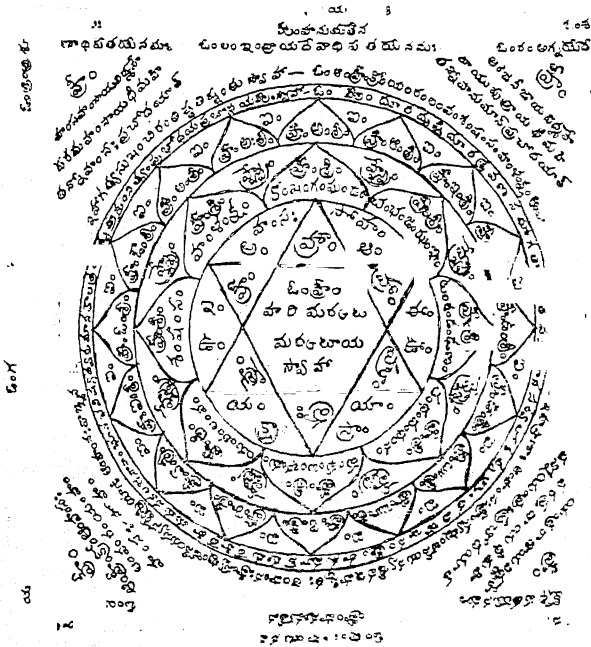
ఈ ఆంజనేయ యంత్రము అద్భుత శక్తి కలది. దీనిని రాగిరేకుపై చెక్కించి శోధనగావించి నిత్యము మూలమంత్రము అనుష్ఠానము గావించుచు పూజింపవలెను. అందువలన సర్వశత్రు, పైకాచిక, రోగ బాధలు తొలగి జయము, సుఖము, కార్యసిద్ధి చేకూరును.

2. శ్రీ సువర్చలాంజనేయ యంత్రము

శ్రీ సువర్చల హనుమంతుని భార్య. పగతి హనుమదాలయమున
సువర్చలా ఉత్పవ విగ్రహముకూడ ఉండవలెను. అది లేకున్నను
ఈ యంత్రముయినను జేయించి శోధనచేసి సువర్చలా హనుమన్మం
త్రము ప్రాణప్రతిష్ఠాపూర్వకముగా ధారపోసి తప్పక ఆలయములందుంచ
వలెను.

౩. స్వప్నాంజనేయ యంత్రము

ఈ స్వప్నాంజనేయ యంత్రమంత్రముల నుపాసించుట వలన దూరదృష్టి, భూత భవిష్యద్వర్తమానములందలి సమస్త శుభాశుభములు తెలిసికొను శక్తి ఏర్పడును. యంత్రమును రాగిరేకుపై చెక్కించి యంత్రకోధన గావించి ప్రాణవ్రతివృత్తేసి స్వప్నాంజనేయ మంత్రానుష్ఠానము చేయుచు దీనిని పూజించుచుండవలెను.

4. శ్రీ వంచముఖ హనుమద్యంత్రము

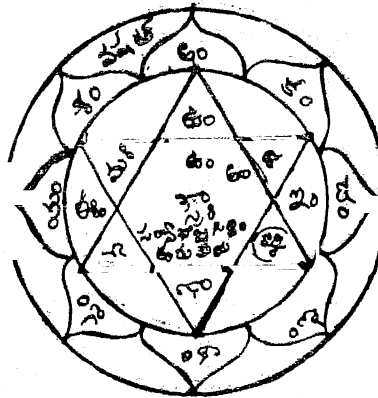
శ్రీ వంచముఖ హనుమంతుని పూర్ణానుగ్రహము పొందగోరువారు ఈ యంత్రమును చేయించి శోధనగావించి మంత్రజపము ధారపోసి పూజ యందుంచుకొనవలెను. నిత్యసేవలు గావింపవలెను. అద్భుత శక్తిని దీనివలన పొందగలరు. మత్ర, యంత్ర, ప్రాణవృత్తిష్ఠాది మంత్రములు కూడ చేర్చించిన ఆలయములందు పఠింపించుకొనవచ్చును.

5. ఊష్ణయంత్రము

అక్షరములు
అక్షరములు
అక్షరములు

అక్షరములు

అక్షరములు
అక్షరములు
అక్షరములు

అక్షరములు

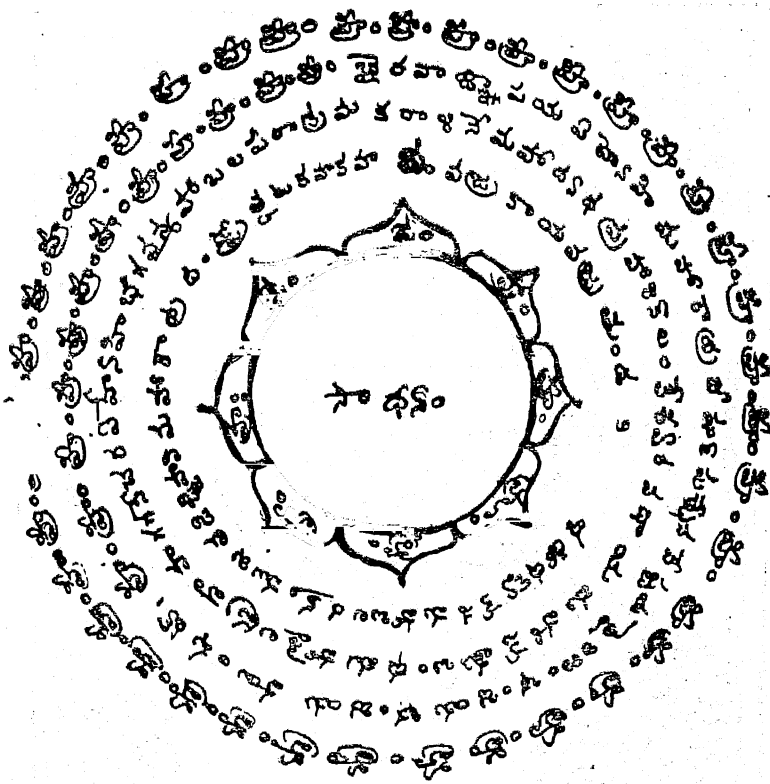
అక్షరములు
అక్షరములు
అక్షరములు

అక్షరములు

అక్షరములు
అక్షరములు
అక్షరములు

శ్రీ హనుమంతుని వాహనము ఊష్ణయంత్రము. అనగా ఒంటె. వ్రత
హనుమహాయమున శివునకుముందు నందివిగ్రహమును వ్రతిష్ఠించినట్లే
ఊష్ణయంత్రమును వ్రతిష్ఠింపవలెను. అట్టి ఊష్ణయంత్రమునకు కింద ఈ యంత్రము
వ్రతిష్ఠింపవలెను. తప్పక ఈ యంత్రము చేయించి ధ్వజస్తంభము పద్ద
నయిన వ్రతిష్ఠించుట మంచిది.

6. లఘు హనుమద్యంత్రము

ఇది హనుమద్యంత్రమున ధరింపదగిన యంత్రము. రేకులపై చెక్కించి ధరింపుటకు, తాయెత్తులకు వినియోగింపవచ్చును. దీనిని ధరించినచో ఇది రక్షకవచముగానుండును. సర్వవిధముల కామ్యములను శేకూర్చును.

ఉపయోక్త గ్రంథ సూచిక

గ్రంథము

గ్రంథకర్త

ముద్రణకాలము

- 1 అద్భుతోత్తరరామాయణము - జనమంచి వెంకటసుబ్బాశాస్త్రి - 1969
- 2 ఆధ్యాత్మరామాయణము - వావిళ్ళ రామస్వామికృష్ణయ్య & సన్స్ - 1928
- 3 అన్నమయ్య హనుమత్సంకీర్తనలు - డా॥ కె. సర్వోత్తమన్ - 1983
- 4 అష్టాదశ పురాణములు - ఓలేటి వెంకటలక్ష్మీనరసింహశర్మ - 1910
- 5 అప్పకవీయము - అప్పకవి - 1910
- 6 అంతర్గత రామాయణము - పెయ్యేటి లక్ష్మీకాంతమ్మ -
- 7 ఆనందరామాయణము - వండిత చిలుకూరి శ్రీరామశాస్త్రి - 1956
- 8 ఆంధ్రహరికథా వాఙ్మయము - వాడరేవు సీతారామాంజనేయులు - 1976
- 9 ఆర్యచరిత్ర రత్నావళి - వావిలకొలను సుబ్బారాయచిరచిత్రము -
- 10 ఆశ్చర్యచూడామణి - ఊటూరు ఆంజనేయశర్మ - 1961
- 11 ఆశ్చర్యచూడామణి - కుప్పా ఆంజనేయశాస్త్రి - 1952
- 12 ఆంధ్రశతక సాహిత్య విమర్శ - డా॥ కె. గోపాలకృష్ణరావు - 1976
- 13 ఆంధ్ర వచన వాఙ్మయము - డా॥ కులశేఖరరావు - 1974
- 14 ఆంధ్ర వాఙ్మయ సూచిక - కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు - 1929
- 15 ఆంజనేయోపాసన - శ్రీరామచరణ్ - 1961
- 16 ఆంధ్ర ద్విపద సాహిత్యచరిత్ర - డా. టి. సుశీల - 1979
- 17 ఆంధ్రశతక సాహిత్య వికాసము - డా. కె. గోపాలకృష్ణరావు -
- 18 ఉత్తరరామాయణ విమర్శ - డా. యం. పాండురంగారావు - 1981
- 19 కాశీయాత్ర తమిళమూలం - శ్రీమత్ సభారతిస్వామ్యులవారు
అనువాదకులు - తాళ్ళూరు అర్జునగిరిశెట్టి -
- 20 గోపీనాథ రామాయణము - గోపీనాథం వెంకటకవి - 1828
- 21 ఛందోదర్పణము - అనంతామాత్యుడు - 1953
- 22 జగద్గురు మధ్వాచార్య - డా. ఆకొండి విశ్వనాథం - 1983
- 23 జై మిసీ భారతం - అనంతం -
- 24 తెనుగు జానపద సాహిత్యము - డా. రావి పేర్మలత - 1983
- 25 తెనుగు సాహిత్యము రామకథ - విద్వాన్ రామూరి దొరస్వామిశర్మ -
- 26 తెనుగు సాహిత్యములో రామకథ - పండా శ్యామంతకమణి -

గ్రంథము

గ్రంథకర్త

మద్యదాకాలము

- 27 తెలుగు సాహిత్య సమీక్ష - డా. జి. నాగయ్య -1983
- 28 తెలుగు జానపదగేయ సాహిత్యము - డా. బి. రామరాజు -1978
- 29 నక్షత్రములు - గొబ్బూరి వెంకటానందరాఘవరావు
- 30 వ్రసన్నాంజనేయము - చౌతావ హనుమయ్య -1954
- 31 పురాణ వాఙ్మయము - డా. జి. వి. సుబ్రహ్మణ్యం
- 32 భావప్రకాశనం - ఆం.సా.అ. జమ్మలమడక మాధవరామశర్మ -1973
- 33 భాస్కరరామాయణము - భాస్కర ప్రభృతులు -1986
- 34 బాలాంజనేయము - అచ్యుతుని పేంకటాచలపతిరావు -1909
- 35 భూషణకిరణావళి - రామరాజభూషణ -1969
- 36 మైరావణ చరిత్రము - పురాణం పిచ్చయ్య -1969
- 37 మొల్ల రామాయణము - మొల్ల -1967
- 38 మహాభారతము - ఉపాఖ్యాన తత్త్వము డా॥ పి. వెంకటరాజు -1982
- 39 మహావీరహనుమాన్ - మూలం శ్రీ ప్రభుదత్త బ్రహ్మచారిశ్రీమహరాజ్
అనువాదం శ్రీ పురాణపంథ రామమూర్తి -1970
- 40 మారుతి - డా. ఆకొండి విశ్వనాథం
- 41 మారుతి విజయము - వేదం సుందరరాజశర్మ -1928
- 42 మైరావణ - అయ్యగారి విశ్వేశ్వరరావు -1947
- 43 మారుతి మైరావణ సంగ్రామము - గుంటూరు బ్రహ్మయ్య -1924
- 44 మైరావణ చరిత్రము - మాడయ్య కవి -1914
- 45 యమాంజనేయ యుద్ధం - పత్తిగోడువు రాఘవరాజు -1966
- 46 రామాయణ ప్రసంగములు - ఎక్కిరాల కృష్ణమాచార్య
- 47 రామాభ్యుదయము - అయ్యలరాజు రామభద్రకవి -1967
- 48 రామాయణ సుధాలహరి - కల్లూరి చంద్రమౌళి
- 49 రామచరణ్ రామాయణము - రామచరణ్
- 50 రామ పావనీయము - కావూరి పూర్ణచంద్రరావు -1980
- 51 రామాయణ విశేషములు - సురవరం చౌతావరెడ్డి -1957
- 52 రామకథారసవాహిని - భగవాన్ సత్యసాయిబాబా
- 53 రామాయణ సర్వస్వము - సంస్కృతభాషాప్రచార సమితి -1985
- 54 రామాశ్వ మేధయాగము - పురాణం పిచ్చయ్య -1952
- 55 రామాయణ సుధాలహరి - యువభారతి -1976

గ్రంథము

గ్రంథకర్త

ముద్రాణకాలము

- 56 లంకావిజయము - పిండిపోలు అక్షరములు -1915
- 57 లంకాదహనము - వేంకటనాథాయణ -1922
- 58 అలితానహననామము - ఇలపావులూరి పాండురంగారావు -1984
- 59 వసుచరిత్ర విమర్శనము - వజ్రుల చిన సీతారామశాస్త్రిలు -1985
- 60 వసుచరిత్రము - రామరాజ భూషణుడు -1987
- 61 వేదాలలో హనుమంతుడు - అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రి
- దుందుభి మార్గశిరము
- 62 శతకంఠ రామాయణము - మర్దనకవి -1954
- 63 శతకంఠ రామాయణము - పురాణం పెచ్చయ్య
- 64 శతావధాన ప్రబంధము - శ్రీరామసాహిత్య పరిషత్తు -1977
- 65 శబరి - చింతాదీక్షితులు -1952
- 66 శ్రీమత్ కామ్యసిద్ధి రామాయణము
- మాపుడూరు వేంకటసత్య శ్రీరామశర్మ -1981
- 67 శ్రీ భగవాన్ వంచముఖి - ద్వీపేది సత్యనారాయణసూరి -1981
- 68 శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణాంతర్గత సుందరకాండము -1976
- 69 రామాయణ సారోద్ధారము - ములుకుట్ల లక్ష్మీనరసింహవధాని -1933
- 70 రామ కథామృతము - శ్రీ తాడేపల్లి వేంకటప్పయ్యశాస్త్రి -1974
- 71 మదాంధ్ర వాల్మీకి రామాయణము - వావిలికొలను సుబ్బారావు -1964
- 72 రామాయణమ్ - సుందరకాండ: - శ్రీ భాష్యం అప్పలాచార్య: -1986
- 73 శ్రీరంగనాథ రామాయణము - కోన బుద్ధారెడ్డి
- 74 శ్రీరామ కథామృతము - సమగ్ర సమీక్ష
- తూములూరి శ్రీదక్షిణామూర్తిశాస్త్రి -1985
- 75 శ్రీ వాసుదాసు కీర్తనలు - వాసుదానస్వామి -1973
- 76 శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము - విశ్వనాథ సత్యనారాయణ -1956
- 77 శ్రీరామాంజనేయ యుద్ధం - తాండ్ర వేంకటసుబ్బహ్మణ్యం -1979
- 78 శ్రీరామాంజనేయము - పితృపాఠీ చిదంబరకవి -1925
- 79 శ్రీ సీతాన్వేషణము - వాడేల వేంకటశేషగిరిరావు
- 80 శ్రీ సువర్చలా హనుమత్కల్యాణము - శ్రీరామాంజనేయ భక్తమండలి
- 81 అంజనేయ చరితము - Ch శ్రీరామమూర్తి -1980

గృంథము

గృంథకర్త

ముద్రణాకాలము

82 శ్రీ హనుమాన్ పాతాళ విజయము

-నాగశ్రీ & దరిసి వీరరాఘవస్వామి -1964

83 శ్రీ సుందర హనుమత్కథానుభా - శ్రీరంగల వెంకటప్పయ్యశాస్త్రి -1989

84 శ్రీ సుందర హనుమద్వాల్మీకీ - శనగల వెంకటప్పయ్యశాస్త్రి -1988

85 శ్రీ రామోద్యోగము - ద్వైజంరాజు సీతారామారావు -1924

86 శ్రీమహాభాగవతము - బమ్మెర పోతన -1964

87 శ్రీహనుమన్నహవిద్యా ప్రకాశికా - శ్రీలంకా వెంకటేశ్వరశాస్త్రి -1972

88 శ్రీ వేంకటాచలమహాత్మ్యము - డా. మోడేకుర్తి వేంకటసత్యనారాయణ

89 శివపురాణం - సన్నిధానం నరసింహశర్మ -1986

90 శ్రీ పద్మపురాణం - ధూళిపాళ శ్రీరామమూర్తి

91 శ్రీమదాంధ్ర పద్మపురాణం - విశుపాటి చిదంబరశాస్త్రి

92 శ్రీమదాంధ్ర బ్రహ్మవై వర్తమహాపురాణం - మట్టుపల్లి సుబ్బారాయగుప్త

93 శ్రీరామదూత చరితము - అనుమకొండ తులసీరావు -1984

94 శ్రీ హనుమాన్ లీలాతరంగిణి - కుంటముక్కల రామారావు -1977

95 శ్రీ హనుమద్విషయ సర్వస్వము - అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రి -1987

96 శిరిడి సాయిబాబా జీవితచరిత్ర - అయ్యలరాజు

97 శ్రీ మదుత్తర రామాయణము - కంకంటి పాపరాజు

98 శ్రీ వేంకటాచల మహాత్మ్యము - వరాహాది అష్టపురాణాన్తర్గతం -1959

99 శ్రీ హనుమద్వ్రత జయంతి ప్రదక్షిణకల్పము

శిష్టా చంద్రమౌళిశాస్త్రి

100 శ్రీ హనుద్విలాసము - శిష్టా చంద్రమౌళిశాస్త్రి

101 శ్రీ హనుమద్వ్రత విధానము - అన్నదానం చిదంబరశాస్త్రి -1986

102 శ్రీమదాంజనేయచరిత్ర సంగ్రహము - శ్రీచిన్నయరామదాసు -1980

103 శ్రీ హనుమజ్జనన రహస్యము - డా. ఎ. జి. కృష్ణమూర్తి

104 శ్రీ హనుమచ్ఛరిత్ర - డా॥ బుడ్డిగ ఆదినారాయణమూర్తి -1983

105 శ్రీ హనుమచ్ఛరితామృతము - అవ్వారి గోపాలకృష్ణమూర్తిశాస్త్రి -1986

106 శ్రీ హనుమద్విజయము - అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్యశర్మ -1982

107 శ్రీ హనుమజ్జయంతి - బొమ్మరాజు వెంకటసుబ్బయ్య -1970

గ్రంథము

గ్రంథకర్త

ముద్రాణకాలము

08 శ్రీ హనుమత్సముద్రదోల్లంఘనము -

బొమ్మరాజు వెంకటసుబ్బయ్య -1978

09 శ్రీ సుందర హనుమత్తత్వము-చింతలపాటి వీరభద్రరావు -1988

10 శ్రీ సుందరమారుతి వై భవచరిత్ర-వరిగొండ లక్ష్మీనరసింహం-1987

11 శ్రీ మద్రామాయణ సుందరకాండము -

సూరంపూడి రాధాకృష్ణమూర్తి -1979

12 శ్రీ భక్తాంజనేయ వై భవము - యం. శ్యామసుందరశాస్త్రి

13 పోడసి రామాయణరహస్యములు-గుంటూరు శేషేంద్రశర్మ -1980

14 సహస్రకంఠరామాయణము - పురాణం పిచ్చయ్య

15 సుందర హనుమద్వై భవము - శ్రీ శిష్టా చంద్రమౌళిశాస్త్రి

16 సమీరకుమారవిజయము - పుష్పగిరి తిమ్మన -1929

17 శ్రీల రామాయణపు పాటలు-ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు -1955

18 సుగ్రీవ విజయము - కందుకూరి రుద్రకవి -1973

19 సుగ్రీవ పట్టాభిషేకం - అబ్బరాజు హనుమంతరావు -1912

20 సంస్కృత వాఙ్మయచరిత్ర - మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి -1961

21 సుందరకాండ మొదలుకు సుందరమైనది-అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్యశర్మ

22 సుందరకాండము - రాచర్ల కృష్ణమూర్తి -1983

23 సుందర మందారము - శాంతిశ్రీ జంధ్యాల వేంకటేశ్వరశాస్త్రి

-1982

24 సేతుబంధ మహాకావ్యం - అవధానము చంద్రశేఖరశర్మ -1985

25 హనుమదాచార్యోపదేశము -

వావిలికొలను సుబ్బరాయ విరచితము -1928

26 హరికులామోదము - చల్లా సూర్యకామేశ్వరరావు -1973

27 హనుమత్కల్యాణస్తవము - పుల్లపంతుల వేంకటరామశర్మ

28 హనుమద్రవ్యత కల్పము - చల్లా లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి -1986

29 హనుమదర్చన - దాపులూరి కోటిసూర్యప్రకాశరావు

30 హనుమత్స్మరణ - జై హనుమత్సేవాసమితి -1972

31 హనుమత్సేవ - శ్రీమారుతి శరణ్ చయనం శ్రీనివాసరావు-రక్తాక్షి

32 హనుమచ్ఛరితం - స్వామికృష్ణదాస్ జీ-దుర్మతి

గ్రంథము

గ్రంథకర్త

ముద్రణాకాలము

- 133 హనుమద్భక్తి ప్రాశస్త్యము -
మాగులూరి రామకోటేశ్వరరావు - 1900
- 134 హనుమదుపాసన - అల్లంరాజు వెంకటసుబ్రహ్మణ్యం -
- 135 క్షేత్రత్రయ పదసాహిత్యం - డా॥ యన్. గంగప్ప
- 136 లంకాదహనము అను హనుమద్విజయము -
మతుతుమల్లి నరసింహశాస్త్రి - 1947
- 137 వీరాంజనేయము - 'పండిత' పామర్తి సూర్యప్రకాశరమ్ - 1933
- 138 వీరాంజనేయ సంకీర్తనలు - నీలంరాజు ఆదినారాయణదాసు - 1983
- 139 శ్రీరామదూతచరితము - అనుమకొండ తులసిరావు - 1984
- 140 శ్రీ హనుమచ్ఛరిత - చల్లా పిచ్చయ్యశాస్త్రి - 1956
- 141 సహస్రకంఠరామాయణము - పురాణం పిచ్చయ్య
- 142 సేతుబంధ మహాకావ్యము - అవధానము చంద్రశేఖరశర్మ - 1985
- 143 మారుతినేవ - ముక్కామల పున్నయ్య - 1937
- 144 లంకాదహనము - కాశీనాథుని వీరమల్లయ్యారాధ్యుడు - 1916
- 145 సంపూర్ణాంజనేయము - కొడాలి సత్యనారాయణరావు - 1928
- 146 లంకాదహనము - ద్రోణంరాజు సీతారామరావు - 1928
- 147 రామరావణ సంగ్రామము - పసుమర్తి లక్ష్మీనారాయణ - 1917
- 148 హనుమద్విలాసము - డా॥ మొక్కపాటి శ్రీరామశాస్త్రి - 188
- 149 పాపిటబొట్టు - కె. సూర్యనారాయణ - 1985
- 150 అన్వేషణ - కె. సూర్యనారాయణ - 88
- 151 జండాపై కపిరాజు - కె. సూర్యనారాయణ - 1986
- 152 వినుకొండసీమ - కంచర్ల పాండురంగశర్మ - 1981

సంస్కృత గ్రంథములు

1. ఆనందరామాయణము-శ్రీమద్వాల్మీకి మహర్షి ప్రణీతము
ముద్రాక్షరశాల - 1902
2. శ్రీ సువర్చలాంజనేయమ్-గురజాడ పూర్ణచంద్రశర్మ
గురజాడ - 1976
3. స్కంద మహాపురాణమ్ - మనసుఖరాయ్మోర్ - 5 - క్లావిస్ రో
కలకత్తా 1-1960
4. పద్మపురాణమ్ - మనసుఖరాయ్మోర్ - 5 - క్లావిస్ రో
కలకత్తా - 1 1959
5. బ్రహ్మపురాణమ్ మనసుఖరాయ్మోర్ 5 క్లావిస్ రో కలకత్తా 1 1954
6. శ్రీహనుమత్పంచాంగః- శ్రీధరశివలాల్ జీ
జ్ఞానసాగర ముద్రణశాల బొంబాయి
7. శ్రీరామాయణ సారోద్ధారః - ములుకుట్ల లక్ష్మీనరసింహవధాని 1936
8. శ్రీరామాయణమ్ సుందరకాండః - తత్త్వదీపికావ్యాఖ్యా
శ్రీభాష్యం అప్పలాచార్యులు 1986

పత్రికలు

భారతి : 1925 ఏప్రిల్; 1926 మార్చి, ఏప్రిల్; 1927 భాద్రపదం
1929 ఫిబ్రవరి

సప్తగిరి : 1926 జూన్;

విశ్వరచన : డిశంబరు 1985

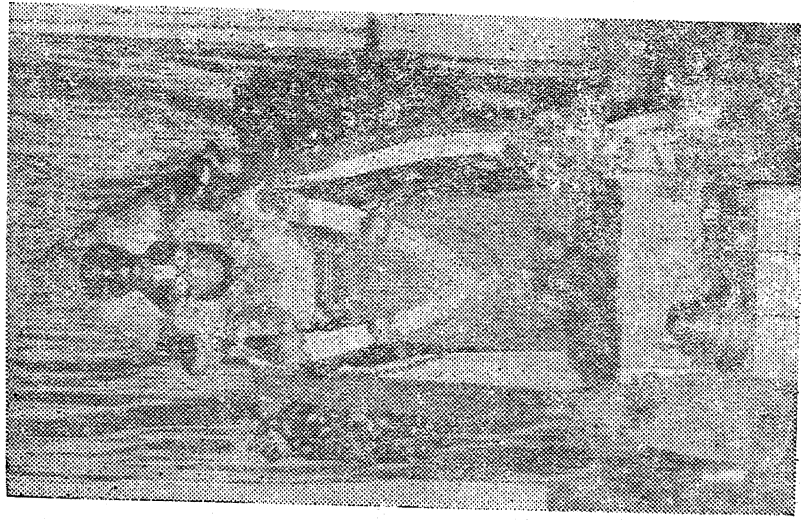
కళ్యాణ్ : 1975 జనవరి

ఆంధ్రప్రభ : 27.10.1975

హనుమత్సేవ : 1982 మే, సెప్టెంబర్, 1983 జూన్; 1984 మార్చి
ఏప్రిల్, మే, జూన్, జూలై, ఆగస్టు, నవంబర్
1985 జనవరి, ఫిబ్రవరి, మార్చి, ఏప్రిల్, మే, జూన్
ఆగస్టు, అక్టోబరు, డిశంబరు
1986 జనవరి, ఫిబ్రవరి, మే, జూలై
1988 ఏప్రిల్

Acc. No
20307
294.592
CH1

15/1
60

ఒంగోలులో డా॥ అన్న దాసం చిదంబరశాస్త్రిగారు ప్రశంసించిన రీతి, చిత్ర హనుమన్నార్చనలు